

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
АРХИТЕКТОНСКИ ФАКУЛТЕТ

Татјана Ј. Мрђеновић

**ПРИНЦИПИ ИНТЕГРАЛНОГ УРБАНОГ
ДИЗАЈНА У ПРОЦЕСУ УРБАНЕ
РЕГЕНЕРАЦИЈЕ**

докторска дисертација

Београд, 2012

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF ARCHITECTURE

Tatjana J. Mrđenović

**PRINCIPLES OF INTEGRATIVE URBAN
DESIGN IN THE PROCESS OF URBAN
REGENERATION**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2012

Ментор:

проф. др Владан Ђокић, Универзитет у Београду – Архитектонски факултет

Чланови комисије:

проф. др Владан Ђокић, Универзитет у Београду – Архитектонски факултет

проф. др Зоран Никезић, Универзитет у Београду – Архитектонски факултет

проф. др Мина Петровић, Универзитет у Београду – Филозофски факултет

Датум одбране:

Ову дисертацију посвећујем мојој мами која ће ми увек бити извор
неисцрпне енергије, мудрости, веселости и радозналости.

Хвала мојим сестрама Ољи и Јелени на емотивној подршци у исцрпљујућим и
радосним тренуцима у истраживачком раду.

Тати, на сећањима о научним и другим расправама које су се тако често одвијале
у нашем дому. Породичним пријатељима и рођацима који су омогућили мој
интелектуални напредак.

Искрено поштовање исказујем мом ментору проф. др Владану Ђокићу на
указаном поверењу у моју способност за самосталан истраживачки рад.

Бескрајно хвала професору др Зорану Никезићу на времену, енергији, стрпљењу,
подстицајима и саветима у мом личном и истраживачком развоју.

Хвала г-ђи Лихији Рамирез на специфичном односу у мом професионалном и
личном усавршавању.

Хвала свим пријатељима и колегама које су ме на развојном путу подржавале.

Хвала мом пријатељу на љубави без које дело које стоји пред
Вама не би настало у заокруженом идентитету..

ПРИНЦИПИ ИНТЕГРАЛНОГ УРБАНОГ ДИЗАЈНА У ПРОЦЕСУ УРБАНЕ РЕГЕНЕРАЦИЈЕ

Резиме:

Истраживање се односи на испитивање могућности процесног урбаног дизајна да оствари интеграцију различитих интереса и вредности у одрживој урбаној регенерацији. Процесни урбани дизајн је окарактерисан различитим међузависним димензијама: субјективно-имагинативном, социјално-комуникативном, интердисциплинарном и техничко-технолошком. Социјално комуникативна димензија отвара питање могућности употребе његових осталих димензија за превазилажење препрека у отвореној комуникацији, значајној за интеграцију вредности и интереса у процесу урбане регенерације. Моја основна претпоставка је да вишедимензионални процес урбаног дизајна може остварити већу вероватноћу консензуса између различитих актера и интересних страна у урбаној регенерацији. То се нарочито односи на афирмацију постојећих културно-историјски вредних урбаних целина као и на креирању нових амбијенталних вредности у девастираним урбаним целинама без изразитог културно-историјског значаја.

Предмет истраживања је процес урбаног дизајна кроз испитивање његове природе, фаза, елемената и техника, који су функцији одрживе урбане регенерације. Урбани дизајн ћу истраживати као процес који интегрише просторно-физичку, техничко-технолошку, економску, социолошку и енвајорменталну димензију урбане регенерације. На тај начин предмет истраживања ће бити разматран као поље у којем се остварује хоризонтална и вертикална интеграција вредности. Управо ова вредносна интеграција опредељује и дефинише глобални и локални идентитет урбане регенерације.

У раду ћу доминантно бавити проблемом афирмације и дефинисања амбијенталних вредности у процесу урбаног дизајна. Амбијенталне вредности у истраживању представљају предмет урбане регенерације. На теоријском нивоу проблем се разматра у односу на две доминантне парадигме у урбаном одлучивању: рационалну и колаборативну. На ширем, филозофском нивоу, проблем је у пољу хеуристике и односи се на релативизацију постојања универзалне рационалности, самим тим и вредности. У овој позицији проблем препознајем у интеграцији паралелно

присутних, легитимних типова субјективизације реалности, односно индивидуалних слика света и субјективизације просторно вредних чиниоца урбаног простора. На прагматском нивоу проблем се односи на истраживање доминантне дисциплине која се бави урбаном регенерацијом на релацији урбаног планирања и дизајна. Оно је оправдано противуречним процесима глобализације као и значају афирмације и креирања локалног и глобалног идентитета.

Водеће истраживачко питање односи се на могућност интеграције рационалне и колаборативне парадигме у афирмацији наслеђених и креацији нових амбијенталних вредности у процесу урбане регенерације. Оно отвара ново питање доминантне дисциплине која омогућава ову врсту интеграције, развијајући вишедимензионални идентитет простора. Релевантност истраживачких питања је у актуелности и значају теме, односно мрежном односу локалних и глобалних идентитета у креирању урбаног простора, ризику и неизвесности друштвеног и урбаног контекста. Претпоставка је да чиниоци проблема интеграције представљају препреке за отворену комуникацију у процесу комуникативне акције.

Ова претпоставка опредељује тезу истраживања да процесно оријентисани урбани дизајн може створити услове за отворену комуникацију успостављањем креативног и уметничког миљеа, кроз дефинисање динамичког модела процеса. У том смислу полазна истраживачка хипотеза је да процесно оријентисани урбани дизајн остварује виши ниво интеграције и већи квалитет регенерације. Односно да се виши ниво интеграције остварује се кроз успостављање креативног миљеа као инструмента комуникативне акције. Стога претпостављам да је могуће формирати модел процеса урбаног дизајна који ће интегрисати различите типове рационалитета у нову универзалност.

Циљеви истраживања се односе на: (1) Дефинисање услова и принципа под којима је могуће остварити интеграцију културно-историјских и новокреираних амбијенталних вредности и интереса актера у процесу урбане регенерације; (2) Дефинисање чиниоца амбијенталних вредности у вишедимензионалном процесу урбаног дизајна; (3) Дефинисање односа урбаног дизајна, урбаног планирања и урбане регенерације; (4) Моделовање интегралног процеса урбаног дизајна у процесу урбане регенерације; (5) Дефинисање карактеристика таквог модела; (6) Дефинисање услова по којима такав модел функционише.

Очекивани резултати истраживања претпостављају: (а) Систематизацију постојећих теорија, ставова и концептуалних приступа у урбаном дизајну, планирању и урбаној регенерацији; (б) Формирање препорука за коришћење интегралног модела урбаног дизајна; (в) Преглед могућих техника за интеграцију различитих вредности и интереса у процесу урбане регенерације; (г) Дефинисање апарата за одабир интегралног процеса урбаног дизајна у односу на разноврсност контекста урбане регенерације. Применљивост резултата је у развоју урбанистичке теорије и праксе у области урбаног дизајна и урбане регенерације на локалном нивоу у процесима интеграције Србије у ЕУ. Сврха истраживања је у: систематизацији различитих теоријских и концептуалних приступа у урбаном дизајну, планирању и урбаној регенерацији; препорукама за одабир процеса урбаног дизајна у различитим контекстима урбане регенерације; прегледу техника за вођење процеса урбаног дизајна и описивању апарата за одабир таквог процеса у различитим урбаним контекстима.

Метод истраживања се на теоријском нивоу заснива на компаративној анализи различитих теорија урбаног одлучивања, планирања и дизајна које су у домену рационалне и колаборативне парадигме. Компарацију ћу вршити у односу на парадигматске предности и недостатке у процесу креирања амбијенталних вредности и одрживог урбаног простора. Као исход теоријског и шире филозофског разматрања дефинисаћу полазни модел процеса урбаног дизајна за њихову интеграцију. На прагматском нивоу метод се заснива на анализи три примера (вишеструкој студији случаја) који се разликују по свом просторном обухвату и природи процеса регенерације.

Управо ова различитост јесте пут за проверу отворености и динамичности полазног теоријског модела у односу на променљивост урбаног контекста, као и за верификацију полазних хипотеза. На тај начин ћу бити у могућности да дефинишем опште принципе на којима се заснива процес интегралног урбаног дизајна у урбаној регенерацији. Вишеструка студија случаја представља основ за верификацију полазних хипотеза и функционалности теоријски претпостављеног модела, односно за проверу концептуалних поставки на којима је почивало његово генерисање.

Кључне речи: урбани дизајн, урбано планирање, урбана регенерација, урбано одлучивање, одрживи развој.

Научна област: УРБАНИЗАМ

Ужа научна област: УРБАНИЗАМ

УДК: 711.4:502.131.1(043.3)

PRINCIPLES OF INTEGRATIVE URBAN DESIGN IN THE PROCESS OF URBAN REGENERATION

Abstract:

This work researches the possibilities of urban design process for integration of different interests and values in urban regeneration. This process is characterized by multiple interrelated dimensions: subjective-imaginative, communicative-social, interdisciplinary and technical-technological. Communicative-social dimension poses a question of usage the other ones in overcoming barriers for open communication; that is crucial for value integration in the process of urban regeneration. The main hypothesis is that multidimensional process of urban design can enable greater possibility for the integration. This is essential for affirmation of cultural-historic ambiental values as well as for creating new ones in devastated urban areas without valuable heritage.

The subject of the research is a process of urban design through exploring its nature, phases, elements and techniques in line with sustainable urban regeneration. Urban design will be explored as a process that integrates spatial-physical; technical-technological; economic; social and environmental dimension in urban regeneration. The subject of the research will be seen and discussed as a field in which is possible to integrate horizontal and vertical values. This integration defines global and local identity of urban regeneration.

The main problem is affirmation and definition of ambiental values in the process of urban design. Ambiental values are the subject of urban regeneration. On theoretical level the problem is researched in relation with two dominant paradigms of urban decision making: instrumental-rational and collaborative. In wider, philosophical context, the problem is in the field of heuristic and questioning the existence of universal values. In this position problem is in integration of parallel presence of legitimate rationalities and subjective images of realities. On practical level the problem is related to the research of dominant discipline for urban regeneration in between urban planning and urban design. This is supported by contradictory processes of globalization as well as with the importance of affirmation and creation of local and global identity.

The leading research questions are: Is it possible to integrate instrumental-rational and collaborative paradigm in the process of affirmation and creation ambiental values? What is a dominant discipline that should enable this kind of integration, developing

multidimensional identity of space? The relevancy of the questions is in the fact that network society brings new relation between local and global identity that is risky, usually frustrated and unstable. The hypothesis is that the core of the problem is in the barriers for Habermas's open communication and communicative action.

This hypothesis defines the thesis of the research: Urban design as a process can create conditions for open communication building up creative and artistic milieu by defining the dynamic model of the process. Therefore, the main hypothesis is: Urban design as a process realizes higher level of integration and greater quality of urban regeneration. Higher level of integration is possible to achieve by building up creative milieu as an instrument of communicative action. In line with this, I believe that it is possible to define a model of urban design process that will integrate different types of rationalities into a 'New Unity'.

The aims of the research are: (1) Defining the conditions for integration of cultural-historic and newly created values in urban regeneration process; (2) Defining the elements of ambient values in multidimensional process of urban design; (3) Defining the relation between urban planning, urban design and urban regeneration; (4) Developing an integrative model of urban design for the process of urban regeneration; (5) Defining the characteristics of such a model; (6) Defining the conditions under the model functions.

The expected results of the research are: (a) Systematization of present theories, approaches, concepts and paradigms in urban design, urban planning and urban regeneration; (b) Defining guidelines for using integrative model of urban design; (c) The compendium of possible methods and techniques for integration of different values and interests in the process of urban regeneration; (d) Defining the set for the designing the process of integrative urban design in relation to the diversity of urban regeneration contexts. The applicability of the results is in the development of urban theory and practice in the fields of urban design and urban regeneration on local level; especially important for the processes of integration Serbia into EU. The purpose of the research is in: systematization of different theoretical and conceptual approaches of urban design, planning and regeneration; the guidelines for designing the urban design process in different contexts; compendium of possible methods and techniques for such a process and defining a set for the choosing the appropriate ones.

On theoretical level the research method is founded on comparative analysis of different theories in urban decision making, urban planning and design that are in the domain of instrumental-rational and collaborative paradigm. The comparison will be guided by possibilities and restraints of the process in creation of ambient values and sustainable space. As a result of wider theoretical and philosophical consideration I will define a starting model of urban design process. On practical level method is based on analysis of three examples (multiple case studies) that differ according to their spatial scale and the nature of the process of urban regeneration.

This diversity of cases is a way for examining the openness and dynamism of the initial theoretical model in relation to the changing urban contexts as well as for verification of the starting hypothesis. In that manner, it will be possible to define general principles for integrative urban design in sustainable urban regeneration. Multiple case studies are base for verification of starting hypothesis and functionality of the theoretical model.

Key words: urban design, urban planning, urban regeneration, urban decision making, sustainable development.

Scientific field: URBANISM

Specific scientific field: URBANISM

UDC: 711.4:502.131.1(043.3)

САДРЖАЈ:

1.0	УВОД	1
1.1	АКТУЕЛНОСТ И ЗНАЧАЈ ТЕМЕ.....	1
1.1.1	Релација глобално–локално: урбана регенерација и амбијенталне вредности	1
1.1.2	Урбани простор, амбијенталне вредности и идентитет	2
1.1.3	Одрживи развој као процес формирања глобалног простора	4
1.1.4	Урбана регенерација по принципима одрживости	5
1.1.5	Урбани дизајн и одрживост	6
1.2	Проблем и предмет истраживања	8
1.3	Истраживачка питања и полазне хипотезе	10
1.4	Циљеви, задаци и ограничења истраживања	12
1.5	Научна оправданост дисертације, очекивани резултати и њихова примена	13
1.6	Концептуална матрица истраживања	15
	Шема 1: <i>Концептуална матрица истраживања</i>	15
1.7	Структура истраживања	16
1.8	Метод истраживања	18
1.9	Стратегија истраживања – општи концепт	19
	Шема 2: <i>Стратегија истраживања</i>	19
1.10	Стратегија истраживања – операционализација	20
	Шема 3: <i>Тактика истраживања</i>	21
1.11	Теоријска упоришта	22
2.0	ФЕНОМЕН УРБАНЕ РЕГЕНЕРАЦИЈЕ	25
2.1	УРБАНА РЕГЕНЕРАЦИЈА И РАЗВОЈНЕ ПАРАДИГМЕ	25
2.1.1	Разнородност појма урбане регенерације	25
2.1.2	Урбана регенерација – разноврсност приступа	30
2.1.3	Актуелна питања у регенерацији	36
2.2	ПАРАДИГМА ОДРЖИВОСТИ КАО НОВИ ОКВИР ЗА РЕГЕНЕРАЦИЈУ	40
2.2.1	Концепт одрживости	40
2.2.2	Одрживи урбани развој – интегрални приступ	44
2.2.3	Урбана регенерација и интегрални развој	48
	Табела 3: <i>Предмет урбане регенерације у односу на урбану парадигму и концепцију простора</i>	50
	Шема 4: <i>Модел интегралног простора и места</i>	51
2.3	ДИМЕНЗИЈЕ УРБАНЕ РЕГЕНЕРАЦИЈЕ У ИНТЕГРАЛНОМ РАЗВОЈУ	55
2.3.1	Културни идентитет и диверзитет	55
2.3.2	Регенерација, културни диверзитет и социјална кохезија	58
2.3.3	Културни туризам и комерцијални сектор	62
3.0	УЛОГА УРБАНОГ ДИЗАЈНА У РЕГЕНЕРАЦИЈИ	68
3.1	УРБАНИ ДИЗАЈН КАО ПРОЦЕС	68
3.1.1	Димензије процеса урбаног дизајна	68
3.1.2	Урбани дизајн као комуникативан процес	72
3.1.3	Урбани дизајн као креативан процес	75

3.2	ИНТЕГРАТИВНА ДИМЕНЗИЈА УРБАНОГ ДИЗАЈНА	81
3.2.1	Урбани дизајн и процес доношења одлука	82
3.2.2	Проблематика интеграције	88
3.2.3	Креативност и уметност као фактор интеграције	94
	Табела 4: <i>Позиционирање ауторитета у односу на тип рационалности</i>	101
3.3	ПРОЦЕС ИНТЕГРАЛНОГ УРБАНОГ ДИЗАЈНА – ПОСТАВКА МОДЕЛА	102
3.3.1	Модел интегралног процеса урбаног дизајна	102
	Табела 5: <i>Креирање стратегија на рационално-свеобухватан и колаборативан начин</i>	104
	Шема 5: <i>Модел интегралног процеса урбаног дизајна – Простори за социјалне афене у циљу интеграције различитих слика света и различитих врста знања</i>	107
	Шема 6: <i>Веза између модела интегралног процеса урбаног дизајна и интегралног простора</i>	108
	Слика 6: <i>Процес креирања интегралног места</i>	108
3.3.2	Услови за функционисање модела	109
3.3.3	Провера ефеката модела – структурни и когнитивни елементи процеса Културни туризам и комерцијални сектор	112
	Слика 7: <i>Развој теорије социјалног капитала</i>	114
	Слика 8: <i>Стварни и потенцијални добити и губитци у трансакцијама кроз (затворен) социјални капитал</i>	116
	Слика 9: <i>Мреже поверења</i>	117
	Слика 10: <i>Димензије социјалног капитала</i>	119
	Слика 11: <i>Форме и обухвати социјалног капитала</i>	121
	Табела 6: <i>Критеријуми (апарат) за вредновање интегративних елемената урбаног дизајна</i>	122
4.0	ИНТЕГРАЛАН УРБАНИ ДИЗАЈН У ПРОЦЕСУ РЕГЕНЕРАЦИЈЕ	125
4.1	ПРИКАЗ ПРИМЕРА (СЛУЧАЈА)	125
4.1.1	Програм регенерације у Будимпешти – Јозефварош, кварт Магдолна	126
	Слика 12: <i>Сликвит приказ визије развоја кварта Магдолна у кохерентном односу са визијом развоја Будимпеште</i>	128
	Слика 13: <i>Рехабилитација објеката уз активно укључење становника</i>	129
	Слика 14: <i>Рехабилитација Трга Матијаш</i>	129
	Слика 15: <i>Пројекат Центра локалне заједнице Матијаш</i>	130
	Слика 16: <i>Центар локалне заједнице Матијаш – изведено стање</i>	130
	Слика 17: <i>Програм обуке</i>	131
	Слика 18: <i>Програм смањења стопе криминала</i>	131
	Слика 19: <i>Програм развоја заједнице</i>	132
4.1.2	План за туристичко активирање Голубачке тврђаве	133
	Слика 20: <i>Интегралност сектора одрживости</i>	135
	Слика 21: <i>Креирање глобалног идентитета</i>	135
4.1.3	Интегрална стратегија урбаног развоја Ференцвароша у Будимпешти	136
	Слика 22: <i>Разноврсност урбаних амбијената са стратешким оквиром за сваку од њих</i>	137
	Слика 23: <i>Менаџмент и мониторинг процеса</i>	138
	Слика 24: <i>Оперативна шема социјалне укључености</i>	139
	Слика 25: <i>Шема социјалне интеграције и минимизирања негативних ефеката центрификације</i>	140
	Слика 26: <i>Принципи стратегије реализовани у урбаној регенерацији</i>	143
4.2	УРБАНИ ДИЗАЈН КАО ИНСТРУМЕНТ РЕГЕНЕРАЦИЈЕ И ПРЕТПОСТАВЉЕНИ МОДЕЛ	144
4.2.1	Потреба за новим инструментима регенерације у Србији	144
4.2.2	Урбани дизајн као развојна шема за регенерацију	148

Табела 7: <i>Позиционирање ауторитета у односу на тип рационалитета</i>	151
4.2.3 Провера динамичности и отворености претпостављеног модела кроз компаративну анализу представљених примера	153
Табела 8: <i>Позиционирање – оцена процеса урбане регенерације. Пример: Јозефварош, квартал Магдолна</i>	155
Шема 7: <i>Примена претпостављеног модела. Пример: програм регенерације у Будимпешти – Јозефварош, квартал Магдолна</i>	157
Табела 9: <i>Позиционирање – оцена процеса урбане регенерације. Пример: план за туристичко активирање Голубачке терћаве</i>	159
Шема 8: <i>Примена претпостављеног модела. Пример: план за туристичко активирање Голубачке терћаве</i>	161
Табела 10: <i>Позиционирање – оцена процеса урбане регенерације. Пример: интегрална стратегија урбаног развоја Ференцвароша у Будимпешти</i>	163
Шема 9: <i>Примена претпостављеног модела. Пример: интегрална стратегија урбаног развоја Ференцвароша у Будимпешти</i>	165
4.3 ВОЂЕЊЕ И ФАСИЛИТАЦИЈА ПРОЦЕСА У УСЛОВИМА РИЗИКА И НЕИЗВЕСНОСТИ	169
4.3.1 Фазе процеса	169
Шема 10: <i>Фазе процеса интегралног одлучивања</i>	170
Шема 11: <i>Опције процеса у односу на пут доласка до решења</i>	171
4.3.2 Методе, технике и алати процеса	173
Табела 11: <i>Преглед могућих метода, техника и алата у интегралном процесу урбаног дизајна</i>	174
4.3.3 Проширена улога урбаних дизајнера	181
5.0 ИНТЕГРАЛАН УРБАНИ ДИЗАЈН У ФУНКЦИЈИ ДОСТИЗАЊА КВАЛИТЕТА УРБАНЕ РЕГЕНЕРАЦИЈЕ	184
5.1 ПРОЦЕС АФИРМАЦИЈЕ И КРЕИРАЊА АМБИЈЕНТАЛНИХ ВРЕДНОСТИ	184
5.2 ВЕРИФИКАЦИЈА ПОЛАЗНИХ ХИПОТЕЗА	187
Шема 12: <i>Пут интегралног процеса урбаног дизајна у процесу урбане регенерације кварта Магдолна</i>	190
Шема 13: <i>Тип интегралног простора и места формираног у процесу интегралног урбаног дизајна за урбану регенерацију кварта Магдолна</i>	191
Слика 27: <i>Формирано место заједништва као прва димензија интегралног простора, места и социјалног капитала</i>	191
Шема 14: <i>Пут интегралног процеса урбаног дизајна у процесу урбане регенерације Голубачке терћаве</i>	193
Шема 15: <i>Тип интегралног простора и места формираног у процесу интегралног урбаног дизајна за урбану регенерацију Голубачке терћаве и њеног окружења</i>	194
Слика 28: <i>Формирано место заједништва и повезивања као прва и друга димензија интегралног простора, места и социјалног капитала</i>	194
Шема 16: <i>Пут интегралног процеса урбаног дизајна у процесу урбане регенерације Ференцвароша</i>	196
Шема 17: <i>Тип интегралног простора и места формираног у процесу интегралног урбаног дизајна за урбану регенерацију Ференцвароша</i>	197
Слика 29: <i>Формирана места заједништва, повезивања и партнерстава као прва, друга и трећа димензија интегралног простора, места и социјалног капитала</i>	197
5.3 ПРИНЦИПИ ЗА ИНТЕГРАЦИЈУ И ФУНКЦИОНИСАЊЕ МОДЕЛА	198
Шема 18: <i>Концептуална шема за функционисање интегралног процеса урбаног дизајна и формирање интегралног простора и места</i>	202
Шема 19: <i>Неопходни и довољни услови за функционисање и максимизацију модела и формирање вишедимензионалног интегралног места</i>	203
5.4 ПРЕПОРУКЕ ЗА ДАЉА ИСТРАЖИВАЊА	205
6.0 ЛИТЕРАТУРА	207
7.0 ПРИЛОГ А	223
Слика 1: <i>Венов дијаграм одрживог развоја</i>	223
Слика 2: <i>Нестинг модел ОР</i>	223
Слика 3: <i>Меркур модел ОР</i>	224
Слика 4: <i>Модел шведске призме ОР</i>	224

Слика 5: Венов дијаграм у Националној стратегији одрживог развоја Србије	224
Табела 1: Преглед међународних докумената, релевантних за одрживи процес урбане регенерације	225
Табела 2: Различите традиције у планирању у 20. веку	248
БИОГРАФИЈА АУТОРКЕ	249
AUTHOR'S BIOGRAPHY	250
ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ	251
ИЗЈАВА О ИСЛОВЕТНОСТИ ШТАМПАНЕ И ЕЛЕКТРОНСКЕ ВЕРЗИЈЕ ДОКТОРСКОГ РАДА	252
ИЗЈАВА О КОРИШЋЕЊУ	253

1.0 УВОД

1.1 АКТУЕЛНОСТ И ЗНАЧАЈ ТЕМЕ

Савремени контекст архитектуре и урбанизма детерминисан је различитим димензијама и процесима глобализације. Они су често противуречни и одражавају се на укупност урбаног живота на културолошком, економском, социолошком и технолошком плану. Технолошка револуција омогућила је већу мобилност култура, капитала, информација и створила плуралне односе у глобалним и локалним оквирима. Плуралитет потреба отвара питања вредности које се преводе у урбани простор релативизујући феномен амбијенталних вредности. Комплексност и противуречност плуралног друштва имплицира нови однос према урбанизму, његовим традицијама планирања и дизајна.

1.1.1 Релација глобално-локално: урбана регенерација и амбијенталне вредности

Борба за препознатљивошћу и идентитетом на глобалном нивоу отвара многе шансе, али и претње локалним културама у погледу економског развоја и укључења у глобалне токове. По Кастелсу (Castells), глобализација нас враћа новом виду комунтаризма, где се осећај припадности јавља као реакција на глобализацију, стога локална заједница постаје језгро културног идентитета. (Castells, 2000)¹. Истовремено, Кастелс (Castells) верује у нову универзалност и рационалност која ће обухватити плуралну разноврсност и остварити везе између локалног и глобалног (Castells, 2002). Технолошка револуција је допринела да свет постане једна глобална заједница коју одликују све тешњи односи између локалних друштава, на економском социолошком и културолошком плану. Кастелс (Castells) дефинише данашње друштво као мрежно, у којем владају другачији односи него у традиционалним друштвима (Castells, 2000).

---

¹ „Са политичког становишта млађе нације, које културолошки свакако могу имати стару традицију, обично имају јаку потребу да оснаже свој национални идентитет како би се политички легитимисале.“ (Muklebust, 1987, стр. 724). Аутор наводи четири разлога за очување културне баштине: (1) негативан – односи се се на раскид везе индивидуе са својим коренима; (2) парадигматски – заснива се на интересу одређене групе људи (најчешће етничке) да очувају свој идентитет; (3) метафорички – односи се на успостављање паралела са нечим што се не може банално интерпретирати, као што је очување уличног низа изградњом нових објеката које поштују одређене принципе наслеђеног корпуса; (4) утилитарни – кроз економску вредност наслеђених објеката и урбаних целина, као и њихову ширу симболичку вредност.

Аутор сматра да бити ван глобалне мреже значи живети у „локалном кавезу“ без могућности приступа погодностима које глобализација носи са собом. Информатичка и медијска револуција учиниле су да локалне културе проширују своје домене, односно да са једне стране буду угрожене културом мас-медија и хомогенизацијом, а са друге да буду отворене ка космополитској глобалној култури која одређује нове вертикалне културолошке и социо-економске односе на релацији локално–национално–глобално (Castells, 2000). По Печујлићу: “[...] идентитет грађанина света не поништава национално осећање, он остаје стабло са више грана: људи се могу осећати истовремено припадницима једне нације региона и света.” (Печујлић, 2003, стр. 19). Утакмица за укључење у глобалну мрежу подразумева и промену односа према урбаној регенерацији, као процесу у којем се афирмишу постојеће и генеришу нове амбијенталне вредности и урбани идентитет.²

1.1.2 Урбани простор, амбијенталне вредности и идентитет

Богатство урбаних и архитектонских форми, облика и значења, специфични облици живота, социо-економски и културни обрасци – носиоци су урбаних амбијенталних вредности. Амбијенталне вредности могу бити дефинисане прошлешћу и културно-историјским наслеђем и такође се могу креирати у процесу урбаног развоја, утискивањем савременог живота у урбано ткиво. У том процесу оне се препознају, афирмишу и развијају, остварујући везу на релацији прошлост–садашњост–будућност. Ова релација релативизује феномен амбијенталних вредности и њених чинилаца. Оне се најчешће везују за појам заштите и афирмације културно-историјског наслеђа, као носилаца културе прошлости. Како се у урбаном простору одвија живот садашњице, амбијенталне вредности могу бити надограђене или изнова створене. То подразумева осмишљавање будућности као пројекције на просторно-временски континуитет или дисконтинуитет. Аутори Ротер - Благојевић и Николић сматрају: “Неопходно је дефинисање специфичних вредности за делове града чији грађевински фонд нема изузетне или велике архитектонске и уметничке вредности. Та архитектура се не може посматрати кроз призму данашњих мерила, већ у односу на друштвени, економски и културни контекст времена у којем је настала.” (Ротер-

---

² „Идентитет места се у меморији и свести људи, између осталог, највише формира у зависности од изгледа и начина на који су у њему грађене зграде. У нашој свести, управо обликовање грађевина и слободних простора даје местима одређени специфични карактер који памтимо.“ (Ротер-Благојевић и Николић, 2008, стр. 120).

Благојевић и Николић, 2008, стр. 125). Ја делимично делим ставове аутора и мишљења сам да се у девестираним урбаним просторима вредности могу формирати како у односу на прошли и садашњи, тако и у односу на будући, Кастелсов (Castells) 'пројектни идентитет'. Верујем да амбијенталне вредности због свог утицаја на развој вишедимензионалних идентитета, као и социо-економског живота заједнице – представљају предмет урбане регенерације. Како баштине нашу прошлост, развијајући се у садашњости и усмеравајући наш развој ка будућности – оне су носиоци оног дела националне културне баштине који треба да постане и интегралан део европског и глобалног идентитета.

Значај очувања и развоја амбијенталних вредности дефинисан је бројним међународним и националним документима, конвенцијама, препорукама и стратегијама³ (видети преглед у Табели 1 у Прилог Ау А). Са једне стране, њихово очување је од есенцијалне важности за развој личног и колективног идентитета у процесима глобализације који теже стандардизацији и хомогенизацији културних израза, док их са друге треба посматрати у динамичном односу са садашњим и будућим временом. По Петровић: "У савременом друштву појединци развијају вишеструке идентитете (по основу различитих улога, афинитета и сл.) и способност да их брзо преузимају, чему одговара преминација »слабих« веза." (Petrović, 2008, стр. 57-58) Овоме иде у Прилог А противуречан процес глобализације. У глобализацији културно наслеђе носи потенцијал за препознатљивост у глобалној економској конкуренцији. (ЕУ, Резолуција бр. 1 о улози културног наслеђа и изазовима глобализације, 2005). Заштита његовог диверзитета доприноси економском и социјалном развоју, јер препознатљивост одређене културе кроз упознавање њене културне баштине доприноси позиционирању на глобалној културној мапи, а заштита културног диверзитета социјалној кохезији, градивном елементу економског напретка и смањењу сиромаштва као једном од

---

³ EU, *Essen Declaration*, 1999; EU, *European Charter of the Architectural Heritage*, 1975; EU, *Конвенција о заштити архитектонског наслеђа Европе*, 2005; EU С., *European Cultural Convention*, 1954; EU, *Декларација о улози невладиних организација у области културног наслеђа*, 2005; EU, *Европска урбана повеља 2 Манифест за нови урбанизет*, 2008; EU, *Еуро-медитеранска повеља о интегративној валоризацији културног наслеђа*, 2005; EU, *Препорука РЕЦ (2003)1 комитета министара државама чланицама о промовисању туризма ради унапређивања културног наслеђа као фактора одрживог развоја*, 2005; EU, *Резолуција бр. 1 о улози културног наслеђа и изазовима глобализације*, 2005; EU, *Резолуција бр. 1 – Културно наслеђе као фактор изградње Европе*, 2005; EU, *Резолуција бр. 2 – Културно наслеђе као фактор одрживог развоја*, 2005; EU, *Хелсиника декларација о политичкој димензији очувања културног наслеђа у Европи*, 2005; EU С., 1985; ICOMOS, *Charter for the conservation of historic towns and urban areas*, 1987; ICOMOS, *Charter on the built vernacular heritage*, 1999; ICOMOS, *The Nara document on authenticity*, 1994; ICOMOS, *The Stockholm declaration*, 1998; ICOMOS, *The ICOMOS charter for the interpretation and presentation of cultural heritage sites*, 2008; ICOMOS, *DECLARATION OF TLAXCALA*, 1982.

„миленијумских“ циљева развоја и операционализације концепта одрживости (UN, 2000).

1.1.3 Одрживи развој као процес формирања глокалног простора

Одрживи развој, као савремена урбана парадигма, обухвата претходне, које се у њој смењују или паралелно егзистирају⁴ (видети преглед у Табели 2 у Прилог Ау А). Одрживост интегрише различите просторне концепције, моделоване фаворизованим вредностима у урбаним традицијама. Истицање одређених вредности је у директном односу са схватањем бољитка као предмета урбане регенерације. Сматрам да одрживи развој интегришући развојне парадигме промовише интегрални простор, на тај начин што укључује локалне културе у мрежу глобалних односа и формира глокални идентитет у глокалном простору. Прича о одрживости је започела од студије „Границе раста“ (Limiths of growth), 1972. године.⁵ године. Излаз из студије су два рационална модела превазилажења проблема убрзане употребе ресурса. Један се односи на развој технологије, други на системско управљање ресурсима.

Већ широко распрострањена дефиниција одрживог развоја – по којој он представља бригу о будућим генерацијама и подразумева употребу ресурса у складу са темпом самообнављања обновљивих и строгом заштитом и контролом коришћења необновљивих ресурса (WCED, 1987) – у протеклим годинама бива операционализована кроз документе на глобалном нивоу, пре свега од стране Уједињених нација. Тако се у „Агенди 21“ одрживи развој представља као интеграција сва три доминантна развојна сектора: економије, друштва (кроз

---

⁴ Одрживи развој је описан и операционализован у односу на међузависност развојних фактора и њихов утицај на животну средину бројним документима на међународном, регионалном и локалном нивоу: ECOSOC, 1976; EU, *Charter of European Cities and Towns towards Sustainability*, 1994; EU, *Europe 2020: A European Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth*, 2010; EU, *European urban charter*, 1992; EU, *Sustainable Development Strategy*, 2001; EU C., *The European convention on human rights and its five protocols*, 1966; UN, *Agenda 21*, 1992; UN, *Declaration on Culture of peace*, 1999; UN, *Johannesburg declaration*, 2002; UN, *Millenium declaration*, 2000; UN, *Rio de Janeiro declaration - AGENDA 21*, 1992; UN, *UN Charter*, 1945; UN, *Universal declaration of human rights*, 1948; CEMAT, *European Regional/ Spatial Planning Charter -Torremolinos Charter-*, 1983; CEMAT, *Guiding Principles for Sustainable Development of the European Continent*, 2002; CEMAT, *Spatial development glossary*.

⁵ Развој концепта и филозофије одрживости интензивно се развија од 1972. године и објављивања студије „Границе раста“ (Limiths of growth). Студијом се анализирају антропогени утицаји на природно окружење и описују два развојна глобална модела. Први – песимистички модел – естимира ситуацију у којој ћемо у наредних 100 година, од тренутка објављивања овог истраживања, истрошити необновљиве ресурсе ако индустријски развој буде ишао истим темпом без значајнијег раста. Овај закључак је донет од стране истраживачког тима са МИТ-а под руководством Јау Forrester, на основу системског компјутерског модела предвиђања развоја глобалне економије. Закључак овог истраживања је да је неопходна интеграција развојних сектора, односно системско праћење позитивних и негативних међусекторских екстерналија кроз анализу повратне спреге наших активности на окружење. Други модел, који је дефинисао Нерман Kahn, окарактерисан је као – оптимистичан, јер се ослања на развој технологије као средства за очување, алтернатију и унапређење необновљивих ресурса.

остваривање једнакости) и окружења (природног и створеног) (UN, 1992). Ривс (Reeves) разматра различита тумачења концепта овакве интеграције и наводи да је у онима који су широко прихваћени заступљена интеграција три, односно четири сектора развоја (институционална одрживост). Интеграцијом сектора и нивоа управљања остварује се могућност праћења ефеката њихове међузависности и међузависности актера кроз повратну спрегу и интеграцију политика, циљева, програма и акција (Reeves, 2005).

1.1.4 Урбана регенерација по принципима одрживости

Појам и приступ урбаној регенерацији развијао се у Европи, односно Британији, од Другог светског рата до данас. Он се 50-их и 60-их везивао за свеобухватни приступ, средином 60-их и крајем 70-их за благостање, 70-их за економски раст, 80-их за регенерацију вођену приватним сектором, док се 90-их базирао на формирању локалних стратешких партнерства. Данас се појам везује за креирање одрживих места као простора за одрживе заједнице (McDonald, Malys, & Maliene, 2009). “Креирање места није само активност грађења или поправљања простора, већ цео процес који оснажује креацију виталних (јавних) простора: врста места где људи осећају јак интерес и посвећеност да учине ствари у својој заједници бољим.” (http://www.pps.org/articles/what_is_placemaking/). У истраживању ћу феномен и појам урбане регенерације разматрати шире у односу на просторни обухват, укључујући микро, мезо, и макро ниво.

Процес креирања места зависи од праксе производње простора која се у одређеном друштвеном контексту практикује. У контексту одрживог развоја и односа између модерне, постмодерне и нове, комуникационе модерности, овај процес је у функцији медијације између различитих потреба, интереса и моћи. Он треба да створи услове за социјално и културолошки сензитивне одлуке, било да се оне доносе кроз стратешку, било кроз комуникативну акцију⁶ и да постави оквир за формирање интегралног простора. Квалитет места се мери квалитетом процеса доношења одлука, док се сама решења генеришу од стране учесника у процесу – што ће бити

---

⁶ Комуникативна акција се заснива на квалитетној аргументацији и рационализацији ситуације, те стога процедура аргументације представља окосницу овог комуникационог делања. Разлику између понашања у комуникационој ситуацији одређује крајња исходна намера, односно оријентација ка успеху или остварењу личног или групног интереса и ка међусобном разумевању и споразуму. У том смислу Хабермас прави разлику између социјабилности стратешке и комуникационе акције (Habermas J., 2002).

предмет дискусије у истраживању. Без обзира на врсту процеса, адекватне одлуке морају бити сензитивне на културне, економске, социјалне и еколошке варијабле. Ова сензитивност је значајна за афирмацију и креацију амбијенталних вредности кроз инклузивност и успостављање мостова у креирању интегралног простора. Отвара се питање доминантне дисциплине која може афирмисати и креирати ову врсту простора.

1.1.5 Урбани дизајн и одрживост

Сложеност процеса глобализације уводи причу о идентитету као носиоцу социоекономског развоја, те се стога и мења фокус на релацији урбаног планирања и дизајна у контексту урбане регенерације. У глобалном друштву моћ локалног идентитета постаје веома јака у утакмици за глобално тржиште. Кастелс (Castells) дефинише неколико подручја урбаних циљева који подржавају очување и развој локалног идентитета: (1) Реализација урбаних захтева ка промењеним условима и начинима живљења; (2) Афирмација локалног културног идентитета; (3) Политичка аутономија локалног и партиципација грађана. (Castells, 2002) “Људи се морају организовати око урбаних покрета (који нису крајње револуционарни) кроз које ће открити и дефинисати заједничке интересе за места заједништва и ново значење.” (Castells, 2004, стр. 64). По Маданипур (Madanipour) урбани дизајн као носилац вишедимензионалних фактора квалитета места представља окосницу у регенерацији и креирању интегралног простора (Madanipour, 1996). За преиспитивање његове улоге као доминантне дисциплине у поступку урбане регенерације, квалификује га његова уметничка димензија. Схваћен као процес доношења одлука, он може створити оквир за регенерацију и интеграцију димензија одрживости, кроз креирање глокалног идентитета и простора. Ово уједно опредељује и један од ставова истраживања, који ће у раду бити дискутован.

Одрживи приступ регенерацији успоставља баланс између заштите и развоја локалних идентитета укључујући их одговорно у глобалне токове као носиоце социоекономског развоја. Истовремена потреба за заштитом наслеђених и развојем нових вредности, наглашава значај интегралног приступа. Он подразумева истовремено очување необновљивих ресурса, каква је урбана културна баштина, као и омогућавање развоја нових амбијенталних вредности. Овакав приступ обједињује

концепције простора у различитим развојним парадигмама (економски, социјални, физички, дељени простор) и промовише вишедимензионално глокално место. На тај начин глокално место (простор) постаје предмет регенерације и ставља у фокус проблематику глобалних и локалних идентитета.

Значај истраживања је управо у разматрању улоге урбаног дизајна да у процесима хармонизације хоризонталних и вертикалних односа, локалног и глобалног, обезбеди интегришуће моделе и инструменте за холистички развој амбијенталних вредности у складу са динамиком глобализације и релативно статичним односима традиције локалног.

1.2 Проблем и предмет истраживања

На ширем, филозофском нивоу, проблем урбане регенерације сагледава се у поступку достизања рационалности и проблематизовању њеног универзалног постојања. Проблем рационалности, како следи, отвара питање релативизације вредности у чијем контексту ваља посматрати предмет регенерације. Он треба да носи и афирмише и атрибуте постојећих, и атрибуте нових амбијенталних вредности.

На теоријском нивоу, рад ће дискутовати предности и недостатке две најчешће присутне парадигме у урбаном одлучивању: рационално-свеобухватну и колаборативну⁷ као и улогу урбаног дизајна у интегративним процесима. Проблем прве је ограничена рационалност актера и стручњака у сагледавању укупности реалности, стога и мања вероватноћа генерисања добитних решења у процесу урбане регенерације. Проблем друге може бити одсуство стратешког приступа у генерисању решења – тј. одговарање на тренутне проблеме, као и етичност комуникативног поступка који се у процесу спроводи. У релацији са различитим традицијама присутна је дилема око улоге урбаног дизајна на релацији процес–производ.

Опредељујући фактор у овој дилеми је поступак рационалности који се спроводи у друштвеном контексту, самим тим и у фаворизованој урбаној парадигми. Виђен као производ, урбани дизајн третира простор као реализацију рационалности дефинисане на вишим структурним нивоима, кроз тзв. приступ 'одозго на доле', док се у процесној оријентацији урбани дизајн најчешће везује за колаборативну парадигму и приступ 'одоздо на горе'. У домаћој пракси позиција урбаног дизајна је хијерархизована и односи се на поступак функционалне, просторно-програмске, волуметријске и обликовне оптимизације урбанистичких параметара, дефинисаних у плановима вишег реда.

Како урбани дизајн у традиционалном приступу обухвата проблематику функционалних, просторно-програмских, волуметријских и обликовних решења без суштинских, интегралних веза са другим димензијама одрживог развоја, његова улога

---

⁷ Иако наизглед супротстављене, и рационална и колаборативна планерска традиција пројектоване су у еманципаторском духу, док се разликују поступци достизања рационалности. Колаборативна парадигма се може разматрати кроз исходе, односно врсту социјалног капитала и колаборативне акције које се у комуникацијском процесу спровode.

у развоју локације је доминантно физичка (Živković, 2006). Иако су у пракси присутни експериментални покушаји примене интегралног и процесно оријентисаног урбаног дизајна, не постоји његово јасно теоријско и практично структурирање, као ни стручна институционализација. Такође, нејасан је домен урбаног дизајна, односно његове улога у развоју локације.

Стога, предмет овог истраживања јесте процес урбаног дизајна и његових различитих димензија: креативности, уметности, социјалне комуникације, одлучивања. Конкретније, предмет је природа процеса, његове фазе, елементи, методе и технике у процесу афирмације постојећих културно-историјских и креирања нових амбијенталних вредности. Претпоставка је да се интеграција вредности и интереса у процесу урбаног дизајна може остварити кроз стварање и одржавање миљеа потребног за креирање вишедимензионалних карактеристика урбаних амбијената у процесу одрживе регенерације.

Полигон истраживања представљају генерално два типа урбаних простора: (1) урбани простори са културно-историјским наслеђем као носиоцем амбијенталних вредности и (2) девастирани урбани простори са неизраженим (скривеним) амбијенталним вредностима. У том смислу, поље истраживања је у директној вези са истраживачким проблемом на начин да се културно-историјске вредности урбаних простора штите и афирмишу у процесу урбане регенерације кроз рационални приступ 'одозго на доле'. Са друге стране, овај теоријски приступ се у већини случајева показао као неадекватан за девастиране урбане просторе, који немају изразит културно-историјски значај и у којима амбијенталне вредности тек треба креирати. У овим случајевима данас се најчешће користи колаборативан приступ 'одоздо на горе' који има и своје недостатке. Рад ће истражити могућности урбаног дизајна да у свом процесу интегрише предности и недостатке оба теоријска приступа на разноврсним истраживачким полигонима.

1.3 Истраживачка питања и полазне хипотезе

Истраживачка питања која воде ово истраживање су:

1. Каква је релација урбане регенерације и различитих развојних парадигми? Како се односи предмет урбане регенерације у односу на различите теоријске приступе, ставове и концепције?
2. Којом урбанистичко-архитектонском дисциплином остварити интеграцију различитих вредности и интереса у урбаној регенерацији? Да ли процесно оријентисани урбани дизајн може остварити ову врсту интеграције?
3. Које су функционалности интегративног модела процеса урбаног дизајна? Који су услови за функционисање таквог модела на различитим полигонима урбане регенерације?

Водеће истраживачко питање односи се на могућност интеграције рационалне и колаборативне парадигме у афирмацији наслеђених и креацији нових амбијенталних вредности у процесу урбане регенерације. Оно отвара ново питање доминантне дисциплине која омогућава ову врсту интеграције, развијајући вишедимензионални идентитет простора. Релевантност истраживачких питања је у актуелности и значају теме, односно мрежном односу локалних и глобалних идентитета у креирању урбаног простора, ризику и неизвесности друштвеног и урбаног контекста.

Претпоставка је да чиниоци проблема интеграције представљају препреке за отворену комуникацију у процесу комуникативне акције. Ова претпоставка опредељује тезу истраживања да процесно оријентисани урбани дизајн⁸ може створити услове за отворену комуникацију успостављањем креативног и уметничког миљеа, кроз дефинисање динамичког модела процеса. То значи да се процесно оријентисаним урбаним дизајном може остварити већа вероватноћа консензуса, испуњавањем одређених услова за његово функционисање. У том смислу модел је позиционо динамичан у односу на исходе. Исходи се разматрају у односу на остварен ниво интеграције вредности и интереса актера који долазе из различитих

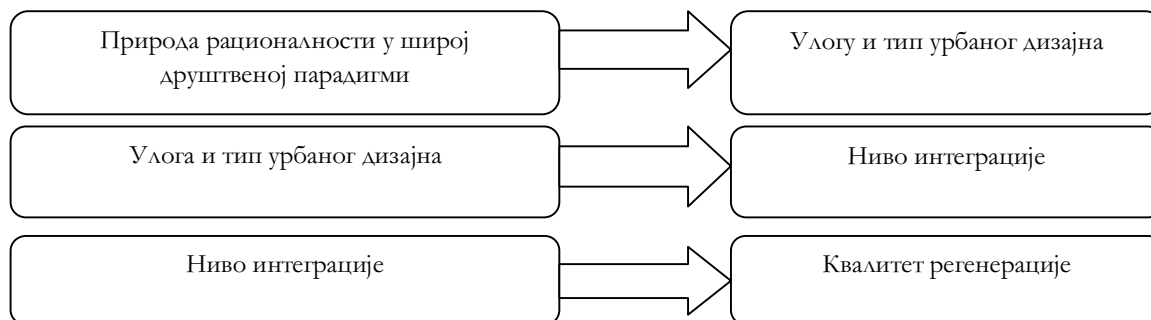
---

⁸ Како је већ речено, процесно оријентисани урбани дизајн се одиграва у његове четири различите, али међусобно повезане димензије: (1) субјективно-креативној, (2) социјално-комуникативној, (3) интердисциплинарној, (4) техничко-технолошкој.

дисциплина, јавног, приватног и цивилног сектора, као различитих нивоа управљања.

Истраживачке хипотезе се постављају кроз три релације.

Прва релација успоставља однос између природе рационалности у широј друштвеној парадигми и улоге урбаног дизајна у урбаној регенерацији. Ова релација дискутује појмове и схватања урбаног дизајна у односу на развојни контекст, а нарочито одређује улогу и тип урбаног дизајна у плуралистичком друштву. Друга релација успоставља однос између улоге и типа урбаног дизајна и достигнутог нивоа интеграције. Квалитет урбане регенерације је у релацији са достигнутим нивоом интеграције, односно квалитативним карактеристикама вишедимензионалних урбаних амбијената који се у том процесу генеришу.

Формулација хипотеза која обухвата горе наведене релације се може исказати на следећи начин:

Процесно оријентисани урбани дизајн остварује виши ниво интеграције и већи квалитет регенерације.

Виши ниво интеграције остварује се кроз успостављање креативног миљеа као инструмента комуникативне акције.

МОГУЋЕ ЈЕ ФОРМИРАТИ МОДЕЛ ПРОЦЕСА УРБАНОГ ДИЗАЈНА КОЈИ ЋЕ ИНТЕГРИСАТИ РАЗЛИЧИТЕ ТИПОВЕ РАЦИОНАЛИТЕТА.

1.4 Циљеви, задаци и ограничења истраживања

Општи циљ истраживања односи се на:

- Дефинисање услова и принципа под којима је могуће остварити интеграцију културно-историјских и новокреираних амбијенталних вредности и интереса актера у процесу урбане регенерације.

Задаци (специфични циљеви) истраживања су:

- Дефинисање чиниоца амбијенталних вредности у вишедимензионалном процесу урбаног дизајна;
- Дефинисање односа урбаног дизајна, урбаног планирања и урбане регенерације;
- Моделовање интегралног процеса урбаног дизајна у процесу урбане регенерације;
- Дефинисање карактеристика таквог модела;
- Дефинисање услова по којима такав модел функционише.

Основна ограничења истраживања су у проблематици етичке интеграције разноврсних идентитета и вредности у кохерентну целину, кроз достизање комуникативног консензуса око заједничких вредности. Конкретна ограничења односе се на карактер, односно профил учесника који улазе у процес интегралног урбаног дизајна и њихову спремност да мењају своје ставове и мишљења. Проблематика карактера појединаца улази у домен дубљих психолошких истраживања, па овде неће бити испитивана. Такође, проблематика етичких стандарда у комуникацији у смислу њиховог прецизног дефинисања, представља још једно од ограничења. Исход истраживања упућује и отвара нова питања за процедуре успостављања етичких стандарда у комуникацији, заснованих на Хабермасовој (Habermas) комуникативној акцији. Ова ограничења представљају уједно и неке од препорука за даља истраживања кроз испитивање адекватности појединих метода и техника у одређеном процесу.

1.5 Научна оправданост дисертације, очекивани резултати и њихова примена

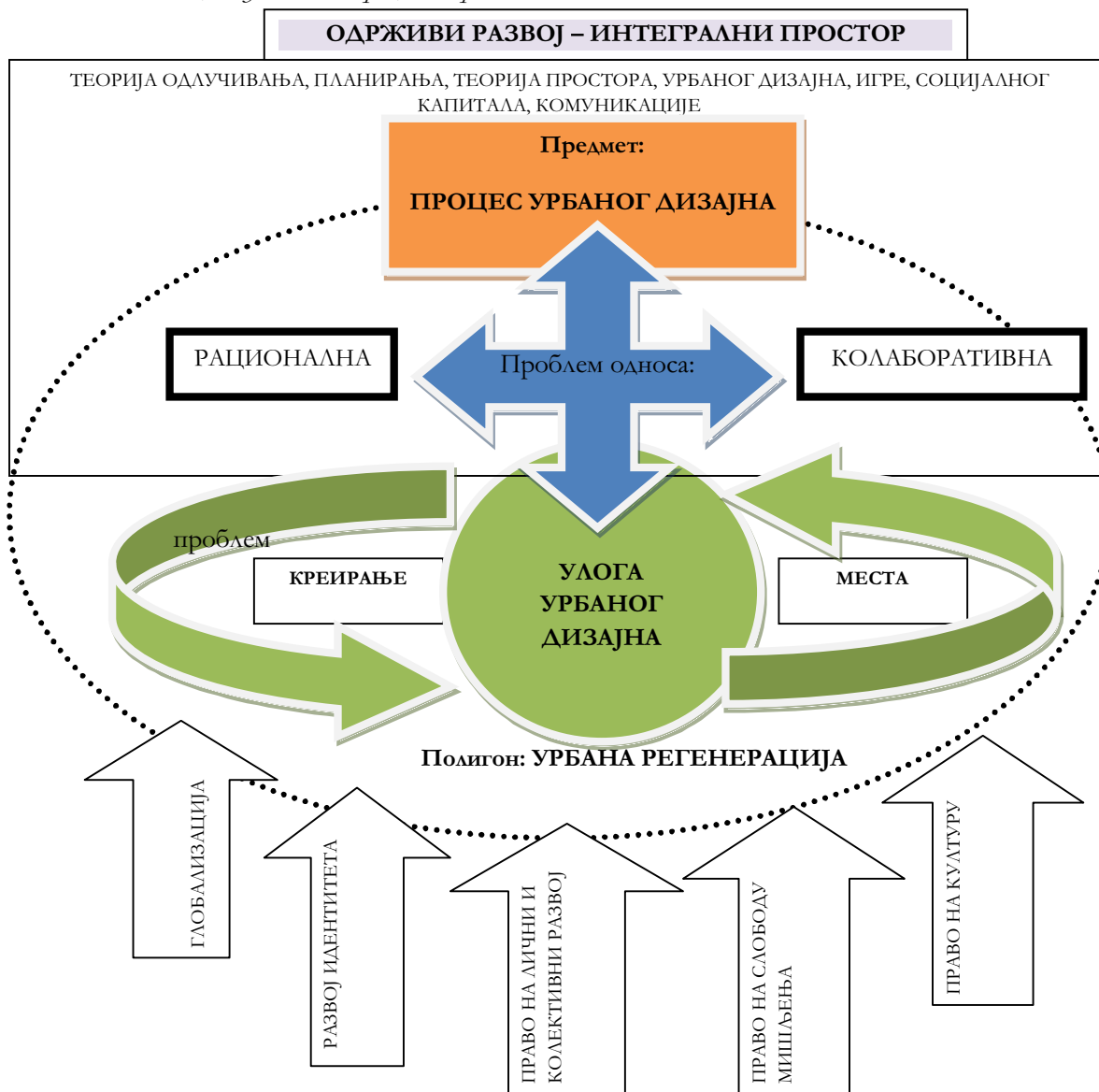
Научна оправданост тезе је превасходно у њеној актуелности са аспекта: (1) усклађивања глобалних и локалних односа у процесу урбане регенерације, (2) другачијег поимања урбаног дизајна у складу са одрживом урбаном регенерацијом која се у савременом приступу све више ослања на снагу локалне заједнице, (3) новог погледа на појам амбијенталности који другачије позиционира односе између урбане обнове, урбане ревитализације, реконструкције, интегративне заштите и урбане регенерације. Научна заснованост тезе постављена је на линијама укрштања теорија: урбаног планирања, одлучивања, урбаног дизајна, теорије простора, теорије социјалног капитала, теорије игре и комуникације. На овим раскршћима улога урбаног дизајна сагледава се са аспекта двеју различитих научних и филозофских позиција – позитивистичке и феноменолошке. Оправданост и сврха истраживања је у објашњавању односа између различитих рационалитета и њиховој функцији у одрживој урбаној регенерацији, као процесу формирања вишедимензионалног, интегралног урбаног простора и посматраног урбаног амбијента и контекста.

Вишедимензионалност урбаног простора је подржана мултидимензионалним процесом урбаног дизајна који остварује ову врсту интеграције кроз субјективно-имагинативан, социјално-комуникативан, интердисциплинаран и техничко-технолошки процес. У том смислу, истраживање ће објаснити улогу урбаног дизајна у процесима одрживе урбане регенерације. Тако ће оно одговорити на следећа питања: (1) У којим ситуацијама и контекстима се укључују одређени рационалитети, теорије, ставови и концепти урбаног развоја? (2) Какве су функционалности модела који обухвата различите рационалности и дефинише процес интегралног урбаног дизајна? (3) Које се фазе, методе и технике користе у позиционо динамичном моделу интегралног урбаног дизајна? (4) Каква је улога урбаних дизајнера у динамичним позицијама модела?. Улога истраживања је хеуристички постављена и усмерена ка откривању нових вредносних сазнања на релацији односа процеса урбаног дизајна и урбане регенерације.

Очекивани резултати истраживања се односе на: (а) Систематизацију постојећих теорија, ставова и концептуалних приступа у урбаном дизајну, планирању и урбаној регенерацији; (б) Формирање препорука за коришћење интегралног модела урбаног дизајна; (в) Преглед могућих техника за интеграцију различитих вредности и интереса у процесу урбане регенерације; (г) Дефинисање апарата за одабир процеса интегралног урбаног дизајна у односу на разноврсност контекста урбане регенерације. Резултати су применљиви у развоју урбанистичке теорије и праксе у пољу урбаног дизајна и урбане регенерације на локалном нивоу и уз то су разматрани у контексту процеса интеграције Србије у ЕУ. Сврха истраживања је у систематизацији различитих теоријских и концептуалних приступа у урбаном дизајну, планирању и урбаној регенерацији, затим у препорукама за одабир процеса урбаног дизајна у различитим контекстима урбане регенерације, као и у прегледу техника за вођење процеса урбаног дизајна и описивању апарата за одабир таквог процеса у различитим урбаним контекстима.

1.6 Концептуална матрица истраживања

Шема 1: Концептуална матрица истраживања

Концептуална матрица истраживања, приказана Шемом 1, презентује релације између проблема истраживања, његовог предмета, полигона и теорија у оквиру којих ће проблем и хипотезе бити разматрани у циљу достизања интегралног простора. Интегрални простор представља концептуални оквир истраживања у складу са парадигмом одрживог развоја. Како шема приказује, предмет истраживања је процес урбаног дизајна који ћу дискутовати на релацији рационалне и колаборативне парадигме. Ове две крајње парадигматске позиције у урбаном развоју биће дискутоване у оквиру различитих теорија: урбаног дизајна, планирања, одлучивања, теорије простора, теорије игре, социјалног капитала и комуникологије.

Истраживачки проблем отвара питање улоге урбаног дизајна у урбаној регенерацији, која ће бити разматрана у односу на савремене урбане, друштвене, културолошке, институционалне и економске трендове. Ове трендове препознајем првенствено кроз противуречне процесе глобализације који доводе до кризе личних и колективних идентитета, те се отвара и питање њиховог права на развој, слободу мишљења, културу, идентитет места, лични и колективни развој заједнице.

1.7 Структура истраживања

Истраживање је структурирано у пет поглавља и састоји се из: три основна дела, увода и закључка.

У првом, уводном поглављу, разматрају актуелност и значај теме у динамичним глобалним и локалним односима, где борба за препознатљивошћу идентитета урбаног простора одређује његово позиционирање на глобалној мапи. Релација глобалног и локалног биће презентована у односу на заштиту наслеђеног и креирање новог идентитета. Глобални и локални идентитет места представља окосницу у дефинисању одрживог урбаног простора обједињавајући хоризонталне и вертикалне локалне и глобалне односе. Одрживи развој посматрају као могућност равноправне интеграције локалних и глобалних вредности у кохерентну целину интегралног урбаног простора. Урбану регенерацију ћу разматрати као процес изналажења балансираног односа глобалног и локалног у односу на специфичан урбани контекст. Ово разматрање ће постати основ за дефинисање истраживачких питања, хипотеза, циљева, очекиваних резултата, научних метода, теоријских упоришта и структуре истраживања.

У другом поглављу разматрају појам и приступе урбаној регенерацији у односу на различите парадигме урбаног развоја. Као предмет регенерације дискутоваће се амбијенталне вредности урбаног простора у релацији са схватањем бољитка у различитим типовима рационалности, односно парадигматским позицијама урбаног развоја. Основни проблем који третира ово поглавље је комплексност појма урбане регенерације у односу на вредносна опредељења развоја, самим тим и на развој амбијенталних вредности. Циљ поглавља је да опише феномен формирања амбијенталних вредности у контексту одрживог развоја и интегралног урбаног

простора који обједињује, појединачне парадигматске приступе. Одрживост oplemeњује урбану регенерацију слојевито је посматрајући кроз димензије одрживости и носи са собом различита вредносна опредељења амбијенталности. Резултати разматрања представљаће улазне параметре за дефинисање улоге урбаног дизајна у поступку регенерације.

У трећем поглављу разматраћу улогу урбаног дизајна у урбаној регенерацији. Изражена потреба за иновативним и интегрисаним стратегијама афирмације културне баштине и за креирањем нових амбијенталних вредности у девастираним урбаним срединама без израженог идентитета, отвара питање могућности урбаног дизајна да се постави као интегрисани инструмент у процесу регенерације. Стога ћу дискутовати појам и дефиницију урбаног дизајна како бих доказала тезу да процесно оријентисан урбани дизајн може допринети креативној интеграцији наизглед супротстављених развојних парадигми и вредносних опредељења у креирању амбијенталних вредности. Као исход овог дела истраживања дефинисаћу теоријски модел интегралног урбаног дизајна за одрживу урбану регенерацију.

У четвртном поглављу верификоваћу претпостављени теоријски модел интегралног процеса урбаног дизајна у односу на проверу поставки неопходних, довољних и пожељних услова за његово функционисање, као и у односу на ефекте које одређене моделске позиције екстернализују у урбаној регенерацији. Такође, верификоваћу полазне хипотезе истраживања, односно да процесно оријентисани урбани дизајн доприноси већем квалитету интеграције у процесу регенерације и дефинисаћу услове под којима ове хипотезе важе.

Верификацију теоријског модела методолошки ћу подржати кроз анализу примера урбане регенерације у односу на различите полигоне истраживања. То значи да ће се анализирати примери (случајеви) који су различити у односу на: (1) тип амбијенталних вредности – заступљеност културног наслеђа, односно девастираност урбаног простора; (2) просторни обухват урбане регенерације; (3) теоријски приступ у урбаној регенерацији – доминантно рационалан или колаборативан. Динамична природа модела постаће основ за дефинисање услова под којима се реализује вођење, односно фасилитација процеса урбане регенерације.

У петом, закључном поглављу, даћу осврт на претходна излагања и отворити питања за даља истраживања. Питања ће се односити на: (1) разраду динамичности модела у разноврсним случајевима урбане регенерације; (2) проверу адекватности појединих техника у процесу интегралног урбаног дизајна са аспекта могућности опструкције процеса; (3) специфичније дефинисање улоге урбаних дизајнера у појединим позицијама модела интегралног урбаног дизајна; (4) детаљнију разраду етичких стандарда у комуникативно-креативном процесу; (5) питања коштања самог процеса.

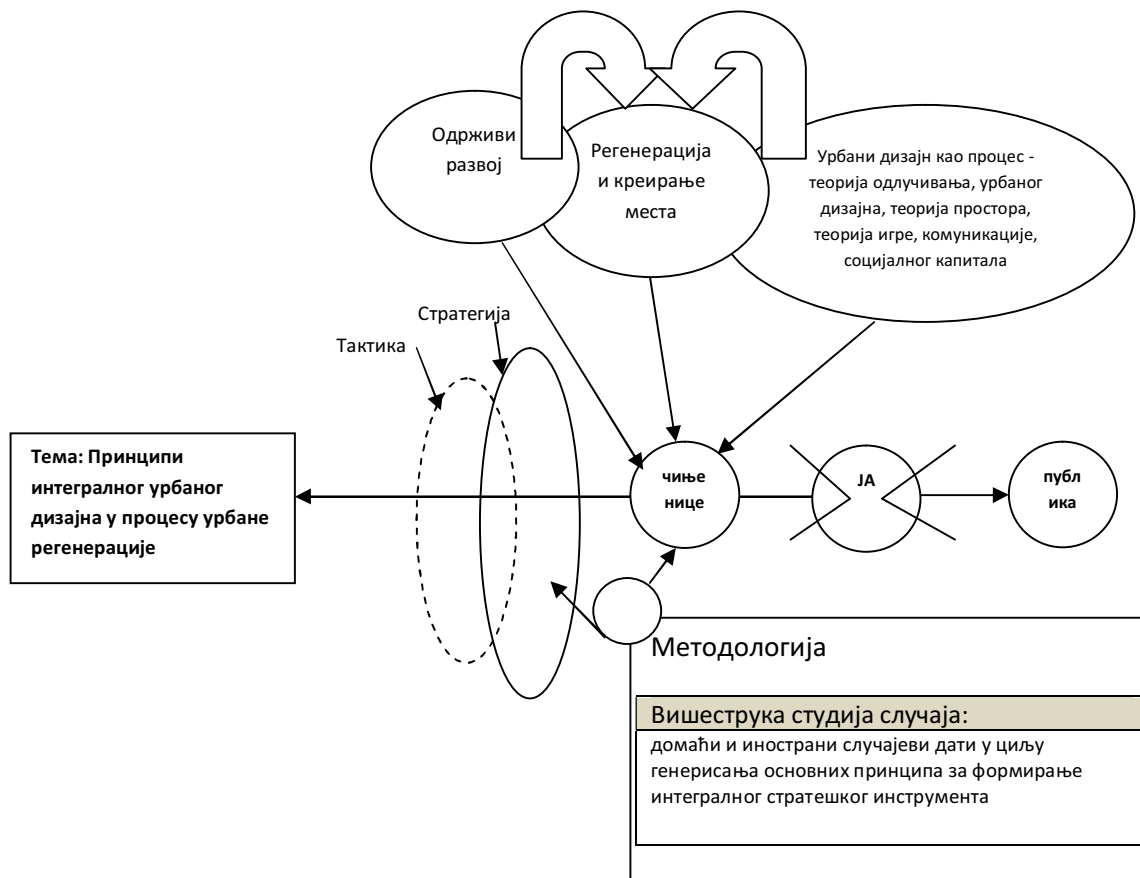
1.8 Метод истраживања

Метод истраживања се на теоријском нивоу заснива на компаративној анализи различитих теорија урбаног одлучивања, планирања и дизајна које су у домену рационалне и колаборативне парадигме. Компаративна анализа ће бити вршена у односу на њихове предности и недостатке у процесу креирања амбијенталних вредности одрживог урбаног простора као предмета урбане регенерације. Као исход теоријског и шире филозофског разматрања биће дефинисан модел процеса урбаног дизајна за њихову интеграцију. На прагматском нивоу метод се заснива на анализи три примера (вишеструкој студији случаја) који се разликују по свом просторном обухвату и природи процеса регенерације.

Управо је ова различитост пут за проверу отворености и динамичности претпостављеног теоријског модела у односу на променљивост урбаног контекста и верификацију полазних хипотеза. На тај начин ће бити могуће поставити опште принципе на којима почива процес интегралног урбаног дизајна у процесу урбане регенерације. Вишеструка студија случаја представља верификацију полазних хипотеза и функционалности теоријски претпостављеног модела, односно проверу концептуалних поставки на којима је почивало његово генерисање.

1.9 Стратегија истраживања – општи концепт

Шема 2: Стратегија истраживања

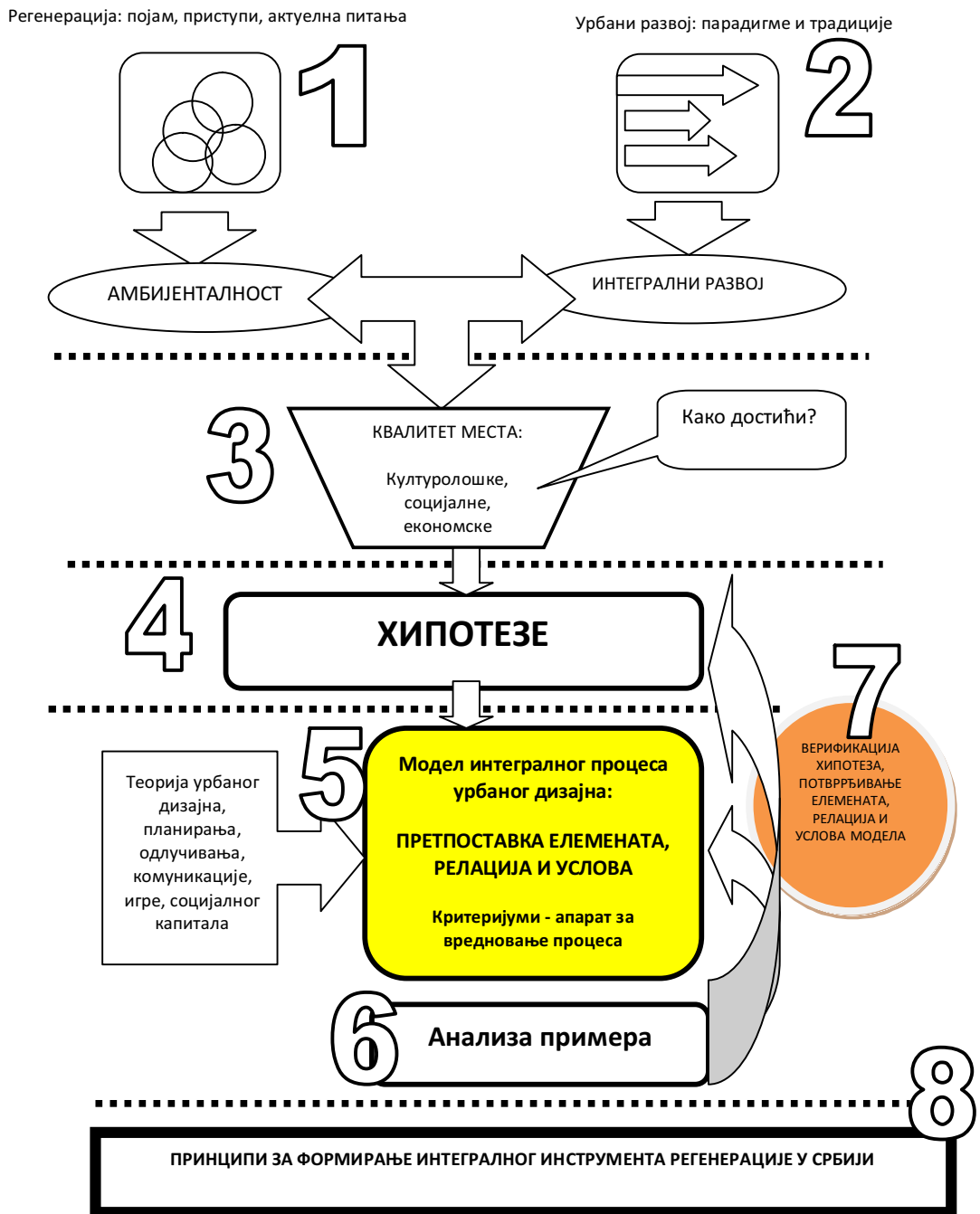

Шемом 2 сам приказала општу стратегију истраживања коју даље операционализујем кроз истраживачку тактику. Тему дисертације ћу истраживати у односу на предмет урбане регенерације и питање креирања места по принципима одрживости, теорије урбаног дизајна, планирања, одлучивања, теорије игре, комуникације, социјалног капитала. Хипотезе које успостављају везе између истраживачких варијабли доказаћу методом вишеструке студије случаја (примера), анализом и међусобном компарацијом три репрезентативна случаја урбане регенерације и њиховог односа према дискутованим теоријама.

1.10 Стратегија истраживања – операционализација

Стратегија истраживања се операционализује путем дефинисања корака и тактике која се преводи у структуру истраживања. У првом кораку дискутоваћу појам, приступе и актуелна питања у регенерацији. Дискусија би требало да докаже да предмет урбане регенерације представљају амбијенталне вредности као просторно огледало концепата бољитка у различитим парадигмама урбаног развоја. У другом кораку ћу разматрати савремено схватање бољитка у парадигми одрживог развоја, као интеграције различитих дисциплина, вредности и интереса актера са акцентом на квалитативне карактеристике урбаног простора. Исход ове дискусије представљаће увод у описивање различитих димензија одрживе урбане регенерације као процеса у којем се афирмишу и креирају амбијенталне вредности интегралног, вишедимензионалног урбаног простора са глобалним и локалним идентитетом и вредностима. Трећи корак подразумева дискусију на релацији достизања квалитативних вредности амбијенталних целина и интеграције различитих димензија урбане регенерације. Ова дискусија представља увод у четврти корак истраживања у којем ће се преиспитати основне хипотезе истраживања кроз разматрање различитих димензија процеса урбаног дизајна. Пети корак дефинише претпостављени модел за интеграцију предности и превазилажења недостатака рационалне и колаборативне парадигме у процесу урбане регенерације. Шести се односи на анализу примера који у наредном, седмом кораку, треба да докажу претпостављени модел и верификују полазне хипотезе. Осми корак подразумева дефинисање услова за функционисање модела интегралног процеса урбаног дизајна у процесу урбане регенерације, као опис и преглед могућих фаза, метода и техника и проширену улогу урбаних дизајнера. (Шема 3)

Шема 3: Тактика истраживања

1.11 Теоријска упоришта

Теоријска и филозофска упоришта истраживања су у ауторитетима који заступају различите ставове у поимању и сагледавању реалности, њеног универзалног постојања или релативизације. Она су дата са позитивистичког и феноменолошког становишта. Линија ауторитета која води истраживање укључује тачке Лефевровог (Lefebvre) поимања друштвене производње различитих просторних димензија и њихових реперкусија у физичком простору (Lefebvre, 1991). Одрживи интегрални простор стављам у фокус истраживања у којем се фаворизује рационална парадигма. Рационалност се остварује кроз Хабермасову (Habermas) комуникацијску рационалност, децентрирање субјекта и стварање интерсубјективног поља рационалитета.

Поље је окарактерисано аугументативним приступом у комуникационим ситуацијама које имају социјабилан карактер: “[...] комуникативна акција се односи на интеракцију берем два субјекта, способна за говорну активност и која успостављају интерперсоналне релације (било вербалним или екстравербалним средствима). Актери су фокусирани на достизање заједничког разумевања у одређеној ситуацији као и о њиховим плановима деловања у циљу координације њихових активности путем споразумевања.“ (Habermas, 1984, стр.86).

Теорија комуникационе акције претпоставља да је могуће еманциповати појединце елиминисањем препрека за отворену комуникацију – када они постају активни субјекти у производњи простора – минимизирањем могућности манипулације и мобилизације пристрасности коју карактерише крајња феноменолошка позиција и токови постмодерне, како то види Витгенштајн (Wittgenstein). У том смислу, рад се ослања на Бодријарову (Baudrillard) мисао о постојању објективне стварности, превазилажењем симулација и симулакрума (Бодријар, 2001) тј. еманципацијом појединаца у субјекте кроз етички комуникациони и образовни процес. У Хабермасовој (Habermas) позицији процес еманципације одвија се кроз комуникациону рационалност, док се у Фукоовом (Foucault) приступу еманципација остварује унутар субјекта, мењајући улогу играча на шаховској табли.

У друштвеној теорији рад се ослања на Гиденсово (Giddens) схватање процеса еманципације кроз развој агената и структура, што одговара и Хејлиној (Healey)

теорији колаборативног планирања и развоја чврсте и меке инфраструктуре, а оба ова схватања кореспондирају са Хабермасовом (Habermas) теоријом комуникационе рационалности. (Castells, 2000; Healey, 1997; Habermas, 1984). Такође, теоријско упориште је у Кастелсовом (Castells) веровању да у времену глобализације – окарактерисаном трендовима хомогенизације културних израза и новим видовима комунитаризма – моћ идентитета, како личних тако и колективних⁹, даје наду за нови облик рационалности и веру у Гиденсов (Giddens) став да можемо утицати на „одбегли свет“¹⁰ (Giddens, 2005) који смо, по Беку (Beck), сопственим деловањем довели у стање високог ризика и неизвесности (Beck, у: Giddens, 2003).

У том смислу, Форестер (Forester) верује да уметност¹¹ може постати фактор интеграције (Forester, 1989) атомизованог, одбеглог света, креирајући слику будућности, дајући заједничко значење фрагментираној и релативизираној реалности. Овакав став може одговорити на Харвијев (Harvey)¹² позив ка новој универзалности и превазилажењу симулакрума и симулација постмодерне развојем Хејлине (Healey) „чврсте и меке“ инфраструктуре.

Хејли (Healey) утиче на и на схватање урбаног дизајна ро Маданипур (Madanipour) као вишедимензионалног процеса: субјективно-експресивног, комуникативног и интердисциплинарног (Madanipour, 1996). Овакво схватање урбаног дизајна представља основни фундамент овог рада. Са друге стране, Фалудијева (Faludi) теорија мултипланерских агенција (Faludi, 1984) даје основ за системско управљање ресурсима и представља један од фундаменталних модела одрживог развоја. Иако је уобичајено мишљење да Фалуди (Faludi) припада крајњој позитивистичкој теорији¹³, он ипак претпоставља постојање консензуса око основних вредности и циљева развоја, при чему, међутим, не разматра и процес њиховог креирања.

---

⁹ Кастелс (Castells) даље наводи да се ови идентитети релизују кроз пројектни идентитет стварајући субјекте и актере у глобалној утакмици (Castells, 2002).

¹⁰ „Предавања сам, као и ову књигу, назвао *Одбегли свет*, јер та синтагма добро изражава осећања многих од нас који живимо у времену брзих промена.” (Giddens, *Одбегли свет: Како глобализација пробликује наше животе*, 2005, стр. 25)

¹¹ По Хабермасу (Habermas), уметник је „мислилац кога покреће интуиција“ (Habermas J., 1988).

¹² Како Џејкобс (Jacobs) каже: „Потребна нам је уметност како у аранжманима развоја града, тако и у другим пољима нашег живота, пре свега да нам да значење за везу између индивидуалног живота сваког од нас и спољашњег света. Уметност нам је највише потребна да нам врати хуманост.” (Jacobs, 1992, стр. 373)

¹³ У раду ћу размотрити и ставове оних аутора који говоре о различитим просторним димензијама и дају оквир за урбану регенерацију са интегративним карактером: Елин (Elin), Александер (Alexander), Линдблом (Lindblom), Сајмон (Simon), Џејкобс (Jacobs), Корбизје (Corbiseur), Деј (Day). При том се има у виду да се њихови ставови унеколико удаљавају од линије нове универзалности.

Тако Хејли, Маданипур и Фалуди (Healey, Madanipour и Faludi) у теорији планирања и дизајна представљају оријентире у односу које се дефинише поље истраживања урбаног дизајна. Креативни миље, како га дефинише Ландри (Landry), постаје арена за успостављање чврсте и меке инфраструктуре, у којој се превазилазе препреке за отворену комуникацију кроз имагинацију и креативност (Landry, 2005).

2.0 ФЕНОМЕН УРБАНЕ РЕГЕНЕРАЦИЈЕ

У овом поглављу разматраћу феномен урбане регенерације у односу на различите парадигме урбаног развоја. Такође, дискутоваћу карактер амбијенталних вредности урбаног простора и њихову неодређеност у односу на различите урбане парадигме. Неодређеност појма амбијенталних вредности је проблем који дефинише оквир за разматрање и дискусију у овом поглављу. Циљ поглавља је разјашњавање ове неодређености у складу са принципима одрживе урбане регенерације. Резултати разматрања ће представљати улазне параметре за испитивање улоге урбаног дизајна у процесу регенерације.

2.1 УРБАНА РЕГЕНЕРАЦИЈА И РАЗВОЈНЕ ПАРАДИГМЕ

2.1.1 Разнородност појма урбане регенерације

Појам урбане регенерације је у литератури често нејасно и разнородно употребљаван. Регенерација /regenerate/ се дефинише као поновно формирање, поновно генерисање, духовни препород, обнова, чињење нечег бољим (нарочито после пропадања), чин потпуног реформисања или унапређења, препород.¹⁴ Овакво појмовно дефинисање истиче три аспекта регенерације. Први је да регенерација представља чин, акцију, односно активност. Други, да се регенерација односи на бољитак који је заснован на потпуној, коренитој реформацији, или на препороду претходно девастиране ствари. Трећи је да она представља духовни препород. Заправо ре-генерисати (re-generate), значи поново генерисати ствари, на новим или постојећим основама. Ова дефиниција ће бити значајна у даљем истраживању односа урбане регенерације и урбаног дизајна.

Иако овако дефинисан појам звучи заокружено и јасно, у литератури су присутни његови дублети: реанимација, поновно оживљавање, подмлађивање, обнова, ревитализација¹⁵. Употреба ових појмова је разнородна, слабо разграничена и

---

¹⁴ Merriam-Webster, 2008.

¹⁵ Merriam-Webster, 2008.

сложена. Сложеност појма регенерације преноси се и на комплексност дефинисања појма урбане регенерације.

У том смислу урбана регенерација се често поистовећује са урбаном обновом, урбаном рециклажом и урбаном ревитализацијом, као и са урбаном реконструкцијом. По мојој претпоставци, ова термилошка испреплетаност произилази из различитих урбаних парадигми и традиција које су се у прошлости и које се и данас практикују и примењују у урбаном развоју. Покушаћу да направим дистинкцију између ових појмова.

Појам регенерације везује се за поступак, метод и филозофију поновног генерисања ствари, њихових чинилаца, система и међусобних односа. Сматрам да је појам урбане регенерације стоји у директној релацији са њеним циљевима, који се односе на: (1) физичко улепшавање урбаног простора (било да се оно односи на велике урбане пројекте или на физичко унапређење отворених простора); (2) економски примат регенерације који вођен профитом у својој крајности поистовећује бољитак са економским и финансијским чиниоцима урбаног развоја; (3) социјалну и друштвену правду која за циљ има побољшање животног стандарда људи, изградњу социјалног или културног капитала у одређеном урбаном простору; (4) хармонизацију различитих социо-економских и просторно-физичких чинилаца у једну кохерентну целину.

Појам урбане регенерације различито се поима сходно и карактеру амбијенталних вредности одређеног урбаног простора. У том смислу, направити разлику између урбане регенерације простора са наслеђеним амбијенталним вредностима и регенерације која се одвија у урбаном простору без изразитог културно-историјског значаја. Друго схватање се најчешће поистовећује са појмом урбане обнове. Урбана обнова као примарни развојни чинилац има економски раст. Овај приступ се најчешће примењује у ситуацијама тзв. „урбаних џепова“, у којима постојећа намена и коришћење нису у складу са економским потенцијалом локације. Понекад се урбана обнова поистовећује и са урбаном реконструкцијом великог захвата, која је такође вођена економским чиниоцима регенерације. Да бих направила дистинкцију између појмова урбане регенерације и реконструкције, у конотацији њиховог

економског аспекта, користићу се дефиницијом коју даје Беговић: “Урбана реконструкција представља процес промене намене и интензитета коришћења градског земљишта. [...] Уколико урбана реконструкција захвати читаве зоне града које нису просперитетне, тј. зоне које је захватила деградација, онда се говори о урбаној регенерацији.” (Begović, 1995, стр. 348). Овде је важно истаћи да су економски чиниоци регенерације увек присутни и да се само поставља питање хијерархије њиховог односа са осталим чиниоцима амбијенталних вредности.

Ризици које овај приступ носи са собом су директно пропорционални намени одређеног простора. Ако је у питању урбани простор са претежном наменом становања, јавља се феномен центрифугације¹⁶ који има позитивне и негативне аспекте по урбани контекст у којем се одвија. Позитивни аспекти се односе на могућност развоја социјалног капитала деградираног урбаног подручја увођењем виших социјалних слојева или њиховим настајањем. Центрифугација може имати позитивну улогу уколико је процес урбане регенерације осмишљен и вођен тако да доводи до унапређења социјалног капитала.¹⁷ У супротном, може доћи до ситуација „победника“ и „губитника“, када промена структуре становника на датој локацији има за последицу разбијање социјалних мрежа, уместо њиховог унапређења и када представља социјалну деградацију за ниже слојеве становништва.

Такође, економски вођена регенерација значајна је у ситуацијама где је урбани простор захваћен неком другом наменом која није исплатива на датој локацији.¹⁸ Тада рушењем и изградњом нових урбаних комплекса чија је намена у складу са економским потенцијалом локације долази до креирања и формирања економски, естетски и социјално „виших“ амбијенталних вредности. Урбана обнова се такође практикује у ситуацијама када урбани простор не поседује амбијенталне вредности.

Урбана регенерација се често поистовећује и са урбаном рециклажом или урбаном ревитализацијом. Ови процеси се односе на увођење нових намена или

---

¹⁶ „Gentry“ у преводу значи „виша класа, центламен, аристократија“, а нарочито се односи на становнике одређеног простора са вишим социјалним статусом (Merriam-Webster, 2008).

¹⁷ О различитим формама и концептима социјалног капитала биће речи касније. Овде је значајно истаћи да се у овом раду ослањам на концепт развојног социјалног капитала.

¹⁸ Ово се најчешће односи на индустријске комплексе у градском центру, где алокацијом намене на периферију долази до подизања економске вредности предметне локације.

рехабилитацију изворних – када пренаменом и реконструкцијом објеката и урбаних склопова долази до генерисања нових амбијенталних вредности. Нове амбијенталне вредности оживљавају заштићени простор увођењем нових садржаја и активности. Овај процес доводи до подизања атрактивности простора и његове привлачности за нове кориснике. Најчешће се у овим случајевима као нова намена уводи лепеза културних активности са различитим режимима коришћења које привлаче комерцијални сектор и рекреацију.

У овом случају урбана обнова, односно рециклажа или ревитализација има за последицу позитивне екстерналије и у економском и у социјалном домену, јер културне активности утичу на изградњу културног капитала и нових друштвених мрежа окупљених око остварења потребе човека за самореализацијом и образовањем. Појам урбане рециклаже такође је разнородно употребљаван од стране различитих аутора. Према Ваништа- Лазаревић: “Урбо рециклажа је [...], појам који је међу првима употребио италијански архитекта Ђанкарло де Карло. Дефинисан је као процес у којем се постојећи и запуштени грађевински фонд после интервенција користи у својој првобитној намени. Дакле, ова реч се првобитно односила на процес који ми [sic]¹⁹ називамо реконструкцијом²⁰ или рехабилитацијом [...] Ж. Глигоријевић [...] дефинише урбо рециклажу унутар контекста урбане обнове, урбанистичког планирања и заштите, али као искоришћење најчешће у нове намене.” (Vaništa, 2003., стр. 28) Јасно је да се и појам урбане рециклаже различито тумачи сходно дисциплинарном оквиру. Архитекти га везују за рехабилитацију, економисти за поновну изградњу. Међутим, за ово истраживање интересантан је изворни појам урбане рециклаже који подразумева урбане интервенције након којих се подиже квалитет амбијента са првобитним коришћењем.

Према Мохтину:” Урбана регенерација је веома ризичан посао за све оне који су у њу укључени. Успешна регенерација захтева инпуте од стране локалних заједница, девелопера, финансијера, фондова, јавног сектора у свим активностима (радећи на физичком, економском и социјалном унапређењу урбаног простора) и колаборације од стране разноврсних професија везаних за грађени простор.” (Cliff Moughtin,

---

¹⁹ мисли се на архитекте

²⁰ “[...] Реконструкција [...] У грађевинском смислу означава поновно грађење односно доградњу девастираног објекта и уређење постојећег затеченог стања.” (Vaništa, 2003, стр.58)

2003, стр. 17). Најшире дефиниције појма урбане регенерације (у релацији са појмом урбане реконструкције) у домаћем контексту дају Ваништа - Лазаревић и Базик: “Регенерација (унапређење) се све чешће употребљава као термин који обухвата реконструкцију а може да се односи како на најуже просторе нпр. јавне просторе тако и на ширу територију града. Подразумева учешће различитих аспеката реконструкције у том поступку. Овде мислимо на социјалне промене, економско унапређење и друго. Указује на један степен унапред.” (Vaništa, 2003., стр. 58) “Урбана регенерација представља комплексан процес који обухвата питања финансирања, управљања, партнерства и партиципације ради остваривања енвајорменталних, економских и друштвених циљева по принципима одрживог развоја, односно квалитет живљења како за данашње, тако и за будуће генерације.” (Bazik, 2006, стр. 259)

Из претходно наведеног прегледа јасно је да се урбана регенерација различито тумачи у односу на дисциплинарни оквир, заправо у односу на фаворизовање одређених вредности које урбани простор генерише или носи као потенцијал. Тако се могу фаворизовати економске вредности као примарни циљеви регенерације, те социјалне, историјске, културне, архитектонске, естетске, визуелне вредности. Рекла бих да је заједнички именоватељ урбане регенерације у различитим дисциплинарним оквирима и вредносним опредељењима – *бољитак*. Заправо, враћам се изворном појму регенерације дефинисаном као поновно генерисање ствари, који се у односу на вредносна опредељења различито тумачи и добија различита имена и појмове. За мене појам урбане регенерације представља процес достизања бољитка уз коришћење разноврсних поступака, метода и техника различитих дисциплина. Фокус је на подизању квалитета амбијента усклађивањем социо-економског, просторно-програмог и естетског развоја. О квалитативним карактеристикама урбаног амбијента биће речи у наредном излагању.

2.1.2 Урбана регенерација – разноврсност приступа

Разнородност приступа у урбаној регенерацији везује се за социо-економски контекст, историјски период и актуелну парадигму у урбаном развоју. Иако се по неким ауторима појам урбане регенерације први пут везује за ЦИАМ и Атинску повељу²¹, сматрам да је урбана регенерација као процес била одувек присутна, од настанка првог града. Међутим, ово истраживање ћу везати за појаву модерног, индустријског друштва и приступе у урбаној регенерацији који су се од тада практиковали. Нарочито ће бити значајан период од Другог светског рата до данас, заправо од Атинске повеље до периода “Новог урбанизма”. Сматрам да се приступи у урбаној регенерацији разликују у односу на фаворизовање економског, социјалног, енвајорменталног аспекта или у односу на могућност њиховог холистичког и свеобухватног сагледавања. Такође, приступи се разликују и у односу на просторну размеру коју регенерација обухвата, од нивоа отворених јавних простора улице и тргова (микро локације), преко ширих урбаних целина (мезо нивоа), до читавог града и региона (макро нивоа).

Са друге стране, фаворизована урбана парадигма и пракса урбаног планирања и дизајна подједнако опредељује приступ регенерацији. Социо-економски и енвајорментални проблеми града ескалирају са модерним добом, појавом индустријске револуције и великим миграцијама становништва из руралних у урбана подручја. Ово је кључан аргумент у истраживању за временско ситуирање разматрања урбане регенерације. У том смислу у истраживању ћу модерно доба узети као временску одредницу у дискутовању истраживачких питања и полазних хипотеза. Многи аутори се слажу да је модерно доба и период зачетка урбаног планирања, онако како се оно данас тумачи. Иако је мисао о граду, нарочито утопистичка, присутна још од самог настанка града²², сврха овог разматрања није историјска презентација различитих приступа. Насупрот томе, циљ је да укаже да се приступи разликују и синхроно, у односу на развојну димензију на коју се ослањају, просторни обухват који третирају, као и на тип рационалитета који фаворизују.

---

²¹ по Vaništa-Lazarević, 2003.

²² Развој мисли о граду и његовом холистичком развоју нарочито је третиран у књизи „Град између емпирије и утопије“ (Lazarević, 1988).

Поједностављено, типови рационалитета могу се свести на позитивистички или феноменолошки, односно техницистички или колаборативни приступ.

Хол (Hall) у својој књизи „Градови будућности – Интелектуална историја урбаног планирања и дизајна у двадесетом веку“ (Hall, 2002) даје преглед приступа урбаном развоју аналогно начину на који ће се урбана регенерација у овом истраживању сагледавати. Одговоре на урбане проблеме он систематизује кроз њему својствене традиције и везује их за одређене временске периоде. Тако се као сажетак из његовог истраживања може извести закључак да су се први приступи регенерацији ослањали на побољшање услова живота у радничким насељима за које су архитекти давали просторно- физичка решења заснована на функционалистичким или естетским карактеристикама. Функционалистички приступ се више односио на економске параметре исплативости у спрези за усаглашавањем интензитета изграђености, енвајорменталним и функционалним карактеристикама.²³ Естетски приступ је давао значај амбијенталним вредностима и водио улепшавању радничких насеља, како би се лепотом подигао ниво социјалног капитала заједнице, смањио криминал, алкохолизам и проституција. Естетски приступ се у одрживој урбаној регенерацији развија у уметнички процес преговарања различитих вредности и интереса. О овом процесу ће више речи бити касније.

Сада је важно истаћи да се на крају 19. и почетку 20. века урбана регенерација доводила у везу са побољшањем квалитета живљења у радничким насељима. Још је значајнија чињеница да су се инструменти урбане регенерације развијали од урбанистичке легислативе до урбанистичко-архитектонских и социо-економских програма и решења. У овом периоду су нарочито значајни радови социолога Адамс (Adams) и архитеката Унвина и Паркера (Unwin и Parker) који на колаборативан и рационалан начин дају решења за побољшање услова живота у сламовима. Њихов приступ је објединио функционалистички и естетски, ослањајући се на креирање нових амбијенталних вредности као носиоца социјалног „оздрављења“. Просторно- програмска решења су у својој естетици и орнаментици реминисцирала на викторијански град као значењски препознатљив амбијент, а у просторном обухвату нису ишли даље од нивоа кварта (Hall, 2002).

---

²³ Ово је као последицу имало увођење зонирања као регулатора социо-економских и просторних односа.

Касније се приступ регенерацији доводио у везу са повратком утопистичке мисли, најављене појавом концепта Хауардовога (Howard) Вртног града. Вртни град је утемељен на успостављању нових просторних и социо-економских односа концептом формирања децентрализоване и хијерархизоване мреже урбаних чворишта. Интересантно је истаћи да је концепт реализован у Европи и изван ње, као и да основне поставке концепта „Вртног града“ у процесу урбане регенерације и данас постоје. Овај концепт проширује просторни домен урбане регенерације од урбаног блока до креирања нових, сателитских градова, што даље доводи до појаве регионалног планирања – рекла бих – регионалног обухвата урбане регенерације. Нагласила бих да је овакав приступ регенерацији претежно рационалистички, иако се делимично ослања на утопистичку мисао. Проблеми се јављају у реализацији концепта и одсуству политичке подршке децентрализацији. Одсуство мреже децентрализованих урбаних чворишта претвара Вртне градове у монофункционалне урбане просторе са претежном наменом становања тзв. „спаваонице“. Недостатак децентрализације осиромашује квалитет холистичког живљења свакодневице, производећи сателитска насеља у сваком смислу зависна од градова центара.

Насупрот Вртном граду, Хол (Hall) издваја монументални приступ у урбаној регенерацији. Предмет монументалног приступа у урбаној регенерацији су централни градови унутар њихових граница и испитивање могућности њиховог ширења, не дајући значај сателитским насељима. Као антиподи овог приступа издвајају се Осман и Серда (Hausmann и Cerda).²⁴ Први за монументални приступ у регенерацији Париза, други за системски, математички и монументални приступ у обнови Барселоне. Основна разлика између ова два приступа је у степену њихове отворености у поступку регенерације. Први је доминантно вођен инструменталном логиком и на тај начин ствара просторе за велике реконструктивне захвате. Други на прво место издваја демократичност и социјалну правду за целовиту реконструкцију Барселоне. За разлику од дотадашњих социјалних и колаборативних приступа, Серда (Cerda) социјалну логику везује за математичку, моделујући је у просторно-економске односе нове изградње, ширења града и реконструкције постојећег ткива.

---

²⁴ Иако постоје случајеви који су практиковали сличне приступе, издвајам пример Париза и Барселоне управо због различитог приступа монументалној регенерацији.

Оба приступа третирају простор читавог града као полигон за регенерацију (Perović, 1997). Док је Османов (Hausmann) приступ детерминистички – у односу на основне правце развоја града, успостављање новог система репера у граду и зелених појасева – Сердин (Cerdà) даје пре шему, оквир за развој. Овај приступ се у својој имплементацији може препознати и данас.

Као следећа три значајна приступа у урбаној регенерацији издвојила бих ЦИАМ, Нови урбанизам, односно Интегрални урбанизам²⁵.

Први, дефинисан Атинском повељом из 1931. године (Corbusier, 1998), пропагира функционализам заснован на рационалности модерне. Атинска повеља дефинише принципе организације простора при изградњи нових градова, просторно сегрегирајући пет основних градских функција²⁶: становање, рад, рекреацију, саобраћај и центре. Тзв. „циклус свакодневних функција” издваја се као основни интегришући принцип сегрегираних активности. Принцип обезбеђује максималну штедњу времена ослањајући се на ефикасност саобраћаја и системски приступ развоју градова. На тај начин могуће је остварити задовољење свакодневних и повремених потреба становника у дневном временском циклусу (Corbusier, 1998). Урбана регенерација заснива се универзалним вредностима, формирајући нов, радикалан, урбани амбијент. Тако Роу и Кетер (Rowe и Koetter) сматрају: “По својој првобитној намери, модерни град је требало да буде одговарајући дом за племенитог дивљака. Једном тако исконски неисквареном бићу било је неопходно пребивалиште подједнаке чистоте; и, ако је некада давно племенити дивљак изишао из шума, тада је он његова чедност, која превазилази вољу, била сачувана.” (Rowe & Koetter, 1988, стр. 50). Такав амбијент треба да има еманципаторски карактер у односу на хумани и социјални капитал. Град се посматра техницистички²⁷, као научни предмет рада, а урбана регенерација обухвата просторе претежно изван традиционално грађених, фаворизујући „оздрављење” кроз еманципацију човека у новом амбијенту тзв.

²⁵ Иако се принципи Новог урбанизма надовезују на Интегрални урбанизам постоје критике које указују на неуспешности у реализацији Новог урбанизма пре свега са аспекта социјалне интеграције (Walters & Brown, 2004) (Sander, 2002) У том смислу у истраживању развојено сагледавам ова два приступа.

²⁶ По Бадовинцу урбана функција представља спону између динамично променљивих урбаних потреба и релативно статичких урбаних облика. По њему су урбани облици у функцији урбаних потреба, као што су и урбане потребе у функцији урбаних облика. (Badovinac, *Centralne urbane funkcije - CENTRI*, 1997).

²⁷ “Принципи модерног урбанизма су произашли из труда безбројних техничара: техничара уметности грађења, техничара здравља, техничара друштвене организације.” (Corbusier, 1998, стр.97)

„Озареног града”. Такво оздрављење постаје основни атрибут урбане регенерације. Јасно је да у овом случају урбана регенерација подразумева нову градњу, афирмисање нових вредности које су у дисконтинуитету са традиционалним. Историјско наслеђе се поштује у оној мери у којој је у складу са новом друштвеном правдом: “Уски култ прошлости не сме да превагне над правилима друштвене правде.”²⁸ (Corbusier, 1998, стр.88)

У пракси су бројне су критике и проблеми произашли из функционалистичког и техницистичког схватања развоја града. Модеран град свакодневицу разбија у просторно и временски дистанцирана места, не успевајући да обезбеди животни циклус свакодневице. По Роу и Кетеру (Rowe и Koetter): “[...] дезинтеграција улице и свих високоорганизованих јавних простора је постала неизбежна, из два главна разлога: један је била нова и рационализована форма становања, а други је диктирао измењени начин транспортне активности [...]” (Rowe & Koetter, 1988, стр.96). У том смислу, свакодневно место се поистовећује са читавим простором града, што је у пракси било тешко остварити.²⁹ Надаље, као доминантна критика приступа ЦИАМ издваја се социјална дезинтеграција као последица одсуства мешања активности и дефинисања микроамбијената који су требали да редифинишу свакодневицу.³⁰ Нагласила бих, ипак, да окосницу бројних критика модерне – који се кристалишу кроз принципе Новог урбанизма и концепцију Интегралног урбанизма – представља неуспешност реализације основног принципа интеграције – циклуса свакодневних функција.

Нови урбанизам је за разлику од претходног приступа прокламовао следеће програмске циљеве: „(1) Залажемо се за рестаурацију постојећих урбаних центара и градова као кохерентних метрополитенских целина. Такође, за реконфигурацију предграђа у заједнице суседства, као и за разноврсност дистрикта. Конзервацију природног окружења и заштиту нашег изграђеног наслеђа. (2) Препознајемо, да физичка решења сама по себи не решавају социјална и економска питања, као ни да

²⁸ Овај став је сликовито изражен Корбизјеовим планом Воазен и Градом за 3 000 000 становника, Чандигаром, Бразилијом.

²⁹ Значајно је то што функционалистички приступ и данас постоји. Као такав, дао је и даје велики допринос ефикасном функционисању града.

³⁰ Овде се критички огађујем у односу на релацију између концепције модерног града и његове реализације. Подсећам да су нови градови у Европи масовно изграђени после Другог светског рата. Као функционистички и економски погодни представљали су модел јефтине градње, осиромашујући тако модеран град као еманципаторски феномен. Изван Европе, принципи модерне који се односе на уређење и организацију простора, углавном су примењивани на радничка насеља, користећи префабрикацију и јефтине материјале уз одсуство правог модерног стила.

економска виталност, стабилност заједнице и здраво животно окружење не може бити достигнуто без кохерентног оквира за физички урбани развој. (3) Залажемо се за реструктурирање јавних политика и развој праксе која ће подржати следеће принципе: (а) Суседства треба да буду разноврсна у активностима и структури становника и корисника простора; (б) Урбане заједнице треба да буду дизајниране тако да одржавају различите облике саобраћаја: пешачког, колског, транзитног; (в) Градови треба да обезбеде широку приступачност јавним просторима и јавним институцијама; (г) Урбана места треба да буду уобличена кроз архитектуру, урбани и природни пејзаж који истиче локалну историју, климу, екологију и традицију грађења. (4) Залажемо се за широку партиципацију, чији су актери у домену јавног, приватног и цивилног сектора и мултидисциплинарних професионалаца. (5) Опредељени смо за ревитализацију односа између уметности грађења и изградње заједнице, кроз грађанску партиципацију у урбанистичком планирању и дизајну. (6) Посвећујемо се рестаурацији наших кућа и зграда, блокова, улица, паркова, суседства, дистрикта, градова, региона и окружења.” (CNU, 1996).

За разлику од модернизма Интегрални урбанизам постмодерне као основни концепт поставља место у простору: “Модернистички поглед на простор као објективан, хомоген, неутралан (Еуклидовски простор) замењен је схватањем у коме се слави субјективност, хетерогеност и вредновање значења. Сада се наглашава наше место у простору. Ми одбијамо чисто функционалистичко (у механистичком смислу) схватање архитектуре у корист стварања места која су у стању да задовоље и све друге врсте наших потреба. Да бисмо остварили ове циљеве треба да се усмеримо на: мреже уместо граница; везе и додире, а не на објекте; међузависност, а не независност или зависност; природне и друштвене заједнице, али и на појединце; транспарентност или трансlucentност, а не скривање; ток а не стање; променљивост а не сталност; покрет са места на место уместо стабилности, везе са природом и напуштање контроле уместо контролисања природе, катализатори, мреже, оквири, кључне тачке, а не финални производи или утопије.” (Elin, 2004, стр. 18)

Оба ова принципа су даље била критички преиспитивана. Тако Волтерс и Браун (Walters и Brown) кажу: “[...] ми данас, на основу нашег искуства користимо термине “Нови урбанизам” и “Паметан раст” као синониме [...]” (Walters & Brown, 2004, стр. 53). Са друге стране, Сандер сматра да Нови урбанизам није довољно истражен и

утемељен у практичним истраживањима. Стога предлаже: “Истраживачи би требало да истражују могућности бољег аргументовања релације између Новог урбанизма и социјалног капитала” (Sander, 2002, стр. 225). Ова дискусија надаље отвара актуелна питања у регенерацији.

2.1.3 Актуелна питања у урбаној регенерацији

По мом мишљењу, различитост између принципа Модерног града и Новог урбанизма је у филозофији интеграције свакодневице. Овде је значајно поменути утицај Криера (Krier) у стварању ’нове рационалности’ Новог урбанизма. (Krier, у: Walters & Brown, 2004). Модеран град се ослања на рационалност, ефикасност и ефективност функционисања града. Нови урбанизам (или Паметан раст) на креирање микроамбијената кроз колаборативан приступ и истицање духа и(или) квалитета места као основних фактора интеграције. Нагласићу кључну разлику између појмова „дух места“ и „квалитативних карактеристика места“ (квалитет места).

Дух места се најчешће везује за будистичку традицију у социјалном организовању и грађењу³¹, где становници сами граде свој простор (Hall, 2002). Креативност се у овом смислу односи на изналажење најмање болног решења, које не мора и да максимизује потенцијал појединца и урбаног простора. Верујем да је креативност која обезбеђује развојни, еманципаторски социјални капитал у духу нове модерности заснована на другим принципима и да промовише квалитет и еманципацију као основне генераторе места. У доцнијем разматрању дискутоваћу овај мој став.

„Квалитет места” по мом мишљењу представља продужетак интенција модерне и репрезентује нову модерност. Основни принципи модерне интегришу се са традиционалним вредностима на рационалан начин, укључујући колаборативност за реализацију овакве интеграције. „Квалитет места“ није дефинисан просторним обухватом³² и може се односити на микроамбијент, део града, читав град, регион, све до глобалних чинилаца места, што опредељује његову вишедимензионалност. На тај начин урбана регенерација „Новог урбанизма” или нове модерности уводи различите просторне нивое који су у међусобном фракталном односу. Фракталност

³¹ Видети: Christopher, *The Timeless Way of Building*, 1979; Christopher, Sara, Silversstein Murray, Fiksdahl-King & Shlomo, 1977; Day, 2003.

³² Такав је случај са духом места који се ослања на микроамбијент који се надаље кроз језик образаца преводи и усложњава у више шеме организовање простора у јединствену целину (Christopher, Sara, Silversstein Murray, Fiksdahl-King, & Shlomo, 1977).

се сагледава у односу на афирмисање и креирање нових вредности. За разлику од модерног приступа, „Нови урбанизам” историјске вредности урбаног простора препознаје као носиоце „оздрављења“, утискујући савремене вредности у наслеђене. На тај начин он интегрише савремене и традиционалне урбане обрасце у кохерентну целину. У овом случају се бољитак, као предмет регенерације, односи на квалитативне карактеристике места. Сматрам да је његов основни чинилац глокални идентитет.³³ Он подразумева етичку интеграцију локалних и глобалних идентитета. У процесу „глокализације“ смањују се ризици хомогенизације културних израза и искључености локалних култура из „глобалне мреже“ (Т. Mrđenović, 2011). Ово ће бити дискутовано у наредним излагањима.

Истичем да се достизање квалитета места везује за схватање бољитка у различитим парадигмама и укључује постојање услова за интеграцију плуралних вредносних опредељења. Вредносна опредељења су динамично фаворизирана у различитим урбаним парадигмама. Одрживи развој, као најмања парадигма, настоји да оствари њихову интеграцију.

Концепт одрживог развоја биће разматран у наредном поглављу, а овде ћу се позабавити отварањем питања која воде ка дефинисању новог приступа у урбаној регенерацији, који, по мом мишљењу, може превазићи негативне аспекте досадашњих различитих приступа. По Мекдоналд, Мелис и Мелин (McDonald, Malys, и Maliene) појам урбане регенерације данас се везује за креирање одрживих места као простора за одрживе заједнице (McDonald, Malys, & Maliene, 2009). У домаћем контексту, Ваништа-Лазаревић пише: “Проширење просторног интереса регенерације градова од појединачних објеката на блокове, четврти насеља и приобаља, захтева мултидисциплинарни приступ: од архитеката и урбаниста, просторних планера, пејзажних архитеката, све до социолога, економиста, банкара, девелопера, стручњака за маркетинг [...] Шира јавност, партиципација грађана, и заједништво приватника и државе у том процесу дају нов и активан допринос.” (Vaništa-Lazarević, 2010, стр.51)

---

³³ Јасно је да и модерна својим еманципаторским духом ставља акценат на идентитет. Основну разлику чине данашњи противуречни токови глобализације који по Кастелсу доводе до кризе и фрустрације личних и колективних идентитета. У том смислу креирање глокалних идентитета отвара шансу локалним културама да се истакну у глобалној мрежи и да остваре социоекономски развој, смањујући ризик од хомогенизације културних израза (Kastels, 2002).

На основу разматрања презентованог у претходном излагању закључујем да је основна концепција одрживог урбаног развоја као бриге о социо-економским и енвијорменталним темама – одувек постојала. Као разлику која опредељује актуелна питања у регенерацији издвајам глобално, мултикултурно и технолошко друштво и чињеницу да се данас одрживи развој управо ослања на креирање глокалних простора и места. Овакви простори афирмишу локални идентитет и амбијент и уједно су препознатљиви на глобалној мапи. Тако се данас бољитак, који је одувек (дисциплинарно или холистички) био предмет регенерације, превасходно ослања на глокални идентитет. Такав идентитет подразумева квалитете који одговарају глобалним стандардима, поштујући и афирмишући квалитете традиције локалног места и прошлог времена. Тако креиран и афирмисан, он даје предуслове за социо-економски развој у глобалној утакмици, користећи се концептом одрживости за балансирање нових односа.

На основу претходне дискусије извојила бих две битне разлике између савременог схватања одрживог развоја и његових тема које су и раније биле присутне. Оне се односе на (1) системско управљање ресурсима и (2) креирање плуралног идентитета. Одрживи развој је данас заснован на интегралном управљању ресурсима, разноврсним вредностима, интересима и идентитетима. Плурални идентитет афирмише са једне стране локалне и глобалне вредности, док са друге промовише наслеђене и нове. По Ривсу (Reeves), одрживи развој као најмлађа парадигма укључује у себе старије урбане парадигме (Reeves, 2005). Сходно томе, отварају се и следећа питања: Како креирати амбијенталне вредности глокалних места? Како у том процесу интегрисати одувек присутне и често супротстављене рационалне и колаборативне парадигме у урбаној регенерацији?

Заправо, бољитак и амбијенталне вредности односе се на квалитативне промене одређеног простора и отварају питања начина њиховог дефинисања: Како се дефинишу амбијенталне вредности глокалних места? Ко су носиоци амбијенталних вредности? Да ли су оне међусобно противуречне и конкурентне? Да ли постоји могућност њиховог међусобног усаглашавања? Такоређи, предмет регенерације је унапређење квалитета амбијенталности кроз креирање плуралног и глокалног идентитета, који је често противуречан. То надаље отвара нова питања: Да ли се амбијенталне вредности са етичког становишта смеју преговарати? Ако је одговор –

да, у ком то домену? Шта су носиоци, а шта чиниоци амбијенталних вредности? Да ли су они променљиви? Који поступак регенерације може одговорити на претходна питања? Који су њени инструменти? Која се доминантна дисциплина бави урбаном регенерацијом?

Како бих одговорила на ова питања, неопходно је да представим и размотрим савремену урбану парадигму и новине које одрживи развој данас нуди урбаној регенерацији.

2.2 ПАРАДИГМА ОДРЖИВОСТИ КАО НОВИ ОКВИР ЗА РЕГЕНЕРАЦИЈУ

2.2.1 Концепт одрживости

Прича о одрживом развоју је започела још од студије „Границе раста“ (Limits of growth) 1972. године. Студија анализира процену ефеката коришћења обновљивих и необновљивих ресурса дефинишући на основу тога песимистички и оптимистички модел.³⁴ Први као решење истиче системско управљање ресурсима и неопходност интегрисања и координације развојних активности и прати ефекте таквог деловања на окружење кроз повратну спрегу. Други се ослања на развој технологије као средства за превазилажење негативних ефеката постиндустријске цивилизације на природно окружење (Tietenberg & Collins, 1992). Истакла бих да се оба модела заснивају на рационалном приступу коришћењу и конзумирању обновљивих и необновљивих ресурса.

Студија је покренула низ активности на међународном плану, које су формулисане бројним међународним докуменатима на УН и ЕУ нивоу.³⁵ Тако се по Брутландској дефиницији одрживи развој дефинише као развој који је одговоран према будућим генерацијама (WCED, 1987). Дефиниција се даље развијала и данас се одрживи развој схвата као концепт 3Е³⁶, подразумевајући развојне моделе „Границе раста“ (Limits of growth), како би се остварила интеграција³⁷ три основна развојна поља: економије, окружења и друштва. Једнакост се остварује кроз партиципацију – економски развој је онај који узима у обзир последице по животну средину и социјални развој. Овакав концепт пре свега промовише различитост, консензус,

---

³⁴ Обновљиви ресурси су они који се по концепту одрживости користе у временском темпу њиховог самообнављања, док су необновљиви, каква је културна баштина, предмет строге заштите.

³⁵ Аутори у Србији истичу интегрално управљање и планирање као окосницу одрживог развоја (Bajić-Brković, *Održivost i grad*, 1999; Janić, 1997).

³⁶ Енгл. Economy, environment, equity

³⁷ У „Агенди 21“ говори се о различитим врстама интеграције: (1) интеграцији три сектора развоја; (2) интеграцији политика, акција, програма и планова развоја на локалном, регионалном, националном и наднационалном нивоу; (3) интеграцији активности, односно њиховој координацији на већ поменутиим управљачким нивоима; (4) интеграцији свих интересних група и индивидуа у процесу доношења одлука о проблемима и темама које се тичу задовољења или угрожавања њихових интереса; (5) интеграцији акција и ефеката таквих акција на окружење у смислу природног, друштвеног и економског окружења, што подразумева повратну спрегу, и праћење ефеката реализације планова и политика дефинисаних кроз различите сетове индикатора (нпр. индикатори „миленијумских развојних“ циљева); (6) интеграцију података и информација које потичу из различитих сектора развоја, као и интеграцију просторних и непросторних података, кроз базе података које обезбеђују брзу, тачну, поуздану и интегралну информацију, коришћењем савремених ИКТ алата за управљање територијом, као што је нпр. географски информациони систем (UN, *Rio de Janeiro declaration - AGENDA 21*, 1992).

партнерство, колаборацију и координацију, како на локалном, тако и на глобалном нивоу. Наглашава се интеграција три развојна сектора у смислу циљева и координације активности, као и интеграција различитих нивоа управљања, политика и докумената.

Међутим, различити аутори су сагласни да је одрживи развој релативно нејасан појам. Гиденс (Giddens) наводи пример по коме одрживи развој није одржив за све: „[...] захтеви да Индонезија заштити и сачува своје тропске шуме могли би се сматрати неправедним, јер то подразумева да се ова земља одрекне прихода који јој је много потребнији него развијеним индустријским земљама.“ (Giddens, 2003, стр. 627). Рајнер (Reinert) сматра да ако сиромашно друштво заснива свој развој на примарној производњи као производњи са опадајућим приносима, развој није одржив. Сиромашне земље и земље у развоју морају заснивати свој развој на еколошкој индустријској производњи. Једино тако оне могу развити своју привреду и постепено се интегрисати у регионална и глобална тржишта на конкурентан начин (Reinert, 2004)³⁸. Различито тумачење и примена појма одрживости проистичу из немогућности апсолутне примене његовог фундаменталног принципа – прилагодљивости концепта специфичном локалном контексту.

По Бајић-Брковић одрживи развој треба схватити као концепт, односно низ принципа које треба примењивати, док се начини и обрасци примене разликују у односу на локални контекст, што подразумева креативност у његовој примени (Вајић-Врковић, 1999). Стога када говорим о одрживом развоју узимам у обзир принципе одрживости који се у односу на различите локалне контексте могу примењивати различито. Сматрам да свака заједница треба да примени принципе одрживог развоја по мери сопственог контекста, како би развојно гледано она била одржива. Разноврсност локалних културолошких, религијских и социо-економских контекста утиче да се одрживост прихвата у различитим аспектима, кроз различите моделе у односу на одабрано филозофско становиште – антропоцентрично или

---

³⁸ Рајнер (Reinert) генерално критикује политику Светске банке и ММФ-а према сиромашним земљама и земљама у развоју, чија је интенција да ове земље деиндустријализују и као такве их укључе у глобално тржиште и учине трајно зависним од развијених земаља. Он наводи да су економске теорије далеко од реалности и да је оно што економији као науци недостаје јесте изучавање економских политика развијених земаља, јер у савременом глобалном друштву развијене земље санкционишу исте политике које су и саме у свом развоју примењивале. Успешна политика за неразвијене земље подразумева затварање националног тржишта док се не достигне конкурентност производа на регионалном нивоу, затим регионалну интеграцију тржишта и тек на крају интеграцију у глобално тржиште. Такође, он критикује Сачс-а (Sachs), економисту Светске банке и творца концепта „Крај сиромаштва“ на коме се заснива „Миленијумски пројекат“ УН-а, јер он управо промовише слободно тржиште, које је по Рајнеру погубно за неразвијене и земље у развоју (Reinert, 2004).

екоцентрично.³⁹ Тако Бејкер (Baker) дефинише четири модела одрживог развоја: *Идеални* (на екстремној позицији екоцентризма, најбоље описан „Нестинг дијаграмом“), *Јак модел* (између екоцентризма и антропоцентризма), *Слаб модел* и *Контролу загађења* (на крајњој позицији антропоцентризма) (Baker, 2006). Ово истраживање ће се ослонити на моделе који су ближи антропоцентризму, јер грађена средина као полигон урбане регенерације представља производ културе и цивилизације.

Модел се могу повезати са различитим дијаграмским шемама одрживог развоја. По „Веновом дијаграму“ (Venn diagram) (видети Сliku 1 у Прилог Ау А), одрживи развој се налази у пресеку сва три скупа односно сектора развоја, где развој у једном сектору подразумева побољшања или барем нема негативне ефекте на остала два скупа односно сектора развоја.⁴⁰ По другом – „Нестинг моделу“ (Nesting model) (видети Сliku 2 у Прилог Ау А) – окружење представља основ за развој друга два сектора. Трећи, „Меркур модел“ (Mercury model), раздваја три сектора развоја у независна поља, наглашавајући да је одрживост различитих сектора могуће остварити независно од друга два (видети Сliku 3, у Прилог Ау А). Четврти модел, познатији као „Шведска призма“ (Swedish prism) (видети Сliku 4, у Прилог Ау А), потцртава значај управе и осталих организација у достизању одрживог развоја, уводећи четврту димензију одрживости – институционалну одрживост. Овај модел такође успоставља везе између остала три сектора, што подразумева мрежну организацију локалних управа и на тај начин промовише модерну управу, децентрализацију и партиципацију (Reeves, 2005). Први и четврти модел се од стране критичара препознају као модели који највише одговарају принципима одрживог развоја, јер на најбољи начин интегришу сва три односно четири сектора развоја.

Србија је усвојила „Националну стратегију одрживог развоја“ у којој дефинише три принципа одрживости: “ - економски раст који се остварује без бриге за заштиту животне средине или за социјалну правду не може бити одржив, а самим тим ни дуготрајан; - политика развоја која приоритет даје социјалном благостању и правди

³⁹ Ова филозофска позиција као суштину вредност истиче природу, за разлику од цивилизације. Аутори који заступају позицију су на линији схватања екстремне демократије, потпуног стапања човека и природе. Човекове активности се свде на оне које не нарушавају природне системе и циклусе (Naess, 2003; Fox, 2003; Nash, 1989; Warren & Cheney, 2003; Weston, 2003; Maufield, 2005; Gaard & Gruen, 2003; O’Riordan, 1999).

⁴⁰ Ово је веома значајно када говорим интегралном урбаном развоју, односно дефинисању развојних циљева, који морају у том случају обухватати сва три сектора развоја и успоставити међусобне везе у смислу њихових заједничких ефеката и унапређења. Ово је важно, јер циљеви представљају основ развоја, као и поље у којем се генеришу индикатори за вредновање варијанти и праћење ефеката акција.

по цену успоравања економског раста такође не може бити одржива, и; - политика која тражи начине да заштити животну средину изузимајући или занемарујући хумани развој, није више одржива.” (ВладаРС, Национална стратегија одрживог развоја, 2009, стр. 14). Такође, усвојена стратегија је ближа моделима одрживог развоја који су на страни антропоцентризма, што се може сагледати из принципа на којима се заснива и моделу који промовише кроз „Венов дијаграм” (Venn diagram) (видети Сliku 5, у Прилог Ау А). То надаље аргументује став да достизање одрживог развоја. “ У пракси то значи постепено увођење начела “загађивач плаћа” и одговарајућу ценовну политику искоришћавања природних ресурса [...] Преведено у “новац” то значи успостављање одрживог механизма финансирања великих инфраструктурних захвата [...] замене прљавих техника и технологија производње у индустрији, усвајање еколошких стандарда за производе и интегрисане политике производа, итд.” (ВладаРС, Национална стратегија одрживог развоја, 2009, стр. 25).

Истакла бих дефиницију одрживог развоја, промовисану стратегијом, на коју ће се ово истраживање ослонити: “Концепт одрживог развоја управо подразумева балансирање између различитих легитимних потреба економског развоја, високог стандарда живљења и квалитета животне средине једног друштва. Он полази од тога да проблеми не леже у привидно супротстављеним интересима друштвеног и економског развоја и заштите природне средине, већ у управљању њима.” (ВладаРС, Национална стратегија одрживог развоја, 2009, стр.26). Стратегија је на линији приоритета развоја Европске уније за 2020. годину: (1) Паметан раст (Smart growth) – заснован на економији знања и иновацији, (2) Одржив раст (Sustainable growth) – промовише компетитивнију, ефикаснију за ресурсе и зеленију економију, (3) Инклузиван раст (Inclusive growth) – заснован на високој запослености, обезбеђује социјалну и територијалну кохезију (EU, 2010).

Као закључак истакла бих начело да одрживи развој успоставља баланс између економског, социјалног, развоја животне средине и институционалног развоја. Од студије „Границе раста“ (Limits of growth) до данас одрживи развој са једне стране подразумева суштинску вредност природе коју треба очувати и заштитити, док се са друге ослања на развој технологије и разноврсних инструмената као средства за успостављање баланса између раста и развоја. Интегрални развој промовише паметан раст, као концепт балансираног односа између економије, друштва и животне

средине. Такав развој ослања се на израду политика и стратегија које на инклузиван начин дефинишу развојне варијанте, са преузимањем одговорности за њихову реализацију. У контексту урбаног развоја и урбане регенерације одрживи развој има значајну улогу.

Многи међународни документи дефинишу његову улогу у балансирању тензија између заштите и развоја културног наслеђа, унапређења постојећих и креирања нових амбијенталних вредности урбаног простора (видети Табелу 1 у Прилог Ау А). Са једне стране, наша је одговорност да историјске вредности очувамо и пренесемо будућим генерацијама, док са друге треба да обезбедимо њихов холистички развој кроз стварање услова и оквира за укључење ових целина у савремени живот. Нагласак се ставља на изналажење механизма и инструмената управљања над наизглед супротстављеним интересима развојних сектора, који обезбеђују паметан раст. Паметан раст се у урбаним срединама без изражених наслеђених вредности ослања првенствено на развој социо-економског капитала локалне заједнице. Тако унапређена локална заједница постаје носилац креирања нових амбијенталних вредности и преузима одговорност да их сачува за будуће генерације (видети Табелу 1 у Прилог Ау А).

2.2.2 Одрживи урбани развој – интегрални приступ

Успостављање односа између урбаног развоја и одрживости најчешће се реализује кроз урбане политике или процес урбаног планирања. У домаћем контексту се у највећој мери везује за урбано планирање. Овome иде у Прилог А чињеница да се у наслеђеном социјалистичком и постсоцијалистичком периоду урбано планирање бавило развојем. У том смислу, урбано планирање се односило на процес доношења одлука, циљева и вредности, док се предмет урбаног дизајна односило на њихову просторну реализацију кроз урбанистичко пројектовање. Водећи се овом чињеницом, однос урбаног развоја и одрживости у овом поглављу ћу описати кроз урбано планирање, што ће, опет, у наредним поглављима бити доведено у питање и бити дискутовано са аспекта урбане регенерације, односно промовисања и креирања амбијенталних вредности и глокалног идентитета. Такође, неопходно је направити дистинкцију између урбаног развоја и одрживости и посматрати урбани развој кроз различите планерске традиције.

По Ривсу (Reeves) одрживост представља само једну, најмлађу парадигму у урбаном развоју и планирању. Наравно, ово није једина парадигма заступљена данас у планирању, већ постоје и многе друге, као што су: парадигма економског планирања, физичког планирања, социјалног планирања, парадигма јавне администрације, парадигма енвајорменталног и колаборативног планирања. Међусобне разлике односе се на различите циљеве развоја, вокабулар, претпоставке, концепције и карактеристика простора и места, однос према креирању политика (Reeves, 2005).⁴¹ (видети Табелу 2 у Прилог Ау А). Говорећи о одрживом развоју, подразумевам заправо ширу концепцију планирања и дизајна, која се односи на интеграцију различитих парадигми у односу на конкретан проблем и контекст. По Рителу и Веберу (Rittel и Webber) у планерском процесу потребно је адекватно дефинисати и лоцирати проблем. Карактер проблема опредељује ниво интегралности у њиховом решавању. Шири проблеми имају јавнији карактер и захтевају виши ниво интеграције и креативнији приступ. Са друге стране, ужи проблеми се могу ослонити на једну традицију планирања и могу се решавати на рутинизирани начин, најчешће у оквиру једне агенције (Rittel & Webber, 1973). Ово највише одговара разлици коју Лазаревић - Бајец прави између системског и институционалног у урбаном развоју. Први се ослања на „системски приступ“ који производи идеализоване моделе, који су често одвојени од стварних интереса“ (Lazarević - Вајес, 1996, стр. 16), док се у другом „раздвајају заједнички од појединачних интереса [...] који остају аутономни у својој сфери одлучивања.Тиме се омогућује флексибилност у домену појединачног, оставља се простор за различитости, не гуши се иницијатива и квалитет који се добија индивидуалним деловањем“ (Lazarević - Вајес, 1996, стр. 17-18)

Ако се одрживост дефинише као системско управљање компонентама развоја, тада се интегрално планирање бави реализацијом ове врсте интеграција. Заправо, усмеравањем развоја на начин да се позитивне промене одвијају у сва четири

---

⁴¹ Традиција економског планирања промовише економски раст и продуктивност као циљ развоја. Не обраћа се велика пажња на ефекте таквог планирања у контексту животне средине и различитих социјалних категорија. Сиромашне и угрожене групе живе на маргинама развоја, те је основни циљ материјални напредак оних који поседују моћ. Традиција физичког планирања се још везује и за утопистичке визије градова. Основни циљ овог приступа је једнакост у односу на универзалност потреба, те се акценат ставља како на економски, тако и физички раст, промовише се здравље и лепота. Вредности су универзално дефинисане и потичу из принципа истости, а не различитости. Циљ традиције јавне администрације или анализе политика је у ефикасности и ефективности јавних агенција, заснива се на бирократском управљању у достизању физичке визије. Традиција социјалног планирања везује се за интеграцију физичког планирања и креирања политика у циљу задовољења различитих потреба у друштву. Једнакост се спроводи кроз социјалну правду и ставља се акценат на сиромашне. Колаборативно планирање везује се за идентификацију проблема и вредности кроз укључивање различитих интереса и изградњу консензуса. Једнакост се види као мноштво различитости које имају учешћа у доношењу одлука.

развојна сектора. Интеграција подразумева не само интегрисање сектора, већ и истих и различитих нивоа управљања, односно неку врсту мрежне организације управног апарата. Такође, она се односи и на интеграцију политика, планова, акција у координирани сет активности како на локалном, тако и на националном и наднационалном нивоу. Према томе, ако усвојим једну од дефиниција планирања – по којој оно представља процес доношења одлука⁴² – онда се интегрално планирање може дефинисати као процес доношења одлука који је оријентисан ка одрживом развоју, те стога захтева различите врсте интеграција између различитих дисциплина, интереса, учесника у доношењу одлука, различитих нивоа управљања и различитих планерских традиција.

Закључујем да је интегрално планирање, односно интегралан урбани развој, сензитиван на промену контекста и предмета развоја. Сензитивност се рефлектује у томе што се различите парадигме планирања укључују у односу на сложеност и природу проблема којим се управља. Проблеми који обухватају укупност урбаног развоја на нивоу града или урбане целине, интегрално се третирају у односу на развојне секторе, нивое управљања и развојне парадигме. Једноставне проблеме, који се по својој вероватноћи појављују позиционирају у једном развојном сектору, можемо решавати укључујући адекватну традицију. Тако се, на пример, „Меркур модел“ (Mercury model) одрживог развоја може схватити као одрживи развој једноставних, у смислу јасно позиционираних проблема у одређеном развојном сектору. Водећи се овом логиком, „Венов дијаграм“ (Venn diagram) и „Шведска призма“ (Swedish prism) третирају сложене јавне проблеме на интегралан начин. Они подразумевају системски и стратешки приступ координисања развојних политика и планова као и правременог укључивања адекватних планерских парадигми.

Интегралност у урбаном развоју тражи креативност у решавању сложених проблема који карактеришу предмет урбане регенерације. Под креативношћу у урбаном развоју

---

⁴² Бајић-Брковић (према Смити и Рејду) наводи различите дефиниције планирања: (1) Планирање је интегралан процес припреме и формулације одлука које се тичу будућности; (2) Планирање је формулисање пожељне будућности и спецификација ефективних начина да се она досегне; (3) Планирање обухвата формулацију циљева и мониторинг мера; (4) Планирање је активност која се тиче припреме одлука и реализације одлука; (5) Планирање је активност којом се испитују последице преузетих одлука или оних које ће се тек предузети; (6) Планирање чини систем одлука. На тај начин се координирају различити субпроцеси у простору и времену. Планирање такође залази у проблематику (ре)алокације политичке моћи и ресурса; (7) Планирање је формулисање акција за интервенцију: стратегија и главних метода за имплементацију; (8) Планирање је процес учења: ми учимо реализујући планове и проучавајући последице тих планова; (9) Планирање је процес адаптирања: на тај начин се, врши прилагођавање планова и усмерава акција и модификује начин на који се планови раде; (10) Планирање је прављење планова; (11) Планирање је одлучивање; (12) Планирање је активност комплементарна решавању проблема (Бајић-Брковић, 1992).

подразумевам изнаглажење нових начина решавања устаљених или новонасталих проблема или како Ландри (Landry) на деловању по дисциплинарним границама (Landry, 2005). Она је заснована на креативном мишљењу и великом броју и врсти комуникационих канала који обезбеђују отворену комуникацију, размену идеја и искустава. Тако једна од дефиниција одрживости гласи: “Одрживост видимо не као визију или непроменљиво стање ствари, већ пре као креативан, хармонизујући локалан процес који захвата сва поља и димензије процеса доношења одлука.” (EU, 1994, стр. 2).

Ландри (Landry, 2005) дефинише креативан развој као креативан миље кога сачињава место, простор, део града, читав град или регион, са предусловима за развој „чврсте и меке инфраструктуре“ (Landry, 2005; Healey, 1997). Он обезбеђује квалитетан и неометан проток идеја и информација кроз отворену комуникацију. Отворена комуникација представља основ за иновативност и Хабермасову (Habermas) теорију комуникативне акције која представља једно од теоријског упоришта овог истраживања (Habermas, 1984). Отворена комуникација подразумева процес успостављања креативног миљеа као инструмента за отклањање баријера који је ометају: физичких, емоционалних, културолошких, идеолошких и баријера у односима моћи. ”Такав миље је место где критична маса послодаваца, интелектуалаца, социјалних активиста, уметника, бирократа, студената могу да дејствују и комуницирају у на отворен, космополитски начин и у коме је комуникација лицем у лице⁴³ неопходна за креирање нових идеја, артефаката, продуката, сервиса и институција и као резултат доприносе економском успеху” (Landry, 2005, стр.133).

Сматрам да се креативност односи и на могућност и капацитет носиоца⁴⁴ урбаног развоја да препознају његове актере и определе се за динамичан приступ решавању проблема, укључујући и адекватну парадигму у правом тренутку, водећи и

---

⁴³ Томпсон (Thompson) разликује генерално три типа интеракције који се разликују у односу на развојеност контекста и ниво доступности у простору и времену. Тако он наводи интеракцију “лицем у лице” као дијалошку у којој се размењују вишеструки симболички сигнали и која се остварује у контексту узајамне присутности и заједничком просторно-темпоралном систему и оријентацију ка конкретним особама. „Посредована интеракција” је такође дијалошка иако је карактерише развојеност контекста и већа доступност у простору и времену, означена је суженим распонем симболичких сигнала, и рјентисана ка конкретним особама. „Посредована квази интеракција” се у односу на претходну разликује по томе што је оријентисана на неодређени број потенцијалних прималаца поруче, тако да је у својој суштини монолошка. (Thompson у Gidens-у, Sociologija, 2003)

⁴⁴ О носиоцима и чиниоцима креативности у урбаном развоју и урбаној регенерацији биће речи касније.

фасилитирајући⁴⁵ процес урбаног одлучивања кроз комуникативну акцију. Комуникативна акција отвара могућност за добитна решења у пресеку развојних чинилаца, користећи методе и технике које су у домену различитих парадигми и дисциплина у урбаном развоју. Према томе, одрживи развој интегрише различите парадигме, дисциплине, вредности и интересе у вишедимензионалном, интегралном простору. У овом простору се креирају интегрална места окарактерисана глокалним идентитетом као предметом одрживе урбане регенерације. Овде отварам питање моћи урбаног планирања да креира интегрално место и глокални идентитет. Дискусија око овог питања биће предмет наредног поглавља.

2.2.3 Урбана регенерација и интегрални развој

Урбану регенерацију ћу у овом поглављу разматрати као процес афирмације постојећих и креације нових амбијенталних вредности⁴⁶ кроз формирање вишедимензионалног, интегралног простора и креирање глокалног места. Тренутно је актуелна концепција „Компакт града“ (Compact city) као концепта одрживе форме града. „Компакт град“ (Compact city) се заснива регенерацији постојећег урбаног ткива и враћа му економску виталност, социјалну интерактивност, живост, повећану мобилност и децентрализацију. Заправо, основни принцип је спрегнути границе града уместо њиховог ширења (Jenks, Burton, & Williams, 1996).

Отварам питање доминантне дисциплине која се овом проблематиком бави. У претходном поглављу разматрала сам интегрални приступ урбаном развоју кроз урбану планирање као дисциплине која је традиционално код нас везивана за развојну компоненту града. У овом поглављу дискутоваћу ограничења урбаног планирања да у интегралном приступу одговори на сложене захтеве регенерације, нарочито са аспекта креирања амбијенталних вредности и интеграције разноврсности у вишу универзалност. Такође, даћу критички осврт на приступ

---

⁴⁵ У савременој теорији урбаног одлучивања вођење се замењује термином фасилитације (Facilis: to make, to do, not hard to do; facilitation: in psychology, increased ease of performance of any action, resulting from the listening of nerve resistance by the continued successive application of the necessary stimulus, opposed to inhibition(*Websters world dictionary*). О вођењу и фасилитирању процеса биће речи касније.

⁴⁶ У „Агенди 21“ наглашава се израда иновативних развојних градских стратегија које укључују енвајорменталне и социјалне теме, унапређујући тиме квалитет живота кроз партиципацију јавног, приватног и цивилног сектора (UN, *Rio de Janeiro declaration - AGENDA 21*, 1992). Управо иновативност и креација могу постати извориште на којем је могуће успоставити баланс између заштите и развоја у афирмацији постојећих и креацији нових амбијенталних вредности. Бити одговоран према наслеђу значи заштити га и развијати на начин да се његове вредности сачувају за будуће генерације и надграде у временском развојном континуитету. У том смислу, културно и урбану наслеђе треба активно укључити у развој, јер култура и њена разноврсност на глобалном нивоу постаје једна од развојних окосница, афирмишући могућности које глобализација носи са собом и превазилазећи ризике стандардизације и хомогенизације.

урбаном дизајну у домаћем контексту. Он је уобичајено практикован кроз урбанистичко пројектовање и има своја ограничења у физичком поимању урбаног простора, самим тим и урбане регенерације.⁴⁷

Подсећам да предмет урбане регенерације представља интегрално афирмисање и креирање амбијенталних вредности. Као такав, он представља сложен и комплексан урбани проблем. Процес интегралног формирања амбијенталних вредности треба да успостави полигон за афирмацију постојећих и креацију нових урбанистичко-архитектонских образаца и вредности у једну кохерентну целину. Мој став у истраживању је да се амбијенталне вредности везују за квалитативне карактеристике места које у интегралном приступу успостављају холистички⁴⁸ однос према различитим просторним концепцијама урбаних парадигми: (1) одрживој – глобални, локални, глокални простор; (2) колаборативној – дељен, заједнички простор, мултидимензионалан, институционалан, социјалан; (3) енвајорменталној – зелени простори, отворени простори, заштићени простори; (4) социјалној – социјални простор, перцептивни простор, персонални простор; (5) физичкој – тродимензионални простор; (6) економској – економски простор (Reeves, 2005) (Табела 3).

---

⁴⁷ Овде се осврћем на различите приступе регенерацији које је описао Хол (Hall) у својој књизи Градови будућности: Интелектуална историја урбаног планирања и дизајна у двадесетом веку (*Cities of Tomorrow: An Intellectual History of Urban Planning and Design in the Twentieth Century*) (Hall, 2002), а који су укратко описани у поглављу 2.1.

⁴⁸ Право на културу и дух културе мира дефинишу оквир за одрживи развој културног наслеђа и Урбаних целина са амбијенталним вредностима на начин да њихову заштиту и развој треба посматрати целовито кроз остварење континуитета прошлог, уживањем у правима садашњег времена и неопходности преношења традиције и културног идентитета за будуће генерације. ICOMOS развој Урбаних целина са амбијенталним вредностима дефинише као холистички однос између прошлости садашњости и будућности, где ове целине представљају значајан део економског и социјалног развоја. Стога се препознаје потреба за увођењем савременог живота и архитектуре у ове целине. Такође сваки историјски споменик или целина представљају суштинску вредност независно од своје иницијалне улоге и значаја која му омогућава да се адаптира у променљиве културне социо-економске и политичке контексте, уједно задржавајући своју структуру и карактер. (ICOMOS, Resolutions of the Symposium on the introduction of contemporary architecture into ancient groups of buildings, 1972). : “Посебну пажњу треба обратити на то да градови не постану музеји на отвореном. Реставрација мора обезбедити да објекти имају адекватан савремени живот. Локалне власти морају обезбедити оквир у којима зграде постају само-конзервирајуће.” (EU, European urban charter, 1992).

Табела 3: Предмет урбане регенерације у односу на урбану парадигму и концепцију простора, (Г. Mrđenović, *Urbana regeenracija zaštićenih ambijentalnih celina u kontekstu održivog razvoja – Podgrade Tvrđave Bač / Urban regeneration of protected ambients in the context of sustainable development – Bač Fortress Suburbium*, 2011).

Парадигма	Концепција простора и места	Предмет урбане регенерације – схватање бољитка 'оздрављења'	Тип урбане регенерације
економска	економски простор	економски и финансијски чиниоци 'оздрављења'	урбана реконструкција великих размера
социјална	социјални простор	социјално и енвајорментално 'оздрављење'	квалитет живљења угрожених
физичка	физички простор	физичко 'оздрављење'	визуелна, естетска и просторно-програмска унапређења
јавна администрација	административни простор (бирокуратски или мултипланерски)	координација различитих сектора и нивоа управљања у решавању урбаних проблема и 'оздрављења'	техницистички, функционалистички ка мултипланерским агенцијама
колаборативна	дељени простор	заједништво као чинилац 'оздрављења'	интеграција различитих релативизованих вредности и типова рационалитета
одрживост	интегрални простор и глокално место	интегрални простор и глокално место: заруженост претходних концепција простора као принцип 'оздрављења'	интеграција различитих парадигми, развојних сектора, нивоа управљања, развојних агенција и актера, схватања бољитка, објективизације и аргументације различитих вредности.

Табелом 3 сам приказала мрежни однос између урбаних парадигми, концепције простора и места у којој се она теоријски и практично примењује, предмета урбане регенерације у односу на схватање бољитка и тип урбане регенерације који исходи из претходног. Садржај табеле указује на чињеницу да се домен урбане регенерације временом проширивао од економско-физичког схватања бољитка, преко социјалног, до интегралног. Интегралан или одрживи приступ урбаној регенерацији обухвата просторне и теоријске концепције претходних парадигми. Такође, Табела 3 представља основ за дефинисање модела и концепта вишедимензионалног, интегралног простора и глокалног места као предмета одрживе урбане регенерације. Значајно је да направити разлику између појма простора и места.

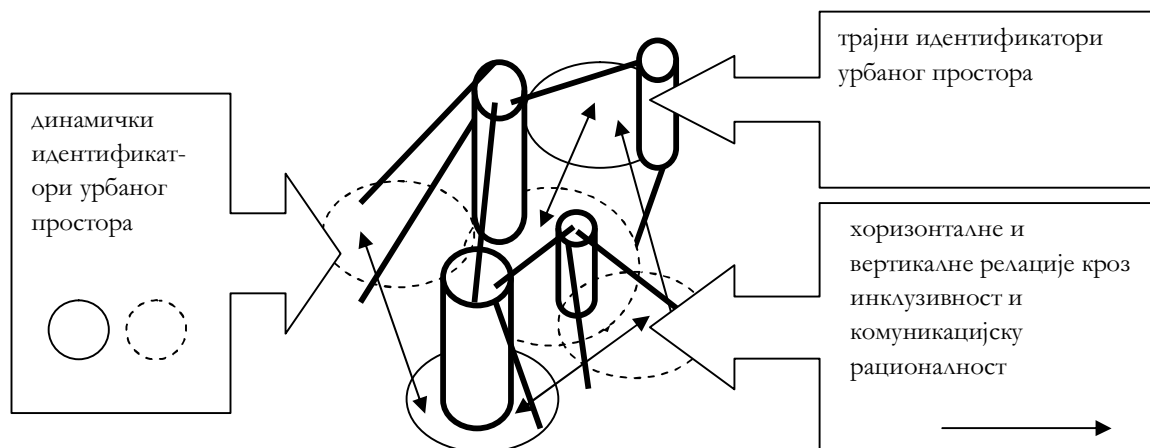
За мене простор представља доминантно поље деловања одређене парадигме, док место представља резултат таквог деловања у урбаном простору.⁴⁹ Интегрални простор бољитак види као глокално место са специфичним амбијенталним вредностима (Табела 3). Сложеност интегралног приступа и плуралног друштва

⁴⁹ Овај став је највише подржан Лефевровом (Lefebvre) науком о простору чији су чиниоци: а) социјална пракса, б) репрезентанти простора, ц) репрезентативни простори (Lefebvre, 1991).

одражава се на елементе и релације модела интегралног простора. Стога се мој модел интегралног простора састоји од два елемента: (1) релативно трајних (статичких) идентификатора простора – „ [...] град се огледа у својој историјској прошлости.” (Pušić, 1991, стр. 5), – који представљају основне репере у холистичком односу према урбаном наслеђу и остварују континуитет прошлост–садашњост–будућност; (2) динамичких идентификатора простора – који утискују садашњи живот у урбано ткиво и креирају се кроз културну и друштвену разноликост.

Они аналогно схватању ауторке Петровић, креирају тзв. социјални миље или социопростор: “Друге особе у суседству нису ни потпуни странци нити целовите особе већ појединци који улазе у нечији социопростор као конкретни друти с улогом коју дефинише конкретна ситуација, а која у највећој мери детерминише и домете таквог односа.” (Petrović, 2008, стр.6). “ На трагу Бурдјеовог хабитуса истражује се и чињеница да суседства виших класа генеришу праксе које одговарају ситуацији (доминантној култури), док то није случај са суседствима других класа, што се сматра важним механизмом репродуковања социјалних неједнакости (Бонети према Петровић, 2008, стр. 6). По Пушићу – „ [...] међусобно наликовање градова најновијег периода резултат, је истинске немоћи урбанизма да искористи богатства друштвених различитости као мотива за њихово напредовање.” (Pušić, 1991, стр. 5). Поред елемената, овај модел се састоји од успостављања релација између њих, које остварују хоризонталну и вертикалну интеграцију и развој социјалног капитала кроз комуникацијску рационалност (Шема 4).

Шема 4: *Модел интегралног простора и места* (Т. Mrdenović, *Urbana regeneracija zaštićenih ambijentalnih celina u kontekstu održivog razvoja – Podgrađe Tvrđave Bač / Urban regeneration of protected ambients in the context of sustainable development – Bač Fortress Suburbium*, 2011).

Модел има три теоријска и концептуална упоришта: (1) Семпринијево (Semprini) виђење мултикултуралности по којем моћ централног простора треба да оснажи „периферију“, успостављајући међусобно снажне релације кроз инклузивност (Semprini, 2004); (2) дефиницију културног идентитета из „Националне стратегије одрживог развоја Србије“: “Културни идентитет треба схватити као скуп релативно трајних идентификатора, а не као кохерентну стабилну целину.” (ВладаРС, Национална стратегија одрживог развоја, 2009, стр. 105); (3) развојни социјални капитал који превасходно заступа Вулкок и Уједињене нације. О развојном социјалном капиталу као једној од упоришних теорија истраживања биће речи касније. Овде је важно успоставити везу између интегралног вишедимензионалног простора, глобалног идентитета урбаног амбијента и социјалног капитала локалне заједнице. Аргументација за поставку овог модела је и у Хејлиној (Healey) слици “интегративних места локалних заједница⁵⁰” (Healey, 1997, стр.123).⁵¹

Како модел интегрише различите просторне концепције урбаних парадигми „производећи“ глобално место, отвара се питање урбане дисциплине која њиме управља. Везано са афирмацију различитих просторних концепција, јасно је да оне превазилазе домен урбаног планирања и планирања политика. Места који треба да афирмишу и креирају локалне вредности у мрежу глобалних односа имају разноврсне атрибуте. Те особине се између осталих односе на традицију, мултикултуралност, економску виталност, перцептивност, социјабилност, специфичан идентитет, функционалност, програмску разноврсност. Ови атрибути се не могу дефинисати и креирати само кроз дисциплину урбаног планирања, којем недостаје субјективно-експресивна и уметничко-креативна димензија дизајна. Без обзира на чињеницу да савремено урбано планирање јесте окарактерисано креативношћу и креативним мишљењем⁵², недостаје му имагинација, тродимензионалност и уметност као интегративни фактори различитих просторних концепција, сектора и поља деловања.

Са друге стране, како сам већ напоменула, досадашњи приступ урбаном дизајну у домаћем контексту заснован је на еуклидовској концепцији простора кроз

---

⁵⁰ “integrated place-based communities” (Healey, 1997, стр.123)

⁵¹ Енгл. „integrated place-based social world” (Healey, 1997).

⁵² Оно уз помоћ великог броја комуникацијских канала увећава наше знање о реалности, односно ствара холистичку слику, или, како то Бајић-Брковић истиче – знање о реалности није у домену једне струке, симплификовано – ни једне индивидуе, те планирање није индивидуална и рутинизирана активност (Bajić-Brković, 1992).

урбанистичко пројектовање. У поступку урбанистичког пројектовања реализују се циљеви и политике дефинисане у процесу урбаног планирања на начин регулисања просторних односа, без јасне везе са другим просторним димензијама интегралног простора и места. Водећи се урбанистичким пројектовањем урбана регенерација успоставља нове амбијенталне вредности кроз архитектонске, урбанистичке и визуелне односе, не третирајући остале просторне димензије. Стога интегралан приступ у регенерацији захтева преиспитивање досадашњих приступа урбаном дизајну и користећи се новим методама, инструментима и методологијама доводи до проширивања његовог домена у креирању интегралног места

У „Резолуцији о културном наслеђу као фактору одрживог развоја“ истиче се потреба за развијањем европске методологије за управљање наслеђем, која би обухватила изналажење инструмената за процену квалитативног и квантитативног утицаја државних и приватних инвестиција на развој културног наслеђа, затим утврђивање улоге наслеђа у остваривању нових радних места, стварање здравог основа за одрживи развој кроз промоцију сарадње између јавног, приватног и цивилног сектора. Такође, требало би припремити препоруку државама чланицама о одрживим стратегијама културног туризма усмереним ка унапређивању културног наслеђа по принципима које дефинише ова резолуција (ЕУ, Резолуција бр. 2 – Културно наслеђе као фактор одрживог развоја, 2005). Неопходност израде одрживих политика и стратегија заштите и развоја културног наслеђа поставља нови оквир за преиспитивање приступа њиховом развоју. Стратешки приступ, уз остваривање пуне партиципације интересних страна, поставља основ за креативност и иновацију која је кључна у изналажењу одрживих решења, а она обухватају аспекте заштите и развоја.

Постављам питање: Које су могућности урбаног дизајна да буде интегративни инструмент за превазилажење разлика и успостављање нових социо-просторних, економских и еколошких односа кроз изградњу вишедимензионалног простора, места и идентитета заједнице, те афирмацију постојећих и креирање нових амбијенталних вредности? У том смислу, испитиваћу његове могућности да на стратешком нивоу буде извор креативности, поље и полигон за интеграцију развојних сектора, различитих интереса, виђења реалности и просторних концепција. Схваћен развојно, као процес који обухвата различите просторне димензије, урбани дизајн

може да буде интегративни носилац процеса урбане регенерације. Узимајући у обзир једну од његових дефиниција – по којој он представља и процес обликовања социо-просторних односа – разматраћу и његову улогу у урбаној регенерацији. У наредном поглављу презентоваћу димензије одрживе урбане регенерације како бих јасније одредила оквир за дефинисање проширене улоге урбаног дизајна у процесу урбане регенерације.

2.3 ДИМЕНЗИЈЕ УРБАНЕ РЕГЕНЕРАЦИЈЕ У ИНТЕГРАЛНОМ РАЗВОЈУ

2.3.1 Културни идентитет и диверзитет

Лични и колективни идентитет формира се у интеракцији са окружењем, кроз лични и колективни развој који прати и процес освешћивања и формирања специфичних интереса који треба да одражавају различите потребе и вредности појединца и заједнице. „Појединац, као и група, мора да уобличи свој идентитет кроз дуготрајан и мукотрпан процес прилагођавања и дистанцирања, прихватања и одбијања, самоидентификације и шире колективне (друштвено-културне) идентификације.” (Голубовић, 1999, стр.6). Самоуознавање и развој знања о сопственој заједници подразумева континуиран процес саморефлексије, поновног формирања и редифинисања идентитета и сопствене слике у релацији са другим ентитетима и широм заједницом (Habermas, 1988).

Питање отворености и успостављања релација са другошћу у времену постмодерне искушава различите врсте идентитета – од личног, колективног до националног, стављајући их на тест еволутивних и трансформативних процеса у добу глобализације. У глобалном и умреженом друштву национални идентитети бивају изазвани мноштвом идентитета који их у динамичном односу преиспитују. Ова плуралност идентитета по Кастелсу (Castells) је извор стреса и противуречности у самоопредељивању и друштвеном деловању (Castells, 2002)⁵³. У том смислу, идентитет је одређен културним атрибутима и као такав даље одређује друштвено деловање његових актера. “Под идентитетом, ако се односи на друштвене актере, подразумевам процес стварања смисла на темељу културног атрибута или сродног скупа културних атрибута којима је дана предност у односу према другим изворима смисла.” (Castells, 2002, стр.16). Такође, национални идентитет као шири појам бива изазван процесима глобализације. Кастелс (Castells) нације дефинише као: “[...] културне заједнице изграђене у умовима људи и колективном памћењу, заједничком повјешћу и политичким пројектима.” (Castells, 2002, стр. 59).

---

⁵³ „За одређеног појединачног или колективног актера може постојати мноштво идентитета. Но, такво је мноштво извор стреса и противуречја и у самопредстављању и у друштвеном деловању, зато се идентитет мора разликовати од онога што су социолози традиционално називали улогом и расподелом улога.” (Castells, 2002).

У спрези културних идентитета друштвених актера, националних идентитета и процеса глобализације, национални идентитети су по Кастелсу (Castells) пре реактивни него проактивни. Заснивају се на одбрани културног идентитета и на тај начин формирају својеврстан културни национализам. Он има за сврху обнављање нације на темељима њене културе, уз очување и јачање културног идентитета: „Културни националист види нацију као производ њене сопствене повјести и културе, те као колективну солидарност обдарену јединственим својствима” (Castells, 2002, стр. 40). Са друге стране, сматрам да глобализација носи са собом плуралитет културних идентитета који као такви могу допринети и развоју националног културног идентитета. У том смислу, културни идентитет може постати проактиван, развојни и инклузиван, укључујући у себе и мноштво других, а истовремено неговати и задржати своје специфичности.

Да би мноштво културних израза било препознато, неговано и развијано неопходно је остварити принцип универзалне једнакости културних идентитета који по Кастелсу (Castells) заправо прераста у “сегрегирану неједнакост”⁵⁴ (Castells, 2002, стр. 278). Глобализација нас враћа новом виду комунитаризма, где се осећај припадности јавља као реакција на њу, те локална заједница постаје језгро културног идентитета (Castells, 2001). Аутор сматра да „[...] у светлу акултурних транснационалних глобалних мрежа друштва доиста настоје свести се на различите идентитете и створити или обновити институције које ће бити израз тих идентитета” (Castells, 2002, стр. 310). По овом аутору, држава би децентрализацијом, изградњом институција, грађанског друштва и модерне управе требало да створи неопходну инфраструктуру за инклузију различитих идентитета који се заснивају на остварењу права на културу. (Castells, 2002)

Право на културу дефинисано је „Повељом УН“ (UN, *UN Charter*, 1945), „Општом декларацијом о правима човека“ (UN, *Universal declaration of human rights*, 1948), „Међународним пактом о економским, социјалним и културним правима“, (ECOSOC, 1976), „Општом декларацијом о културној разноврсности“ (UNESCO, 2005) и представља основ за успостављање културе мира која подразумева сет

---

⁵⁴ “Селективна институционализација идентитета у држави неизравним путем врло јако утјече на свеукупну динамику државе и друштва. Наиме, институције локалне и регионалне власти не пружају уточиште свим врстама идентитета. Једна од функција територијалне диференцијације државе је одржање начела универзалне једнакости, при чему се њезина примјена организира у облику сегрегиране неједнакости.” (Castells, 2002, стр.278)

вредности, традиција, расположења, начина понашања која промовишу очување основних људских права и слобода. То подразумева права, вредности и принципе културног диверзитета, плурализма, демократичности, толеранције, одрживе употребе ресурса, очување права на слободу изражавања и мишљења, мирног решавања конфликта, изградње демократских институција.

Мноштво културних идентитета и њихова диверзификација представљају изазов институцијама да обезбеде право на њихово слободно изражавање. По Кастелсу (Castells) мноштво идентитета јавља се као агрегат плуралних интереса: ”[...] локална и регионална власт истодобно представљају децентрализацију државне моћи најближу додирну тачку државе и грађанског друштва и израз културних идентитета [...]” (Kastels, 2002, стр. 276). Децентрализација и развој локалних и регионалних институција основ су за културни диверзитет и инклузију. Модерне локалне и регионалне институције треба да обезбеде ова права кроз поштовање демократских принципа на којима се заснивају.

У „Националној стратегији одрживог развоја“ истиче се значај развоја различитих димензија идентитета – родног, етничког, културног, религијског и регионалног – као предуслова за плурализацију друштва и прихватање концепта културног диверзитета и отворености према идентитетима других. (Влада РС, *Национална стратегија одрживог развоја*, 2009). Као један од стратешких циљева у достизању друштвеног благостања се наводи и увећање културног капитала очувањем, афирмацијом и презентовањем културне баштине Републике Србије, као и формулисање политике идентитета као дела дугорочне стратегије развоја културе. У том смислу наглашава се неговање културне различитости као европске димензије идентитета.⁵⁵ Ако се амбијенталне вредности везују за културни идентитет⁵⁶ као једну од димензија регенерације, јасно је да се оне формирају у динамичном односу прошлог, садашњег и будућег. Тако Ђокић сматра: “[...] развој појмова културних вредности и (урбаних) форми је међузависан и реципрочан. Сврха форми се мења током времена у складу са променом њене интерпретације. На тај начин може се

---

⁵⁵ Однос према културној баштини и културном идентитету и разноликости разматран је у релацији са достизањем жељеног нивоа друштвеног благостања у Републици Србији, који у првом реду зависи од усвајања одрживих животних стилова у друштву, вредносних оријентација и повећања социјалног капитала, од друштвеног и културног идентитета, као и од достигнутог економског развоја (Влада РС, *Национална стратегија одрживог развоја*, 2009).

⁵⁶ „Обнова културног наслеђа и његово континуално коришћење у интересу је свих људи, јер обезбеђује садашњој генерацији да користи и ужива у физичком и духовном изразу претходних генерација. То представља суштину одрживог развоја.“ (Влада РС, *Национална стратегија одрживог развоја*, 2009).

дедуковати да културни контекст представља кључни генератор физичких карактеристика простора и културни идентитет заједнице.” (Djokic, 2009, стр. 112)

У духу културе мира развојне политике и стратегије треба спроводити уз пуну партиципацију како би се остварила култура мира и одрживост решења кроз мирно разрешавање конфликта (UN, 1999). Широка партиципација омогућава већу инклузивност културних израза и остварења права на културу. Она представља процес у којем је могуће остварити социјалну кохезију и на тај начин превазићи хомогенизацију културних израза. Мултикултурализам редефинише појам интеграције од универзализма ка заједничком разумевању кроз комуникативну акцију. „Снага централног простора треба да осигура стварну неутралност и да размрси клопке монокултурализма који ће олакшати динамику кохезије.⁵⁷” (Semprini, 2004, стр.116).

Принципи дефинисани на међународном и националном нивоу у складу су са основним принципима одрживости. Са друге стране, реализација ових принципа и плуралног идентитета отвара питање угрожавања националног идентитета. Национални идентитет подразумева и припадност једног народа одређеној територији. Овде истичем значај централног простора као носиоца вишедимензионалних карактеристика места и плуралног идентитета. За њега се везује и очување сопствене традиције кроз афирмацију и развој трајних идентификатора тог простора. Ово питање ће отворити дискусију у наредним поглављима о представљеном моделу вишедимензионалног простора и места и процесу његовог креирања.

2.3.2 Регенерација, културни диверзитет и социјална кохезија

У складу са претходним излагањем, проширујем дефиницију урбане регенерације по којој она треба да представља динамичан процес стварања нових, као и заштите и афирмације наслеђених амбијенталних вредности. Овај динамичан процес медијатиран је кроз централни простор. Овако дефинисан појам отвара питање о заштити културног диверзитета⁵⁸ и типу социјалне кохезије која се у том процесу

---

⁵⁷ “Центар је приморан да непрестано преиспитује своју концепцију система, док се групе на периферним положајима боре да наметну друге концепције.” (Semprini, 2004, стр. 101) како по Семпринију не би дошло до заоштравања конфликт између центра и периферије. (Semprini, 2004)

⁵⁸ У „Конвенцији о заштити и унапређењу разноликости културних израза“ наглашава се потреба укључивања културе као стратешког елемента у државне и међународне развојне политике, као и у међународну сарадњу у области развоја. Узима се у

развија. Културни диверзитет богатством својих вредности доприноси динамизму регенерације која треба да их усагласи и успостави у кохерентну целину. Релација између плуралитета вредности и кохерентности будуће слике простора и места, остварује се преко њихових носилаца (центара–чворишта). Ова чворишта представљају репере у динамичној мрежи идентитета. Овакво дефинисана урбана регенерација се у својој социјалној димензији односи на развој социјалног капитала у којем социјална кохезија представља један од развојних чинилаца. Са друге стране, у међународним документима (видети Табелу 1 у Прилог Ау А), социјална кохезија се представља као исходште поштовања културног диверзитета. Овакав став ће биће преиспитан у наредним поглављима. Сада је важно указати на постојање разлике између појмова социјалне кохезије и социјалног капитала.

Социјална кохезија се у међународним документима истиче као основ за смањење сиромаштва. Она се реализује кроз инклузивност у доношењу одлука о заштити и развоју културног наслеђа (видети Табелу 1 у Прилог Ау А). Поред партиципације локалног становништва, које мора постати активни учесник у савременом животу наслеђа, истиче се важност шире партиципације, зарад остваривања партнерстава између јавног, приватног и цивилног сектора. Широка партиципација обезбеђује одрживост са аспекта финансирања, као и одрживост у програмима едукације, развоја свести и информисања о разноликости културних израза као фактора толеранције и изградње модерне Европе (видети Табелу 1 у Прилог Ау А). Овде бих нагласила и разлику између појма социјалне кохезије и стварања партнерстава, јер социјална кохезија не мора подразумевати успостављање мостова између различитих димензија и учесника у урбаној регенерацији.

Разлика између социјалне кохезије и социјалног капитала огледа се и у погледу питања толеранције према културном диверзитету. У односу на вишедимензионално место, толеранција је регулисана кроз централни простор и обезбеђује присуство његових трајних идентификатора уз динамичност и разноврсност културних идентитета (видети Шему 4).

Уопште узев, појам социјалне кохезије односи се на изградњу поверења унутар заједнице, како би се она оснажила и била активна и одговорна према сопственом

обзир и „Миленијумска декларација“ Уједињених нација (UN, *Millenium declaration*, 2000), са посебним нагласком на смањење сиромаштва (UNESCO, *Convention on the protection and promotion of the diversity of cultural expressions*, 2005).

развоју. Са друге стране, социјалне мреже формиране унутар групе или заједнице могу бити погубне за развој личног идентитета, иновацију и укупан развој заједнице. У том смислу, треба правити разлику између појма социјалне кохезије и социјалног капитала у погледу начина изградње социјалних мрежа. Први се најчешће везује за традиционална друштвена организовања, док се други поглавито односи на изградњу модерних институција. У том смислу представићу различите концепте социјалног капитала у односу на њихову развојност. За истраживање су значајни концепти на линији развојног социјалног капитала, и интегралног, вишедимензионалног места.

Путнам, Фукујама и Вулкок (Putnam, Fukuyama, Woolcock) истичу изградњу поверења и ширење позитивних утицаја социјалног капитала изван радијуса поверења (Putnam, 1995) (Fukuyama, 2000) (Fukuyama, 2001). Овакво виђење социјалног капитала ослања се на изградњу модерних институција, централног простора и на социјалну теорију интеграције⁵⁹, те се стога може окарактерисати и као социоцентрично, и као егоцентрично.⁶⁰ Социјални капитал види се као механизам интеграције различитих вредности кроз повезивање, изградњу партнерстава и формирање кооперативности (Woolcock, 1999); (Woolcock, 2003). С обзиром на чињеницу да живимо у плуралистичком друштву, где је у концепту одрживости фокус управо на различитости идентитета, њиховом формирању и развоју – сматрам да оваква дефиниција у највећој мери може одговорити на наведени шири проблемски оквир. Заправо, фокус је на изградњи консензуса око заједничких вредности у оквиру којих се могу реализовати различити интереси и придобити ресурси моћи за њихову реализацију и остваривање партнерстава.

Остваривање партнерстава и активне партиципације подржано је Стокхолмском декларацијом која у центар поставља људска права и право на учешће у културном животу заједнице (ICOMOS, 1998). У односу на овако постављен фокус, препознају се различити интереси које индивидуе и групе имају према културном наслеђу. Декларацијом се истиче развој стратегија и оквира за акцију које омогућавају изградњу партнерстава између јавног, приватног и цивилног сектора у развоју и заштити културног наслеђа. Акцент је на поштовању основног принципа

⁵⁹ УНРИСД дефинише социјалну интеграцију као „синоним за правду, једнакост, материјално благостање и демократске слободе.“ (UNRISD, 1994).

⁶⁰ Ово гледиште је супротно оном које заступа Колеман и делимично Бурт (Burt), по којима се социјални капитал заснива на постојећим нормама (Coleman J., 2006; Coleman J., 1990; Coleman J., 1990; Burt, 2001). Ово виђење, иако се заснива на традицији и грађњи поверења, може имати негативан утицај на изградњу личних идентитета, креативност и иновативност у развоју.

одрживости и наше одговорности да очувамо културно наслеђе за будуће генерације и обезбедимо холистички развој заштићених целина увођењем савременог живота у ове просторе.⁶¹ Овај приступ је заснован на правима које ИКОМОС промовише ради заштите културног диверзитета.⁶² У том смислу, сматрам да је улога државних власти, односно Семпринијевог (Semprini) централног простора, у подстицању и остваривању партнерства између различитих актера, при чему се строго води рачуна да ослањање на партнерство и приватне иницијативе не значи и одрицање државних власти на заштиту културног наслеђа. Тако се у Хелсиншкој декларацији о политичкој димензији очувања културног наслеђа у Европи истиче потреба за међусекторским стратегијама очувања у којима се развијају партнерства између јавног, приватног и цивилног сектора како би се остварило одрживо финансирање културне баштине (ЕУ, Хелсиншка декларација о политичкој димензији очувања културног наслеђа у Европи, 2005).

У претходном излагању разматрана је превасходно историјска културна баштина као носилац амбијенталних вредности, имајући у виду чињеницу да су такве урбане целине првенствено предмет заштите. Међутим, сматрам да културни диверзитет и развој социјалног капитала могу бити носиоци амбијенталних вредности и у срединама којима се не придаје изразит културно-историјски значај. Тада културна разноврсност доприноси формирању нових амбијенталних вредности. Ове вредности такође треба инкорпорирати на прави начин у целине под заштитом. Овакав случај се може јавити и у урбаним целинама са израженим културним наслеђем, када савремени живот тражи простор за сопствену реализацију. Како је приказано у Табели 1 у Прилог Ау А, међународне и националне повеље о заштити културног наслеђа подстичу укључивање савременог живота у традиционалне урбане обрасце кроз изградњу савремених урбанистичко-архитектонских форми, стварајући здружено својеврстан глокални идентитет.

---

⁶¹ ICOMOS, *Charter for the conservation of historic towns and urban areas*, 1987; ICOMOS, *Charter on the built vernacular heritage*, 1999; ICOMOS, *International charter for the conservation and restoration of monuments and sites*, 1964; ICOMOS, *Resolutions of the International Symposium on the Conservation of Smaller Historic Towns, at the 4th ICOMOS General Assembly*, 1972; ICOMOS, *Resolutions of the Symposium on the introduction of contemporary architecture into ancient groups of buildings*, 1972; EU, *European Charter of the Architectural Heritage*, 1975; ICOMOS, *The Nara document on authenticity*, 1994.

⁶² (1) Право на аутентично сведочанство о културном наслеђу као изразу специфичног културног идентитета; (2) Право на боље разумевање различитих наслеђа; (3) Право на учешће у одлукама које се тичу наслеђа; (4) Право на формирање асоцијација за заштиту и промоцију културног наслеђа (ICOMOS, *The Stockholm declaration*, 1998).

У том смислу, као чиниоце нових амбијенталних вредности истакла бих културни диверзитет, док се културно-историјска баштина издваја као чинилац традиционалних и наслеђених амбијенталних вредности које треба афирмисати и промовисати. Процес ре-генерисања амбијенталних вредности у којем се као кључни чиниоци препознају појединци, актери, групе и организације у локалној заједници може допринети социо-економском расту на паметан начин. Тако се у „Стратегији за смањење сиромаштва“ Владе РС, као један од циљева истиче израда специфичних планова и стратегија који ће допринети већој социјалној кохезији, развоју социјалног капитала кроз образовање, увећање благостања, једнакост и правичност (Влада РС, 2003).

2.3.3 Културни туризам и комерцијални сектор

У „Хелсиншкој декларацији о политичкој димензији очувања културног наслеђа у Европи“ културна баштина се препознаје као економски фактор. Декларацијом се државе обавезују да ће развијати алтернативне стратегије очувања и активирања културне баштине које мобилишу њен економски потенцијал. Културно наслеђе се дефинише као необновљиви ресурс који треба одговорно сачувати за будуће генерације, те стога његова заштита и активирање морају бити интегрални део политика и стратегија одрживости. Као саставни део човековог окружења културно наслеђе треба бити предмет одрживих активности свих актера у развојном процесу у односу на економску, еколошку и институционалну одрживост. Одрживе стратегије културног туризма се препознају као инструменти који могу допринети ревитализацији регија, као и локалног развоја, водећи при том рачуна о специфичним моделима културног туризма који су примерени локалним факторима и не копирају обрасце масовног туризма (ЕУ, Хелсиншка декларација о политичкој димензији очувања културног наслеђа у Европи, 2005).

У „Општем етичком кодексу о туризму“ културни туризам се препознаје као фактор који доприноси развоју културне баштине, која је заједничко власништво свих становника света. У том смислу, културни туризам би требало да очува и промовише културну разноликост и активно укључи локално становништво у његове активности. Укључивање локалног становништва омогућава туристима директан контакт са различитим културама и на тај начин доприноси њиховом личном развоју кроз

самообразовање. Одрживи туризам кроз политике туризма треба да сачува културне и природне вредности за наредне генерације дефинишући оквир за реализацију права на туризам. Право на туризам има две димензије: са једне стране реализује право локалних заједница на развој, а са друге – право туриста на саморазвој. У контексту одрживе урбане регенерације културни туризам се препознаје као економски фактор који може реализовати различите димензије одрживости укључујући промоцију и очување наслеђених и нових амбијенталних вредности уз социо-економски развој (UNWTO, 1999).

Овде бих се осврнула на различита поимања туристичких активности у односу на вредности које туриста фаворизује и преферира. Данас се туризам који је вођен посетом и разгледањем културно-историјских споменика, важних архитектонских објеката и урбанистички вредних целина, сматра превазиђеним. Оно што се данас фаворизује јесте учешће туриста у локалном животу заједнице, где они – упознајући савремени живот и наслеђене традиционалне обрасце живљења – постају део њене културе. Са друге стране, овај приступ понекад занемарује значај архитектуре и амбијенталних вредности грађене средине на туристичку атрактивност.⁶³ Туризмолози сматрају да се туристичке атрактивности морају интегрално посматрати, јер се претпоставља да данашњи туриста тежи мноштву доживљаја који су више интерактивни него једностранни. Ова интерактивност обезбеђује се кроз посету културно-историјским споменицима, затим и кроз учешће у свакодневном животу заједнице и уживање у природним и створеним атрактивностима простора (Дојчиновић, 2005).

Култура је кроз своје различите просторне форме носилац урбаних туристичких активности. Сматрам да носиоци културног туризма нису само културно-историјски споменици, већ и урбане целине са идентитетом, специфичним облицима и обрасцима живљења, те нови објекти репрезентативне архитектуре какви су културни центри, научно-истраживачки центри, забавни паркови, спортски комплекси, аеродроми, итд. Овде бих истакла значај савремене архитектуре и репрезентативних архитектонских објеката као носилаца савремених амбијенталних вредности. Тако

---

⁶³ Тако се нпр. у бројним емисијама које се баве промоцијом туризма доминантно приказује свакодневни живот и супкултура како туристичка атракција. Пратећи овакве емисије долазимо у ситуацију да нам се једнодимензионално презентује култура одређеног простора. Гледајући презентацију великих градова можемо се не упознати са њиховим архитектонско-урбанистичким и културно-историјским вредностима, већ само са свакодневицом, најчешће маргиналних социјалних група.

Абел (Abel) истиче: “Најуспешнији радови савремене архитектуре су они који исцртавају прошлост у слици савременог тренутка, а у исто време у процесу аналогије са садашњим дају визију будућности.” (Abel, 2000, стр. 137)

У односу на претходно наведено, систематизоваћу шансе и претње за развој културног туризма у Србији.

Шансе

(а) Заштита историјског и културног наслеђа –

Закон о културним добрима Републике Србије дефинише културно добро од изузетног значаја као добро које има неку од следећих карактеристика: 1) носи посебан значај за друштвени, историјски и културни развој народа, односно за развој његовог природног окружења; 2) сведочи о пресудним историјским догађајима и личностима и њиховом деловању у националној историји; 3) представља јединствене (раритетне) примерке стваралаштва свог времена или јединствене примерке из природе; 4) има велики утицај на развој друштва, културе, технике и науке; 5) поседује изузетну уметничку или естетску вредност. Сопственик и корисник непокретног културног добра дужан је да: (1) чува и одржава непокретно културно добро и благовремено спроводи мере њихове заштите; (2) неодложно обавештава надлежни завод о свим правним и физичким променама насталим у вези са културним добром; (3) дозволи преглед, научна и стручна истраживања, техничка и друга снимања, као и извођење и вршење надзора над извођењем превентивно-техничких мера и мера техничке заштите на културном добру; (4) обезбеди доступност културног добра. Сопственик односно корисник не сме да: (1) користи непокретно културно наслеђе у сврхе које нису у складу са његовом природом, наменом или значајем или на начин који може довести до његовог оштећења или уништења; (2) оштети, уништи или без услова и сагласности мења место налажења, изглед, својство или намену културног наслеђа (РС, 1994)

(б) Препозната важност интегралног планирања туризма –

Закон о туризму предвиђа и подстиче: интегрално планирање развоја туризма; проглашење и одрживо коришћење туристичких простора; просторно организовање и координацију активности органа и служби, јавних, привредних и других субјеката

на унапређењу развоја туризма; промоцију туризма Републике Србије; истраживање туристичког тржишта и развој туристичких информационих система; подстицање развоја туризма (РС, Закон о туризму, 2009). Интегрално планирање дефинисано је „Стратегијом просторног развоја Републике Србије“⁶⁴ и „Стратегијом развоја туризма Републике Србије“⁶⁵.

(в) Могућност да локалне власти оснују организационе јединице за своје посебне потребе –

Законом о локалној самоуправи дата је шанса општинама и градовима да се организују у складу са својим специфичним потребама. То значи да је у њиховој надлежности оснивање организационих јединица у склопу или ван склопа локалне власти. Те јединице могу бити одељења у оквиру општинске администрације или јавна предузећа ван општинске администрације које имају одређен степен независности у финансирању и пословању (РС, 2002).

---

⁶⁴ „Истичу се следећи принципи просторног развоја Републике Србије од којих су кључни наведени и као критеријуми за оцену достигнутог степена просторног развоја Републике и појединих територијалних јединица:

- одрживост као генерални принцип који мора бити примењен код свих активности и понашања у простору Србије;
- територијална кохезија као резултат уравнотеженог социо-економског регионалног развоја;
- јачање конкурентности што подразумева даљи развој метрополитенских подручја и истовремено јачање и функционално профилисање слабо развијених региона, посебно руралних и индустријских;
- активна имплементација политике просторног развоја и учешће јавности;
- полицентрични територијални развој са наглашеном улогом градова и функционалних урбаних подручја и јачање везе село—град;
- функционална специјализација, поштујући компаративне предности у погледу развојних потенцијала регионалних целина;
- формирање и јачање мрежа градова и насеља (кластери) које могу да обезбеде развој комплементарних функција;
- унапређење приступачности информацијама и знању преко телекомуникационих мрежа развијених да покривају читаве регионе/ државу;
- унапређење саобраћајне доступности као доминантан фактор искоришћења територијалних потенцијала и уравнотеженог развоја;
- развој културног идентитета и територијалне препознатљивости;
- перманентна едукација грађана и администрације [...]“ (РС, Стратегија просторног развоја Републике Србије, 2009, стр. 42).

⁶⁵ „...мисија туристичке политике своди се на следеће кључне функције:

- 1) дефинисање услова које оператори у сектору туризма морају испуњавати (закони и уредбе);
- 2) организовање контроле прихваћљивог понашања у реализацији активности (инспекција);
- 3) доношење заједничких директива и/или упутстава (правилници, норме и сл.) за све или већину актера у туризму;
- 4) управљање процесима успостављања консензуса у посебним визијама, стратегијама и циљевима развоја за поједине кластере/дестинације/производе;
- 5) дефинисање оквира за јавно/приватне расправе о улози туризма у националној економији и друштву;
- 6) стварање услова за ефикасну међузависност са свим другим секторима економије и друштва;
- 7) остварење свакодневног утицаја на националне маркетинг активности, организацију великих догађаја, управљање кључним атракцијама и програмима и сл.“ (РС, Стратегија развоја туризма Републике Србије, 2006, стр. 19).

Претње

- (а) Недостатак политика и инструмената за имплементацију интегративног планирања туризма –

Интегративно планирање туризма, предвиђено „Законом о туризму“, није испуњено подзаконским актима о имплементацији ових политика или другим сродним законима. Такође, није јасна ни хијерархија у интегративном планирању. Услед тога, чест је случај преклапања надлежности између просторног плана, плана заштите животне средине, мастер плана, плана друштвено-економског развоја, као и планова економске активности. То указује на неопходност синхронизације и координације политика, планова и стратегија у њиховој имплементацији (РС, Закон о туризму, 2009).

- (б) Урбанистичка планска документација је у крутом, строго хијерархизованом односу –

„Законом о планирању и изградњи“ дефинисана је врста урбанистичких планова који се односе на физичко планирање простора, али не и дефинисање оквира и шема развоја које би на интегралан начин одговориле променама у окружењу (РС, Закон о планирању и изградњи, 2009).

Закључујем да је легислативни и стратешки оквир у области културног туризма у Србији у развојној фази. Постоје приоритетни закони и стратегије, али недостаје њихова међусобна кохерентност и укупна мрежа инструмената за њихову имплементацију.

Поред културног туризма, изразит значај у економској димензији урбане регенерације има и комерцијални сектор. Савремено доба карактеришу терцијарне активности оличене у развоју услуга, пословања, трговине, занатства, забаве, културе, спорта и рекреације различитог типа. Ове активности дају економску виталност урбаним просторима, било да су они од културно-историјског значаја, било да их карактерише девастирано урбано ткиво или да, пак, представљају просторе за нову изградњу. Стога је комерцијални сектор као носилац економских активности веома важан фактор, како у регенерацији урбаних простора под заштитом, тако и у креирању амбијенталних вредности у урбаним целинама које немају изражен

идентитет. Његов допринос сагледава се кроз инкорпорирање савремених архитектонских образаца у постојеће или новоизграђене целине и увођење разноврсних активности које доприносе економској виталности, отварању нових радних места и развоју социјалног капитала.

Значајно је направити разлику између комерцијалног сектора великих и мултинационалних корпорација и малих и средњих предузећа, јер у својој просторној појавности, идентитету, волумену, начину функционисања и социјабилности са широм заједницом – имају различите карактеристике. Први тип доприноси реализацији глобалних квалитета места и глобалној препознатљивости, док са друге стране може угрозити постојеће социјалне односе урбаног амбијента. Овај тип обично тражи нове, неизграђене локације, које задовољавају критеријуме функционисања, обликовања и изградње по корпоративним стандардима. Други тип се односи на мање фирме и радње у домену трговине, занатства, угоститељства, услужних и пословних делатности мањег интензитета и има више социјабилан карактер. Овај тип има подједнак значај у афирмацији постојећих, као и у креирању нових амбијенталних вредности. Овде се осврћем на значај урбаног дизајна у артикулацији и дизајну разноврсних активности у одрживој урбаној регенерацији.

Сматрам да ова артикулација и умрежавање различитих фактора интегралног простора наглашава изражену потребу за иновативним и интегришућим стратегијама афирмације културне баштине и креирањем нових амбијенталних вредности у урбаним срединама без израженог идентитета. Такође, она отвара питање могућности урбаног дизајна да се постави као интегришући инструмент у процесу регенерације. Тако Господини (Gospodini) сматра да: “[...] у глобалној мрежи европских градова урбани дизајн преузима нову, улогу као средство економског развоја”. (Gospodini, 2001, стр 932) У даљем излагању он износи ове аргументе и вели да је с једне стране урбани дизајн средство економског развоја јер обезбеђује квалитет урбаног простора, као изграђеног, тако и отвореног. С друге стране, он преузима ову улогу јер постаје носилац урбане регенерације у пост-социјалистичким земљама (Gospodini, 2001). У наредном поглављу дискутоваћу потребу за проширеном улогом урбаног дизајна у урбаној регенерацији.

3.0 УЛОГА УРБАНОГ ДИЗАЈНА У РЕГЕНЕРАЦИЈИ

У овом поглављу разматраћу улогу урбаног дизајна у урбаној регенерацији. Дискутоваћу појам и дефиницију урбаног дизајна како бих оправдала став да процесно оријентисан урбани дизајн може допринети креативној интеграцији наизглед супротстављених развојних парадигми и вредносних опредељења плурализма у креирању амбијенталних вредности интегралног простора места. Као исход дискусије дефинисаћу теоријски модел интегралног процеса урбаног дизајна за одрживу урбану регенерацију и позиционирати ауторитете у односу на њихову филозофску, теоријску и концептуалну оријентацију.

3.1 УРБАНИ ДИЗАЈН КАО ПРОЦЕС

3.1.1 Димензије процеса урбаног дизајна

Појам урбаног дизајна, односно његова дефиниција веома је неодређена. По Маданипур (Madanipour) дефиниције урбаног дизајна могу се разврстати у неколико арена које одређују аспекте његовог сагледавања: (1) просторну размеру на коју се односи; (2) визуелно или волуметријско акцентовање урбаног дизајна; (3) физички или социјални аспект; (4) однос између процеса и производа урбаног дизајна; (5) однос између различитих професионалаца и учесника у процесу; (6) јавни или приватни домен бављења урбаним дизајном; (7) објективно-рационални или субјективно-експресивни процес (Madanipour, 1996). По овом аутору вишедимензионалну природу дефиниције урбаног дизајна треба разликовати од комплексности његовог предмета бављења, односно обликовања градског простора.

Доминантни аспекти процеса урбаног дизајна могу се довести у релацију са различитим урбаним и планерским парадигмама. Рекла бих да приступ и поимање урбаног дизајна има исту релацију са парадигматским позицијама као и урбана регенерација. То значи да се урбани дизајн може довести у везу са просторном концепцијом доминантне урбане парадигме. Тада просторна концепција постаје заједнички именитељ урбане регенерације и урбаног дизајна. Стога је урбани дизајн неодвојив од социо-просторних односа и фаворизованих парадигматских позиција. “Актуелна теоријска мисао у домену архитектронског и урбанистичког обликовања [...] обједињује физичку и друштвену димензију простора.” (Bazik, 1996, стр. 84). Урбани

дизајн се, према томе, може посматрати и као процес обликовања социо-просторних и визуелних односа, при чему користи креацију и имагинацију као метод и технику за превазилажење разлика и успостављање нових односа.

Сагледавајући урбани дизајн као креативан, социо-просторни процес, истакла бих неколико међузависних димензија у којима он настаје. Маданипур (Madanipour) сматра да се он на првом месту може посматрати као простор имагинације и креације урбаних дизајнера, архитеката и у том смислу се манифестује као субјективно-експресиван процес. У контексту друштвене производње простора он је више објективно-рационалан или социјално-комуникативан процес успостављања нових просторних односа у простору и његових визуелних артефаката. Његова трећа димензија одиграва се у интердисциплинарном комуникативном процесу као пољу за разматрање и комуникацију различитих стручних гледишта (Madanipour, 1996). Сматрам да испреплетаност и умреженост поменутих процесних димензија чини урбани дизајн важним елементом у интеграцији и комуникацији различитих представа, интереса и потреба у процесу урбане регенерације.

Као субјективно-експресиван или индивидуално-експресиван процес урбани дизајн настаје у простору имагинације архитеката и урбаних дизајнера и сагледава се у односу на чин и артистички став, укус и израз. Таленат стручњака, њихово образовање, моћ имагинације, техничке вештине, искуство, смисао за просторно-визуелне односе – постају доминантни чиниоци овог процеса. Рекла бих да ова димензија урбаног дизајна може бити чисто уметничка и у свом екстрему утопистичка.⁶⁶ Овде се оградајуем од ангазоване уметности и посматрам је као процес креирања естетских вредности кроз усклађивање композиционих елемената у кохерентну целину. У том смислу, уметност архитеката и урбаних дизајнера постаје носилац амбијенталних вредности. Урбани дизајнер, као градитељ архитектуре хијерархизованих вредносних чинилаца, користи уметност као обједињујући фактор вишедимензионалности урбаног простора. Базик пише о интеракцији знање–интуиција: “*Интеракција знање-интуиција*; Уобичајено је схватање да обликовање, уопште, представља интуитивни процес одлучивања базиран на таленту, имагинацији, искуству и *осећају*, односно умећу. За разлику од њега,

---

⁶⁶ Познато је да су европски градови, као што је нпр. Барселона, заснивали своју регенерацију на архитектонским и урбанистичким пројектима великих архитеката који су изгледу ових градова дали свој лични печат и пресудно утицали на њихово позиционирање на глобалној мапи градова.

рационални/научни процес одлучивања базира се на релевантним чињеницама и провереним показатељима, односно знању. Посебан квалитет даје међуоднос знањем-интуиција.“ (Bazik, 1996, стр. 85) Уметничка димензија урбаног дизајна највише одговара приступима у урбаној регенерацији које је Хол (Hall) назвао „Покрет за лепе градове“ (The City Beautiful Movement, 1900-1945) и „Градови имагинације“ (*Cities of Imagination*, 1880-1887) (Hall, 2002). Иако их аутор везује за период прошлости, сматрам да су ти приступи и данас присутни, као уметнички изрази и изрази имагинације у урбаном дизајну.⁶⁷ Уметничка димензија урбаног дизајна иде у Прилог А и Форестеровом (Forester) ставу да дизајн и уметност могу дати “заједничко значење” (Forester, 1989, стр. 121) у плуралном друштву.

Прича о плуралитету интереса и развојних парадигми урбани дизајн позиционира више као објективно-рационалан или социјално-комуникативан процес. Рекла бих да ова димензија проширује домен урбаног дизајна од индивидуално-креативног процеса архитеката и урбаних дизајнера, до шире друштвено ангажованог процеса. У каснијем излагању ћу дискутовати и ставити у релацију уметничку и социјално ангажовану димензију. За социјално-комуникативан процес значајан је тип рационалитета фаворизованог у одређеном друштвеном контексту. Како следи, урбани дизајн је у једној крајњој истанци процес позитивистичке и техницистичке производње простора (какав је нпр. у функционалистичком приступу), који се практикује и у парадигмама јавне администрације, економског планирања и одрживог развоја. Рационалне парадигме на урбани развој гледају „споља“ односно ’одозго на доле’ и вредности су им универзално дефинисане. Овај приступ би највише одговарао Холовој (Hall) категоризацији: „Градови небодери“ (*Cities of towers*), „Град у теорији“ (*City of theory*), „Град на магистрали“ (*City on Highway*).

На другом полу екстрема, урбани дизајн је социјално-комуникативан, „унутрашњи“ процес, који се практикује кроз социјалну комуникацију, укључујући, по Лазаревић - Бајец, “социјалну машту” (Lazarević N., *Grad između empirije i utopije*, 1988, стр.67.) У овој позицији амбијенталне вредности се граде „изнутра“ односно ’одоздо на

---

⁶⁷ У Прилог А оваквом ставу, који ће бити проширен у наредном излагању, иде и поглед на развој града који је између емпирије и утопије: “Утопистичко мишљење би требало да буде својствено архитектима и урбанистима, јер улази у саму суштину њиховог посла. Они су природом своје професије натерани да се стављају у критички однос према стварности, а затим да комбинују чињенице и материјалне могућности из стварности са тенденцијом њеног превазилажења и унапређења” (Lazarević N., *Grad između empirije i utopije*, 1988, стр. 36). Иако се утопистички приступ развоју града данас у великој мери сматра превазиђеним, сматрам да његове нити још увек трају, нарочито у одрживом приступу урбаном развоју, јер ипак “ Архитекти су плаћени да сањају” (D. Reisman, цитирано у Lazarević N., *Grad između empirije i utopije*, 1988, стр.36).

горе'. Он обухвата парадигме социјалног, комуникативног, енвајорменталног и одрживог развоја. Ова позиција подразумева широку партиципацију за „преговарање“ амбијенталних вредности. Сматрам да ову врсту преговарања треба схватити условно и динамично о чему ће више речи бити у наредним поглављима. Овај приступ своје паралеле има у Холовим (Hall) категоризацијама – „Непријатан град“ (по тада актуелном тексту *The city of Dreadful Night*), „Град у башти“ (*The City in the Garden*), „Регионални град“ (*The City in the Region*), „Град мучне једнакости“ (*The City of Sweet Equity*) (Hall, 2002).

Трећа димензија урбаног дизајна одиграва се у интердисциплинарном оквиру различитих стручних гледишта, веома важних за реализацију концепта 3Е и интеграцију различитих развојних сектора. У том смислу, истиче се његова улога у достизању рационалитета кроз аргументовани приступ хоризонталних релација експерата.⁶⁸ Сложеност урбане средине и јесте поље интердисциплинарног деловања, у којем се амбијенталне вредности граде на темељима уметности, социо-економских и техничко-технолошких односа. Интердисциплинарност је рационалност која је ширира од субјективне рационалности урбаних дизајнера, али и ужа од социјално-комуникативне рационалности. Овде је важно истаћи комуникативну димензију интердисциплинарног процеса која је, за разлику од социјално-комуникативне, више позитивистичка него колаборативна.

У домаћем контексту, аутори Тошковић и Петрић истичу различите теоријске оријентације (ја бих рекла димензије) урбаног дизајна – функционалистичку, системску, хуманистичку, формалистичку – које се међусобно искључују. Аутори отварају инспиративна питања у потрази за интегративним инструментом позитивних аспеката различитих оријентација (Тошковић и Петрић, 2006). Према Живковић, урбани дизајн у Србији сведен је на урбанистичко пројектовање великог формата, са фокусом на физичко обликовање и естетску димензију. Насупрот томе, ауторка истиче потребу за развојем домаће теорије и праксе у складу са савременим тенденцијама у урбаном дизајну, које теже фузионисању различитих дисциплина и димензија производње урбаног простора (Živković, 2006).

---

⁶⁸ “Обликовање градских простора као процес њиховог настајања и скуп активности за њихово уређење, садржи уметничке и стручне, односно креативне и техничке елементе. Она обједињује деловање урбаниста, архитеката, уметника, социолога, економиста, инжењера техничких струка, комуналних служби одржавања и различитих корисника градских простора. Тек тада се отварају могућности за квалитативну наградњу [...]“ (Bazik, 1996, стр. 89)

3.1.2 Урбани дизајн као комуникативан процес

Социјално-комуникативна димензија урбаног дизајна успоставља његову везу са урбаним планирањем. Урбано планирање, по Бајић-Брковић, представља „процес доношења одлука“ у урбаном развоју (Вајић-Брковић, 1992). „Агенда 21“ овај процес карактерише као партиципативан и комуникативан. Основно питање јесте: који се поступак комуникације спроводи у овом дизајнерско-планерском процесу? О урбаном дизајну као процесу доношења одлука ћу касније говорити, а ово поглавље ће разматрати исходе различитих комуникативних процеса из угла Хабермасове (Habermas) теорије комуникативне акције у односу на парадигме урбаног развоја.

У релацији са различитим планерским парадигмама присутна је дилема око улоге урбаног дизајна на релацији процес–производ. То даље отвара питање односа рационалне (позитивистичке) и колаборативне парадигме. Опредељујући фактор у овој дилеми је поступак рационалности који се спроводи у друштвеном контексту, односно фаворизованој планерској традицији. Вићен као производ, урбани дизајн третира простор као реализацију рационалности дефинисане на вишим структурним нивоима кроз приступ одозго на доле, док је у процесној оријентацији урбани дизајн ситуиран у пољу колаборативне парадигме и подразумева приступ одоздо на горе. „Социјално и физичко окружење се продукује и репродукује у интеракцији агенција и структура, објеката и контекста.“ (Madanipour, 1996, стр. 133). У том смислу сматрам да процес урбаног дизајна треба поставити негде између Линдбломове (Lindblom) инкременталне теорије 'корак по корак' (muddling through) (Lindblom, 1959) и Сајмоновог (Simon) рационално-свеобухватног приступа развоју.

Иако наизглед супротстављене, и рационална и колаборативна урбана парадигма јединствене су по свом еманципаторском духу. Разликују се само у поступцима достизања рационалитета. Парадигме се могу разматрати кроз комуникационе исходе и врсту социјалног капитала које процес продукује. Вујошевић, тако, доводи у везу типове рационалитета, развојне парадигме и планерске теорије. Интересантно је истаћи да овај аутор спомиње паралелно постојање мноштва рационалитета, али као значајне за планерски поступак издваја инструменталну, ограничено инструменталну, комуникацијску, ограничено комуникацијску и друге типове рационалности (као што су политичка, еколошка, тржишна, итд.) (Vujošević, 2002).

За ово истраживање су значајне комуникацијска и ограничена комуникацијска рационалност. Оне су које су по Вујошевићевој категоризацији, а сходно Хабермасовој (Habermas) теорији комуникативне акције, у парадигматском језгру ослоњене на развој демократије и самореализацију личности кроз неспутану и отворену комуникацију. Већ сам напоменула да отворена комуникација има ограничења у дисторзијама комуникативног процеса. По Вујошевићу у тежишту овог парадигматског језгра налази се трансактивно планирање, дијалошки инкрементализам, адвокатско планирање, планирање као постављање питања и колаборативно планирање. (Vujošević, 2002).

Истакла бих је основна дилема у овој планској теорији – етичност комуникације, односно стварање поља интересубјективности и Хабермасовог (Habermas) децентрирања субјекта. По Хабермасу (Habermas) децентрирање субјекта подразумева успостављање поља интересубјективности за дијалошки неспутан процес и комуникативну акцију. Он подразумева актере и субјекте, за разлику од појединаца и група како их Кастелс (Castells) дефинише. Еманциповани појединци могу створити поље за етичку комуникацију кроз аргументативни дијалошки процес (Habermas, 1984) (Habermas, 1988.). Имајући ово у виду, мислим да је неопходно успоставити релацију између планских теорија, типова рационалитета и планирања у јавном сектору. Да би се етичност у комуникацији реализовала, неопходно је ослонити се на модерне институције. Ова заштита обезбеђује аргументативни комуникативни процес интеграције плуралних вредности, интереса, културних идентитета и израза.

У том смислу, размотрићу различите комуникацијске стратегије Хабермасове (Habermas) теорије комуникативне акције и дискутовати решења која се генеришу у различитим комуникацијским поступцима. Претпоставка је да би процес урбаног дизајна требало да омогући „неспутану комуникацију“ користећи своје имагинативне и уметничке карактеристике.⁶⁹ Неспутана комуникација води ка комуникативној акцији, описаној у Хабермасовој (Habermas) теорији (Habermas, 2002), и ка развојном социјалном капиталу значајном за заштиту, афирмацију и креирање амбијенталних вредности у урбаном простору.

---

⁶⁹ Ова претпоставка, како је представљено у уводу, ће бити проверена кроз теоријски модел интегралног урбаног дизајна и његову проверу анализом примера.

Хабермас (Habermas) дефинише различите типове комуникације у односу на комуникацијски мотив и комуникацијске исходе. Генерално се они могу свести на два типа – стратешко и комуникативно делање. Говорник који у комуникационој ситуацији употребљава стратешки комуникативни чин, у позицији је телеолошке акције кроз коју остварује свој интерес или намеру и програмира и усмерава своје деловање на основу предвиђања понашања других актера у датој ситуацији. У основи телеолошке акције је класична теорија игара⁷⁰. Она се заснива на коришћењу различитих типова моћи за прибављање и скривање информација од других учесника у комуникативном процесу (Habermas, 2002).

У нормативној акцији, сматра Хабермас (Habermas), односи између учесника одређени су постојећим социјалним нормама и иако наизглед делује да је овај тип комуникативног чина консензусалан, он заправо репродукује постојеће системе и односе у одређеној социјалној групи.⁷¹ Решења која се на овај начин постижу одражавају уигран начин решавања проблемских ситуација и могу бити неадекватна у ситуацијама које захтевају креативнији приступ. “Посматрано са становишта социолога, уочава се континуитет између пуко фактички уиграних односа моћи и оних односа моћи који су се претворили у нормативни ауторитет. Али са становишта учесника у комуникацији, све док су њихови светови у довољној мери умрежени, *сви* императиви се, на позадини једног таквог интересубјективног заједничког контекста света живота, разумеју према обрасцу нормативно овлашћених захтева.” (Habermas, 2002, стр. 145)

Интересантан је тип Хабермасове (Habermas) драматуршке акције, која се може окарактерисати и као скривено телеолошка. У овом типу актери су у динамичној позицији у односу на постојеће социјалне кругове: нити су солери, нити припадају неком од њих. У драматуршкој акцији актери уместо спонтане комуникације носе маске помоћу којих скривају своје праве намере. Рекла бих да ова акција има латентно стратешки карактер, јер у њеном корену није аргументативно делање. “Тако се, на пример, понаша говорник када жели да своју публику у нешто увери, вероватно зато што му у датој ситуацији недостају убедљиви аргументи.” (Habermas, 2002, стр. 144)

---

⁷⁰ О теорији игре биће речи касније.

⁷¹ Преведено у теорију социјалног капитала, ово становиште највише одговара Колемановој (Coleman) теорији социјалних норми, које могу бити погубне за развој појединца.

Хабермас (Habermas) заступа комуникативну акцију у којој актери у процесу комуникације желе да разумеју намере других, како би усмерили акције ка заједничком деловању. У овом поступку исход комуникативног процеса је договор консензусалног типа, генерисан од самих учесника у процесу комуникације. Предуслов за ову врсту комуникације јесте да су актери вољни да на отворен начин и кроз аргументацију долазе до решења. Комуникативна акција заснива се на квалитетној аргументацији и рационализацији ситуације, стога процедура аргументације представља окосницу овог комуникационог делања. Разлику између понашања у комуникационој ситуацији одређује крајња исходишна намера – оријентација ка успеху или остварењу личног или групног интереса, или оријентација ка разумевању и споразуму. У том смислу Хабермас (Habermas) прави разлику између социјабилности стратешке и комуникационе акције.

Разматрајући ове акције кроз призму теорије социјалног капитала, закључујем да је стратешка акција егоцентрична и одговара највише Бурдијеовом (Bourdieu) сагледавању социјалног капитала у коме актери користе социјалне мреже како би остварили лични интерес (Bourdieu, 1986). Са друге стране, комуникативна акција је уједно и егоцентрична и социоцентрична, јер се у пољу интересубјективности креира консензус око заједничких вредности у једну вишу вредност. Сматрам да комуникативна акција највише одговара Вулкоковој (Woolcock) теорији социјалног капитала. Међутим, односи моћи актера у локалној заједници представљају главну препреку комуникативној акцији. Тако Флајвбјерг (Flyvbjerg) мисли да је Хабермасова (Habermas) теорија више утопистичка, него што је реално спроводива: “Хабермасов утопијски свет је заснован на идеалној комуникационој ситуацији, у којој се валидност исказа базира на консензусу између равноправних учесника где су елиминисани негативни утицаји моћи.” (Flyvbjerg, 2002, стр. 4). Моје мишљење је да креативност и имагинација могу створити предуслове за отворену комуникацију и утопију комуникативне акције претворити у активну визију нашег деловања.

3.1.3 Урбани дизајн као креативан процес

Креативан процес урбаног дизајна може се сагледати из два угла. Први је већ описан као субјективно-креативан процес архитеката и урбаних дизајнера. Други представља социјално-сазнајни процес који се најчешће везује за колаборативну парадигму.

Колаборативна парадигма претпоставља да је свака индивидуа носилац креативности. Овакав став се везује за појам социјалног знања и креативности која је производ социо-комуникативног процеса. По Чолић: ”Комуникативно-колаборативно планирање уводи и један нови однос према процесу планирања и дефинисању вођења процедура, чија је сврха формирање миљеа јавности, дефинисање правила расправе, односно оквира за комуникацију и одлучивање, међусобно упознавање учесника и учење о другом (учење о социјалним идентитетима актера)” (Чолић, 2009, стр. 27). У том смислу сматрам да је социјална креативност у сложености знања и искустава које свака индивидуа носи са собом. У релацији са урбаним парадигмама овај процес се налази изван простора јавних агенција и институција. Као такав, формира се кроз Хејлину (Healey) „меку инфраструктуру“ социјалних арена (Healey, 1997). Учесници у креативном процесу су актери и интересне стране из домена јавног, приватног и цивилног сектора. Мислим да се у том процесу формира интегралан простор у којем се стварају предуслови за реализацију атрибута глокалног места у складу са урбаним контекстом.

Сматрам да је погрешно везивати креативан процес урбаног дизајна искључиво за колаборативну парадигму, што се данас најчешће фаворизује. Креативност се може достићи у позитивистичком поступку објективног знања, где објективно-рационални поступак доводи до нових начина решавања постојећих проблема. У том смислу, он може бити искључиво дисциплинаран или превасходно интердисциплинаран, а оба су веома важна за одрживу урбану регенерацију. Колаборативна парадигма у креативном процесу има своја ограничења која се односе на равноправно третирање различитих виђења реалности.⁷² Ако ова различита виђења реалности схватимо као извор креативности, можемо лако упасти у замке Бодријарових (Baudrillard) „симулација“ и „симулакрума“⁷³: “Ми сада живимо у минимуму стварне друштвености и максимуму симулације. Симулација неутралише полове који су

---

⁷² Сматрам да различити зелени покрети нарочито фаворизују ову колаборативну креативност. Њихова, како Вујошевић каже – „еколошка рационалност” (Вујошевић, *Новије промене и теорији и пракси планирања на западу и њихове поуке за планирање у Србији/Југославији*, 2002) руководи се принципом екстремне демократије (Gaard & Gruen, 2003) и фаворизује једнакост људи и природе, животиња и биљака. Њихова филозофија екоцентризма (в. Nash, 1989; Naess, 2003; Warren & Cheney, 2003; Fox, 2003) иде чак дотле да се природа поставља у хијерархијски виши однос у односу на човека, што би највише одговарало „Нестинг моделу“ (Nesting model) одрживог развоја, који свакако није у складу са моделима дефинисаним у студији „Границе раста“ (Limits of growth). Такође, још једном подсећам да се Србија определила за „Венов дијаграм“ (Venn diagram) ОР-а, у складу са европским интеграцијама.

⁷³ “Ми живимо у гипком и заобљеном универзуму у коме више нема граничних линија (lignes de fuite). Некада је принцип стварности почивао на кохеренцији објеката и њихове употребе, функција и институција, кохеренцији свих ствари и њихове објективне детерминисаности (Бодријар, 2001, стр. 184) [...] Лутрија је симулакрум - ништа није тако вештачко кад се ток ствари одвија неразумним одлукама случаја.” (Бодријар, 2001, стр. 181)

уређивали перспективни простор реалног и Закона, исцрпљује потенцијалну енергију која је још хранила простор Закона и друштвеног (Бодријар, 2001, стр. 182) [...] стратегија игре управља већином наших размена” (Бодријар, 2001, стр. 184).

Мишљења сам да нас те замке уводе у лавиринте извртања објективне реалности, под паролом социјалне игре креативности и одрживости. Јасно је да се у овом случају одрживост третира са крајње егоцентричне позиције и да не заступа паметан раст и апсурдно може довести до локално неодрживих решења.⁷⁴ Као таква, она није на линији Кастелсовог (Castells) креирања субјеката, већ манипулативног креативног процеса „постмодерне игре“ (Harvey, 2007) у којем се најчешће фаворизују одређени интереси. Функционалну деградираност игре Бодријар (Baudrillard) категорише наводећи: игру као преступ, игру као учење, игру као катарзу, игру као креативност, спонтаност, сан, спорт, електронске игре. “Ова атомистичка манипулација својствена играма нимало се не разликује од информатичких видова контроле у процесу рада [...]” (Бодријар, 2001, стр. 186) Ово сматрам основном замком постмодерне⁷⁵, веома заводљиве, али и ризичне.

Стога бих креативност процеса урбаног дизајна везала подједнако за позитивистички и за колаборативни приступ. Они заједно чине интегралан итеративан креативан поступак. Ово обезбеђује објективну рационализацију и равноправно третира различите димензије одрживости усмеравајући и фасилитирајући креативност ка изналажењу нових начина за достизање рационалних циљева одрживости.⁷⁶ Заправо, креативност процеса је неодвојива од његове комуникативне димензије и комуникативног поступка који се у том процесу фаворизује. Тако Ландри (Landry) сматра да је изазов креативним иницијативама у успостављању наративних квалитета у комуникацији и продубљивању принципа за симболичку комуникацију (Landry, 2005).⁷⁷ Без ових принципа и здруженог деловања наративног и симболичког креативност може бити само полигон за “системску и организовану

⁷⁴ Већ сам објаснила да одрживи развој представља пре свега рационалну парадигму, која у себе укључује колаборативну.

⁷⁵ У постмодерни игра представља основни извор креативности и ставља се насупротив аргументацији и научној креативности (Harvey, 2007).

⁷⁶ Ово иде у Прилог А Вујошевићевом ставу да „планирање никако не може бити сушта рационална делатност, односно рационално искључива у значењу инструменталне рационалности. Оно представља својеврсну социјеталну игру, некад више надметање, а мање сарадњу, понекад и сарадњу и експеримент.“ (Vujošević, *Racionalnost, legitimitet i implementacija planskih odluka: Novije teorijske interpretacije i pouke za planiranje u tranziciji*, 2004).

⁷⁷ “Наративна комуникације је заснована на креирању аргументације и захтева време и рефлексивност [...] са друге стране симболичка комуникација је сужена [...] јер настоји да ‘сабије значење’ у кратак временски период конзумације, остварујући велики утицај кроз симболичку знаковитост онога што је предмет комуникације” (Landry, 2005, стр. 64-65)

мобилизацију пристрасности” (Vujošević и Petovar, 2006, стр. 306), о чему ће бити речи касније. Такође, дискутабилна је и једна од граничних претпоставки колаборативне парадигме, по којој свака индивидуа носи исти ниво креативности. Ја сматрам да свако ко учествује у креативном поступку треба да у складу са својим нивоом креативности и стеченим знањем и искуством допринесе изналажењу нових решења.

Стога у креативном процесу урбаног дизајна ја говорим о чиниоцима и носиоцима процеса. Носиоци процеса су индивидуе које поседују висок ниво креативности, односно способност имагинације, визуелизације, аргументације и објективизације, док су чиниоци процеса појединци и актери који имају интерес да учествују у урбаној регенерацији. Као носиоце издвајам урбане дизајнере, који својом креативношћу могу сагледати и објединити просторе различитих парадигми користећи се адекватним методама и техникама вођења и фасилитирања процеса. Овде је важно раздвојити појмове креативности и уметности. Креативност се у процесу урбаног дизајна односи на нов начин решавања сложених проблема, оних који се не могу решавати устаљеним, рутинским поступцима. То захтева учешће свих актера и интересних страна како би се активирало социјално знање. Предуслов за ову активацију је отворена комуникација коју је по мојој претпоставци могуће достићи у уметничком и креативном миљеу. У том смислу уметност може допринети интеграцији у „нову универзалност“ која је прихваћена и схваћена од стране учесника у процесу.

Уметнички аспект креативног процеса дискутоваћу у односу на проблеме позиционирања естетике у савременом схватању уметности.⁷⁸ Шуваковић естетику сагледава у односу на два пола – естетизацију уметности и авангардну естетизацију уметности. Прва се везује за *уметност ради уметности*, док друга за *концепте утопијског превођења* културе, друштва па и природе на концепте и програме. (Šuvaković, 2006). По овом аутору, први пол естетике сагледава се кроз „лепу уметност“, подразумевајући универзалне стандарде и критеријуме лепог. У том случају естетика

---

⁷⁸ Сама дисциплина естетике настаје у доба просветитељства, развојем грађанског друштва и индивидуализације како сопства, тако и институција демократије, науке, културе. Такође, ово је период настајања модернизма и разграничења са религијском целовитошћ: “[...] деобом феудалног хришћанског погледа на свет и настајањем аутономних институционалних области културе [...]” (Хабермас према (Šuvaković, 2006, стр. 145)

представља науку која својим правилима и протоколима установљава присуство лепог и дешава се да се у постмодерни преиспитује кроз релативизирајући однос према свету уопште.⁷⁹ Битно је нагласити да се у постисторији естетике не одбацује естетика, већ да се показује да су сасвим различите теоријске опције у игри и да та игра разлика не може бити разрешена у корист једне могућности. (Šuvaković, 2006).

Управо ова „игра разлика“ у позиционирању естетике постмодерне представља основ за мој став да различитост у нивоу креативности коју индивидуе као талентовани уметници поседују разлог што је саму естетику немогуће утопити у филозофију уметности. Мислим да је „наставак пројекта модерне“ кроз „нову универзалност“ могућ уколико се естетика уважава као независна научна дисциплина. На тај начин естетика постаје један од носилаца еманципације појединаца и група у комуникацијском процесу јер како Бодријар каже: ”Етика се увек разрешава у естетици.” (Бодријар, 2001, стр. 135) У том смислу естетика има своје протоколе, који се по Шуваковићу сврставају у: (а) емпиријску естетику (у којој се проучавају подаци чулне спознаје); (б) естетику као епистемологију (у којој се естетиком проучавају протоколи описивања и тумачења чулне спознаје); (в) естетику као когнитивну науку и филозофију (којом се изучавају носиоци чулне спознаје) (Šuvaković, 2006).

По овом аутору предмет естетике остаје проучавање ’лепог’, о којем се може говорити кроз – математичке моделе (пропорције, односе, симетрије), моделе естетике комуникације (у оквиру теорије комуникација естетика текста), моделе семиотике (естетика нелингвистичких, вештачких језика, која продукује симболику значења). Такође, да би појам ’лепог’ било могуће интерпретирати у свим његовим облицима он се по Шуваковићу мора уобличити на начин да се на њега могу применити теоријски протоколи свих наука (Šuvaković, 2006). Сматрам да управо ова вишедимензионалност проучавања лепог издиже естетику из игре релативитета постмодерне омогућавајући наставак проучавања лепог у интегративном односу према различитим научним протоколима. Тако Мако сматра: “Суштински, аспект двострукости у естетској интерпретацији креативног процеса, као и начела естетског просуђивања као њене последице, указује на проблем везан за објективно

---

⁷⁹ “У постмодерној ситуацији се показао тренутак успостављања *моћи теорије*, као и *моћи уметности*, да производе фикционалне заступнике или привиде *краја естетике* и *краја уметности*.” (Šuvaković, 2006, стр. 176)

препознавање вредности остварених кроз субјективну креацију.” (Мако, 2009, стр. 44). По овом аутору одрицање од универзалних естетских начела отвара питање могућности објективног просуђивања појединачних естетских вредности (Мако, 2009).

Вишедимензионалност лепог и интеграција његових интерпретација по „протоколима свих наука“ подржава мој истраживачки став да могућност истинитости лепоте постаје основ за „нову универзалност“. Она бива креирана у естетском комуникативном процесу носилаца и чинилаца креативности у Хабермасовом (Habermas) пољу интерсубјективности. Говорећи о релацији између уметности, естетике и комуникативног процеса важно је истаћи значај когнитивне естетике. У том смислу, користићу Шуваковићеву дефиницију по којој она представља однос индивидуума (за мене чиниоца креативности) ка “[...] процесу *настанка дела* (конципирања, прављења, извођења, записивања, документовања), затим, *изгледу* (без обзира на индивидуум) и *појављивању* (у односу на индивидуум) уметничког дела, те, *рецепцији дела* [...]”⁸⁰ (Šuvaković, 2006, 165). Водећи се овом дефиницијом сматрам да чиниоци креативности подлежу спознаји лепог кроз индивидуум, окружење и језик.⁸¹

Ово представља кључну аргументацију за мој став у категоризацији носилаца и чинилаца креативности, тј. да у процесу урбаног дизајна нису сви једнаки у односу на креативни допринос. Са друге стране, сматрам да сви имају право да изразе своју креативност усаглашавајући је са естетско-холистичким критеријумима лепог. На тај начин је могуће релативизоване слике реалности, будућности, па и вредности и интересе довести у кохерентан однос и уметнички склад. Такође, истинитост уметности – користећи естетику као научну дисциплину – омогућава објективизацију различитих рационалитета и идентитета и њихову етичку интеграцију. Са друге стране, наглашавам да уметнички процес урбаног дизајна у вишедимензионалном

---

⁸⁰ “[...] која се одвија од скопичке (засноване на чулу вида), хапичке (на чулу додира), акустичке (на чулу слуха) или телесне (на хијерархијској координацији више различитих чула организма који се појављује као аутономна целина у односу на окружење/амбијент) перцепције, преко читања (симболичког одашиљања, преноса, пријема, превођења и разумевања) до разумевања (менталног предочавања) и, затим, до памћења, концептуалног и интенционалног предочавања, емоционалног доживљаја.” (Šuvaković, 2006, стр. 165)

⁸¹ По Шуваковићу: “[...]индивидуум се предочава моделима *унутрашњих моћи* [...] (а) *хардвера* – [...] као што су перцептивни органи, нервни систем, мозак или телесни систем као *органски поредак*, односно, о својствима амбијента (светлосним, звучним, хапичким); (б) *софтвера* – [...] поредбеним односима когнитивних модела (њихових ефеката) и виших симболичких, емоционалних, интенционалних [...] (в) регулационих односа *хардвера* и *софтвера*, који могу бити модуларни (без међусобних узрочних односа, хијерархијски надређен, органски обједињујући, интерактиван, узрочни, итд.)” (Šuvaković, 2006, стр. 166)

простору омогућава чиниоцима креативности лични развој. У таквом простору отвара се дијалог за двосмерну размену знања, спознаја, утисака, мишљења, итд. и њихову објективизацију – што урбаном дизајну даје особину интегративности.

3.2 ИНТЕГРАТИВНА ДИМЕНЗИЈА УРБАНОГ ДИЗАЈНА

Интегративну димензију урбаног дизајна у процесу урбане регенерације разматраћу и у оквиру интегралног урбанизма и његова четири атрибута: хибридности, порозности, аутентичности и рањивости. Према мишљењу Елин (Elin): “Ови квалитети Интегралног урбанизма указују такође на став, у коме се цене границе и где се процеси сматрају врхунцем, а не завршним продуктом [...] Интегрални Урбанизам претпоставља прецизније интервенције које доприносе активирању места (подржавајући ток), градећи везе и залажући се за повезивање и бригу за запуштене или запостављене границе или за просторе *између*”. (Elin, 2004, стр. IV). У овом поглављу додатно ћу разјаснити став да у процесу одрживе урбане регенерације урбани дизајн, користећи се разноврсним методама и техникама – има интегративну улогу. Став ћу поткрепити доводећи с једне стране у везу урбану регенерацију и одрживи развој – “Одрживост видимо не као визију или непроменљиво стање ствари, већ пре као креативан, хармонизујући локалан процес који захвата сва поља и димензије процеса доношења одлука.” (EU, 1994, I4) – а са друге стране урбани дизајн схваћен као вишедимензионални процес – “Урбани дизајн, или уметност грађења градова, је метод [sic!] ⁸² помоћу којег човек креира грађено окружење које задовољава његове аспирације и репрезентује његове вредности. [...] Према томе урбани дизајн се може описати као човекова употреба акумулираног технолошког знања у циљу контроле и адаптације животног окружења на одржив начин задовољавајући социјалне, економске, политичке и духовне захтеве” (Cliff Moughtin, 2003, стр 5).

---

⁸² ја бих рекла процес

3.2.1 Урбани дизајн и процес доношења одлука

Ову димензију урбаног дизајна поистоветићу са процесом урбаног планирања⁸³ водећи се дефиницијом по којој обе дисциплине представљају процес доношења одлука.⁸⁴ У том смислу, интегрални урбани дизајн ћу дефинисати као процес доношења одлука⁸⁵ који је оријентисан ка одрживом развоју и отворен и „рањив“ у односу на промене у окружењу. Овоме иде у Прилог А Никезићев став: “Перманентно решавање неусклађености очекиване променљивости потреба са једне стране и релативне непроменљивости изграђених просторно фиксних физичких структура са друге, уводи нас у проблематику детерминисаности у планирању и обликовању градова. Значајни промашаји градитељства везани су за поремећаје односа циљева и средстава, мотива и акције, а резултат су занемаривања или поједностављења динамичке компоненте потреба и простора” (Никезић, 1991, стр. 33). Са друге стране, карактеристике интегралног урбанизма указују да урбани дизајн захтева различите врсте интеграција између различитих дисциплина, учесника у доношењу одлука и различитих нивоа управљања. Говорећи о интегралном урбанизму и одрживим одлукама у наредном излагању ћу детаљније размотрити два супротна приступа у процесу одлучивања, који у много чему одређују предмет, процес и резултат урбаног дизајна: рационално-свеобухватни и колаборативни приступ. Иако су у комуникативној и креативној димензији урбаног дизајна ови

⁸³ Према Вујошевићу планирање из угла друштвеног комуницирања има између осталих и улогу „самоостваривања актера у планирању (као интегративна улога планирања), као и помагање неспутане планске комуникације-интеракције.“ (Вујошевић, *Racionalnost, legitimitet i implementacija planskih odluka: Novije teorijske interpretacije i pouke za planiranje u tranziciji*, 2004).

⁸⁴ Ово одређење урбаног дизајна подржано је од стране Маданипур (Madanipour), његовом „ареном“ на релацији процес—производ (Madanipour, 1996). Везано за урбано планирање, следећи Смита и Рејда (1980), ауторка Бајић-Брковић наводи различите дефиниције планирања: (1) Планирање је интегралан процес припреме и формулације одлука које се тичу будућности; (2) Планирање је формулисање пожељне будућности и спецификација ефективних начина да се она досегне; (3) Планирање обухвата формулацију циљева и мониторинг мера; (4) Планирање је активност која се тиче припреме одлука и реализације одлука; (5) Планирање је активност којом се испитују последице преузетих одлука или оних које ће се тек предузети; (6) Планирање чини систем одлука. На тај начин се координирају различити субпроцеси у простору и времену. Планирање такође залази у проблематику (ре)алокације политичке моћи и ресурса; (7) Планирање је формулисање акција за интервенцију: стратегија и главних метода за имплементацију; (8) Планирање је процес учења: ми учимо реализујући планове и проучавајући последице тих планова; (9) Планирање је процес адаптирања: на тај начин се врши прилагођавање планова и усмерава акција и модификује начин на који се планови раде; (10) Планирање је прављење планова; (11) Планирање је одлучивање; (12) Планирање је активност комплементарна решавању проблема. (Бајић-Брковић, 1992). На другом месту ова ауторка наводи: “Планирање постаје један од начина усмеравања развоја, а да ће бити нужно развијати и друге облике који до сада нису били заступљени или је њихово учешће било у ограниченом обиму. Планирање се смешта у један шири избор, нагашава ограничени домен његовог деловања и потенцира да ће низ питања данас још увек у његовом окриљу бити предмет различитих облика регулативе или разрешавања уз помоћ тржишних механизма“ (Brković, Društvo u tranziciji i urbanističko planiranje: Novi obrasci, 1995, стр. 51) ”Рационалним решењем се сматрало оно које одговара политичкој одлуци као и оно које произилази из социјалног критеријума или *процене будућих потреба становника*” (Brković, 1995, стр.55)

⁸⁵ У теорији одлучивања издвајају се различити модели доношења одлука. За ово истраживање је нарочито значајна теорија игара у односу на комуникациону ситуацију, где се издвајају кооперативне и некооперативне игре, као и теорија групног одлучивања у којој се истиче интуитивно одлучивање, логика и здрав разум. (Pavličić, *Teorija odlučivanja*, 2004). Теорија игара једно представља и везу са филозофским разматрањем атомизације игре на њене функционалистичке аспекте.

приступи већ били представљени и донекле разматрани, ово истраживање захтева њихово значајније дискутовање.

Рационално-свеобухватни приступ заснива се на позитивистичком моделу и постојању објективне реалности коју је могуће сагледати и разумети. Овај модел је још познат и као модел рационалних актера или рационално-свеобухватни модел. Најчешће се примењује у приступу урбаном развоју 'одозго на доле'. Овај модел је у практичној политици познат и као модел рационалних актера, по којем се претпоставља да су чиниоци урбаног развоја еманциповани појединци, које карактерише рационално понашање у одређеној ситуацији. Како каже Хејвуд (Hejvud), у моделу рационалних актера циљеви су јасно дефинисани и актери су способни да теже њиховом остварењу на рационалан и доследан начин (Hejvud, 2004). Претпоставља се да је реалност могуће објективно сагледати користећи позитивистичке методе анализе и предвиђања теорије планирања. Модел одговара Холовој (Hall) категоризацији „Град у теорији“ (City in Theory). Почетком и средином 20. века заступници овог приступа у урбаном развоју – Аберкромби (Abercrombie), Бати (Batty), Кент (Kent), постављају основе за теорију планирања која се развија у складу са парадигматским променама⁸⁶. Развој парадигми урбаног развоја је већ представљен у претходним поглављима, а за ово истраживање је нарочито важно размотрити Фалудијев (Faludi) модел мултипланерских агенција у односу на рационално-свеобухватан модел и колаборативну теорију. Фалуди (Faludi) у књизи „Теорија планирања“ (Planning Theory) даје поставке теорије урбаног одлучивања ослањајући се на рационално-свеобухватан модел мултипланерских агенција.

Фалуди (Faludi) свој модел заснива на хуманом друштвеном напретку и ослања се на системску теорију. Он подразумева процедуре, механизме и инструменте за постављање циљева и евалуацију укупног поља могућих решења, тј. варијантних сетова програма и акција који доводе до реализације постављених циљева, на начин који укључује жељене резултате. Модел обухвата праћење ефеката резултата у окружењу, средстава за постизање циљева, као и хијерархију планерских агенција на локалном, регионалном и националном нивоу. У систему мултипланерских агенција интегришу се елементи процеса: циљеви, програми, стратегије, акције,

---

⁸⁶ По Куну (Kuhn), развој науке се заснива на парадигматском скоковима (paradigm shifts) у тренуцима када се нагомилавају проблеми који се не могу разјаснити у оквиру једне теорије. Аутор ово подржава у односу на аномалије између природе и науке и појавом кризе у теорији. (Kuhn, 1970).

имплементација и контрола постигнутих резултата. Такође, модел претпоставља да постоји консензус око заједничких циљева кроз укључивост, међутим, не третира и начин доласка до консензуса. (Faludi, 1984).

Сматрам да подразумевање постојања консензуса постаје окосница проблематике Фалудијевог (Faludi) модела, јер се не обраћа пажња на процесе интеграције различитих интереса односно вредности који могу постати извор конфликтних ситуација у плуралистичком друштву.⁸⁷ У том смислу, највеће критике модела односе се на његово поистовећивање са моделом рационалних актера. Међутим, ова критика је неоправдана, јер Фалуди (Faludi) и не третира ову проблематику. Како бих оправдала овај став изложићу најзначајније недостатке модела рационалних актера и упоредити их са Фалудијевим (Faludi) поставкама. Кључна критика модела рационалних актера, од стране различитих аутора (Линдблом/Lindblom, Сајмон/Simon, Хејли/Healey, Форестер/Forester), је проблем његове применљивости на појединце, субјекте, групе и организације међу којима често постоје сукобљени циљеви. Овај сукоб оријентација настаје као резултат различитих перцепција реалности, сукобљених интереса и вредности, односно, како Вујошевић, истиче постојања паралелних типова рационалитета.⁸⁸

Хејвуд (Heuwood) као једину могућност превазилажења овог проблема види у централизованом систему управљања који има стриктну структуру (Hejvud, 2004). Ово решење би највише одговарало инструменталној рационалности и Веберовој (Weber) административно-бирокупатској друштвеној организацији (Weber, у: Gidens, *Sociologija*, 2003). Хејвуд (Heuwood) даље наводи проблем немогућности потпуног информисања актера у процесу доношења одлука о садашњем и будућим стањима и токовима, као и на тешкоће у обради и анализи великог броја података и информација које би биле потребне у разматрању и евалуацији свих могућих варијантних решења и усмеравања токова акција. У том смислу он се ослања на Сајмонов (Simon) концепт „ограничене рационалности“ према коме је доношење

---

⁸⁷ Истичем да конфликт сам по себи није ни добар ни лош. Његове карактеристике се сагледавају кроз ефекте, односно исходе конфликта, који могу бити позитивни или негативни. Тако конфликт може бити извор креативности, ако је правилно управљан, или за исходиште имати трајне губитке по учеснике у процесу (UN-Habitat, *What is facilitation?*, 2005)(UN-Habitat, *What is mediation?*, 2005).

⁸⁸ “Теорија јавног избора, за чији је развој најзаслужнији нобеловац Ј.Вучапан је значајно проширила наша знања о месту политике у демократији. Ова теорија полази од претпоставке да приликом јавног избора у систему одлучивања (које чини суштину урбаног планирања), парцијални, индивидуални интереси појединних актера имају своје место и утичу на опредељење.” (Вајес, *Uloga političara i urbanih planera u procesu javnog izbora*, 1995, стр. 82)

одлука "[...] чин постизања компромиса међу различито вреднованим и непрецизно процењеним резултатима. Тај процес Сајмон описује и као *задовољавање*." (Simon по Heuwood -у, 2004, стр. 739). Фалуди (Faludi) има различит став и сматра да дивергентно мишљење, односно мрежна организација са отвореном комуникацијом може одговорити на овај проблем. Стога Фалудијев (Faludi) модел подразумева интеграцију различитих интереса у укупан процес планирања, кроз успостављање системске комуникационе мреже мултипланерских агенција. Међутим, како сам већ представила, он не расправља о врстама интересних страна и начину њиховог укључивања у планерски процес.

Насупрот овом моделу, у „теорији сналажења“ (muddling through) Линдблом (Lindblom)⁸⁹ предлаже инкременталистичко-сегментарно планирање⁹⁰, тј. доношење одлука где се поље варијантних решења и консеквенци ограничава, циљеви се адаптирају политикама, подаци се третирају на реконструктиван начин, варијантна решења се не разликују много од онога што се већ дешава у садашњости (Lindblom, 1959). Он сматра да у реалности постоји већа вероватноћа за остварење овог модела, због природе понашања политичара у процесу доношења одлука, ограничене слике о постојећем и будућим стањима и токовима, немогућности евалуације ефеката имплементације. Овај модел се види као најзначајнија алтернатива рационално-свеобухватном, јер се по Хејвуду (Heuwood): “Према том гледишту, у стварности одлуке се углавном доносе на основу непотпуних информација и слабог разумевања, што оне који доносе одлуке одвраћа од предузимања смелих и иновативних акција” (Hejvud, 2004, стр. 740).

Упоредјујући Линдбломову (Lindblom) критику и Фалудијев (Faludi) модел, сматрам да инкременталистички приступ може бити извор дезинтеграције у развојном смислу, када су акције усмерене на решавање „горућих“ проблема. Овакво „сналажење“ најчешће у пракси бива без стратешке одреднице и слике о развојним циљевима и програмима акција. Са друге стране, Фалудијев (Faludi) системско-мрежни модел успоставља процедуралну и процесну интеграцију са окружењем кроз

---

⁸⁹ Линдблом (Lindblom), као један од критичара Фалудијевог (Faludi) модела, наводи да овакав свеобухватан приступ није примерен: ограниченом капацитету људског интелекта, неадекватним информацијама, ограничењима у евалуацији постигнутих резултата, блиским релацијама између факата и вредности, потребна је отвореност ка системима варијабли које он треба да укључује (Lindblom, 1959). Највеће сумње се и у овом случају односе на адекватност информација у контексту њихове количине, извора, обраде, итд., као и на ограничења праћења ефеката деловања у окружењу, зарад евалуације постигнутих резултата у односу на постављене циљеве.

⁹⁰ Чарлс Линдболам (Charles Lindholm) и Дејвид Брејбурк (David Breiburc) (1963) назвали су овај модел *неповезани инкрементализам*, који је на леп начин сумирао Линдболам (1959) као *науку о сналажењу*.” (Hejvud, 2004, стр. 740)

повратну спрегу. Ова спрега омогућава праћење ефеката имплементације одлука и њихову адаптацију у складу са променама у окружењу. Иако су многи критичари Фалудијевог (Faludi) модела сагласни да фаворизујући универзалне вредности модел одговара техницистичкој, функционалистичкој и парадигми јавне администрације – сматрам да постоји разлика између мултипланерских агенција и рационално-свеобухватног приступа у урбаном развоју. Ипак, без обзира на ову разлику остаје неразјашњено питање управљања различитостима у плуралном друштву.

Хејли (Healey) критикује рационално-свеобухватни приступ са феноменолошког аспекта, односно са становишта креирања стратегија и стратешких опредељења. По овој ауторки модел рационалних актера не одговара плуралистичком друштву пуном различитости, културних и других сукоба.⁹¹ Рационално-свеобухватни модел својом дедуктивном логиком не може одговорити правим потребама и интересима друштвених различитости, јер их не укључује у изградњу консензуса о стратешким опредељењима. Стручњаци се у том случају појављују као консултанти политичким структурама и користе се техницистичком и инструменталном анализом у евалуацији могућих решења и креирању простора за акцију. Овако постављени ставови и циљеви заснивају се искључиво на фактографији и универзалним вредностима, не укључујући различита вредносна опредељења. Како следи, стратегије произилазе из, како Хејли (Healey) каже – „неукључујућих циљева“ (Healey, 1997).

По овој ауторки, у мултикултурном друштву⁹² вредности и циљеви произилазе из изградње интерактивног (рекла бих Хабермасовог/Habermas) комуникативног консензуса као носиоца вишедимензионалног простора и места.⁹³ Делим мишљење Хејли и Деј (Healey и Day) да је комуникативни консензус обогаћен новом вредношћу која интегрише партикуларне интересе кроз рационализацију различитих слика света (Healey, 1997; Day, 2003).⁹⁴ У комуникативном консензусу централно место у креирању стратегија заузима осећај „власништва над стратегијом“⁹⁵ јер су

⁹¹ Плуралистичка демократија - Облик демократије који делује захваљујући способности организованих група да представе захтеве становништва и обезбеде отвореност владе.“ (Hejvud, 2004, стр. 793)

⁹² „Мултикултуралност неизбежно носи са собом мултиреалност. Многи претпостављају да она подразумева расправу и компромис захтевајући време да би се било какав договор остварио. Међутим, није тако.“ Кроз структуриран и добро дизајниран процес могуће је у релативно кратком времену постићи квалитетна и холистичка решења (Day, 2003).

⁹³ “[...] тек је Аристотел развио теорију *места* (топос). За њега је простор био збир свих места, дакле једно динамично поље са својим правцима и квалитативним особинама.” (Norberg-Sulc, 1999, стр. 15)

⁹⁴ “Ми не запажамо свет који би био истоветан и заједнички за све нас, као што то тврде наивни реалисти, већ запажамо различите светове, који су производ наших посебних мотивација и дотадањег искуства.” (Norberg-Sulc, 1999, стр.16)

⁹⁵ Енгл. „ownership of the strategy“ (Healey, 1997). Такође, овај „осећај власништва“ је подржан многим публикацијама на УН нивоу, између осталог и публикацијом UN-Habitat & SIRP: *What is participatory planning?* (2005).

учесници у процесу одлучивања активни чиниоци њеног креирања (Healey, 1997). Стратегија постаје њихов императив и својеврстан бренд. Стратегије произилазе из друштвеног контекста помоћу интерактивног, а не техничког процеса рационално-свеобухватног планирања. Овај став је подржан креативном и уметничком димензијом урбаног дизајна у комуникативном процесу. У њему се носиоци и чиниоци креативности поистовећују са „заједничком сликом будућности“. Стручњак постаје фасилитатор, носилац и уметник процеса изградње интерактивног комуникационог консензуса стварајући предуслове за комуникативну акцију.

У интегративној димензији урбаног дизајна комуникативну акцију ћу разматрати као чин достизања рационалитета у интерсубјективном пољу разумевања различитих „слика света“. Такође, и као аргументативни процес креирања консензуса о квалитетима интегралног места у процесу урбане регенерације. Комуникативна акција може довести до заједничке слике света коју учесници у процесу разумевају и стварају. Неопходан услов за покретање овог процеса је спремност учесника да отворено комуницирају и ступе у процес интерсубјективне рационалности. То значи да комуникативна парадигма отвара питање Фукоових (Foucault) поредака дискурса (Fuko, 2007) и односа према смеровима комуникативног тока, односно разумевања слике света учесника у комуникативном процесу. Основна баријера за стварање поља интерсубјективности је релативитет и прагматичност социјалног знања.

Објективно знање представља основ за разумевање слике света других и један је од предуслова за отварање дијалога између релативитета социјалног знања и знања са еманципаторским вредносним предзнаком.⁹⁶ Тако Хабермас (Habermas) сматра: “[...] слике света морају бити рационализоване. Рационализација је део социјалне еволуције и неопходна је за еманциповану заједницу [...] интегративне и експресивне социјалне функције које су се првобитно остваривале кроз ритуалну праксу се преводе у комуникативну акцију [...] ауторитет духа се постепено замењује ауторитетом достигнутог консензуса [...]” (Habermas, citirano u Bolton, 2005, стр 15).

---

⁹⁶ Овове иде у Прилог А и уметничко-креативна димензија урбаног дизајна у којој сам естетику разматрала као обједињавајућу науку о релативизованим поимањима предмета уметности и лепог.

3.2.2 Проблематика интеграције

Проблематика интеграције рационалне и колаборативне парадигме у урбаном одлучивању налази се у њиховим почетним позицијама. Као што је већ представљено, прва се заснива на објективном знању, друга на социјалном. У том смислу, град или део града као предмет регенерације посматра се „споља“ или „изнутра“. Посматрајући споља, могуће је позитивистички га сагледати, са аспекта различитих теорија инструменталног карактера. Инструменталне теорије се односе на теорије управљања градом и укључују: теорију системског, инкрементално-сегментарног, ситуационог, интересног, стратешког деловања. Носиоци инструментално-рационалног (у даљем тексту рационалног) приступа су стручњаци који објективизујући урбане проблеме и могућности покушавају њима да управљају у условима извесности, ризика и неизвесности.⁹⁷ Ризик и неизвесност отварају потребу за партиципацијом како би се неуправљиве варијабле учиниле управљивим, а непознате познатим, самим тим и управљивим. Никезић сматра да: “У условима неизвесности, процеси усмеравања развоја ослањају се на конкретне активности повезивања актуелних стварно испољених интереса и исказаних потреба и њиховог усклађивања са најшире схваћеним општим или јавним интересом или добром који се креће на нивоу генералних вредности и циљева, као и на нивоу глобалног, општеприхваћеног критеријума пожељности.” (Nikezić, Neizvesnost kao polazna pretpostavka u određivanju aktivnosti usmeravanja razvoja grada, 1996, стр.31). Тада инструментална рационалност тражи проширење ка колаборативној рационалности.

Како рационална парадигма подразумева и рационално понашање актера у развојном процесу, у условима ризика, а нарочито неизвесности, јављају се ситуације када се актери, или како ћу их касније звати – играчи, понашају на ирационалан начин.⁹⁸ То значи да није могуће предвидети логику њиховог понашања у развојном

---

⁹⁷ Услови извесности се јављају када су нам познате све варијабле које дефинишу проблем, а ризик се јавља када не можемо тачно да предвидимо позицију варијабле у будућности, већ само вероватноћу њеног позиционирања. Услови неизвесности се јављају када оперишемо нејасним проблемима, односно када не можемо да утврдимо њихове чиниоце, односно варијабле. (Pavličić, *Teorija odlučivanja*, 2004).

⁹⁸ Овде подсећам на Вујошевићев став о паралелном егзистирању различитих типова рационалитета. Интересантно је за ово истраживање, а свакако и за појам ирационалног понашања актера нагласити четири типа интуитивног поступка како их Вујошевић дефинише: „Интуиција 1 – способност да се без напора, непосредно и без коришћења рационалног мишљења/закључивања опише феномен; Интуиција 2 – способност да се изведе апроксимација или груб одговор без коришћења формалних поступака, техника; Интуиција 3 – потпуно разумевање метода помоћу којег се проблем може решити, чак и ако би само решавање изискивало коришћење формалних поступака, техника; Интуиција 4 – способност да се образложи одговор до којег се дошло на неки други начин” што захтева искуство рада у пракси. (Vujosević, 2004, стр. 18). Рекла бих да се наведени типови интуиције везују за експертско деловање у планерском процесу, што искључује интуитивност потребну за креативану и уметничку димензију урбаног дизајна.

процесу, односно да се они некад понашају тако да, са аспекта објективне рационалности, угрожавају сопствени интерес. Заправо, ја бих овде указала на још једну појаву, која прати феномен ирационалног понашања и додатно је појаснила у урбаним ситуацијама. Наиме, рационално понашање се односи на устаљене обрасце понашања актера у одређеној ситуацији. Међутим, ако оно постане рутинизирана активност, може субјекте свести на појединце⁹⁹, односно, тимове на групе. Зато бих прецизирала појам рационалног понашања актера и истакла потребу да се нагласи и рационално понашање појединца, односно групе. Поред тога, указала бих и на то да рационално понашање субјекта, односно тима, који у одређеној ситуацији делују у складу са својим принципима идентитета, може за окружење бити непредвидиво и нелогично, те стога често окарактерисано и као ирационално. При том бих задржала и појам ирационалног понашања, јер се он често јавља у урбаним процесима када учесници у урбаном развоју нису свесни својих интереса и често делују неорганизовано.

Проблем интеграције интереса и вредносних опредељења обично се јавља у ризичним и неизвесним ситуацијама какве су готово увек ситуације у сложеним урбаним проблемима, каква је и урбана регенерација. Циљ процеса урбане регенерације је кохерентно управљање различитим типовима рационалитета учесника у процесу.¹⁰⁰ Овај циљ се у теорији, и по мом становишту, достиже кроз Хабермасову (Habermas) комуникативну акцију, која има и своја ограничења. Иако су ограничења већ поменута у претходном излагању, истраживање тражи њихово дубље и детаљније разматрање. Она се манифестују у баријерама које су присутне у структури комуникационог процеса. По Томић, комуникационе баријере се односе на физички контекст – *механичке баријере* (као што је нпр. бука), *семантичке баријере* (као нпр. неправилна употреба значења речи), те *психолошке баријере*, које се односе на уверења, искуство и претпоставке (Томић, 2003).

У смислу претходно изнетог, рекла бих да се проблематика интеграције своди на елиминисање баријера у комуникацији. Водећи се овом претпоставком долазимо до

---

⁹⁹ Разлику између субјекта и појединца даје Кастелс (Castells) говорећи да субјекат, за разлику од појединца, има изграђен лични идентитет и интегритет који га издваја од других (Castells, 2002).

¹⁰⁰ Рекла бих да ово иде у Прилог А Вујошевићевом „конструисању какве 'треће' (збирне или сл.) рационалности, којом би посебне врсте рационалности уједно биле супсумиране и надограђене... [...] нагласак се ставља на интегративне аспекте у разрешавању конфликта између појединца (група) где се сам интегративни процес састоји од међусобног прилагођавања и модификације супротстављених снага.“ (Vujošević, 2004, стр. 12)

закључка да је етички оправдано уклањање баријера које су у домену физичког контекста и семантике. Међутим, овде се отвара питање етичке оправданости уклањања психолошких баријера у процесу комуникације. Да ли смемо да утичемо на уверења, различито тумачимо искуство, културолошке разлике и доводимо у питање претпоставке и предрасуде саговорника? Овом питању делимично иде у Прилог А Михаљевићева мисао: “Цивилизације су колективни ментални склопови, колективни психизми који одређују начин живота, понашања, стварајући тешко променљиве предрасуде, формирајући личне ставове појединаца и група, друштва, па и саме цивилизацијске особености које се међу њима врло разликују”¹⁰¹ (Mihaljević, 1995, стр. 97)¹⁰²

Ја у овом раду пре говорим о процесу актуелизације селфа и заступам Масловљев став да „постоји некакав селф (a self) који треба актуелизовати“. По Маслову: „[...] актуализација селфа подразумева да је нечије доживљавање пуно, живо, лишено самоцензурисања (selflessly), са пуном посвећеношћу и потпуном обузетомшћу. То значи доживљавање без самосвесности адолесцента. У таквом тренутку доживљавања, особа усваја целовиту и пуну људскост.” (Maslov, 2001, стр. 18). Такође и Кастелс (Castells) говори о кризи личних и колективних идентитета у мрежном и глобалном друштву, где је актуализација селфа неопходна да би појединци постали субјекти, групе постале организације, те да би се развило цивилно друштво (Kastels, 2002). Људско биће није *tabula rasa*, није грудва глине или пластелина. Оно је већ ту, барем као некаква “хрסקавичава” структура“ (Maslov, 2001, стр. 19).

У комуникативној и у случајевима колаборативне парадигме, кад се комуникативни процес фасилитира елиминисање психолошких баријера може представљати основ комуникативног процеса. У том смислу, вешти комуниколози различитим инструментаријумима убеђивања¹⁰³ и рекламирањем одређених вредности¹⁰⁴ – мењају личност и њен идентитет, иако појединац или субјект није дао легитимитет таквој активности. Делим Вујошевићево мишљење да је: “Управо овде релевантан

---

¹⁰¹ Овде није јасно да ли се цивилизације посматрају развојно или статички.

¹⁰² Михаљевић овде не појашњава да ли се цивилизације посматрају развојно или статички.

¹⁰³ Као инструментаријуме убеђивања у рекламирању, а значајно за ово истраживање издвајам: (1) Говорничку вештину и позивање на ауторитет, (2) Принцип ради као ја, (3) Принцип рецептурности, (4) Демонстрација снаге, (5) Ослањање на емоције, (6) Коришћење механизма ритма. (Мрђеновић по Томић, 2003)

¹⁰⁴ Овде се отвара питање позитивног и негативног утицаја на појединца. Ако се промовишу вредности који изграђују личност у смеру еманципације, онда принципи рекламирања имају етичку оправданост, у супротном не. Ово ће бити значајно у разматрању визије као пожељне слике будућности.

Хабермасов (Habermas) став који наглашава значај новог критичког мишљења и праксе, у условима што неспутаније комуникације, који имају највише потенцијала да остваре пројект поновног уједињења филозофије, морала, науке и естетике, које је модернизам одвојио” (Vujošević, 2004, стр. 4). Сматрам да ако заобиђемо Хабермаса (Habermas) и процес сведемо на инструменталну акцију, ризикујемо да субјекте, тимове и организације сведемо на појединце и групе којима је лако управљати. У данашњем друштву вероватноћа појављивања оваквог вида комуникативног процеса веома је извесна. По Вујошевићу: “Велики број људи је, напросто, лењ. Ако се циљеви лако остварују, одлучивање се неће одвијати односно наставити у правцу још неистражених могућности; када остваривање циљева прате тешкоће, вероватно је да ће то стимулисати напор ка истраживању нових могућности [...] већина појединаца не максимизира-оптимизира своје акције; већином су им прече задовољавајуће” (Vujošević, 2004, стр. 18)

Овај процес можемо поистоветити са манипулацијом која подразумева “смишљено ширење идеја кроз конкретне акције од стане појединца, група и институција наизглед без употребе грубе силе. Они који је врше пропаганду настоје, у различитим доменима (економском, политичком, културном) успоставити или учврстити своју доминацију на основу идеологије за коју тврде да јој припадају.” (Vlajki, 1984 цитирано у Томић, 2003, стр.159) “У свом деловању пропаганда се не ослања на рационалне аргументе већ на придобијање присталица помоћу психолошке обраде аудиторијума неспособног за критичко резоновање.” (Томић, 2003, стр.159). Са друге стране, Томић наводи да се ефективна комуникација заснива на међусобном разумевању, елиминисању предубеђења (Томић, 2004), рекла бих – отвореној комуникацији, која је основа за Хабермасову (Habermas) комуникацијску рационалност и комуникацијски консензус.

У том смислу, Томић истиче да су нарочито опасне стратегије “скривеног убеђивања” [...] састоји се у развијању условних рефлекса рецепијената, преко перманентног излагања аудиторијума одређеној врсти надражаја, у облику речи, симбола или акција.” (Томић, 2003, стр. 175). Овде ћу направити аналогију са понашањем актера у домаћем контексту, које се, према Вујошевићу и Петовар, своди на општу мобилизацију пристрасности (Vujošević и Petrovar, 2006). Заправо, проблем у интеграцији је ‘манипулативна интеграција’. Тако Никезић и Ђокић сматрају: “Са

једне стране основни проблем који утиче на неадекватност употребе постојећег система су *common sense* и етички аспект свих актера на локалној политичкој сцени и локалних власти, као и постојање малог броја независних медија, који следе и индиректно контролишу понашање различитих група и догађаја у дневном животу града” (Nikezić & Đokić, 2007, стр.19) Мишљења сам да би процес интегралног урбаног дизајна требало би да феномен „консензуалног хаоса“¹⁰⁵ (Vujić, 2004) преведе у феномен „консензусног идентитета“ (појам Т. Мрђеновић). Појам консензусног идентитета подразумева Хабермасов (Habermas) комуникативни консензус.

Аргументовала бих моју критику Влајкијевог пута еманципације у његовој теорији „Игре друштвеног комуницирања“. Влајки сматра да је цео систем од политичког, институционалног, школског, до породичног, једна врста индоктринације. По њему се еманципација остварује кроз Фројдовски (Freud) приступ, јер друштвени систем представља игру индоктринације. Такође, ванинституционални, свакодневни живот представља свакодневну друштвену игру (Vlajki, 1984). Влајкијева мисао више иде у Прилог А постмодерном схватању реалности, што ће касније бити дискутовано. Влајки еманципацију схвата као борбу против система који се угњетавачки односи према мањини, користећи обостране игре опстанка и останка на власти (Vlajki, 1984). Како се ово истраживање заснива на теорији социјалне интеграције, а не борбе, ауторови ставови биће уважени у домену етичког односа према појму еманципације. Влајки сматра да је циљ игре ослобађање појединца за реализацију личне среће у чијој је основи задовољство, а не рад. Рад је по овом аутору наметнут, и представља присилу, што критикујем као суштински неистинит исказ. Као пример наводим рад уметника. Уметници раде под присилом сопствене креације, која их гони да раде и стварају.

У том смислу присилу прихватам као љубав према врсти рада или унутрашњи нагон за стварањем, којим је човек природно надарен.¹⁰⁶ Стога љубав према раду

---

¹⁰⁵ „Оваквом стању ствари одговара и синтагма *организована неодговорност*. У сивој зони грађевинарства и урбанизма сусрећемо се са реактивирањем микро-мрежа солидарности, које сигурно нису мотивисане сентиментима него нужношћу. То су хоризонталне мреже, насупротив клијенталистичким везама, које такође сусрећемо, а које би могли означити као вертикалне. Хоризонталне мреже солидарности функционишу између једнаких а вертикалне између хијерархизованих актера.“ (Vujić, 2004, стр.185)

¹⁰⁶ У енглеском језику појму „присиле“ одговара појам „must“, који се уобичајено користи у ситуацијама када субјект мора нешто да уради зарад личног остварења водећи се унутрашњим нагоном. Изузеци од ове употребе се односе на спољашње наметање или присилу у ограниченим случајевима (нпр. када пацијент треба да пије одређене лекове како би му било боље, тада доктор може употребити реченицу: You must use this drugs...) (Merriam-Webster, 2008).

представља присилу унутар субјекта. Индоктринацију и присилу посматрам као неадекватан однос друштва према природним човековим надареностима за рад, а не за рад уопште. Заправо, противим се ставу да игра, како је схвата Влајки (а што највише одговара постмодерном односу према свету), представља човеково ослобођење од рада зарад задовољства. Индивиде које сматрају да рад не представља задовољство, заправо су је негде на путу до личног ослобођења изгубили. У том смислу, пирамидалну хијерархију – коју аутор критикује као друштвену игру индоктринације – преокрећем у корист вредносне еманципације, кроз остварење и самореализацију човека у односу на његове личне таленте и способности за креацију, стварање и рад.

Овде се ослањам на право на лични и колективни идентитет, као и на заштиту и плуралитет идентитета као фактора иновације, креације и препознатљивости. Рекла бих да уклањање психолошких баријера на начин како је то наведено, није у складу са принципима одрживости, као и да нарушава основна људска права. Мислим да психолошке баријере могу бити дискутоване на аргументативан начин који их уважава, чак мислим да ове баријере јесу и извор креативних решења проблема јер представљају основ за функционисање једне од колаборативних техника, оне под називом „мождана олуја“¹⁰⁷. Овде бих такође подсетила на теорију конфликта, по којој конфликт сам по себи није ни добар ни лош, већ су исходи конфликта позитивни или негативни по његове учеснике. У том смислу, креативни конфликт води ка одрживом комуникативном консензусу. Морамо, према томе, одржавати одређени ниво аргументативног сукоба у заједници и њиме адекватно управљати.

Истакла бих да проблеми у интеграцији не леже у елиминисању психолошких баријера, већ баријера које су у домену различите расподеле моћи између учесника у комуникативној ситуацији. Расподела моћи и јесте једна од основних препрека за отворену комуникацију по Хабермасовој (Habermas) теорији. Ове баријере надаље узрокују емоционалне баријере у комуникацији и препознају се у теорији комуникације као веома важне. Емоције као што су страх, стид, завист, љутња, заљубљеност, срећа, ометају комуникацију тако да може доћи до неразумевања или

---

¹⁰⁷ „Мождана олуја“ (brainstorming) по Осборну (Osborn) представља маркетиншку и менаџерску технику у циљу подстицања идеја и креативности (Pavličić, *Teorija odlučivanja*, 2010). Она се може из домена маркетинга и менаџмента пренети и користити у ширем пољу одлучивања, какво је и урбано одлучивање (Pavličić, 2010).

потпуне блокаде. Заправо, овде се отвара питање отклањања оних баријера у комуникацији које са собом носи постојећа мапа моћи учесника у процесу. То не мора подразумевати прераспodelу моћи већ пре њено делегирање кроз изградњу модерних институција и добре управе¹⁰⁸, или итеративно, кроз стварање креативног миљеа који умањује значај поседовања моћи у комуникативном процесу.

Мој став је на линији Довејиног (Dovey) „оснаживања“ (power to), а не „управљања“ (power over) (Dovey, 1999). Насупрот модерној управи, класична управа практикује „управљање“ и стриктно централизовани (рекла бих Веберов/Weber) управљачки систем или Хабермасов (Habermas) инструментални апарат.¹⁰⁹ Са друге стране, „оснаживање“ се врши кроз централни простор омогућавајући системско-мрежну организацију укупне заједнице, развојем социјалног капитала и стварањем партнерстава између јавног, приватног и цивилног сектора. Овде је важно истаћи да у транзиционом друштву, какво је наше, интеграција централизованог и децентрализованог система подразумева оснаживање и развој грађанског друштва. Сматрам да, сходно мом моделу интегралног простора, централни простор или трајни идентификатори простора имају водећу улогу у „оснаживању“. Своје мишљење поткрепљујем ставом Никезића и Ђокића: “Заступамо позицију да је најразумнији начин унапређења функционисања града у смислу урбаног управљања децентрализација надлежности и њихова међусобна синхронизација” (Nikezić i Đokić, 1999, стр. 19).

3.2.3 Креативност и уметност као фактори интеграције

“Потребна нам је целовита филозофија урбаног планирања и дизајна као система за управљање животом. Неизбежан начин одношења према нарастајућим тешкоћама модерних времена и друштва и проблемима људских насеља, је концептуализација новог, отвореног у промишљању, флексибилног и сензитивног урбаног планирања и дизајна.” (Radović, 1996, стр. 12). По Хејли (Healey), процес креирања и очувања

---

¹⁰⁸ Модерна управа (eng. governance) се у својој дефиницији разликује од класичног управљања (eng. government). Она подразумева развој институција и организација у домену јавног, цивилног и приватног сектора кроз њихово оснаживање, успостављање партнерстава, брисање граница између њих и делегирање моћи (Hambleton, 2005). Као основни принципи модерне управе на локалном нивоу, дефинисани од стране УН, издвајају се: (1) инклузивност и вертикална интеграција, (2) развој институција, (3) делегирање моћи између јавног, приватног и цивилног сектора, (4) омогућавање развоја кроз квалитетан проток информација и њихову доступност широј јавности, (5) лидерство, (6) контрола у смислу системских праћења и мониторинга имплементације решења, (7) дефинисање развојних политика (UN-Habitat, *Urban Governance Toolkit Series*, 2003; UN-HABITAT, 2005).

¹⁰⁹ Лидерство, као једна од димензија модерне управе, треба да се ослања на оне вештине и знања које је Макијавели (Machiavelli) приписивао идеалу свог „Владаоца“: “[...] добри савети, ма од кога долазили, треба да су последица мудрости владоца, а не да је мудрост владоца последица добрих савета.” (Makijaveli, 2005, стр. 99)

комуникативног консензуса се институционализује уз помоћ „чврсте и меке“¹¹⁰ инфраструктуре, где прва представља институционалну инфраструктуру, правила и процедуре, док се друга односи на развој неформалних социјалних мрежа (Healey, 1997). Чврста и мека инфраструктура представљају основ за Ландријев (Landry) „креативни миље“¹¹¹ који омогућава проток идеја, иновацију и креативност кроз отворену комуникацију (Landry, 2005).

Оваква инфраструктура и миље доводе до одлука и договора код којих аргументација није у инструменталној, већ комуникацијској рационалности и одвија се кроз укључивост различитих интересних група и њихових фрагментарних слика реалности.¹¹² Грађење консензуса се заснива на отворености и поверењу, док се кроз колаборативну мрежу активно гради и отвара дијалог за комуницирање различитих слика реалности и посредују њихове слојевитости. Хејли (Healey) каже: “Основни атрибут добре одлуке је уважавања и узимања у обзир ставова и мишљења свих учесника у политичкој заједници и да њени чланови имају могућност да испоље њихово виђење ствари, да доведу у питање одлуке које се тичу њих и то не само кроз гласачку кутију, већ кроз реализацију права да утичу на њих у самом процесу њиховог доношења.” (Healey, 1997, стр. 237)

У овом поступку балансирања између субјективних реалности, рационализације и објективизације, као кључан ограничавајући фактор издвајам препреке за отворену комуникацију, односно позиције у којима се фаворизује инструментална или стратешка комуникативна акција. Отварају се питања скривених интереса, те на овом месту уводим „теорију игара“ као поља у којем се могу размотрити препреке. По дефиницији, „теорија игара“ представља: “[...] математичку теорију која се бави рационалним одлучивањем у конфликтним и делимично конфликтним условима [...]” (Pavličić, 2010, стр 207) Игре се разврставају по броју учесника и по крајњим исходним ситуацијама. По броју могу укључивати два или више учесника, а по исходним ситуацијама деле се на игре са нултом сумом или не-нултом сумом (Pavličić, 2010), односно на игре које воде ка компромису или ка консензусу.

---

¹¹⁰ Hard and soft infrastructure of institutional design. (Healey, 1997, стр. 279). Засновано на Гиденсовој друштвеној теорији у којој он прави разлику између “агенције” и “структуре”. “Агенција је једноставно речено капацитет да се трансформише свет. Структуре су са друге стране организоване карактеристике социјалног система у форми правила и ресурса.” (Giddens цитирано у Dovey, 1999, стр. 17)

¹¹¹ О креативном миљеу биће више речи касније.

¹¹² Ово разматрање дато је по Деју (Day).

Рационалност ове теорије заснива се на претпоставци да учесници у игри желе да максимизирају свој интерес, те повлаче потезе и бирају индивидуалне стратегије сходно томе. Теорија игре се, с обзиром на то да укључује различите актере и заснива се на конфликтним ситуацијама, може применити и на процес урбаног одлучивања. Како процес урбаног дизајна укључује мноштво учесника у доношењу одлука, рекла бих да и он сам представља једну врсту игре.¹¹³

Овде бих се реферисала на разлику у филозофском приступу у погледу начина достизања комуникативног рационалитета између Фукоа и Хабермаса (Foucault и Habermas). Фукоов (Foucault) став је да препреке у комуникацији леже у расподели моћи између учесника у одређеној игри.¹¹⁴ У том смислу, он се ослања на изградњу хуманог капитала појединаца који на шаховској табли играју мање моћну улогу како би се оснажили и себе довели у повољнију позицију (Ivković, 2006). Овакав приступ не доводи у питање исходишне намере, већ повољније позиционирање у игри. Са друге стране, Хабермас (Habermas) сматра се ова врста оснаживања може остварити кроз комуникативни дијалог, под условом да постоје услови, односно миље за отворену комуникацију (Ivković, 2006), што надаље мења сврху саме игре и њене исходе. Хабермас (Habermas) се базира на аргументативном и етичком приступу комуникацији, кроз који се достиже комуникациона рационалност¹¹⁵, али не предлаже начине отклањања њених препрека (Habermas, 1984) (Habermas, 2002).

На основу претходно изнетог, предложила бих дефиницију игре по којој она представља креативну уметничку игру изналажења решења за заједничке проблеме. У том смислу играчи, односно актери, учесници су у исцртавању заједничке слике и представљају чиниоце креативности¹¹⁶. “Већина људи воли да на сликама види оно

---

¹¹³ Постоје различите дефиниције појма игре, Влајки сматра да се све могу свести на манипулативно понашање: Он истиче да термин игра има круцијално значење у делима многих филозофа (Fourrier, Scheling, Marx, Hartman, Fink, Axelos, itd.). По њему игра, а не нужност представља процес потпуног ослобађања човека и његове личности и његову еманципацију. Такође он истиче да реч игра означава сваку акцију оних који нешто раде са намером да друге употребе као средство у инструменталном смислу. По Влајкију друштвена игра, која се сматра спонтаном, представља огледало друштвених односа у датој средини. (Vlajki, 1984)

¹¹⁴ Да би учесник био играч, односно актер, мора имати препознат интерес, што у урбаним ситуацијама није увек случај. Процес урбаног одлучивања по принципима одрживости треба да обухвати све носиоце интереса – и оне који га препознају, и оне који га поседују, али га сами не препознају. У том смислу, процес оснаживања индивидуа и група да препознају свој интерес и укључе се у урбану игру, представља саставни део игре и одговорности носилаца процеса, пре свега јавног сектора. Ово је било дискутовано у претходном поглављу.

¹¹⁵ Вујошевић истиче три аспекта комуникативне акције: „(1) из функционалног аспекта међусобног разумевања, комуникацијска акција служи преношењу и обнављању знања (дате културе); (2) из аспекта координације акције, комуникација служи друштвеној интеграцији и успостављању солидарности; (3) из аспекта социјализације, комуникацијска акција служи формирању идентитета личности.“ (Vujošević, *Racionalnost, legitimitet i implementacija planskih odluka: Novije teorijske interpretacije i pouke za planiranje u tranziciji*, 2004).

¹¹⁶ Овде и даље заступам став да нису сви појединци и субјекти подједнако креативни, наспрот модерној теорији уметности у којој се тежи што већој демократичности уметности и превазилажењу јаза између уметника и посматрача. У том смислу, јављају

што би желела да види у стварности. Такво опредељење потпуно је природно.” (Gombrich, 2005, стр.15). У овом цитату лежи основна снага урбаног дизајна да као уметнички процес достигне интеграцију вредности и транспонује у виши поредак. У овој игри артикулише се визија као заједничка слика будућности. По Никезићу: “Функција визије постаје заштитна (рестриктивна – зна се шта не треба), док се усмеравајућа функција неке глобалне идеје, модела, идеала, циља, све више повлачи под ударом сумњи у претходно утврђене циљеве (све мање инструктивних елемената у стратегији развоја у смислу – шта све треба, а све више у смислу шта све не треба.” (Nikezić, 1996, стр. 35). Сматрам да рестриктивност визије може бити ограничавајући фактор у њеној значајној улози идеје водиље. Са друге стране, Лазаревић - Бајец је мишљења да: “Визија даје интегралну интерпретацију пожељне будућности града, локалне заједнице, која превазилази ограничења појединих дисциплина и сектора, ново промишљање комплексне природе просторне целине где се економија, екологија, хумана и физичка димензија града разматрају на релацији и микро-урбаног и макро-глобалног ” (Бајец, 2002, стр. 163).

У том смислу сматрам да визија треба да одражава инструктивне идеје и циљеве, али и оне идеје и вредности изграђене у комуникативном консензусу око заједничке слике будућности. Ландри (Landry) каже: “Визија треба да балансира комплексне и контрадикторне потребе и интересе, као и да буде генерисана од стране људи са различитим личним искуствима, перспективама и интересима. Она захтева активан партиципативан процес у изградњи консензуса минимизирањем и разрешавањем конфликта у реализацији. Таква визија може бити вођена принципима одрживог или балансираног развоја, као и унапређењем квалитативних карактеристика дизајна простора, естетским вредностима, локалним идентитетом или чак жељом да заједница буде срећна [...]” (Landry, 2005, стр. 269). Ландријево (Landry) мишљење је кључно за мој став да визија може бити изграђена у комуникативном консензусу.

се појмови какви су „партиципација у уметности“ и „уметност партиципације“. „Први описује уметничка дела у којима уметник користи партиципацију као компоненту уметничког стварања. У другом, партиципација је пројекат и уметник креира оквир допуштајући да се процес одиграва без почетних идеја о њеним резултатима.“ (Roux, 2007). У процесу интегралног урбаног дизајна оба поступка се могу примењивати у његовој уметничкој димензији, јер ће у сваком случају доћи до рационализације и објективизације тако креираних вредности. Интересантно је довести у везу ова два приступа са Хабермасовом (Habermas) стратешком и комуникативном акцијом. Први приступ можемо ставити у однос са стратешком, док други кореспондира са комуникативном акцијом. У првом говоримо о вођењу процеса, јер учесници у поступку или нису довољно еманциповани или нису довољно образовани да могу генерисати више вредности. У другом можемо говорити о фасилитацији кроз аргументацију, под условом да су учесници еманциповани и довољно образовани да генеришу кохерентну слику више вредности.

Како би заједничка слика била исцртана, довољно нијансирана и кохерентна, играчи треба да играју отворено, односно да се у процес урбаног дизајна укључе као његови активни чиниоци. Као носиоци креативности у уметничкој димензији процеса урбаног дизајна издвајају се урбани дизајнери који – ослањајући се на интуитивност, моћ визуелизације и стварање кохерентне композиције – усмеравају и фасилитирају комуникативни процес користећи колаборативан и инструментално рационалан приступ. Заправо, рационализација је неопходна како би се елементи слике довели у складне односе величина, пропорција, боја, тоналитета, светлости и сенке. По Радовићу: “Урбано планирање и дизајн је социјална уметност и активност у професионалном смислу, не само због присутних многобројних интереса и сила, већ и због потребе да се ове силе и енергије подупру са могућим развојним опцијама, размотреним у односу на резултате и последице њихове реализације у урбаном оквиру.” (Radović, 1996, стр. 13) Тако креирана слика¹¹⁷ представља консензусно решење, које носи са собом нову вредност. На пример, слика представља рекламу одређених вредности и може се такође подвести под инструментаријум убеђивања. Међутим, фасилитирана и вођена ка заједничким вредностима представља њихов бренд. Такав бренд, како сам раније већ поменула, ствара осећај власништва над заједничком будућношћу.

У изградњи добитних решења интегрални урбани дизајн, кроз комуникативни консензус, обједињује позитивистички, артистични и колаборативни приступ, у отвореној игри осмишљавања заједничке будућности. Први подразумева истраживање прошлих и садашњих чињеница и стања, као и валоризацију варијантних решења кроз естимацију и праћење њихових ефеката по окружење. Уметнички се бави креативним трагањем за обједињавајућим, интегралним вредностима, користећи се имагинацијом и укључивањем постојећег стања ствари да би се направила нова вредност (Day, 2003). Колаборативни се ослања на социјално знање, друштвену машту и осећај заједништва, како би се позитивистичко знање обогатило, а појединци и групе еманциповали у креативном процесу игре отвореног комуницирања. У основи дефиниције теорије игре је стратешко планирање потеза

---

¹¹⁷ “Увек је постојао затегнут однос између квалитета и популарности уметности, што ни у ком случају не значи да су широки народни слојеви у начелу заузели став против квалитетно добре уметности, а у Прилог А уметности ниже вредности. Природно, разумевање сложеније уметности представља за њих већу тешкоћу од једноставније и неразвијеније уметности, али их недостатак адекватног разумевања не спречава да безусловно прихвате ту уметност – чак и ако не баш због њеног естетског квалитета. Успех код њих потпуно је одвојен од мерила квалитета. Они не реагују на оно што је уметнички добро или рђаво него на утиске који их смирују или узбуђују у њиховој животној сфери. Њих занима оно што је од уметничке вредности само ако је тако приказано да одговара њиховој моћи схватања., то јест само ако је предмет привлачан” (Hauzer, 1966, стр. 452)

појединих играча, а оно је и у основи моје концепције интегралне игре урбаног дизајна, у којој играчи повлаче потезе како би исцртали заједничку слику будућности. Основ игре у оба случаја јесте, дакле, стратешко планирање потеза, док се начини, методе и технике њиховог планирања разликују.

На тај начин уметност и креативност постају интегративни фактори конфликтних интереса и различитих виђења реалности и воде ка исцртавању заједничке будуће реалности. Ова слика је у кохерентном односу са локалним и глобалним вредностима јер омогућава развој глобалног идентитета. Ландри (Landry) дефинише концепт „урбаног циклуса креативности“ као нарастајућу урбану енергију која води ка урбаном препороду, заснованом на протоку идеја, партиципацији, местима за окупљање и на развоју „грађанске креативности“¹¹⁸ (Landry, 2005). Интегрални урбани дизајн треба да омогући овај циклус и доведе до Форестеровог (Forester) „заједничког значења“ (common meaning) (Forester, 1989) око којег се окупљају играчи са наизглед супротстављеним интересима: “Препознајући комуникативну димензију урбаног дизајна као процеса креирања заједничког значења, урбани дизајнери могу постати активни у његовој социјалној димензији, укључујући организационе, институционалне и политичко-економске утицаје са којима се сусрећу [...]” (Forester, 1989, стр. 121). Са друге стране, Џејкобс (Jacobs) сматра да је данашње друштво сувише егоистично да би се консензус остварио кроз чисту уметност. Она пре заговара спој уметности и урбаног живота у креирању стратегија (Jacobs, 1992) .

Џејкобс (Jacobs) истиче значај индуктивног сазнања, кроз тражење иновативних путева за достизање универзалности. Иновативност треба практиковати са аспекта координације различитих локалних контекста у односу на носиоце значења. Ово је кључна аргументација за моју дефиницију интегралне игре урбаног дизајна у креирању интегралног простора и места. Џејкобсина (Jacobs) мишљење се заснива на принципу „планирања за виталност“¹¹⁹ (Jacobs, 1992, стр. 408) и подразумева укључивање културе као носиоца социо-економске динамичности и виталности¹²⁰. У истом смислу Зукин (Zukin) каже: “као и било који производ, културни пејзаж има

---

¹¹⁸ Грађанска креативност представља омогућавање протока идеја и имагинације и води ка јавном добру (Landry, 2005).

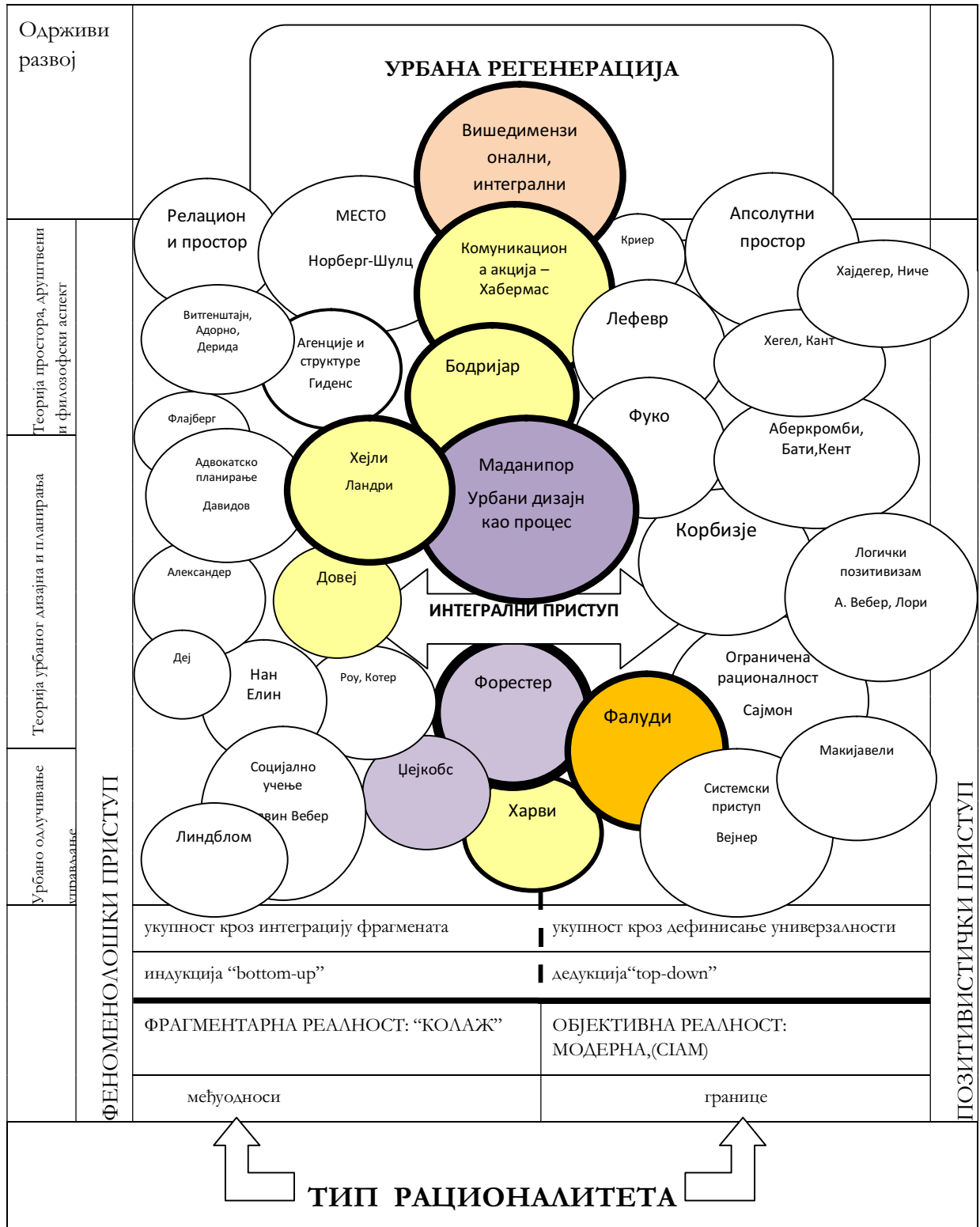
¹¹⁹ “Планирање за виталност мора да стимулише и да буде катализатор диверзитета, у квантитативном и квалитативном смислу, између људи из различитих дистрикта великог града, што представља предуслов за економску снагу града, социјалну виталност и магнетизам.” (Jacobs, 1992, стр. 408)

¹²⁰ Видети поглавље 2.3.: Димензије урбане регенерације у интегралном развоју.

потенцијал за генерисање других производа” (Zukin, 2006, стр.12). Џејкобс (Jacobs) индуктивно знање у мултикултурном друштву и демократској плуралности координира кроз иновацију и истиче да уметност под одређеним условима може постати носилац консензуса. У том смислу истиче креирање стратегија које успостављају хијерархију и уносе уметнички ред у урбани живот (Jacobs, 1992).

Како следи, неопходан услов за реализацију процеса интегралног урбаног дизајна, игре урбаног дизајна и креирања интегралног простора и места, јесте расположеност и вољност учесника да буду чиниоци креативног процеса. Ако овај услов није испуњен, процес се враћа на класичну теорију игре која се може реализовати кроз различите савремене приступе у урбаном развоју, како их дефинише Форестер (Forester, 1989), или, пак, онако како их Вујошевић везује за типове рационалитета окарактерисане ограниченом рационалношћу ублажавањем структурних комуникацијских дисторзија адвокатским или колаборативним планирањем (Vujošević, 2002). У Табели 4 дајем преглед позиционирања ауторитета према њиховој фаворизацији типа рационалитета присутног у формирању интегралног, вишедимензионалног простора и места, а у односу на теорију одлучивања, урбаног дизајна, планирања, те филозофију, односно теорију простора и парадигму одрживог развоја. Аутори које у табели истичем бојом на линији су интегралног приступа и формирања интегралног простора и места. У том смислу снажна теоријска упоришта налазим у Маданипор, Хејли, Фалудију, Бодријару, Хабермасу, Харвију, Џејкобс и Форестеру (Madanipour, Healey, Faludi, Baudrillard, Habermas, Harvey, Jacobs, Forester). Овај преглед постаће основ за формирање модела интегралног процеса урбаног дизајна.

Табела 4: Позиционирање ауторитета у односу на тип рационалитета.

3.3 ПРОЦЕС ИНТЕГРАЛНОГ УРБАНОГ ДИЗАЈНА – ПОСТАВКА МОДЕЛА

3.3.1 Модел интегралног процеса урбаног дизајна

Заједнички именитељ позитивистичке рационалности и колаборативног приступа у процесно оријентисаном урбаном дизајну може бити метод играња игре. Метод се реализује кроз стратешко повлачење потеза (стратешко планирање), док постоје разлике у самом процесу креирања стратегија. У моделу рационалних актера метод се може упрошћено представити као дефинисање коначног поља варијантних решења на свеобухватан и рационалан начин у односу на потенцијале, ограничења, циљеве и средства за њихову реализацију. Овај метод се ”Базира се на инструменталној рационализацији, заправо на експертској анализи која омогућава постављање циљева, идентификацију алтернативних праваца развоја, евалуацију начина за достизање циљева и креирање система за имплементацију” (Вајес, , 2009, стр. 86).

Истовремено и Хејли (Healey) карактерише колаборативно планирање као стратешко, са битним разликама у односу на свеобухватно-рационалан приступ. Она каже да се вредности и циљеви, као и начини њиховог достизања, морају изнаћи кроз процес социјалног учења, односно кроз интерактивни приступ у стратешком планирању (Healey, 1997). По Лазаревић-Бајец: „У планирању се бавимо будућношћу и путевима којима ћемо је достићи. Није могућа једна будућност, урбано друштво је превише комплексно да би се обухватило једним пројектом. Циљеви који се дефинишу кроз континуални процес кооперације и разрешавања конфликта морају бити довољно плуралистички да би задовољили потребе и захтеве различите популације.“ (Вајес, 1999, стр. 34). Иако Хејли (Healey) колаборативно планирање дефинише као стратешко, она прави кључну разлику у исходима таквих стратегија у релацији према рационално-свеобухватном приступу. По њој стратешко планирање представља креирање оквира за акцију, а не дефинисање коначног поља алтернативних акција (Healey, 1997).

Овде истичем да су оба приступа развојно оријентисана, да су разлике у начинима дефинисања развоја и његових чинилаца. Сматрам да развојна оријентација, присутна у оба приступа, може интегрисати њихове позитивне и превазићи

негативне аспекте (дискутоване у претходним поглављима). Табелом 5 приказујем могући простор за интеграцију инструментално- рационалног и колаборативног приступа, путем формирања различитих типова социјалних арена. У табели је успостављена релација између креирања стратегија на рационално-свеобухватан и колаборативан приступ, у односу на циљ креирања стратегије, врсту знања које се користи, тип међуинституционалних и социјалних веза које се у процесу успостављају и развијају, улогу урбаних дизајнера-планера, сврху креирања стратегије, врсту простора и места који се у процесу формирају и креирају, као и тип простора у којем се креирају стратегије. У табели су осенчена она поља која носе потенцијал за интеграцију кроз развој различитих типова социјалних арена.

У мојој концепцији социјалне арене представљају димензију интегралног простора у којем се фаворизује креативан и уметнички приступ игри у процесу развоја меке инфраструктуре и њене институционализације. Укључивање различитих типова рационалитета (у правом тренутку и на прави начин) у комуникационој ситуацији се остварује широком партиципацијом. Она подразумева активно учешће стејкхолдера из јавног, приватног и цивилног сектора и експерата из различитих дисциплина који треба да допринесу објективизацији процеса. Овде подсећам на мој став да се урбани дизајнери издвајају као носиоци интеграције и креативности, те стога постају лидери и фасилитатори процеса.¹²¹

---

¹²¹ Овде бих подсетила да је урбани дизајн као дисциплина веома слојевит и да су урбани дизајнери мултидисциплинаране личности, које познају и практикују уметност, научни приступ у инжењерству, технологији грађења, урбаној економији, урбаној социологији, пејзажној архитектури. Касније ћу детаљније размотрити улогу урбаних дизајнера на релацији лидерства–медијације– фасилитације.

Табела 5: *Креирање стратегија на рационално-свеобухватан и колаборативан начин* (Т. Мрђеновић, по: Healey, 1997).

	КРЕИРАЊЕ СТРАТЕГИЈА	
	РАЦИОНАЛНО-СВЕОБУХВАТАН ПРИСТУП	КОЛАБОРАТИВАН ПРИСТУП
Циљ креирања стратегије	коначно дефинисано поље за акцију	дефинисање оквира за акцију
Врста знања	објективно знање	социјално знање
Врста веза	правила, процедуре, веб-мреже	социјалне мреже
Улога урбаних дизајнера - планера	урбани дизајнер – планер као консултант доносиоцима одлука у репрезентативној демократији	урбани дизајнер – планер као фасилитатор у социјалном учењу кроз изградњу консензуса
Улога креирања стратегије	рационална оцена између начина постизања циљева и самих циљева	креирање стратегија је начин да се трансформишу структуре и промене односи моћи
приступ	проблеми, чињенице, циљеви и вредности долазе из објективног знања	проблеми, чињенице, циљеви и вредности долазе из социјалног знања
Врста простора и места	институционални простор	заједнички, дељен простор (shared place)
Простор креирања стратегије	јавне агенције	социјалне арене
	Могући простор за интеграцију кроз социјалне арене које обједињавају рационалан и колаборативан приступ.	

Сматрам да интегрални урбани дизајн може бити процес који обједињава рационални и колаборативни приступ у одлучивању. Схваћен као комуникативни процес, урбани дизајн постаје полигон за остварење мултидисциплинарности и шире друштвене укључености и арена за успостављање партнерстава у имплементацији развојних решења. Развојност решења опредељује стратешки приступ урбаном дизајну који је усмераван ка жељеном циљу и развојним ефектима. Сматрам да у глокализацији није довољно остварити само локалне хоризонталне мреже за стварање креативног миљеа, већ њега пре чини Ландријева (Landry) креативна социјална атмосфера која омогућава процес изградње институција и остваривања нових односа (Landry, 2005). Већ је поменут значај креативног миљеа за премощавање разлика, као и изразит значај очувања контекстуалности у процесу заштите и развоја урбаног културног наслеђа. Све то ставља процес урбаног дизајна у први план приликом генерисања креативности у разматрању развојних варијанти. У њему се креира вишедимензионални простор и генеришу квалитети вишедимензионалних места и амбијенталних вредности. Процес обезбеђује

партнерства између приватног, јавног и цивилног сектора, користећи уметност, имагинацију, колаборативне и инструменталне методе и технике презентовања и генерисања развојних решења.¹²² На тај начин се афирмишу и/или креирају амбијенталне вредности кроз развојни социјални капитал.

Интегрални процес урбаног дизајна укључује предности и превазилази недостатке ових приступа. Сматрам да је њихов заједнички именитељ комуникативно-креативан процес, који интегрише Фалудијеве (Faludi) јавне агенције и остале актере из „окружења“¹²³ кроз различите типове социјалних арена. Поред тога, мислим да се процес интегралног урбаног дизајна разликује у односу на постојање услова за отворену комуникацију. У процесу се развија и Хејлина (Healey) „чврста и мека инфраструктура“¹²⁴, које су аналогне Гиденсовим (Giddens) „структурама“ и „агенцијама“. По Гиденсу (Giddens) ‘агенција’ представља капацитет за трансформацију света. Са друге стране, ‘структуре’ представљају организоване карактеристике социјалног система у форми правила и ресурса. Основна разлика између агенције и структуре је та што прва омогућава, а друга ограничава. Структуре уједно и ограничавају и омогућавају рад агенција, јер су у исто време сачињене од агената (Giddens, у: Dovey, 1999). Хејлини и Гиденсови (Healey и Giddens) елементи постају кључни фактори за изградњу Ландријевог (Landry) креативног миљеа и развој креативног мишљења.

Предуслове за изградњу креативног миљеа сачињавају квалитетан и неометан проток идеја и информација кроз отворену комуникацију као основа за комуникативну акцију и иновативност. Закључујем да креативни миље генерише квалитете места кроз интеграцију различитости у виши поредак ‘одоздо на горе’ и кроз оснаживање појединаца и група ‘одозго на доле’¹²⁵. Овде чиним паралелу са Хабермасовим (Habermas) типовима комуникационог процеса у односу на његове исходе. Хабермас (Habermas) прави разлику између инструменталне (телеолошке), драматуршке

---

¹²² “Као што *лепота детета* (виталност, самосвест и спонтана радост) може бити прекривена одговорностима одраслих, тако и виталност града – дух и карактер – могу нестати ако се прекрију рационалним и претерано наредбодавним генералним планом. Уместо да се свака дисциплина и планирање пуште низ ветар, можда бисмо могли да промислимо како и где да их применимо. Задржавајући живим место *детета* или га враћајући у живот можемо да сведемо не наше интервенције на нулу, него да се усмеримо ка вођењу тих интервенција на одговоран, флексибилан, жив и подстицајан начин што би нам помогло самопотврђивању.” (Elin, 2004, стр. VIII)

¹²³ Овде се мисли на интеграцију различитих слика света, потреба, интереса, вредности и различитих врста знања (научног и социјалног).

¹²⁴ Важно подсетити се на значај партиципативних механизма који су експлицитни, трајни и јавни у процесу развоја културног туризма, како је то већ разматрано у поглављу 2.2.1.

¹²⁵ као што је то већ представљено по Довеј (Dovey) “оснаживање”(power-to) и “контрола” (power-over). (Dovey, 1999)

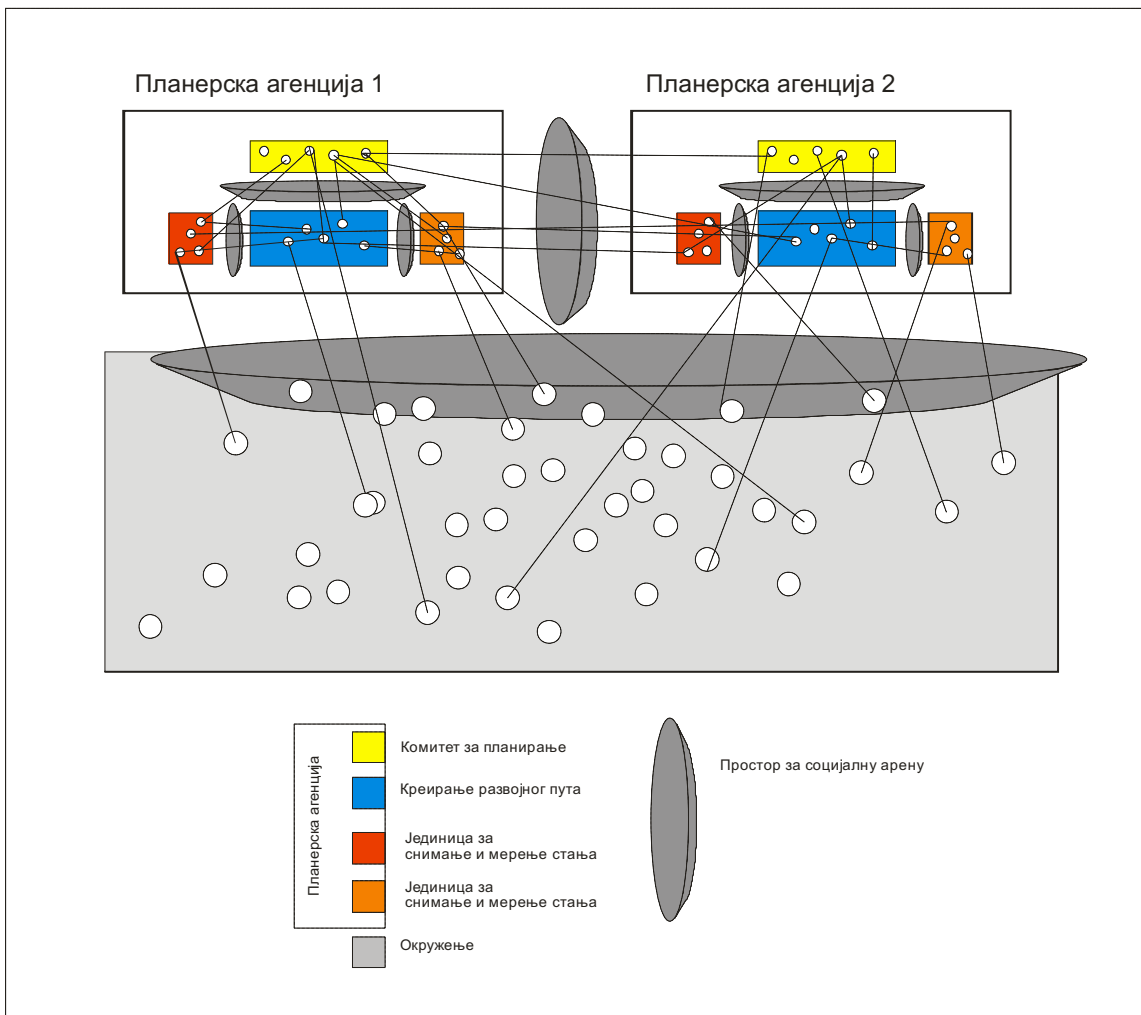
(скривено телеолошке), стратешке и комуникативне акције (Habermas, 2002). Прва два типа се могу подвести под контролу појединаца. Трећи тип може имати позитиван предзнак ако за циљ има подизање нивоа свести појединаца кроз образовање. Четврти подразумева елиминацију комуникацијских баријера приликом оснаживања појединаца кроз рационализацију и аргументацију (Habermas, 2002).

Објективно знање, као основ за разумевање слике света других, један је од предуслова за успостављање комуникативне акције и развојног социјалног капитала. При том полазим од Хабермасовог (Habermas) става да слике света морају бити рационализоване. Шемом 5 дефинишем модел који би требало да илуструје претходно дискутовану интеграцију различитих типова рационалности. Модел се ослања на Фалудијеву (Faludi) теорију мултипланерских агенција као системски интегралног управљања урбаним развојем и процесом урбане регенерације. Фалудијев (Faludi) модел развијам у односу на оно што је било предмет његове највеће критике: неразјашњено питање достизања консензуса у плуралистичком друштву. Иако се Фалуди позива на „хумани урбани развој“ кроз консензус (Faludi, 1984), подсећам да он не разјашњава поступке, процедуре, методе и технике његовог достизања. Елементи којима развијам његов модел су различити типови социјалних арена:

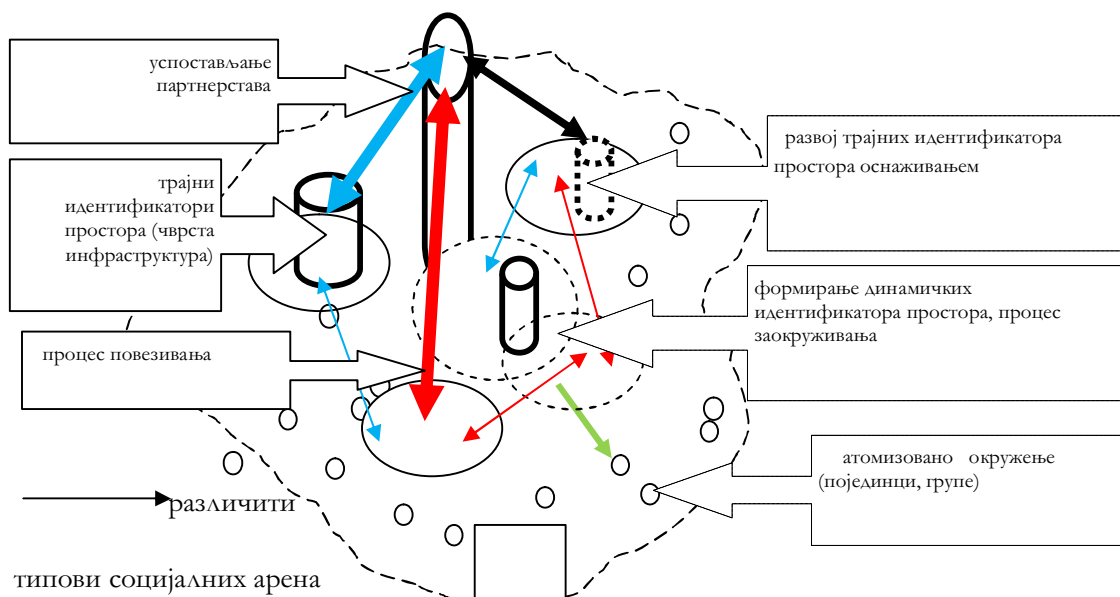
- (1) унутар планерских агенција,
- (2) између различитих врста планерских агенција и њихове позиције у хијерархији,
- (3) између планерских агенција и окружења.

Овако унапређен модел представља другачији приказ интегралног простора у којем трајне идентификаторе чине постојеће институције и организације, као и оне које су у развоју, односно чврста инфраструктура. Динамичке идентификаторе представљају елементи из окружења, који могу прерасти у трајне у зависности од моделовања кроз централни простор (Шема 6).

Шема 5: *Модел интегралног процеса урбаног дизајна – простори за социјалне арене у циљу интеграције различитих слика света и различитих врста знања (научног и социјалног)* (Г. Мрђеновић, према: Faludi, 1984, сл. 6.1, стр. 119).

Шема 6: Веза између модела интегралног процеса урбаног дизајна и интегралног простора (Т. Мрђеновић).

Слика 6: Процес креирања интегралног места (Mrđenić, Radionica: Participativni pristup i oblikovanju javnog prostora – Podgrade Tvrđave Bač, 2010).

Шемом 6 приказујем везу између модела интегралног простора и модела процеса интегралног урбаног дизајна (Шема 5). Веза се успоставља преко Хејлине (Healey) чврсте и меке инфраструктуре кроз широку инклузивност и партиципацију, као и кроз развој Фалудијевих мултипланерских агенција. На оперативном нивоу модел се гради помоћу интердисциплинарних метода и техника, као нпр. интегралне игре урбаног дизајна (Слика 6) (Мрђеновић, 2010).

3.3.2 Услови за функционисање модела

Услове за функционисање модела дефинисаћу у односу на ризике које комуникативно-креативан процес урбаног дизајна носи са собом. То се пре свега односи на манипулативну акцију у поступку интеграције различитих вредности која се користи инструментаријима убеђивања или пропагандом једностраних вредносних опредељења која могу имати негативне екстерналије по ширу заједницу. Рекла бих да се предуслови за функционисање модела односе на отклањање препрека у комуникацији, како би се потом створили услови за комуникативну или стратешку акцију. Сматрам да ови услови треба да обезбеде елиминисање инструменталне акције као комуникације у којој се остварује лични интерес појединаца или група.¹²⁶ У том смислу, издвајају се неопходан, довољан и пожељан услов за функционисање модела.

Неопходан услов се односи на успостављање етичких стандарда комуникације у социјалним аренама. Овај услов налази упориште у следећем Флајвбјерговом (Flyvbjerg) ставу: “Истраживач мора поставити питања: Како се одвија комуникациони процес и какав је политичко-демократски контекст? Да ли је комуникација вођена консензусом и одсуством негативних утицаја моћи или је комуникациона ситуација вежба постојећих односа моћи и реторике? Како је могуће ове две позиције евентуално спојити у индивидуалном комуникативном чину?” (Flyvbjerg, 2002, стр. 6). Етички стандарди се односе на права појединаца и субјеката дефинисана међународним повељама (видети Табелу 1 у Прилог Ау А). Сажето, они се односе на право свих чланова заједнице да буду активни учесници у процесу. Међутим, како је то већ било представљено, у неким случајевима појединци се налазе у ситуацији да не препознају сопствени интерес, те се могу ирационално понашати у процесу, стварајући несвесно, без „правог разума“¹²⁷ (Hobs, 2006) негативне екстерналије, како по сопствени хумани капитал, тако и по шири социјални капитал заједнице. Конкретно, услов се односи на формирање социјалних арена које су

¹²⁶ Овде се користи синтагма *појединци или групе*, јер они нису довољно еманциповани да поштују друге личне или колективне идентитете, или да препознају властите.

¹²⁷ “Под правим разумом у природном стању не подразумевам, као многи други, непогрешиву способност, већ чин закључивања, то јест посебно и правилно размишљање сваког човека о оним његовим деима која могу да штете или користе његовом суседу. Ја то зovem посебним, јер иако у грађанској власти разлог за врховни, то јест грађански закон прима сваки поданик као прави, без грађанског друштва, кад човек не може разликовати прави разлог од погрешног, осим споредбом са сопственим, разлог сваког човека се рачуна не само у управљању делима, која чини на свој ризик, већ и у процењивању разлога за делање других у оним стварима које га се тичу.” (Hobs, 2006, стр. 70) Такође, како аутор наводи мир треба тражити увек, али и добро се спремити за рат, ако је мир немогуће одржати по принципу правог разума. (Hobs, 2006)

еманципаторског и едукативног карактера. Оне треба да омогуће развој знања и вештина појединаца кроз додатно образовање у процесу. Као исход додатне едукације подиже се ниво хуманог капитала и капацитета, те појединци постају актери или играчи у процесу. У том смислу се смањује и неизвесност управљања процесом. Реализација неопходног услова не обезбеђује само почетак рада модела, већ ствара предуслове и за његову даљу реализацију.

Довољан услов за функционисање модела је да социјалне арене користе технике и алате класичне теорије игре, објективно-рационалне и колаборативне. У том смислу, модел се своди на стратешко повлачење потеза еманципованих појединаца са освешћеним интересима. Ову појавност модела могуће је управљати и математички предвидети кроз вероватноћу појављивања потеза играча. Овакав тип функционисања модела доминантно се ослања на теорију управљања конфликтом користећи методе и технике медијације и преговарања. То је случај са највећом вероватноћом остварења компромиса, са мањом вероватноћом стварања консензуса око заједничких вредности. Како је компромис одржив на „кратке стазе“, нереализовани интереси играча после извесног времена стварају нове конфликте, стога захтевају нове циклусе преговарања. По Бајић-Брковић: “Прикривени конфликти, интереси или различити циљеви који се превиде у плану, у фази имплементације избијају на површину и отежавају реализацију плана.” (Brković, 1995, стр.58). Оваква појавност модела користи се када су играчи свесни својих интереса, али нису довољно еманциповани или не желе да учествују у отвореној комуникацији као фактору грађења чврстог консензуса кроз комуникациони рационалитет. Као могућност превазилажења овог проблема укључује се едукативни процес, односно додатно образовање и едукација. Међутим, основно ограничење преласка из ове позиције модела у вишу јесте карактер појединаца, што је и у уводном излагању овог рада представљено као једно од ограничења.

Пожељан услов за функционисање модела је да социјалне арене користе технике и алате из домена уметности, рационалне и колаборативне парадигме. Миље за реализацију пожељног услова је реализација претходних услова, као и то да су актери таквог профила да су вољни и желе учествовати у грађењу заједничке слике будућности. Оваква појавност модела ослања се на креативно-уметничку и комуникативну димензију урбаног дизајна. У том смислу, он представља интегралну

игру урбаног дизајна где се интуиција уметности објективизира и преговара у класичном колаборативном поступку. Ова појавност модела представља највиши степен функционисања модела који води ка остварењу добитних решења за све, односно комуникативном консензусу креираном од стране еманципованих појединаца, субјеката и тимовима. Он се користи када су субјекти образовани и еманциповани, па схватају да искреност и отвореност у комуникацији доводи до више вредности како за заједницу, тако и за њих саме.

Основна карактеристика (природа) модела интегралног урбаног дизајна је његова позициона динамичност. Како је неопходан услов за његово успостављање обезбеђење етичких стандарда у комуникацији и процес додатне, квалитетне едукације зарад остваривања вишег нивоа еманципације појединаца или субјеката – он у свом временском следу може динамично мењати своје основне две етичке позиције.¹²⁸ У том смислу, модел од класичне теорије игре може прерасти у *интегралну игру урбаног дизајна* посредством перманентне едукације у оквиру социјалних арена. Друга карактеристика модела је да је он итеративан у својим фазама, те је на тај начин омогућено његово динамично позиционирање и максимизација. Тако Никезић сматра: “Развој у условима неизвесности мора бити пажљиви развој, а то су кораци у непознато који представљају формирање новог искуства као и учења на грешкама и на успешним акцијама. Овакав развој подразумева строги мониторинг, праћење ефеката сваке акције и стално оцењивање ефеката одлука, те адекватно преусмеравање дневних акција грађења и укупне урбанизације, најчешће у правцу повећања квалитета средине.” (Nikezić, 1996, стр. 33). Главно ограничење модела су карактери актера који улазе у процес и у њему учествују. Актери који имају изражен интерес, имају за циљ и његову реализацију и једноставно их не интересује „заједничка будућност“, већ само њихова лична.

Појединци који немају изражен интерес могу бити лако манипулисани и сносити негативне последице својих одлука. Са друге стране, уколико је процес етички вођен, они могу допринети превазилажењу ограничења модела на начин Фукоове (Foucault)

---

¹²⁸ Овде се не разматра позиција када модел ради по неетичким стандардима, односно када неопходан услов није задовољен. Сматрам да је овај модел често присутан у пракси и да га карактерише одсуство социјалних арена као простора за креативност и рационализацију. Уместо тога, он поседује мноштво комуникативних канала, који су у мањој или већој мери познати учесницима. Такође, учесници могу бити ирационални, те стога и врло лако манипулисани, како завођењем инструментаријума убеђивања, или, пак, скривеним убеђивачима, тако и недовољним приступом информацијама, односно знању које ће их оснажити у поступку. Ова позиција заправо представља мобилизацију пристрасности.

промене позиције на шаховској табли (Foucault, у: Flyvbjerg, 2002) – кроз оснаживање, еманципацију и кристализацију њихових интереса, како би се сукобили и евентуално прешли у виши ниво. То значи да неопходан услов за функционисање модела може превазићи његово основно ограничење уколико појединци и групе имају вољу да се развијају. Овде долазим до другог ограничења модела, а то је воља „слабијих“ учесника да се развијају, што се поново своди на карактер појединаца, учесника у процесу. То све излази изван оквира овог истраживања и залази у домен психологије и дубљих социолошких истраживања.

Са друге стране, сматрам да модерна управа може превазићи ова ограничења (што ће бити детаљније објашњено у завршном поглављу кроз препоруке за даља истраживања). Развој модерне управе и грађанског друштва иде у Прилог А мишљењу Никезића и Ђокића, по којима: “ Постојећи компететивни односи у процесу управљања урбаним развојем се могу окарактерисати као ирационални у односу на ефективност и ефикасност управљања (Nikezić & Ђокић, Political circumstances as a risk factor in urban development of the city, No. 15-16, 2007, стр. 16) [...] Одрас конфронтације је идентификован конфликтом који узрокује блокаду, деактивацију и онемогућава активности генерисања алтернативних могућности, стога се морају разрешавати на нивоу на којем настају [...] (Nikezić i Ђокић, 2007, стр. 17) [...] етички аспект свих актера на локалној политичкој сцени као и учешће независних медија као контроле понашања различитих група и догађаја у свакодневном животу града... (Nikezić i Ђокић, Political circumstances as a risk factor in urban development of the city, No. 15-16, 2007, стр. 19)“ “[...] са становишта управљања у области усмеравања урбаног развоја била би децентрализација надлежности и њихово међусобно усклађивање [...] (Nikezić i Ђокић, 1999, str.15)

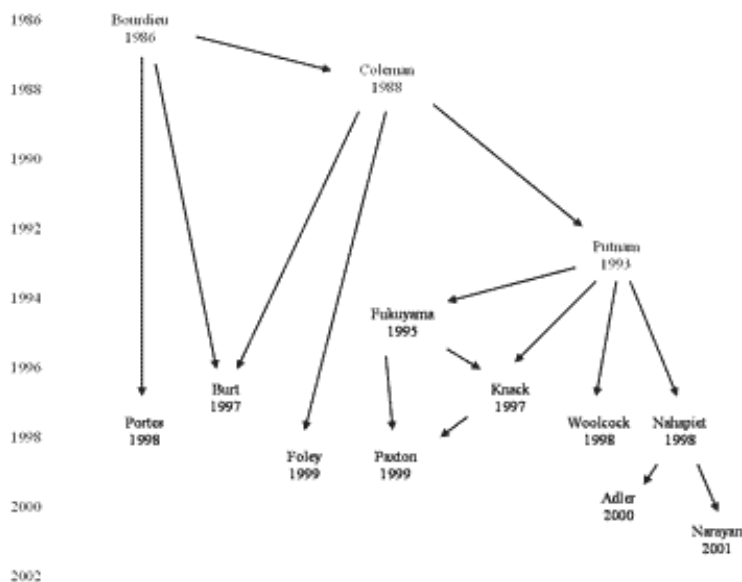
3.3.3 Провера ефеката модела – структурни и когнитивни елементи процеса

Како сам то већ представила приказаним моделом, интегрални урбани дизајн подразумева развојни социјални капитал кроз укључивост и оснаживање појединаца и група да постану активни субјекти и тимови у његовом процесу и креирају развојна консензусна решења. Оваква позиција модела је од изузетне важности у плуралном и мултикултурном друштву као концепту који доприноси развоју глокалних идентитета

кроз укључивост. На тај начин се поштује културна разноликост и доприноси формирању вредности кроз афирмацију наслеђених и креирање нових у процесу урбане регенерације. Како модел представља интегралан простор, у њему се формира вишедимензионално интегрално место са централним, трајним идентификаторима простора и динамичним, променљивим идентитетима у складу са савременим животом, плуралитетом и културним диверзитетом. Поред тога, теоријско разматрање урбаног дизајна као процеса доношења интегралних одлука кроз развој „чврсте“ и „меке“ инфраструктуре, на линији је развојног концепта социјалног капитала. Заправо, мерећи ниво социјалног капитала који се у процесу урбаног дизајна развија, меримо и квалитет самог процеса. У овом раду квалитет ћу мерити у односу на исходе интегралног простора, односно целовито или фрагментарно формирање интегралног места.

Мерење социјалног капитала и његове развојности варира у зависности од аутора и њихових концепата. Теорија социјалног капитала је релативно млада и почела се развијати од 1986. године (Слика 7). Као оснивача теорије многи аутори издвајају Бурдијеа (Bourdieu), од којег се она почела развијати у два правца – егоцентричном и социоцентричном. Сам Бурдије (Bourdieu) као кључну реч издваја остварење приватног интереса, што указује на могуће негативне последице које социјални капитал може имати ако се као главни његов аспект постави остварење личних интереса појединаца. Ипак, он потврђује концепт социјалног капитала као вредносно неутралног система, чији ефекти могу бити и позитивни и негативни по заједницу или појединца. Овај аутор дефинише социјални капитал као: “агрегат стварних и потенцијалних ресурса за развој трајних мрежа институционализованих односа познавања и препознавања, другим речима лични потенцијал за чланство у групи и развој међусобног поверења за учешће у различитим сферама живота заједнице.” (Bourdieu, 1986, стр. 21). Такође, социјални капитал је конструисан од “социјалних обавеза (веза) које се у одређеним условима могу претворити у економски капитал и институционализовати се у одређену врсту елите“ (Bourdieu, 1986, стр. 21). По њему, вредност социјалног капитала који појединац поседује зависи од социјалне мреже коју он може ефективно мобилисати – с једне стране, и величине социјалног капитала осталих појединаца са којима он ступа у интеракцију – са друге.

Слика 7: Развој теорије социјалног капитала.

(<http://www.gnudung.com/literature/contemporaryauthors.html>)

У истраживању се опредељујем за разматрање концепата које заступају Бурдије, Колеман, Бурт, Путнам, Фукујама, Вулкок, (Bourdieu, Coleman, Burt, Putnam, Fukuyama, Woolcock) јер са аспекта идентитета и интегритета различито описују развој локалне заједнице и њених чланова. Уопште узев, социјални капитал се мери кроз његове основне интегративне елементе: структурне и когнитивне. Како бих ове елементе боље сагледала, развићу дискусију о концептима социјалног капитала које заступају горе наведени аутори.

Колеман (Coleman) – кључна реч: *структурална затвореност као механизам социјалног капитала*. Колеман дефинише социјални капитал у оквиру теорије рационалне акције, као структуру кроз коју се могу усмеравати акције појединаца ка заједничком интересу: “Социјални капитал је дефинисан својом функцијом. То није независан ентитет, већ представља разноврсне ентитете који имају две заједничке карактеристике – све се састоје од одређене врсте социјалне структуре и усмеравају одређене акције појединаца или група које су део структуре“ (Coleman J. S., 2006, стр. 98). У том смислу, функционалитет социјалног капитала¹²⁹ олакшава индивидуалну или колективну акцију генерисану кроз мрежу појединаца или група засновану на реципроцитету, поверењу и социјалним нормама. Социјалне норме одређују које ће акције појединаца или групе бити санкционисане, а које награђене. Ефективност

¹²⁹ Аутор наводи различите врсте капитала: физички, хумани, социјални, финансијски, итд.

социјалних норми утиче на развој социјалног капитала (Coleman, 1990). Аутор разликује три форме социјалног капитала: (1) форму која се заснива на поверењу, обавезама, реципроцитету, (2) форму информационих канала и (3) форму социјалних норми (Coleman, 2006).¹³⁰ Битна карактеристика Колемановог (Coleman) поимања социјалног капитала је и врста социјалне организације на коју се он ослања. Аутор ту разликује затворену и отворену структуру и наглашава да се у првој формира јак социјални капитал заснован на нормама, јер постоји могућност санкционисања неадекватног понашања актера. По њему социјални капитал није лако променљив, те стога његови ефекти зависно од ситуације могу имати позитивне и негативне резултате¹³¹. Тако нпр. наслеђена форма социјалног капитала који је ефективно омогућавао одређене акције, може бити неупотребљива или чак штетна у каквој другој ситуацији (Coleman, 2006). Специфично за овог аутора је да поставља социјални капитал као могућност за развој хуманог капитала (индивидуалних знања и вештина за остваривање циљева).

Путнам (Putnam) – кључна реч: *грађење поверења, волонтеризам, социјалне мреже*. Путнам (Putnam) дефинише различите типове социјалног капитала у односу на начин организовања социјалних мрежа и јачину релација између чланова мреже. По њему социјални капитал може бити формалан или неформалан, јак или слаб (у односу на ниво комуникације), са позитивним или негативним екстерналијама. Кључан ентитет социјалног капитала јесу социјалне мреже, које представљају основ за остварење реципроцитета. Он се ослања на Колеманову (Coleman) форму социјалног капитала који се заснива реципроцитету, док социјално поверење пре посматра као резултат, а не као саставни део дефиниције социјалног капитала. Он га везује за Бурдијеову (Bourdieu) дефиницију места настајања и развоја социјалног капитала. Аутор, поред тога развија и 13 индикатора социјалног капитала.¹³²

¹³⁰ Прва форма је уско везана са расподелом моћи у заједници, где се актери са највећом вредношћу “социјалних кредита” издвајају као најмоћнији. Друга форма користи постојеће социјалне мреже за проток информација које су од интереса, док се трећа форма заснива на социјалним нормама где појединац има предефинисано поље за акцију у зависности од његових личних карактеристика. Трећа форма може бити ограничавајућа за позитиван развој заједнице, јер суспреже иновативност појединаца за промене у социјалној структури, што је можда условљено чињеницом да иновативност може бити и штетна (Coleman, 2006).

¹³¹ Социјални капитал је сам по себи продуктиван и омогућава остварење оних циљева који би без постојања овакве структуре били неоствариви. Такође, он га посматра као неутрални ентитет чији се резултати разликују од индивидуалне употребе. Социјални капитал се формира када се релације између људи мењају на начин који омогућава акцију (Coleman, 1990).

¹³² Путнам (Putnam) операционализује дефиницију социјалног капитала тумачећи га као висок или низак степен социјабилности заједнице у локалним окупљањима, социјалном поверењу, времену које проводе посећујући се итд. Његова истраживања нивоа социјалног капитала у САД показала су да он од 70-их година прошлог века нагло опада (Putnam, www.oecd.org/dataoecd/25/6/1825848.pdf). У чланку *Bowling Alone: America's Declining Social Capital* аутор наводи 4 разлога опадања нивоа социјалног капитала у САД: (1) запошљавање жена, (2) честа промена места

Овде бих се осврнула на Портеса (Portes) и његову шему стварних и потенцијалних позитивних и негативних екстерналија затвореног типа социјалног капитала по појединца (Слика 8). Мишљења сам да у оба извора, а нарочито у инструменталном, Портесова (Portes) шема може имати негативне екстерналије по развој појединца. У том смислу може врло вероватно доћи до трајног репродуковања постојећег система моћи у заједници, како је то дефинисано Колемановим (Coleman) концептом.

Слика 8: Стварни и потенцијални добици и губици у трансакцијама кроз (затворен) социјални капитал (Portes, 1998).

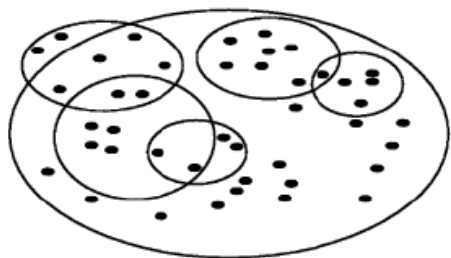
Бурт (Burt) – кључна реч: *концепт структуралних слабих веза (шупљина)¹³³ у протоку информација*. За разлику од Колемана (Coleman), Бурт (Burt) дефинише социјални капитал са аспекта његових слабих релација (шупљикавости) између елемената структуре. По њему места слабих релацијских веза постају потенцијал за развој

станована, (3) укрупњавање трговина, компанија, итд., (4) промена начина провођења слободног времена употребом савремене технологије (телевизија, интернет) (Putnam, 1995). Наведни разлози могу се сагледати и кроз проблеме у процесу креирања просторних решења (места за рекреацију, куповину, рад, итд.), те су стога релевантни за резултате овог истраживања. Аутор наглашава важност волонтерског рада и волонтерских организација за развој социјалног капитала у модерном друштву. Кроз различите видове волонтерског удруживања ствара се основ за развој социјалног поверења, који за разлику од Бурдијеовог (Bourdieu) виђења није подразумевајући, већ се развија кроз социјалну интеграцију која представља основ за развој социјалног капитала (Siisainen, 2000). Основна разика између Бурдијеовог и Путнамовог (Bourdieu и Putnam) коцепта социјалног капитала је у његовом теоријском упоришту. Бурдије (Bourdieu) се ослања на концепт социјалне борбе, док Путнам (Putnam) заступа концепт социјалне интеграције. По Путнаму (Putnam) се концепт социјалног капитала базира на механизмима интеграције вредности социјалне заједнице, кооперативности, развоја поверења. Код Бурдијеа (Bourdieu) поверење се разматра као основ за реципроцитет у остварењу личних интереса појединца.

¹³³ Енгл. Structural holes.

капитала и умрежавање по другим основама, самим тим и за успостављања нових партнерстава, што га повезује са Вулкоком и Фукујамом (Woolcock и Fukuyama). Основ за развој његовог концепта социјалног капитала је економска теорија слободног тржишта, где мреже са јаким релацијама представљају основ за монополско понашање. Слабе везе у социјалној структури постају потенцијална места за контролу и усмеравање активности од стране оних појединаца који имају јаке релације са припадницима различитих група. По њему особа поседује висок ниво социјалног капитала ако разбија затворену социјалну мрежу, постајући тако власник над информацијом која није редундантна, смањујући ризик непредвидивости у понашању, али уједно и увећавајући ризик за санкционисањем.

Фукујама (Fukuyama) – кључна реч: *кругови поверења*. Фукујама (Fukuyama) поставља људске врлине и етику као основ поверења и развоја социјалног капитала. Социјални капитал је јавно добро и као такав не може бити основ за остварење приватног интереса. Он га поставља насупрот затвореном егоцентричном концепту, где се он користи као приватно добро умрежавања и реципроцитета зарад остварења приватног интереса. По њему је социјални капитал ограничен радијусима поверења и формира се у круговима поверења. Ако социјални капитал одређене социјалне групе има позитивне екстерналије, његов радијус је већи од величине саме групе. На тај начин он дефинише модерно, плуралистичко друштво као серију концентричних и преклапајућих кругова поверења (Слика 9). Овај концепт социјалног капитала иде у Прилог А мом моделу интегралног простора – мрежи трајних и динамичких идентификатора са међусобним релацијама.

Слика 9. Мреже поверења (Fukuyama, *Social capital, civil society and development*, 2001).

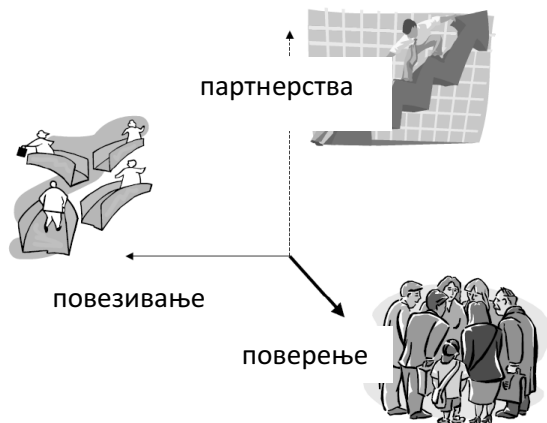
Затворене социјалне групе су неповерљиве према спољашњим групама, што резултира одсуством кооперативности, води корупцији и осталим негативним екстерналијама социјалног капитала. По Фукујами (Fukuyama) се традиционална друштва састоје од мноштва засебних кругова социјалног поверења, док се модерно друштво карактерише као отворено, спремно за кооперацију изван фундаменталних кругова, где се препознају поља припадности различитим идентитетима. У том смислу традиционална друштва, због своје затворености, имају мање шанси за иновацију и напредак. Као један од главних недостатака концепта социјалног капитала јавља се начин његовог мерења. Он као први начин препознаје Путнамову (Putnam) меру чланства индивидуе у социјалним групама у односу на величину и тип групе (спортски клубови, стручна удружења, итд.). Други начин је мерење нивоа социјалног поверења унутар групе и изван ње. Аутор дефинише трећу меру нивоа социјалног капитала као величину радијуса поверења које одређена социјална група поседује. На тај начин одређена социјална група може поседовати висок ниво кохезије, засноване на дељењу заједничких вредности и остварењу високе кооперативности и баш због високог нивоа кохезије може имати сужен радијус поверења на величину саме групе, без позитивних екстерналија. Такође, аутор даје смернице за развој социјалног капитала, односно радијуса поверења, кроз креирање политика развоја, процес образовања, заштиту јавног добра. Он указује и на могуће изворе деструкције социјалног капитала, када се држава уплиће у сфере које би било боље препустити приватном сектору и где грађани постају зависни од државе и губе потребу за кооперативношћу (Fukuyama, *Social capital, civil society and development*, 2001).

Вулкок (Woolcock) – кључна реч: *вишедимензионалност, кооперативност*. Аутор види социјални капитал као пакет норми и социјалних мрежа који омогућавају људима кооперативност на путу ка заједничком циљу. Он препознаје различите димензије социјалног капитала: (1) изградња поверења, (2) повезивање и (3) стварање партнерства¹³⁴ (слика 10). Закључујем да се прве две димензије се одигравају у хоризонталној равни и обезбеђују хоризонталну интеграцију, док се трећа одиграва у вертикалној, односно омогућава вертикалну интеграцију. Са друге стране, сврха употребе социјалног капитала може бити преживљавање или, пак, напредовање.

---

¹³⁴ Енгл. Bonding, bridging and linking.

Поред тога, Вулкок (Woolcock) се ослања на изградњу поверења као кохезивног фактора, где се оно гради кроз итеративни процес.¹³⁵

Слика 10: Димензије социјалног капитала (Woolcock, 2003).

Јачина хоризонталних и вертикалних веза указује на развојни потенцијал социјалне заједнице. Ако заједница има снажне хоризонталне везе унутар групе, оне могу имати позитиван утицај на чланове заједнице и остварење уског интереса, али без развојног атрибута. Такве заједнице су окарактерисане као затворене и доводе се у везу са Колемановим и Путнамовим (Coleman и Putnam) затвореним социоцентричним концептом, заснованим на поштовању социјалних норми и репродуковању постојећих социјалних односа у заједници. Са друге стране, заједница која заснива социјални капитал на све три димензије окарактерисана је као развојна.

Структурне и когнитивне елементе социјалног капитала требало би одвојено процењивати. Док когнитивни елементи доводе до колективне акције, структурни олакшавају и омогућавају тај процес. Ови елементи заједно доводе до позитивних ефеката за развој заједнице (Grootaert Christian, *Thierry van Bastelar*, 2002), вишедимензионалног простора и глобалног идентитета места. Структурни елементи се мере у односу на развијеност социјалне мреже, њен тип (формалне, неформалне), њен опсег (микро, мезо, макро ниво), разноврсност и број чланова, организација и институција, густину, односно на присуство 'структурних отвора', како то описује Колеман (Coleman) (Coleman, 2006). Когнитивни елементи се односе на Фукујамин

¹³⁵ Овакав концепт социјалног капитала подржавају Уједињене нације и Светска банка.

(Fukuyama) ниво и радијус поверења (Fukuyama, 2000), солидарности и начина решавања конфликта¹³⁶. Поверење (опет кроз присуство социјалних норми), заједничке вредности, реципроцитет, солидарност у тешким тренуцима – све то заједно представља потенцијал за колективну акцију. Вулкок (Woolcock) претпоставља да на развој социјалног капитала утичу пре свега егзогени елементи, као што су спољни проблеми од заједничког интереса, долазак новог члана, укључивање у нове организације и институције и сл. Мишљења сам да егзогени елементи постају саставни чиниоци мерења развојности социјалног капитала и интегралног простора.

Како тип социјалног капитала зависи од врсте комуникативног процеса у односу на његову социјабилност и крајње резултате, сматрам да стратешка и комуникативна акција заједно интегришу и оснажују заједницу да постане активан учесник у развоју интегралног простора и места – поштовањем културних различитости, етичке интеграције вредности, партнерске имплементације решења.¹³⁷ Оваква акција се ослања на принципе модерне управе и делегирање моћи. Делегирање моћи је један од принципа модерне управе и подразумева процес оснаживања појединаца и група да постану његови актери односно субјекти. У том смислу стратешка акција може бити усмерена ка едукацији и развоју хуманог, социјалног, културног, образовног, економског и других капацитета појединаца и група да постану његови активни учесници. Са друге стране, у ситуацијама када су актери формиран, комуникативни процес је усмерен на комуникативну акцију јер актери имају развијен капацитет за генерисање и имплементацију развојних варијанти. Стога се процес урбаног дизајна у регенерацији може окарактерисати и као едукативан, односно као процес у којем се подижу капацитети појединаца и група ослањајући се на развојни социјални капитал. Заправо у процесу урбаног дизајна морају се испунити довољни услови како би он био развојан.

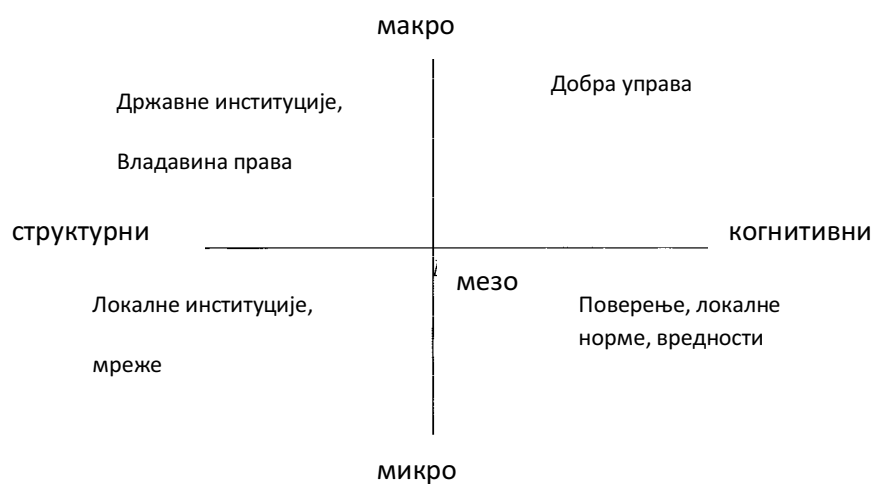
---

¹³⁶ Ови елементи су међусобно условљени. Начин решавања конфликта може зависити и од структурних елемената, нпр. присуства социјалне арене у којој се проблеми дискутују и решавају и која може бити формализована или не. Тако увећање поверења може бити и резултат процеса колективне акције инициране споља, а не само неопходан услов за колективну акцију (Putnam, *Bowling Alone: America's Declining Social Capital*, 1995)

¹³⁷ Овај мој став се односи на вертикалну интеграцију управљања, чему иде у Прилог А мишљење Стојановића: „Неопходно је да доносиоци одлука на локалном нивоу имају у виду и следећи моменат, који је такође један од значајних критеријума у одлучивању о употреби ресурса. Наиме, постоје активности које виша власт може ефикасније да обавља него нижи органи власти због искоришћавања ефеката економије обима.“ (Стојановић, 2002, стр. 90).

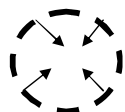

У том смислу, критеријуме (апарат) за вредновање интегративних елемената процеса урбаног дизајна засновају пре свега на присуству елемената који су у функцији развоја социјалног капитала у процесу интегралног урбаног дизајна и његових динамичких позиција. Такође, и на присуству елемената и релација који су у функцији креирања интегралног, вишедимензионалног простора и колективне акције. Колективна акција се посматра као мешавина егзогених и ендогених фактора, односно интеграције хоризонталне и вертикалне интеграције (Слика 11). Сврха овог поступка је да провери колико методолошки приступ, коришћене технике и алати у самом процесу утичу на развој структуралних и когнитивних елемената социјалног капитала, односно чврсте и меке инфраструктуре, структура и агенција. Он поред тога треба да као резултат да генерисање типа места које се у том процесу формира. Тип места ће одредити квалитет и врсту регенерације која је у процесу реализована. У Табели 6 сам дефинисала критеријуме односно апарат за вредновање излаза из модела и врсту простора и места који се у процесу генеришу.

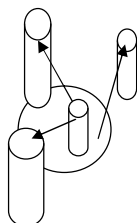
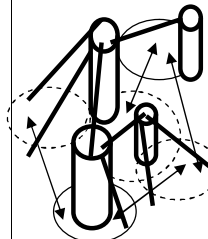

Слика 11: *Форме и обухвати социјалног капитала* (Grootaert Christian, Thierry van Bastelar, 2002).

Табела 6: Критеријуми (апарат) за вредновање интегративних елемената урбаног дизајна. 138

Окидач?		УРБАНИ ДИЗАЈН						ТИП КОЛЕКТИВНЕ АКЦИЈЕ - НИВОИ ИНТЕГРАЛНОСТИ -КВАЛИТЕТ ИНТЕГРАЦИЈЕ – ТИП МЕСТА:	
		А) ПРОЦЕС			Б) ИНСТРУМЕНТ			отвореност – инструменталност – инкременталност идентитета (релација споља-изнутра)	
		критеријуми			критеријуми				
критеријуми		А1) методолошки поступак (фаза процеса)	А2) проток информација – начин комуникације (социјалне арене)	А3) алати – технике	Б1) структура	Б2) садржај	Б3) алати – технике приказа	заокружујућа, унутрашња, реактивна ХОРИЗОНТАЛНА ИНТЕГРАЦИЈА Оснаживање заједништва места 	
В) СОЦИЈАЛНИ КАПИТАЛ: РАЗВОЈНИ ПРОЦЕСИ	развијеност	елементи	индикатори А1)В1а)	индикатори А2)В1а)	индикатори А3)В1а)	индикатори Б1)В1а)	индикатори Б2)В1а)		индикатори Б3)В1а)
	В1) ИЗГРАДЊА ПОВЕРЕЊА (заокурживање) микро	В1а) когнитивни	<ul style="list-style-type: none"> локална – глобална вредносна одређења? препознате снаге, слабости, проблеми, циљеви? освећеност слике садашњег и будућег места? осећај властности над проблемима, циљевима? 	<ul style="list-style-type: none"> тип социјалне арене (затворен – отворен – ексклузиван – инклузиван)? учесници у аренама? фасилитација и медијација процеса? улога струке? 	<ul style="list-style-type: none"> дисциплинарне интердисциплинарне колаборативне, поспешују аргументацију поспешују сарадњу и изградњу поверења поспешују проток идеја и информисање развијају креативност подижу ниво свести развијају идентитет и карактер простора 	<ul style="list-style-type: none"> флексибилност структуре? да ли структура одражава процес? 	<ul style="list-style-type: none"> прескриптиван или инструктиван? одражава ли процес? тематско груписање – профилан? сагледавање ефеката? 		<ul style="list-style-type: none"> СВОТ табела, свот опис, граф матрица проблема, циљева, активности, мера слике 3Д прикази
		В1б) структурни	индикатори А1)В1б)	индикатори А2)В1б)	индикатори А3)В1б)	индикатори Б1)В1б)	индикатори Б2)В1б)	индикатори Б3)В1б)	
		<ul style="list-style-type: none"> итеративност процеса? инкременталност процеса? 	<ul style="list-style-type: none"> институционализација социјалних арена? правила комуникације 	<ul style="list-style-type: none"> ГИС Web (форуми, дискусије) 	<ul style="list-style-type: none"> тип инструмента урбаног дизајна? 	<ul style="list-style-type: none"> отвореност садржаја, упућивање на даље изворе, линкове, добру праксу? варијантност решења? 	<ul style="list-style-type: none"> текст боксови напомене посебни одељци 		
	В2) ПОВЕЗИВАЊЕ микро – микро микро – мезо микро – макро	В2а) когнитивни	индикатори А1)В2а)	индикатори А2)В2а)	индикатори А3)В2а)	индикатори Б1)В2а)	индикатори Б2)В2а)	индикатори Б3)В2а)	Партнерска, унутар – спољна, Интерактивна ХОРИЗОНТАЛНА ИНТЕГРАЦИЈА КА ВЕРТИКАЛИ Процес креирања места се односи на успостављање релација са трајним
		<ul style="list-style-type: none"> локална – глобална вредносна одређења? препознате и освећене могућности и претње? редесфинисање будућег места? успостављене вредносне релације (хоризонтала – хоризонтала; хоризонтала – вертикала)? 	<ul style="list-style-type: none"> проширење социјалне арене, хоризонтално – вертикално? регионалне/националне конференције и асоцијације? учесници у аренама? организатори, фасилитатори? 	<ul style="list-style-type: none"> дисциплинарне интердисциплинарне колаборативне поспешују аргументацију поспешују сарадњу и изградњу поверења поспешују проток идеја и информисање развијају креативност подижу ниво свести развијају идентитет и карактер простора 	<ul style="list-style-type: none"> флексибилност структуре? да ли структура одражава процес? 	<ul style="list-style-type: none"> прескриптиван или инструктиван? упућује ли на даље итеративне процесе партиципације и коллаборације? одражава ли глобалне вредности? 	<ul style="list-style-type: none"> текст боксови напомене посебни одељци 		

138 Критеријуми (апарат) су базирани на основу професионалног искуства аутора, метода, техника и алата у свеукупном процесу урбаног дизајна, интеграцијом концепата и праксе (UN-Habitat, *Urban Governance Toolkit Series*, 2003; Fisher, *Building Bridges Through Participatory Planning*, 2005; Fisher, *Building Bridges Through Managing Conflict and Differences*, 2006; Влада РС, *Национална стратегија одрживог развоја*, 2009).

			<ul style="list-style-type: none"> релација 'одозго на доле'? 						идентификатори ма простора
	V26) структурни	индикатори A1)V26)	индикатори A2)V26)	индикатори A3)V26)	индикатори B1)V26)	индикатори B2)V26)	индикатори B3)V26)		
		<ul style="list-style-type: none"> укључивање у регионалне, националне мреже и асоцијације? 	<ul style="list-style-type: none"> иницијативе ка регионалном, националном нивоу? 	<ul style="list-style-type: none"> ГИС Web 	<ul style="list-style-type: none"> отвореност структуре? могућност коришћења елемената независно од целине? тип инструмента урбаног дизајна? 	<ul style="list-style-type: none"> упућује ли на могуће изворе финансирања, организације, институције? 	<ul style="list-style-type: none"> текст боксови напомене посебни одељци корисни линкови 		
V3) ИЗГРАДЊА ПАРТНЕРСТВА Микро – микро Микро – мезо Микро - макро	V3a) когнитивни	индикатори A1)V3a)	индикатори A2)V3a)	индикатори A3)V3a)	индикатори B1)V3a)	индикатори B2)V3a)	индикатори B3)V3a)		Повезујућа, спољно-унутрашња, проактивна ХОРИЗОНТАЛНА И ВЕРТИКАЛНА ИНТЕГРАЦИЈА: Место као систем релативно трајних идентификатора идентитета простора у снажној релацији са динамичним идентитетима у окружењу¹³⁹
		<ul style="list-style-type: none"> препознате заједничке, интегралне вредности, циљеви? интегралне слике заједничког места? развој цивилног сектора, модерне управе, микро, мезо, макро? 	<ul style="list-style-type: none"> проширење социјалне арене, хоризонтално-вертикално? међународне, регионалне/националне конференције и асоцијације? учесници у аренама? организатори, фасилитатори? 	<ul style="list-style-type: none"> дисциплинарне интердисциплинарне колаборативне поспешују аргументацију поспешују сарадњу и изградњу поверења поспешују проток идеја и информисање развијају креативност подижу ниво свести развијају идентитет и карактер простора 	<ul style="list-style-type: none"> на нивоу стратегија, акција, мера? генерална одређена? 	<ul style="list-style-type: none"> промовисање глобалних вредности, животна средина, укључивост, транспарентност итд. 	<ul style="list-style-type: none"> текст боксови напомене посебни одељци 		
	V36) структурни	индикатори A1)V36)	индикатори A2)V36)	индикатори A3)V36)	индикатори B1)V36)	индикатори B2)V36)	индикатори B3)V36)		
		<ul style="list-style-type: none"> политике, закони? 	<ul style="list-style-type: none"> интегрални локални, регионални, национални пројекти? 	<ul style="list-style-type: none"> ГИС Web 	<ul style="list-style-type: none"> Тип инструмента урбаног дизајна 	<ul style="list-style-type: none"> Упућивање на развојне фондове, програме, мреже и институције 	<ul style="list-style-type: none"> Текст боксови, Напомене Посебни одељци 		

¹³⁹ Ово одређење је аналогно следећој дефиницији културног идентитета: „Културни идентитет треба схватити као скуп релативно трајних идентификатора, а не као кохерентну стабилну целину.“ (Влада РС, *Национална стратегија одрживог развоја*, 2009).

Табела 6 представља апарат, односно вишекритеријумски сет за евалуацију и утврђивање:

- типа процеса урбаног дизајна и нивоа развијености интегралног простора,
- инструмента урбаног дизајна који је резултат таквог процеса и
- типа колективне акције односно места које исходи из модела.

Важно је осврнути се на Вулкоков (Woolcock) став по којем егзогени фактори и проблеми од заједничког интереса најчешће представљају кључне факторе у развоју социјалног капитала заједнице (Woolcock, 1999). Ови фактори се у урбаној регенерацији препознају као 'окидачи' новине у окружењу, који иницирају процес урбане регенерације и развој амбијенталних вредности урбаног простора.

Представљени апарат умрежава развојне процесе социјалног капитала дефинишући их као сет критеријума: В1) изградња поверења, В2) повезивање, В3) успостављање партнерстава, представљени кроз а) когнитивне и б) структурне елементе, повезани су са А) процесом урбаног дизајна и Б) инструментом урбаног дизајна који исходи из таквог процеса. Умрежавањем горе наведених критеријума дефинисала сам интегралне индикаторе за мерење и утврђивање типа процеса урбаног дизајна, типа колективне акције, врсте интегралног простора и места који се у процесу формирају.

На основу критеријума и индикатора могуће је формирати три типа интегралног простора и места који су повезани са нивоом развојности социјалног капитала и типом колективне акције:

ФРАГМЕНТИ ИНТЕГРАЛНОГ ПРОСТОРА. Односе се на оснаживање заједништва и идентитета локалног места (по глобалним стандардима) у којем се развијају динамички идентификатори простора медијацијом кроз централни простор. Колективна акција је заокружујућа, унутрашња, реактивна. Прати је интензиван развој хоризонталних мрежа.

УСПОСТАВЉАЊЕ ВЕРТИКАЛНЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ КА ТРАЈНИМ ИДЕНТИФИКАТОРИМА. Динамички идентификатори простора су формиран и процес је успоставио релације са трајним идентификаторима простора. Место интегрише локалне и глобалне вредности. Колективна акција је интерактивна, унутар-спољна уз доминантну хоризонталну интеграцију ка вертикали.

ФОРМИРАЊЕ ИНТЕГРАЛНОГ ПРОСТОРА. Остварена је релативно трајна мрежа вертикалних и хоризонталних идентификатора простора (трајних и динамичких), успостављањем хоризонталне и вертикалне интеграције. Колективна акција је проактивна, повезујућа, спољно-унутрашња, уз формирање глобалног места.

4.0 ИНТЕГРАЛАН УРБАНИ ДИЗАЈН У ПРОЦЕСУ РЕГЕНЕРАЦИЈЕ

У овом поглављу испитаћу динамичност претпостављеног модела у односу на проверу поставки неопходних, довољних и пожељних услова за његово функционисање, као и у односу на ефекте које одређене моделске позиције производе. Ефекти ће бити разматрани анализом различитих примера урбане регенерације у односу на изходни тип места. Такође, представићу различите инструменте који се могу користити у процесу урбане регенерације, као и фазе, методе и технике за вођење односно фасилитирање процеса.

4.1 ПРИКАЗ ПРИМЕРА (СЛУЧАЈА)

Инострани и домаћи примери урбане регенерације различити су у односу на ниво урбанитета, просторни обухват, присуство наслеђених вредности, односно на потребу за креирањем нових амбијенталних вредности. Критеријуми за одабир иностраних примера су:

- 1) сличност социо-економског контекста у протеклом транзиционом периоду;
- 2) њихова међусобна различитост у односу на процес урбане регенерације (фаворизовану парадигму);
- 3) просторни обухват;
- 4) моје активно суделовање у студији примера, било кроз учешће у њиховој изради или кроз директне интервјуе са актерима, концепторима, стратегија и програма.¹⁴⁰

С тим у вези обрадићу следеће иностране и домаће случајеве:

- Програм регенерације у Будимпешти – Јозефварош, квартал Магдолна;
- План за туристичко активирање Голубачке тврђаве;
- Интегралну стратегију урбаног развоја Ференцвароша у Будимпешти.

Овај фактографски приказ представљаће основ за анализу примера у односу на претходно дефинисане критеријуме тј. апарат (Табела 6), као и за проверу услова за функционисање претпостављеног модела у различитим урбаним контекстима.

---

¹⁴⁰ Инострани случајеви били су мој предмет изучавања на професионалном курсу „Public management for urban change in transitional cities“ у организацији CEU у Будимпешти. Курс је обухватао теоријска и практична разматрања на интерактиван начин, укључујући студијске туре, дискусију са стејколдерима и извођење закључака на релацији теоријских поставки интегралног урбанизма и његових практичних резулата у конкретној примени.

4.1.1 Програм регенерације у Будимпешти – Јозефварош, квартал Магдолна

Програм регенерације – Јозефварош, квартал Магдолна¹⁴¹, конципиран је у сарадњи са градом Будимпештом, скупштином града и локалном заједницом Јозефварош и имплементира се кроз фондове Европске уније од 2008. године. Сврха програма је континуална иновација концепта регенерације у наредних 15 година кроз активно укључење локалног становништва. Програм је конципиран као катализатор грађанских иницијатива. У том смислу он се заснива на активистичком приступу подизања свести о кључним проблемима локалне заједнице. Програм подржава циљеве у домену просторно-физичких унапређења, социо-економског развоја и енвајорменталних унапређења. Општи циљ је креирање јединственог и атрактивног квартала кроз унапређење отворених јавних простора, формирање нових културних места и обнову постојећих. Социјални циљ је унапређење стандарда живљења кроз обезбеђење адекватних услова становања, јачање социјалне кохезије и кроз обезбеђење социјалне разноврсности. Економски циљ је смањење незапослености кроз унапређење прихода становника и развој тржишта рада. Еколошки циљеви се односе на увећање фонда јавних зелених површина. Циљ у домену грађене средине је континуирана обнова објеката уз очување архитектонских вредности и изградњу нових објеката. Основни принцип програма је инкременталност у процесу регенерације.

Простор квартала Магдолна је пре интервенција био у девастираном стању. Са социо-економског аспекта постојао је веома низак ниво социјалног и економског капитала. То се одражавало кроз атомизовану заједницу са високом стопом криминала, деликвенције, алкохолизма, проституције, малим бројем радних места и високим бројем бескућника. Такође, и културни капитал је био на ниском нивоу. Квартал није поседовао културно-споменичке вредности, нити објекте од културног значаја, а самим тим ни трајне идентификаторе грађеног простора. Социјална структура је таква да у кварталу живи претежно ромска популација са релативно ниским приходима и високом стопом незапослености. Ниво образовања је веома низак, а тржиште рада слабо развијено. Квартал Магдолна је економски најслабије конкурентан простор у општини Јозефварош. Сиромаштво у кварталу нараста, као и изолованост заједнице од осталих делова града. Стамбени фонд је веома ниског квалитета са великом бројем безусловних станова мале квадратуре. Без обзира на ту чињеницу, већина стамбеног фонда је у приватном

¹⁴¹ *Regeneration Program in Budapest – Józsefváros, Magdolna Quarter Program*, 2008.

власништву. Програм урбане регенерације обухватао је урбане просторе у јавном (општинском) власништву. Као ослонац развоја кварта препознато је постојање средње класе становника, који, иако су у малом броју, желе да остану живети на овом простору.

Визија програма ослањала се на визију „Стратегије развоја Будимпеште“ и формулисана је у односу на осећај да становници воле простор у којем живе. У том смислу, визија се позивала и на емоционалне факторе у изградњи вишедимензионалног простора, или како Ландри (Landry) каже: ” [...] визија може бити вођена [...] жељом да заједница буде срећна.” (Landry, 2005, стр. 269). Издвајају се три принципа на којима се визија заснива (Слика 12):

- град би требало да буде пријатнији за живот,
- град би требало да буде компетитивнији и
- да обезбеди вишу социјалну свест.

Специфични принципи на којима је програм заснован су:

- интегралност сектора одрживости;
- отвореност и флексибилност у имплементацији;
- инклузивност кроз партиципацију и колаборацију;
- едукација и тренинзи;
- карактер и идентитет места;
- повећање безбедности;
- отварање нових радних места.

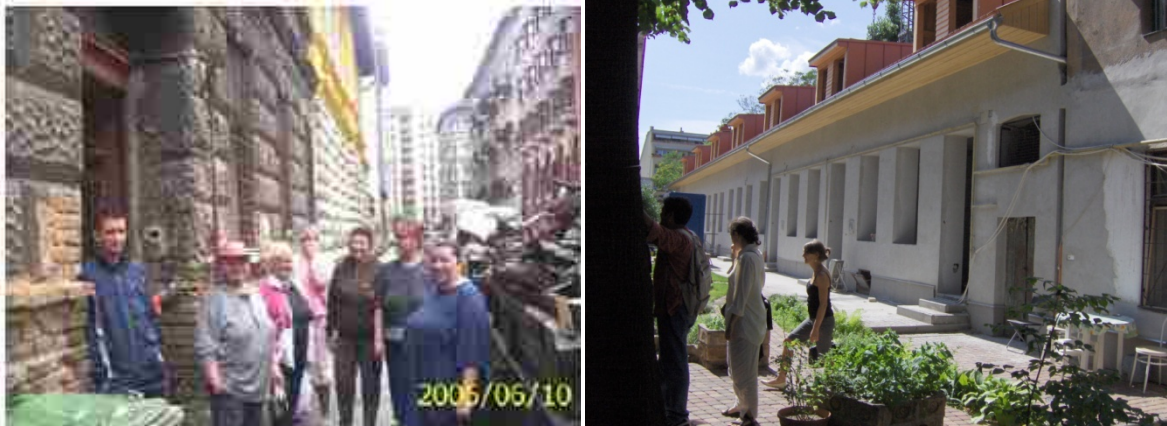
Слика 12: Сликовит приказ визије развоја кварта Магдолна у кохерентном односу са визијом развоја Будимпеште (Regeneration Program in Budapest – Józsefváros, Magdolna Quarter Program, 2008).

Програм урбане регенерације се имплементира кроз 7 међузависних потпрограма, на интегралан начин остварујући визију:

(1) РЕХАБИЛИТАЦИЈА ОБЈЕКТА УЗ АКТИВНО УКЉУЧЕЊЕ СТАНОВНИКА

Без обзира на чињеницу да програм третира објекте и просторе који су у власништву Општине, процес рехабилитације се одвијао кроз активно укључење свих актера, како би се иницирала социјална кохезија и сарадња. У том смислу, становници су учествовали у процесу од конципирања дизајнерских решења, до укључења у његову реализацију. Програм рехабилитације вођен је од стране организационе јединице у оквиру Јозефвароша, кроз мултидисциплинарне тимове (Слика 13).

Слика 13: Рехабилитација објеката уз активно укључење становника (*Regeneration Program in Budapest – Józsefváros, Magdolna Quarter Program, 2008.* и фото-архива аутора).

(2) РЕХАБИЛИТАЦИЈА ТРГА МАТИЈАШ

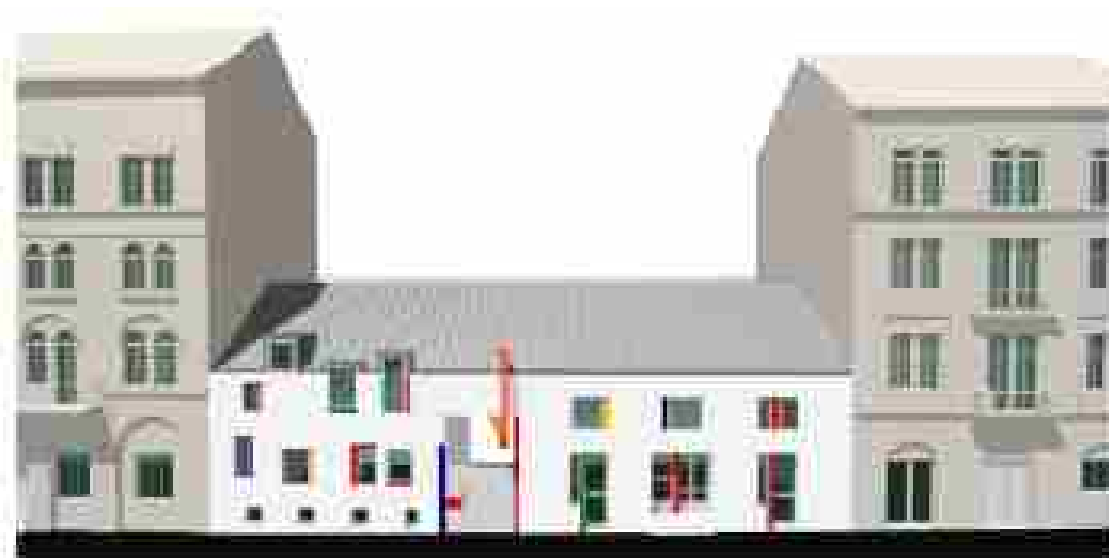
Рехабилитација Трга Матијаш за циљ је имала обнову и креирање места окупљања и социјализације у кварту (тзв. „места заједништва“), како би се повећала безбедност и смањила стопа криминала. Такође, у реализацији овог програма активно су учествовали и становници кварта. Програм рехабилитације вођен од је стране организационе јединице у оквиру Јозефвароша, кроз мултидисциплинарне тимове (Слика 14).

Слика 14: Рехабилитација Трга Матијаш (*Regeneration Program in Budapest – Józsefváros, Magdolna Quarter Program, 2008.*).

(3) ЦЕНТАР ЛОКАЛНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ МАТИЈАШ

Рециклирањем локалне фабрике рукавица на Тргу Матијаш створен је локални центар заједнице који обезбеђује активности за различите социјалне категорије, а нарочито за децу, младе и старе у току читавог дана. У њему се одвијају програми обуке и преквалификације становника како би се развило тржиште рада. Програм формирања центра локалне заједнице вођен је од стране организационе јединице у оквиру Јозефвароша, кроз мултидисциплинарне тимове (Слике 15 и 16).

Слика 15: Пројекат Центра локалне заједнице Матијаш (*Regeneration Program in Budapest – Józsefváros, Magdolna Quarter Program, 2008*).

Слика 16: Центар локалне заједнице Матијаш – изведено стање (лична фото- архива аутора).

(4) ПРОГРАМ ОБУКЕ

Програм обуке представља кључан програм у регенерацији. Програми додатно образовања усмерени су на различите старосне групе, док већина представља допунске основношколске програме. Програм има за циљ да прерасте у институцију са новим циљевима у едукацији, у смислу проширивања врсте и едукативних тематских области. Веома је важно истаћи да се у овом случају остварила веза са постојећом институцијом – основном школом, као трајним идентификатором простора (Слика 17).

Слика 17: Програм обуке (*Regeneration Program in Budapest – Józsefváros, Magdolna Quarter Program, 2008*).

(5) ПРОГРАМ СМАЊЕЊА СТОПЕ КРИМИНАЛА

Програм претпоставља координацију релевантних учесника у смањењу стопе криминала и обезбеђује неопходне информације и мониторинг за потребе праћења промена у овој области, као и програме обуке за експерте који раде у пољу јавне безбедности. Програм је успоставио везу и мрежу са институцијама из домена јавне безбедности (Слика 18).

Слика 18: Програм смањења стопе криминала (*Regeneration Program in Budapest – Józsefváros, Magdolna Quarter Program, 2008*).

(6) ПРОГРАМ ЗАПОШЉАВАЊА

Програм запошљавања има за циљ развој малих и средњих предузећа. Представља део подршке економском развоју, заснованом на локалним ресурсима. Подржан је програмима субвенционисања, регистрације и отварања фирми, изнајмљивања и опремања простора. Програм је у директној вези са програмом преквалификације.

(7) ПРОГРАМ РАЗВОЈА ЗАЈЕДНИЦЕ

Програм представља важан елемент у оживљавању простора локалне заједнице на начин да се обнове разбијене традиционалне социјалне мреже, кроз изградњу поверења и социјалне кохезије. У том смислу се осмишљавају различите локалне културне манифестације које се одигравају у Центру локалне заједнице или на Тргу Матијаш (Слика 19).

Слика 19: Програм развоја заједнице (*Regeneration Program in Budapest – Józsefváros, Magdolna Quarter Program, 2008*)

Закључујем да је програм урбане регенерације кварта Магдолна фокусиран првенствено на изградњи прве димензије социјалног капитала – простора и места са успостављеним јаким везама са трајним идентификаторима простора. Ово ће бити потврђено кроз вишекритеријумску анализу у наредном поглављу.

4.1.2 План за туристичко активирање Голубачке тврђаве

План за туристичко активирање Голубачке тврђаве¹⁴² даје стратешки оквир за регенерацију тврђаве и њеног окружења на интегралан начин. Сврха плана је да омогући флексибилност у регенерацији простора Тврђаве у односу на расположиве финансијске, организационе и легислативне ресурсе. У том смислу план на интегралан начин третира различите димензије одрживости: (а) очување и промоцију културног идентитета, (б) развој социјалног капитала локалне заједнице, (в) економски развој општине и сензитиван је према природним ресурсима у непосредном окружењу: реку Дунав и Национални парк Ђердап. Основни циљ израде плана је активирање туристичког развојног потенцијала Тврђаве у најкраћем могућем року, тако да она постане препознатљива у мрежи туристичке понуде на току Дунава, као саобраћајног коридора 7.

Интегралан развојни оквир је у методолошком приступу остварен кроз третман различитих развојних сектора и њихових међусобних утицаја, као и кроз третман развоја управљачке и легислативне инфраструктуре. Он одражава различите димензије одрживости. Развојна поља које план третира су у домену: (1) унапређења организационих и управљачких капацитета локалне заједнице кроз обуку и развој организационих јединица локалне самоуправе; (2) унапређења легислативе кроз израду неопходних планских докумената; (3) унапређење мобилности; (4) физичке стабилности и безбедности; (5) визуелног идентитета; (6) промоције; (7) развоја туристичке инфраструктуре у непосредном окружењу.¹⁴³

Са друге стране, интегралност је остварена кроз партиципативан поступак, тако да су кроз више итеративних циклуса у форми радионица, округлих столова и дискусија генерисане и разматране препреке за активирање потенцијала Тврђаве, као и мере које решавају препознате проблеме. У јавним аренама учешће су узели представници локалне заједнице, експерти, представници регионалних и националних институција из различитих сектора. У том смислу, план је прихваћен од стране актера са различитих управљачких нивоа у самом процесу његове израде. Експертиза је коришћена у припреми материјала за идентификацију проблема, циљева и мера на колаборативан начин, као и у фасилитацији самог процеса. Посебан допринос у генерисању развојних алтернатива дали су студенти, у осмишљавању визуелног идентитета Тврђаве, унапређењу физичке доступности и увећању туристичке понуде.

¹⁴² Radosavljević, Mrdenović, Krell, & Pavić, 2010.

¹⁴³ Видети Слику 20

Свако појединачно развојно поље разматрано је кроз проблемски приступ, где се кроз технику проблемског стабла дошло до идентификације њихових узрока, а како би се аргументовале и рационализовале мере генерисане у партиципативном поступку. На тај начин идентификовано је 11 мера које покривају различита поља одрживости и могу се имплементирати независно, односно свака од њих представља основ за формулисање апликације за потраживање финансијских средстава, како из домаћих фондова, тако и из фондова ЕУ. Структура сваке мере одражава њену основну сврху и представља мали пројекат за реализацију, од дефинисања циљева, преко развоја алтернатива¹⁴⁴, све до социо-економских ефеката сваке од мера. Издавају се следећи принципи на којима је план заснован (Слике 20 и 21):

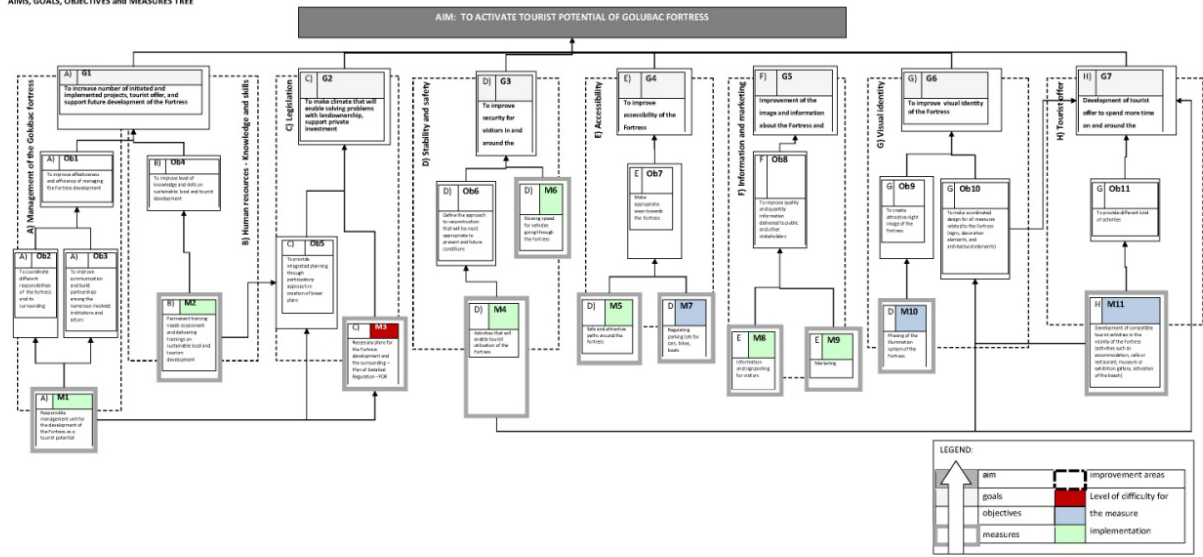
- интегралност сектора одрживости;
- отвореност и флексибилност у имплементацији;
- инклузивност кроз партиципацију и колаборацију;
- едукација и тренинзи;
- карактер и идентитет места;
- унапређење мобилности простора;
- промоција туристичке понуде;
- разноврсност активности.

Процес израде плана покренуо је различите активности у локалној заједници, од израде легислативних докумената, преко израде неопходне пројектне документације, до унапређења организационог капацитета. План има позитивне синергијске ефекте и на друге програме и пројекте сличног типа. На основу оцене интегралности процеса и његових резултата рекла бих да стратегија подржава други тип социјалног капитала, односно места, са јаким везама ка остварењу партнерстава. Ово ће бити потврђено кроз вишекритеријумску анализу у наредном поглављу.

---

¹⁴⁴ Свака мера је разрађена кроз три варијанте.

AIMS, GOALS, OBJECTIVES and MEASURES TREE

Слика 20: Интегралност сектора одрживости (Radosavljević, Mrđenović, Krell, & Pavić, 2010).

Слика 21: Креирање локалног идентитета (Radosavljević, Mrđenović, Krell, & Pavić, 2010).

4.1.3 Интегрална стратегија урбаног развоја Ференцвароша у Будимпешти

Интегрална стратегија урбаног развоја Ференцвароша у Будимпешти¹⁴⁵ покренута је након демократских промена у Мађарској се отворила могућност приступа фондовима ЕУ кроз интегралне развојне програме и пројекте. Децентрализација надлежности створила је услове да локалне самоуправе постану активне у развоју својих територија на тај начин да у интегралном процесу дефинишу стратешке документе који дају развојни оквир за регенерацију.¹⁴⁶ Територија Будимпеште подељена је на дистрикте, међу којима је и Ференцварош, као просторна целина са аутономним надлежностима. Овај промењени спољашњи и унутрашњи контекст представљао је окидач за креирање интегралне стратегије урбаног развоја просторно-административне јединице Ференцвароша.

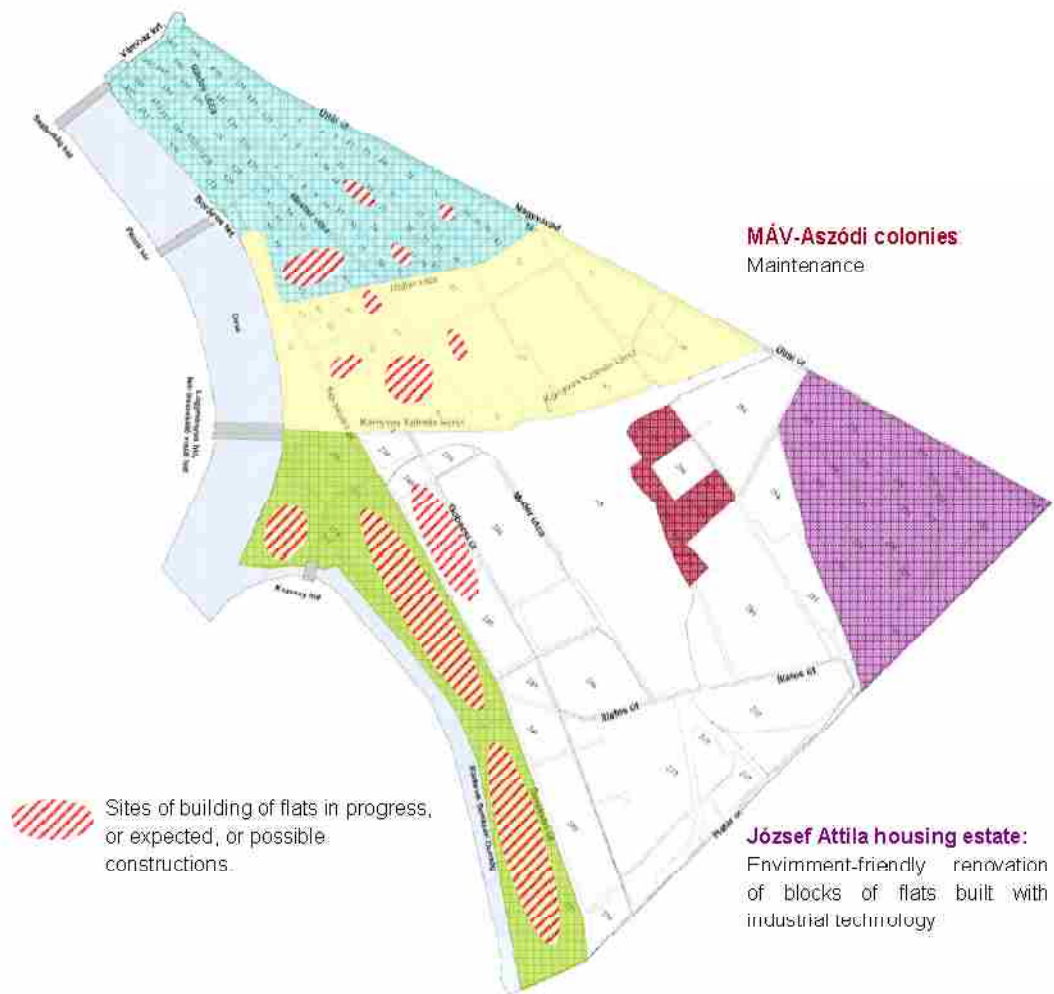
Урбани простор Ференцвароша је по просторно-функционалним и положајним карактеристикама сегментиран на зоне у односу на амбијенталне, просторно-физичке, функционалне и локационе карактеристике. Историјски развој подручја је одредио његов карактер и амбијенталне вредности које су се просторно-временски смењивале. У 18. веку простор је доминантно био окарактерисан индустријском зоном са јаким железничким саобраћајем. Током 19. века развио се студентски центар. У 20. веку индустријска зона је измештена, а отворили су се и нови простори за развој. Поред доминантне индустрије, простор Ференцвароша одувек је карактерисао и историјски еkleктични квартал, који представља саставни део историјског центра Пеште. Разноврсност карактера амбијенталних целина определила је специфичан приступ у њиховој регенерацији (Слика 22).

---

¹⁴⁵ Integrated Urban Development Strategy Ferencvarosi, 2008. Концепт урбаног развоја у Будимпешти заснован је на просторним и организационим јединицама. Ове просторно-организационе јединице – дистрикти, генеришу средњорочни урбани развој.

¹⁴⁶ Овај оквир је дат уз ослањање на модерну управу и координацију развојних политика на интегралан начин.

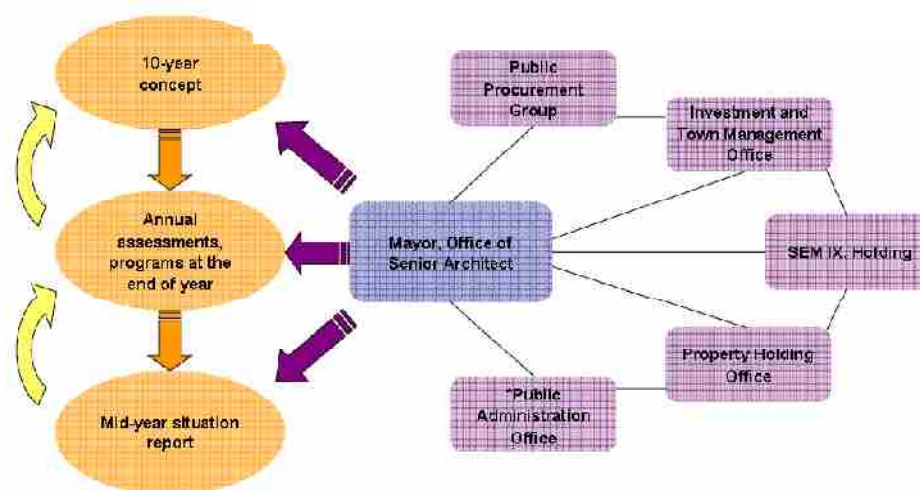

Слика 22: Разноврсност урбаних амбијената са стратешким оквиром за сваки од њих (*Integrated Urban Development Strategy Ferencvarosi*, 2008).

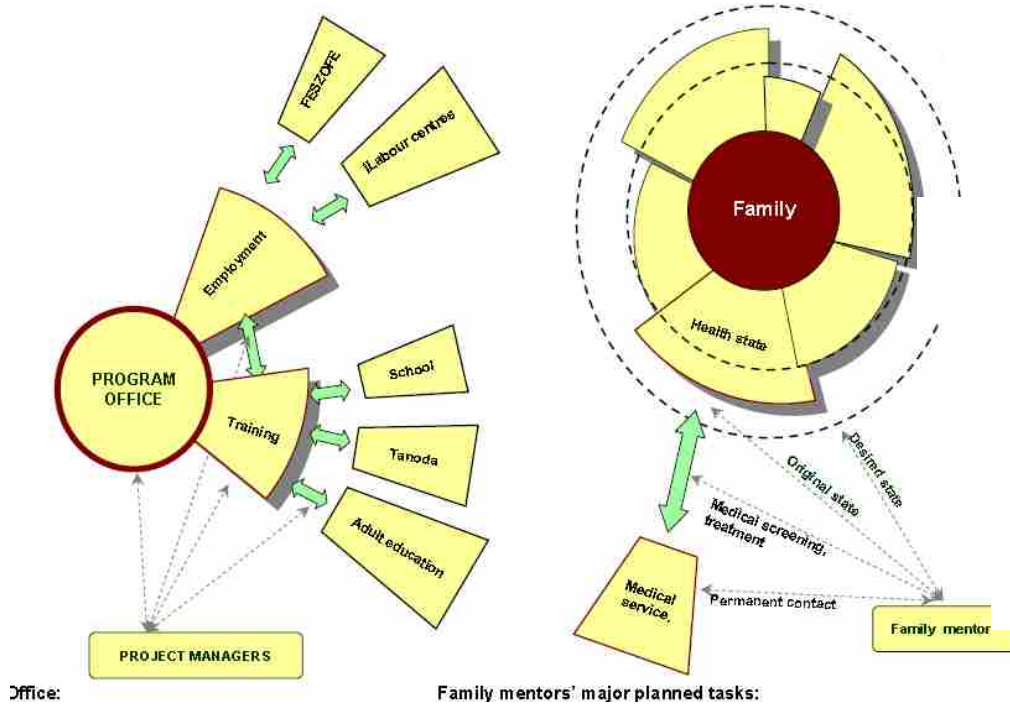
Како је због приступа ЕУ фондовима по свом основном принципу интегрална, стратегија даје оквир за просторно-физичку, социо-економску и еколошку регенерацију. Она се имплементира кроз једногодишње програме и пројекте који и данас не захтевају

значајније промене у садржају стратегије. Управо ова чињеница стратегију сврстава у флексибилне развојне оквире као део ширих развојних политика и стратегија („Стратегија развоја Будимпеште“). Са друге стране, она представља оквир за имплементацију пројеката нижег нивоа, оквирно дефинисаних самом стратегијом. Интегралност у приступу је постигнута је кроз активно укључење локалне заједнице и актера из јавног, приватног и цивилног сектора, као и кроз интеграцију различитих сектора одрживости.

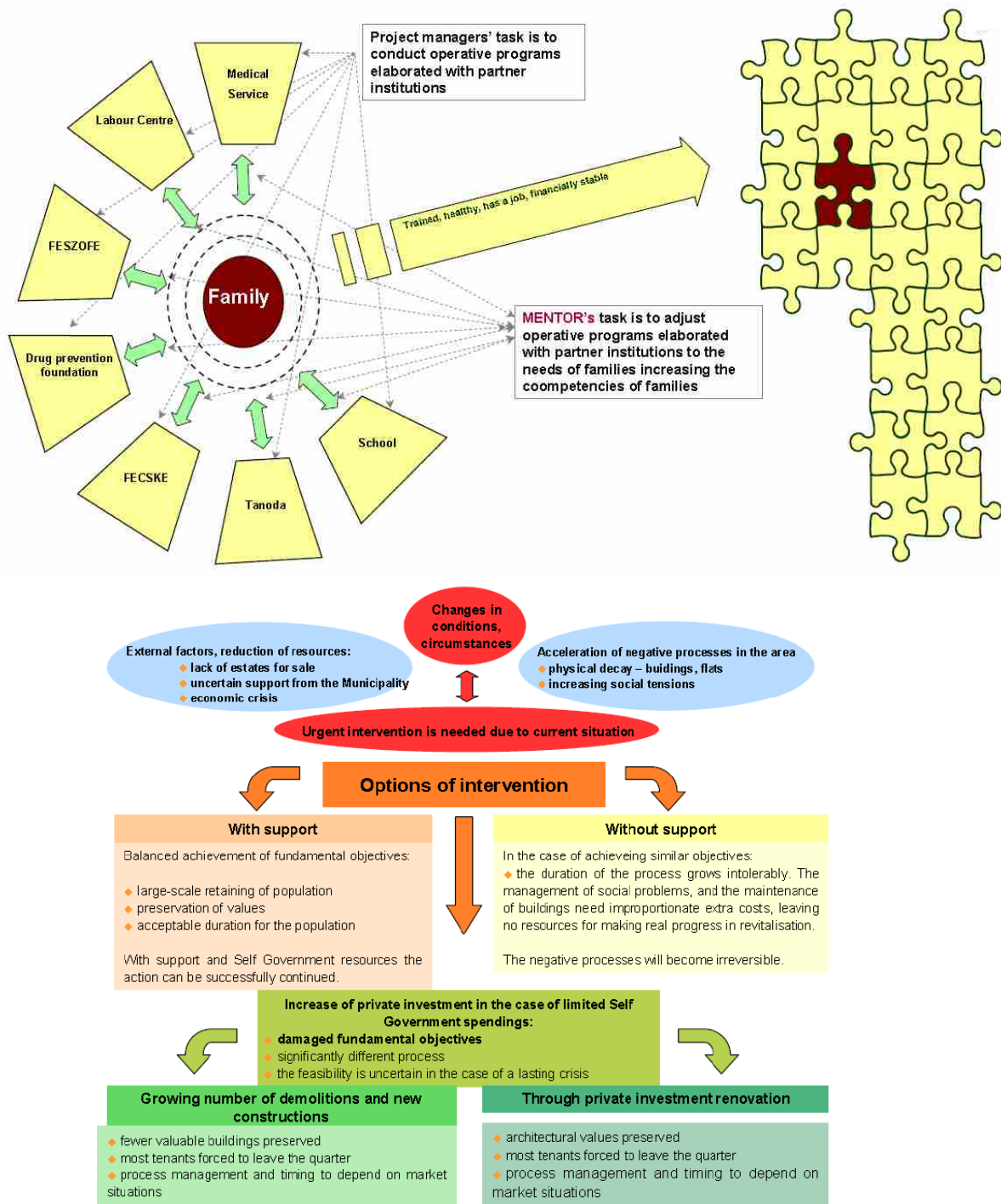
Укључивост и координација активности у конципирању и реализацији стратегије остварени су формирањем различитих институционалних и привремених тела, кроз које су у различитим социјалним аренама репрезентовани разноврсни интереси и потребе цивилног, јавног и приватног сектора (Слика 23 и 24). Такође, успостављене су релације између секторских развојних политика, уважених у процесу израде стратегије и њеној имплементацији. На тај начин остварена је одржива регенерација, која се базира на: (1) очувању и унапређењу просторно-физичких и амбијенталних карактеристика; (2) унапређењу социјалних мрежа и капитала кроз активне социјалне програме интеграције; (3) економском развоју територије кроз укључивање приватног капитала, у циљу отварања нових радних места и увећање економског потенцијала простора. Тежило се развоју социјалног капитала путем социјалне интеграције постојећих становника кроз едукацију и социјалне програме, спречавању миграција постојећег становништва (минимизирањем негативних ефеката центрифуге)

Слика 23: Менаџмент и мониторинг процеса (*Integrated Urban Development Strategy Ferencvarosi*, 2008).

Слика 24: Оперативна шема социјалне укључености (*Integrated Urban Development Strategy Ferencvarosi, 2008*).

Слика 25: Шема социјалне интеграције и минимизирања негативних ефеката центрификације (Integrated Urban Development Strategy Ferencvarosi, 2008).

Још једна од карактеристика одрживе регенерације остварена је кроз специфичност приступа у односу на карактеристике сваке од амбијенталних целина, будући да се и сам приступ регенерацији заснивао и на општим и на специфичним принципима у односу на сваку од целина. Општи принципи су формирану у односу на носеће проблеме и

потенцијале простора, као и на водећи принцип интегративности. Општи принципи дефинисани стратегијом су (Слика 26):

- заштита физичких и интелектуалних вредности;
- обезбеђење једнаких могућности (особама са посебним потребама, деци и старим особама, незапосленим лицима);
- специјална улога едукације (у специјализацији, програмима социјалне подршке);
- остварења партнерстава између јавног, приватног и цивилног сектора;
- социјална укљученост (НВО, удружења грађана);
- солидарност (развој социјалних мрежа и организација које пружају подршку у социјалној интеграцији).

Поред општих, интегралних принципа, дефинисани су просторно-физички принципи регенерације:

- ревитализација традиционалног урбаног становања:
  - минималне промене у градској структури,
  - план транспортног система;
- ограничења у саобраћају:
  - регулација паркинга,
  - подземне гараже;
- повећање зелених површина:
  - нови јавни паркови и скверови,
  - озелењавање унутрашњих дворишта;
- реновирање зелених зона:
  - повећање пешачких зона и зелених површина,
  - декоративно поплочање;
- традиционалне градске улице:
  - социјабилне функције у приземљу објеката;
- зграде:
  - рушење објеката лошег бонитета,
  - реновирање значајних блокова,
  - подршка,
  - повећање броја функција.

Слика 26: Принципи стратегије реализовани у урбаној регенерацији (*Integrated Urban Development Strategy Ferencvarosi*, 2008. и фото-архива аутора).

Процес урбане регенерације креиран овом стратегијом формирао је вишедимензионални простор и место са развојним социјалним капиталом. Овај резултат ће бити потврђен кроз вишекритеријумску анализу у наредном поглављу.

4.2 УРБАНИ ДИЗАЈН КАО ИНСТРУМЕНТ РЕГЕНЕРАЦИЈЕ И ПРЕТПОСТАВЉЕНИ МОДЕЛ

У овом поглављу бавићу се провером претпостављеног модела са аспекта његове позиционе динамичности у циљу могућности формирања интегралног инструмента за урбану регенерацију у домаћем контексту. У том смислу указаћу на потребу за формирањем нових инструмената урбане регенерације у Србији и дати основне принципе њиховог формирања. Ови принципи ће у накнадно бити прецизирани на основу критичке анализе претходно приказаних случајева, у односу на апарат за мерење карактеристика формираног интегралног простора и места. На крају ћу, као резултат ове анализе дати преглед могућих техника и алата за вођење и фасилитацију процеса интегралног урбаног дизајна и дискутовати проширену улогу струке у односу на позицију у процесу интегралног урбаног дизајна.

4.2.1 Потреба за новим инструментима регенерације у Србији

Потреба за новим инструментима регенерације у Србији проистиче пре свега из процеса њене регионализације и децентрализације. Регионализација и децентрализација даје урбаним просторима нову улогу у развоју, у којем они постају активни и у изразитим случајевима водећи чиниоци развоја. „Законом о регионалном развоју“ и „Стратегијом регионалног развоја РС“, дефинишу се циљеви подстицања регионалног развоја. Они се односе на: (1) свеукупни друштвено-економски одрживи развој; (2) смањење социоекономских регионалних и унутар-регионалних диспаратета са нагласком на подстицање развоја недовољно развијених, девастираних индустријских и руралних подручја; (3) смањење негативних демографских кретања; (4) развој економије базиране на знању, иновативности, савременим научно-технолошким достигнућима и организацији управљања; (5) развој конкурентности на свим нивоима; (6) успостављање правног и институционалног оквира за планирање, организовање, координирање и реализацију развојних активности; (7) подстицање међуопштинске, међурегионалне, прекограничне и међународне сарадње у питањима од заједничког интереса; (8) ефикасније коришћење домаћих природних ресурса и добара, као и страних ресурса, на републичком, покрајинском, регионалном и локалном нивоу (Влада РС, *Закон о регионалном развоју*, 2009; Vlada RS, 2007).

За ово истраживање посебно су значајна начела закона, која се односе на целовитост спровођења политике развоја, синхронизацију и интеграцију активности на различитим

нивоима управљања, солидарност и једнаке могућности за све, партиципацију и синергију између јавног, приватног и цивилног сектора, равномерност регионалног развоја. Здружено са законом о локалној самоуправи, градови, урбани центри и урбана насеља добијају водећу улогу у развоју: “Многи градови у Србији могу да подстакну урбану обнову изнутра и да се током времена развију у динамична и витална урбана средишта. За то је неопходно препознавање сопствених вредности и потенцијала и превазилажење традиционалне парадигме која развој базира пре свега на индустријској производњи ” (Brković, 2010, стр. 35)

Такође, преглед релевантних докумената на међународном нивоу (видети Табелу 1 у Прилог Ау А) упућује на дефинисање и креирање нових и иновативних инструмената урбане регенерације на међународном, националном и локалном нивоу. Анализом су обухваћени документи који се односе на концепцију одрживог развоја и његов однос према општим питањима урбаног развоја и заштите наслеђених урбаних вредности. Нагласак на иновативним инструментима је веома значајан за ово истраживање, јер се сложеност одрживости одражава на различите врсте интегративних процеса. По Лазаревић – Бајец “Сами планови као средства усмеравања развоја морају имати флексибилнију структуру која ће омогућити реаговање на променљиве ситуације” (Бајец, 2002, стр 157) Значај иновативних и интегративних инструмената је у том што дефинишу оквир, потребу и обавезу Србије да се кроз процес структурних реформи укључи у европске и глобалне токове.

У складу са структурним реформама, неопходно је увести промене и у инструментима управљања урбаним развојем. По Никежићу: “Смањење степена детерминисаности планова подразумева увођење поступка строге и веома изнијансиране селекције, одабирање оних елемената који ће бити контролисани и дефинисањем степена у којем ће се контролисати, те избором инструмената којим ће се та контрола реализовати” (Nikezić, Мера планирања и политика, 1995, стр 113). У том смислу, „Стратегијом просторног развоја Републике Србије“¹⁴⁷ дефинисан је оквир за развој разноврсних инструмената са основном карактеристиком њихове међусобне усклађености на националном,

---

¹⁴⁷ Полазишта за израдању стратегије проистичу из питања која су од интереса за севакупан простор Србије [...] то су: - полицентричност, умрежавање и форирање урбаних кластера; - функционална и просторна интегрисаност; - развој базиран на компаративним предностима као и коришћење недовољно рвалоризованих потенцијала подручја и сопствених ресурса; - конкурентност; - комплементарност и субсидијарност; - одрживо трошење ресурса и појачано ангажовање обновљивих ресурса; - развој у складу са капацитетом средине и минималним оптерећењем система који су већ ограничених капацитета или су под великим притиском; - заштита и унапређење јавног добра; - увођење нових технологија и еколошки одговорних решења; - давање значаја локалном нивоу као месту на коме се креирају и сустичу развојне иницијативе и разрешавају конфликти у коришћењу простора; - развој базиран на знању уз загарантован приступ новим технологијама и јачање капацитета у свим сферама релевантним за одлучивање о просторном развоју” (Brković, 2010, стр. 28)

регионалном и локалном нивоу. Међу инструментима за управљање просторним развојем издвајају се: (1) законодавни оквир; (2) развојне стратегије и планови, институционална и кадровска опремљеност; (3) финансијски оквир; (4) информациони систем и катастар непокретности, (5) учешће свих актера; (6) комуникација са окружењем; (7) територијално-административна организација. (РАПП, 2009). За ово истраживање значајни су инструменти који се приоритетно односе на: развојне стратегије и планове у релацији са законодавним оквиром, инструменте који обезбеђују комуникацију са окружењем и територијално-административну организацију и управљање.

У односу на међународне препоруке одрживог развоја урбаних насеља и њихову регенерацију, стратегија је у кохерентном односу са препорукама и принципима дефинисаним на вишим нивоима (видети Табелу 1 у Прилог Ау А) и подржава изналажење инструмената који су стратешки оријентисани, инклузивни и подразумевају развој институционалних и хуманих капацитета. Као значајно упориште у развоју стратешких инструмената издваја се принцип различитости, који доприноси њиховој прилагодљивости разликама између развијених и неразвијених подручја Србије. У том смислу, Nikezić истиче развој специфичних инструмената у односу на основни принцип различитости. “[.] Развити специфичне инструменте (спецификовани по теми и просторном обухвату), који циљано интервенишу у конкретним деловима територије и конкретним секторима чији је развој од посебног интереса за Републику (синхронизована изградња инфраструктурних мрежа и постројења, искоришћење компаративних предности које превазилазе капацитете или интересе локалних актера, потискивање непожељних трендова у домену заштите животне средине, заштита пољопривредног земљишта, стварање услова за пријем непланираних спољних инвестиција, и др).” (Nikezić, 2010, стр. 268)

Делим ауторово мишљење да би ова разноврсност инструмената требало да омогући и подржи развој локалних специфичности, као носилаца урбаног развоја, формирања интегралног глокалног простора и места у урбаној регенерацији. У одељку „Стратегије“, који се односи на заштиту и уређење животне средине, културног наслеђа, предела и безбедности – истиче се да културно наслеђе представља необновљив ресурс и да се у стратегијама и плановима мора обезбедити шира партиципација, како би се подигла свест о значају њиховог очувања, као и о интердисциплинарном раду на њиховом унапређењу. Посебно је значајан циљ да новом политиком развоја треба утицати на промену предрасуда о негативном утицају заштите културног наслеђа за развој заједнице и ширег

урбаног простора. Истиче се и значај интегративног планирања и заштите наслеђа (РАПП, 2009). Такође, ауторка Фолић истиче потребу за интегративним стратегијама у Србији које би успоставиле односе између економских, социјалних и фактора животне средине у процесу урбане регенерације. Ауторка верује да се једино на овај начин урбани простори могу развијати у циљу унапређења квалитета живота грађана (Folić, 2010).

Стратегијом се издвајају принципи управљања квалитетом предела и физичком структуром насеља: (1) принцип очувања диверзитета простора; (2) принцип очувања вредности; (3) принцип целovitости препознавања управљања вредностима; (4) принцип диверзификације; (5) принцип интегративности у секторске политике, програме, планове и пројекте (РАПП, 2009). Тако Бајић- Брковић сматра: “Стратегија која ће обезбедити добар оквир за ангажовање потенцијала којим градови располажу и утврдити подстицаје за њихов даљи развој уважаваће специфичности Србије, њене развојне аспирације и могућности. Она ће бити утемељена у сазнању да ће само они градови и урбана насеља у којима су економски, социјални и просторни развој спрегнути да трају напредовати и даље се развијати, и да ће само они обезбеђивати квалитет живота својим грађанима” (Brković, 2010, стр. 14)

Како сам се у истраживању доминантно определила за развој инструмената који се тичу развојних стратегија и планова, институционалне и кадровске опремљености – веома је важно истаћи да сам процес израде стратегије, као инструмента урбане регенерације, треба да одговори на различите секторе одрживости, и то у односу на развој хуманог и социјалног капитала (како је то и образложено моделом интегралног процеса урбаног дизајна). Овome иде у Прилог А и став Бајић-Брковић: “Данас се многи градови развијају захваљујући хуманом капиталу, знању и улагању у знање [...] Уважавање и заштита културног наслеђа није само цивилизацијски чин и вид чувања сопственог идентитета, већ може бити значајан подстицај за развој.” (Brković, 2010, стр. 34)

Иако се „Стратегијом просторног развоја Републике Србије“ дефинишу инструменти у форми стратегија и планова, мислим да они могу бити и у форми програма и конкретних пројеката, у зависности од просторне размере и проблематике урбаног простора. Овде бих издвојила, како Никезић каже, специфичност инструмената у зависности од контекста урбане регенерације, и његову природу у односу на просторни обухват и позициону умреженост са осталим инструментима регенерације. “У развоју нових интеграција између планирања и дизајна постоји потреба, како Харви (Harvey) истиче, за разматрањем различитих позиција које почињу од локално специфичних пројеката и њихове

интеграције у шире стратегије.” (Lazarević Bajec & Maruna, 2009, стр.51). У том смислу мишљења сам да се приликом опредељивања за развој инструмената урбане регенерације треба се водити принципом њихове међусобне усклађености и кохерентности, као и принципом интегралности у односу на креирање вишедимензионалног одрживог простора и места.

Тада је могуће развити читаву лепену урбанистичких инструмената који се баве урбаном регенерацијом у односу на просторни обухват, постојање наслеђених или потребе за креирањем нових амбијенталних вредности, као носилаца регенерације. Такви инструменти могу бити обавезујући или не, прескриптивни или инструктивни у односу на предмет регенерације и у сваком случају отворени у односу на специфичност локалног и ширег контекста. Сматрам да они треба да дају оквир за развој интегралног простора и места и буду у вези са конкретним инструментима имплементације какви су урбанистички и архитектонски пројекти. Тако Тошковић сматра да је: “[...] потребно је формулисати некакав *стратешки оквир* који треба да обједињује акције ка променама. [...] Овај *оквир* не прописује неки појединачни механизам за спровођење, неку финалну форму, или неки пожељан визуелни карактер за све урбане територије [...] Фокус је у интеракцији нових и постојећих елемената и њихов утицај на будућу урбану форму а не апроксимација предодређеног физичког идеала.” (Тошковић, 2000, стр. 129)

4.2.2 Урбани дизајн као развојна шема за регенерацију

У релацији са различитим планерским парадигмама колаборативним и рационалним присутна је дилема позиције урбаног дизајна, на релацији процес – производ. Опредељујући фактор у овој дилеми је поступак рационалности који се спроводи у друштвеном контексту, самим тим и у фаворизованој урбаној парадигми. Као што је већ представљено у одељку који дискутује улогу урбаног дизајна у регенерацији, урбани дизајн виђен као производ третира простор као реализацију рационалности дефинисане на вишим структурним нивоима, кроз тзв. приступ одозго-на доле, док у је процесној оријентацији урбани дизајн у пољу колаборативне парадигме. Подсећам да Маданипор сматра: „Социјално и физичко окружење се продукује и репродукује у интеракцији агенција и структура, објеката и контекста.” (Madanipour, 1996, стр. 133) У претходном поглављу је већ разложен став да оба приступа стварању рационалитета треба укључити у генерисање и евалуацију решења, како би се остварила вертикална и хоризонтална интеграција значајна за социјалну кохезију и развој социјалног капитала и модерних

институција – као основа за изградњу партнерстава између јавног, приватног и цивилног сектора, као равноправних учесника у процесу урбане регенерације.

Поред тога, препознат је потенцијал урбаног дизајна као социјално-комуникативног процеса за иницијацију и формирање миљеа за креативне и иновативне стратегије урбане регенерације у односу на очување наслеђених и креирање нових амбијенталних вредности. Посматран холистички и као социјално одговоран, креативан и субјективно имагинативан процес, урбани дизајн би требао бити флексибилан у односу на сложеност и значај урбаног простора који третира. Његови производи зависе од квалитета вођења процеса, кроз обезбеђење услова за етичку, а не манипулативну интеграцију различитих типова рационалитета у комуникативном процесу.

Зато је важно преиспитати његову позицију у процесу урбане регенерације. Тако Тошковић сматра: “[...] обнова градова постала је основно стратешко опредељење које захтева преиспитивање инструмената и развојних политика које треба да омогуће реализацију те стратегије. У том оквиру и урбани дизајн има своје место и то на три нивоа: *мега, зрупни и микро ниво.*” (Тошковић, 2000, стр. 127). Тошковићев став је у кохерентном односу са категоризацијом Бадовинца по којој он урбане локације разврстава на макро, мезо и микро нивоу у односу на просторни обухват, разматрајући различите аспекте и критеријуме њиховог активирања (Badovinas, 1981). У разматрању односа урбаног дизајна и одрживе урбане форме градова Фреј (Frey) дефинише различите теме којима се стратешки урбани дизајн бави у односу на предмет који разматра. Тако он препознаје три стратешка нивоа урбаног дизајна који се везују за различити просторни обухват: (1) стратешки урбани дизајн на регионалном нивоу; (2) стратешки урбани дизајн на нивоу дистрикта и (3) урбани дизајн на нивоу индивидуалних простора (Frey, 1999). Значајно је истаћи да се у овом приступу урбани дизајн препознаје као стратешки инструмент развоја града и његових целина, неvezано од размере на коју се односи. Занимљив је и Ландријев (Landry) слоган који заступа позицију урбаног развоја у будућности – ”стратешки принципијалан, тактички флексибилан” (Landry, 2005, стр. 270-271)

Претходно разматрање оправдава и мој став да урбани дизајн треба да дефинише шему¹⁴⁸, односно оквир за развој, који у односу на обим сагледавања разматра различите проблеме

---

¹⁴⁸ По Вујошевићу, шема развоја треба да обухвати барем три нивоа које аутор дефинише као Дугорочни стратешки оквир, који даје принципе који су смернице за реализацију дугорочних циљева. У те принципе се интегришу средњерочни циљеви и политике. На другом нивоу аутор дефинише Политике имплементације као средњерочене од 3 до 4 године које су више детминисаније и интегришу политике из разних области. Оне подразумевају дефинисање инструмената и мера за њихову реализацију. На трећем нивоу аутор дефинише Детаљну шему имплементације за прву годину реализације у смислу акционог плана који је у корелацији са претходна два нивоа. (Вујошевић, 2002).

урбаног простора. Никезић сматра да: “План има обавезу да синхронизује и рационализује ефекте – резултате. Прописивањем начина на који ове резултате треба постићи спутавамо могућности другачијих реализација и чинимо га вештачким.” (Nikezić, *Diskusija*, 1995, стр. 28). У истом смислу Фреј (Freu) мисли да урбани дизајн можемо успешно имплементирати на индивидуалним урбаним просторима за микро интервенције једино ако га размотримо на свим хијерархијским просторним нивоима (Freu, 1999). Ова присутност урбаног дизајна на свим нивоима развоја града по овом аутору је од есенцијалне важности за укупност развоја града и то не само кроз његову намену површина, већ и кроз његову форму, односе према економским, енвајорменталним и социјалним темама.

У домаћој легислативи и пракси постоји сужена лепеза урбанистичких инструмената који би одговорили на разноврсну проблематику развоја урбаних простора (РС, *Закон о планирању и изградњи*, 2009). Са друге стране промењено, динамично окружење, као и комплексност проблематике развоја урбаних целина са амбијенталним вредностима – условљава промењен приступ у изради и разноврсности локалних развојних инструмената. Тако Калингворт и Надин (Cullingwort и Nadin) сматрају да би инструменти генерално требало да представљају: “[...] неку врсту “puzzle-a” [...] који ће локалним управама омогућити већу флексибилност, иновацију и креацију одлука и решења који одговарају локалним условима.” (Cullingwort & Nadin, 2006, 118). Зато као кључан фактор издвајам интеграцију различитих инструмената како би они „радили заједно“. У Табели 7, на основу „Урбаног приручника“ (Urban-Toolkit, 2009) дајем приказ урбаних инструмената на различитим просторним нивоима, у ситуацији када су они у кохерентном односу:

Табела 7: Локални урбанистички инструменти у интегралном приступу развоју (Urban-Toolkit, 2009).

Ниво града – градских целина				
Стратегија урбаног дизајна	Шема (оквир) за развој урбаног дизајна	Упутства за урбани дизајн		
Укупна визија развоја, генерални правци развоја града. Дефинише просторе и целине за које је потребна израда посебних докумената.	Планови и политике које идентификују основне карактеристике урбаног дизајна и будућег развоја за веће, комплексне урбане целине .	Политике и принципи који дефинишу критеријуме и начине достизања квалитета урбаног дизајна.		
Ниво градских целина – суседства				
Структурни план	План подручја	Стратегија уличног простора		
План генералне структуре улица и јавних простора са планом садржаја и активности.	План који одређује специјалан карактер подручја или кварта и даје упуте за потенцијални развој.	Одређује правце развоја дизајна и опште критеријуме који се примењују за дизајн мреже јавних простора.		
Ниво локације				
Физички план	Прописи за дизајн	Услови за дизајн	Одредбе	Техничка упутства
Финални физички план изграђене структуре и отворених простора за развојне пројекте.	Правила грађења и уређења за парцелу, зграду и отворени простор.	Опис очекиваних исхода за дизајн и критеријуми за процену пројекта урбаног дизајна.	Правна ограничења за дизајн у циљу унапређења квалитета изграђеног простора.	Техничка спецификација за микро дизајн (мобилијар, поплочање, озелењавање).

За ово истраживање значајна су четири инструмента приказана у претходној табели: (1) Стратегија урбаног дизајна; (2) Шема – оквир за развој урбаног дизајна; (3) Упутства за урбани дизајн; (4) План подручја. На основу „Урбаног приручника“ (Urban-Toolkit, 2009) ови инструменти су дефинисани и описани на следећи начин¹⁴⁹:

(1) СТРАТЕГИЈА УРБАНОГ ДИЗАЈНА – представља документ у којем се текстом и илустрацијама описује визија развоја одређене урбане целине, града или региона. Сврха му је да усмери физички развој простора за који је потребна интегрална визија развоја, како би се усмериле и координирале различите развојне иницијативе. Фокус је генерално на дефинисању развојних алтернатива за урбани дизајн, квалитету урбаног дизајна. Стратегија се заснива на оцени стања предметног простора и активног укључивања локалне заједнице у њену израду. Она се имплементира уз помоћ инструмената и механизма на нижем нивоу као што је шема – оквир за развој урбаног дизајна, упутства за урбани дизајн, итд. (Urban-Toolkit, 2009).

(2) ШЕМА – ОКВИР ЗА РАЗВОЈ УРБАНОГ ДИЗАЈНА – представља документ у којем се описује визија и очекивани излази за одређено урбано подручје дајући правце за израду политика, планова и иницијатива кроз које се имплементира. Документ се примењује у урбаним целинама у којима је значајно унапредити просторне, социо-економске и еколошке односе. Карактеристике документа су присуство визије и флексибилност у имплементацији. Најчешће се користи за велике, комплексне просторе, кроз учешће јавног и приватног сектора у његовој изради. Његова сврха је да координира детаљније планове укључујући ресурсе за имплементацију (Urban-Toolkit, 2009).

(3) УПУТСТВА ЗА УРБАНИ ДИЗАЈН – представљају документе којима се текстом и илустрацијама описују принципи за достизање квалитета у урбаном дизајну. Ови документи могу бити обавезујући, али и не морају. Њихова сврха је да усмере доношење одлука кроз доследност у спровођењу претходно дефинисаних принципа. Овај инструмент се примењује за специфичне просторе са посебним карактером, као на пример за просторе историјских градских центара, уличних простора, нових развојних локација и сл. Такође, у процесу његове израде требало би обезбедити широку партиципацију (Urban-Toolkit, 2009).

---

¹⁴⁹ Циљ овог поглавља је да се илустративно прикаже разноврсност инструмената урбаног дизајна и њихова кохерентност. У том смислу одабран је само један извор за њихову систематизацију и опис који их генерално третира. У пракси, ова лепеза инструмената се разликује у односу на социо-економски контекст и легислативни оквир.

(4) ПЛАН ПОДРУЧЈА – представља документ у којем се дефинишу политике и правци развоја одређеног подручја, водећи рачуна о његовом специјалном карактеру. Документ се креира у односу на специфичан контекст и карактер. Он се на интегралан начин односи према релевантним политикама и документима, третирајући различите просторне нивое (Urban-Toolkit, 2009).

Приказани инструменти се на интегралан начин односе и према другим релевантним документима који их условљавају или имплементирају. Богатство укупне лепезе инструмената зависи од комплексности самог подручја, социо-економског и легислативног оквира. Ова лепеза може укључивати следеће: стратегију за урбано наслеђе, план конзервације, стратегију уметничког обликовања градског простора, стратегију развоја уличног простора, стратегију развоја транспорта, акциони план урбаног дизајна, локалне развојне планове, концепте развоја, итд. Избор инструмената зависи од њихове обавезности, као и од специфичности самог простора. Не постоји јединствен случај у коме се комбинују одређени инструменти, већ њихов избор зависи од саме проблематике.

У релацији са претпостављеним моделом закључујем да се он у пракси операционализује кроз разноврсне инструменте у облику оквира-шеме за урбану регенерацију. Оваква шема може бити мање или више комплексна и детерминисана у зависности од ситуационе позиције модела. Шема, односно оквир за регенерацију је нарочито важан у условима ризика и неизвесности, где различите планске документе, актере, активности, интересе и вредности треба координирати сетом ограничења и могућности. По Никезићу: “Планом се утврђују интегрално повезани, хијерархијски и другачије уређени услови управљања, односно усмеравања развоја, и то непосредно кроз низ различито детерминисаних услова [...]“ (Nikezić, 1996, стр. 36).

4.2.3 Провера динамичности и отворености претпостављеног модела кроз компаративну анализу представљених примера

У овом поглављу доведићу у везу претходно описане примере са претпостављеним моделом интегралног процеса урбаног дизајна, у односу на критеријуме који дефинишу позиционирање одређеног процеса урбане регенерације, приказане Табелом 5. Циљ поглавља је да потврди потребу за стварањем динамичног модела за одрживу урбану регенерацију у Србији, у односу на избор метода, техника и алата који ће се у процесу користити, сходно постојању неопходних, довољних и пожељних услова за његово функционисање. Модел ће бити проверен у односу на стварну могућност његовог

динамичног позиционирања и максимизације на конкретним случајевима, као и у односу на могућност за формирање одрживог, интегралног, вишедимензионалног простора и места у процесу урбане регенерације. Модел би требало да афирмише наслеђене и креира нове амбијенталне вредности у односу на естетске и етичке стандарде у интеграцији вредности, процесу еманципације и њиховом просторно-програмском уобличавању у контексту глокалног места.

Такође, доказаћу и другу страну динамичности модела, његову итеративну и инкременталну природу, односно да модел представља континуиран процес надоградње и развоја социјалног капитала и вишедимензионалих карактеристика простора и места. То значи да се кроз процес могу афирмисати или развити трајни идентификатори идентитета места у глобалном и локалном односу, док се други идентитети и амбијенталне вредности динамично позиционирају у односу на међусобно усаглашавање актера из различитих сектора одрживости. Развојност модела је основ његове одрживости, нарочито у случајевима девастираних урбаних простора у којима је заступљен низак ниво социјалног капитала, просторно-функционална разбијеност, непостојање кохерентних амбијенталних вредности. У релацији са модерном управом, модел се ослања на основне принципе добре управе, изградњу институција, вођену и координирану на начин етичког односа према унапређењу капацитета локалне заједнице. Он тако остварује како хоризонталну, тако и вертикалну интеграцију.

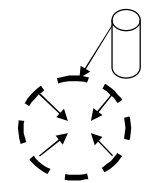
Приказани примери биће анализирани у односу на:

- тип социјалног капитала који се у процесу формирао;
- развој чврсте и меке инфраструктуре у току процеса креирања стратегије;
- могућност њиховог будућег развоја кроз препоруке и принципе, односно структуру и садржај документа.

Као основ за одређивање типа социјалне арене, развоја чврсте и меке инфраструктуре, елемената и релација интегралног простора и места, отворености стратегије и њене развојности – послужиће Табела 6. Такође, критеријуми дати у Табели постаће апарат за позиционирање описаног процеса у односу на моделску динамичност. Како следи, позиционирање треба да одговори на питања: Да ли се процес пре свега ослањао на изградњу социјалних мрежа поверења, као полазног основа за развој социјалног капитала, или се базирао на њиховој развојности кроз повезивање и остваривање партнерстава? Претпоставка је да у сваком од примера постоје елементи развојног социјалног капитала, односно вишедимензионалног простора и места, док су разлике у тренутном фокусу, односно тежишту интегралног урбаног дизајна у процесу урбане регенерације.

Табела 8: Позиционирање – оцена процеса урбане регенерације. Пример: Јозефварош, квартал Магдолна.

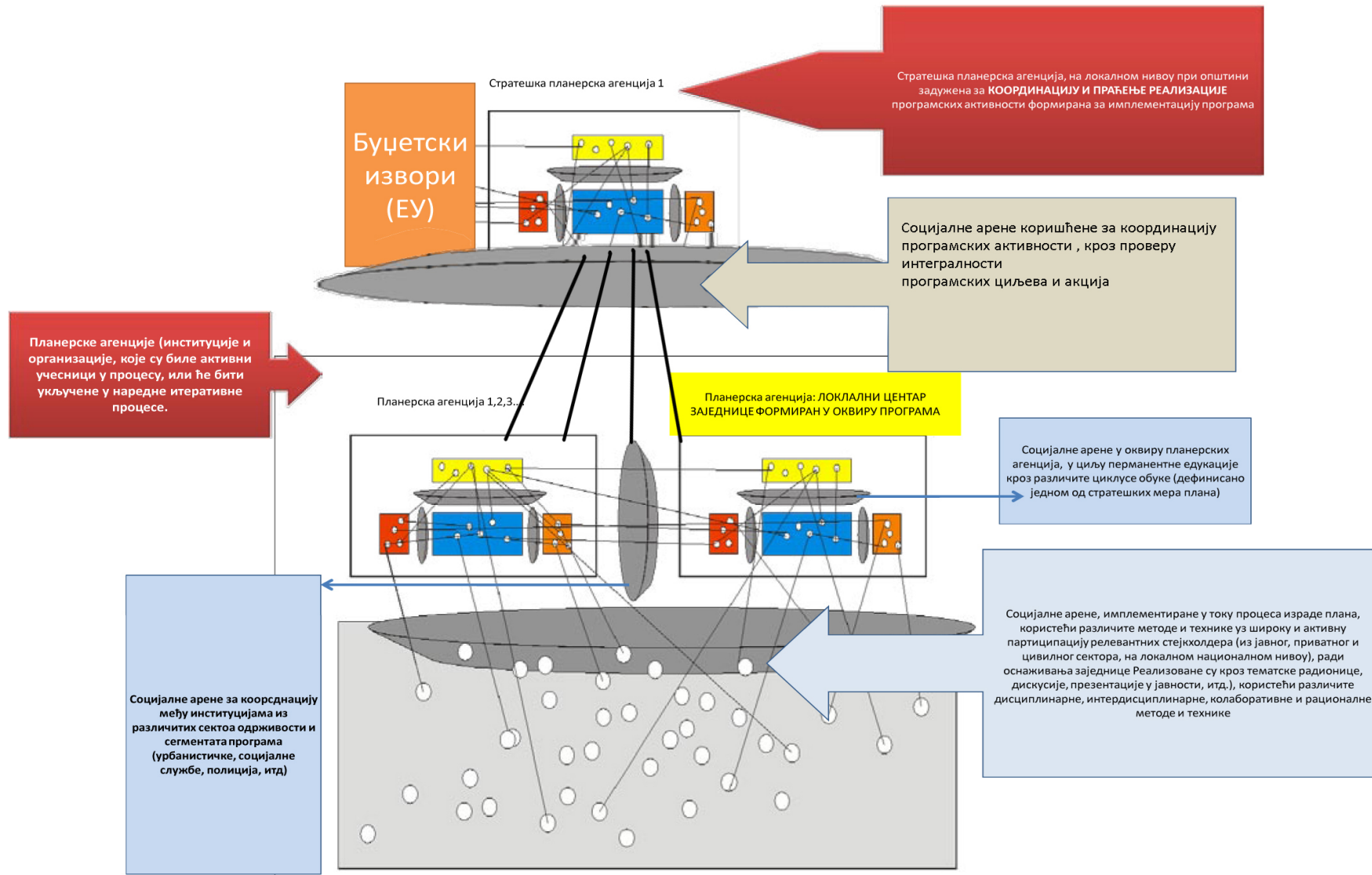
Окидач? ЕУ СРЕДСТВА ЗА ИМПЛЕМЕНТАЦИЈУ ИНТЕГРАЛНИХ ПРОГРАМА И ПРОЈЕКТА		УРБАНИ ДИЗАЈН Програм регенерације у Будимпешти – Јозефварош квартал Магдолна (Regeneration Program in Budapest – Józsefváros, Magdolna Quarter Program, 2008)						1. ТИП СОЦИЈАЛНЕ АРЕНЕ, 2. НИВОИ ИНТЕГРАЛНОСТИ, 3. КВАЛИТЕТ ИНТЕГРАЦИЈЕ – ТИП МЕСТА, 4. ПОЗИЦИОНИРАЊЕ У ОДНОСУ НА ДИНАМИЧНОСТ МОДЕЛА.	
		А) ПРОЦЕС ИНТЕГРАЛАН, ИНКРЕМЕНТАЛАН, СА ЦИЉЕМ ИТЕРАТИВНОСТИ			Б) ИНСТРУМЕНТ ПРОГРАМСКО-ПРОЈЕКТНОГ ТИПА			отвореност – инструментарност – инкременталност идентитета (релација споља-изнутра) – глокално	
критеријуми		критеријуми			критеријуми				
развијеност	елементи	А1) методолошки поступак (фаза процеса)	А2) проток информација – начин комуникације (социјалне арене)	А3) алати – технике	Б1) структура	Б2) садржај	Б3) алати – технике приказа		
В) СОЦИЈАЛНИ КАПИТАЛ: РАЗВОЈНИ ПРОЦЕСИ	В1) ИЗГРАДЊА ПОВЕРЕЊА (заокруживање) микро, доминантно 'одозго на горе', уз координацију и праћење 'одозго на доле'	В1а) когнитивни	индикатори А1)В1а)	индикатори А2)В1а)	индикатори А3)В1а)	индикатори Б1)В1а)	индикатори Б2)В1а)	индикатори Б3)В1а)	1. заокружујућа, унутрашња, реактивна, 2. хоризонтална интеграција, кроз вертикалне смернице 3. оснаживање заједништва места, креирање нових амбијенталних вредности 4. максимизација модела
			<ul style="list-style-type: none"> фокус је на креирању локалних амбијенталних вредности у срезима са глобалним вредносним одређењима ОР у циљу оснаживања локалне заједнице. Ослонац у развојном капиталу је присуство (иако мањинско) средње класе дефинисање малих, инкременталних пројеката урбане регенерације у циљу повећања безбедности, унапређења хуманог капитала, додатног образовања 	<ul style="list-style-type: none"> директна комуникација кроз организовање радионица, тематских дискусија, оснаживање заједништва кроз креирање решења и имплементацију 	<ul style="list-style-type: none"> дисциплинарне, интердисциплинарне, колаборативне, поспешују аргументацију, поспешују сарадњу и изградњу поверења, поспешују проток идеја и информисање, развијају креативност, подижу ниво свести, развијају идентитет и карактер простора 	<ul style="list-style-type: none"> формирање мреже институција за координацију активности програма и њихову реализацију кроз пројекте 	<ul style="list-style-type: none"> дефинисање пројеката, праћење имплементације у односу на ефекте на различите секторе одрживости (идентитет места, безбедност, криминал, запошљавање, еколошка свест, образовање) 	<ul style="list-style-type: none"> матрица проблема, циљева, активности, мера, слике 3Д прикази 	
	В1б) структурни	индикатори А1)В1б)	индикатори А2)В1б)	индикатори А3)В1б)	индикатори Б1)В1б)	индикатори Б2)В1б)	индикатори Б3)В1б)	<ul style="list-style-type: none"> текст боксови, напомене посебни одељаци 	
		<ul style="list-style-type: none"> процес је осмишљен на инкременталан начин и у првој фази су дефинисани мали пројекти за реализацију, који треба да иницирају следећи итеративни циклус 	<ul style="list-style-type: none"> формирање центра локалне заједнице као институције за унапређење хуманог и социјалног капитала заједнице, обезбеђење етичности у комуникацији зачетак планирања мултипланерских агенција 	<ul style="list-style-type: none"> доступност материјала на веб-порталу 	<ul style="list-style-type: none"> као излаз из интегралног процеса урбаног дизајна формиран је оквир за развој који се имплементира кроз мере, као појединачне пројекте, или фазно, кроз скуп кохерентних пројеката 	<ul style="list-style-type: none"> отвореност садржаја варијантност решења 			

У табели 8 приказала сам оцену процеса урбане регенерације кварта Магдолна у Будимпешти користећи се вишекритеријумском анализом. Као ‘окидач’ за зачетак процеса урбане регенерације препознала сам могућност приступа ЕУ фондовима на локалном нивоу, те је стога и цео процес био медијатиран кроз централни простор, односно локалну управу. Овај егзогени фактор је подстакао развој чврсте инфраструктуре и фасилитацију и медијацију процеса урбаног дизајна кроз локалне институције и њихово даље унапређење и формирање. Како сам у приказу овог случаја презентовала квартал Магдолна представљао је девастирани урбани амбијент са аспекта естетских, социјалних, културолошких институционалних и економских вредности и капитала. То се одразило на одсуство локалног идентитета, социјалну разбијеност, ниску стопу запослености, високу стопу криминала, алкохолизма и проституције.

Програмом је осмишљен процес урбаног дизајна који се фокусира на креирање локалних амбијенталних вредности и локалног идентитета по глобалним стандардима, кроз осећај заједништва и припадности урбаном простору. Сам процес је инкременталне и итеративне природе, уз широку партиципацију и колаборацију (локално становништво је активно учествовало у свим фазама процеса, од уочавања проблема, дефинисања визије, циљева, пројеката и мера, до њихове имплементације). Инкременталност се одражава кроз препознавање малих кључних пројеката урбане регенерације (локални центар заједништва, уређење отвореног простора, повећање безбедности, давање субвенција за покретање личног бизниса) који су оснажили заједницу и омогућили наредни итеративни циклус који се програмом предвиђа. Користећи се различитим методама и техникама урбаног дизајна и високим нивоом комуникативности и креативности, процес је вођен од стране локалне управе. Инструмент је инструктивног и итеративног типа, програмски широко дефинисан због великог степена неизвесности акцептирања новина у простору и спремности локалне заједнице и становништва на промене.

Шема 7: Примена претпостављеног модела на примеру Програма регенерације у Будимпешти – Јозефварош, кварт Магдолна.

Шемом 7 сам приказала примену претпостављеног модела интегралног процеса урбаног дизајна на примеру кварта Магдолна у Будимпешти. Закључујем да је процес довео до развоја чврсте и меке инфраструктуре.

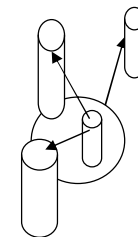
Чврста инфраструктура је на првом месту формирана у виду стратешке планерске агенције унутар општинске управе, за буџетирање, координацију и праћење реализације програмских активности. Такође, успостављени су нови трајни идентификатори простора на локалном нивоу – центар локалне заједнице – у виду нове агенције за унапређење социјалног, културног и економског капитала.

Мека инфраструктура успостављена је кроз различите типове социјалних арена:

- унутар планерских агенција у виду састанака, округлих столова и дискусија, едукативних програма;
- између стратешке планерске агенције и локалних развојних агенција које су биле или ће бити активни учесници у итеративном процесу (као што је центар локалне заједнице). Ове социјалне арене су коришћене за проверу интегралности програмских циљева и акција кроз радионице и округле столове;
- социјалне арене између локалних развојних агенција чија је основна сврха координација активности између институција и организација задужених за различите секторе одрживе урбане регенерације;
- социјалне арене између развојних (планерских агенција) и окружења, које се користе разноврсним методама и техникама у различитим фазама процеса како би се остварио висок ниво колаборације кроз широку партиципацију.

Табела 9: Позиционирање – оцена процеса урбане регенерације. Пример: план за туристичко активирање Голубачке тврђаве.

Окидач? ЕУ СРЕДСТВА ЗА ИМПЛЕМЕНТАЦИЈУ ИНТЕГРАЛНИХ ПРОГРАМА И ПРОЈЕКТА		УРБАНИ ДИЗАЈН План за туристичко активирање Голубачке тврђаве (Radosavljević, Mrdenović, Krell, & Pavić, 2010)						1. ТИП СОЦИЈАЛНЕ АРЕНЕ, 2. НИВОИ ИНТЕГРАЛНОСТ И, 3. КВАЛИТЕТ ИНТЕГРАЦИЈЕ – ТИП МЕСТА, 4. ПОЗИЦИОНИРА ЊЕ У ОДНОСУ НА ДИНАМИЧНОСТ МОДЕЛА	
		А) ПРОЦЕС ИНТЕГРАЛАН, ИНКРЕМЕНТАЛАН И ИТЕРАТИВАН			Б) ИНСТРУМЕНТ ПРОЈЕКТНО-СТРАТЕШКОГ ТИПА – ОКВИР ЗА РАЗВОЈ			Отвореност – инструментарност – инкременталност – идентитета (релација споља-изнутра) – глокално	
В) СОЦИЈАЛНИ КАПИТАЛ: РАЗВОЈНИ ПРОЦЕСИ	критеријуми	критеријуми			критеријуми			1. партнерска, унутар -спољна, Интерактивна 2. хоризонтална интеграција ка вертикали 3. успостављање релација са трајним идентификатори ма простора 4. више пеговарачки тип са успостављеном основом за максимизацију модела	
	развијеност	САСМЕНТИ	А1) методолошки поступак (фаза процеса)	А2) проток информација – начин комуникације (социјалне арене)	А3) алати – технике	Б1) структура	Б2) садржај		Б3) алати – технике приказа
	В2) ПОВЕЗИВА ЊЕ микро – микро микро – мезо микро – макро равноправно 'одоздо на горе', уз координацију и праћење 'одозго на доле'	В2а) КОГНИТИВНИ	индикатори А1)В2а)	индикатори А2)В2а)	индикатори А3)В2а)	индикатори Б1)В2а)	индикатори Б2)В2а)		индикатори Б3)В2а)
		<ul style="list-style-type: none"> • фазе процеса су се односиле на припрему процеса, анализу постојећег стања и могућности, дефинисање интегралних циљева и мера са препорукама за имплементацију. Изостанак визије је оправдан основним циљем процеса: активирати Тврђаву и њено окружење у што краћем временском периоду • наредни итеративни циклус предвиђа креирање визије ширег простора 	<ul style="list-style-type: none"> • проширење социјалних арена са локалног на регионални ниво уз консултације са националним нивоом (организовано више од 5 дијалошких арена у итеративном процесу) • учесници у аренама представници локалне заједнице, регионалних и националних институција из различитих сектора одрживости • експерти, урбани дизајнери и туризмолози као фасилитатори процеса 	<ul style="list-style-type: none"> • дисциплинарне, • интердисциплинарне, • колаборативне, • поспешују аргументацију, • поспешују сарадњу и изградњу поверења, • поспешују проток идеја и информисање, • развијају креативност, • подижу ниво свести, • развијају идентитет и карактер простора 	<ul style="list-style-type: none"> • циљев и мере се односе на четири стуба одрживости: Институционалну одрживост (судакција и тренинзи, формирање новог управљачког тела), легислатива, идентитет места заштитом необновљивих ресурса и креирањем нових вредности, унапређење мобилности и приступачности, нове активности за отварање нових радних места у складу са заштитом природног окружења 	<ul style="list-style-type: none"> • инструктивног типа • упућује на даље итеративне процесе партиципације и колаборације, кроз формирање радних тела за имплементацију и даљу разраду • одражава глобалне вредности кроз промоцију и заштиту културно-историјских вредности изузетног значаја и креирање нових амбијенталних вредности укључивањем локалне заједнице у развој подручја, дефинисане принципима плана 	<ul style="list-style-type: none"> • текст боксови, • напомене, • посебни одељци, • прегледне табле, • дијаграми и шеме, • тематске мапе 		
		индикатори А1)В2б)	индикатори А2)В2б)	индикатори А3)В2б)	индикатори Б1)В2б)	индикатори Б2)В2б)	индикатори Б3)В2б)		
		<ul style="list-style-type: none"> • укључивање у регионалне, националне мреже и асоцијације, кроз организовање тематских радионица на локалном и регионалном нивоу, као и презентације на националном нивоу 	<ul style="list-style-type: none"> • покренут други итеративни циклус за реализацију и развој, укључење наднационалних институција на ЕУ нивоу 	<ul style="list-style-type: none"> • у току процеса коришћена савремена технологија у комуникацији, зарад валаности комуникативног процеса 	<ul style="list-style-type: none"> • излаз из процеса представља оквир за развој као интегрална развојна стратегија, чији се елементи могу независно имплементирати у односу на расположиве финансијске, организационо-правне ресурсе • препоруке за формирање мултипанерских агенција 	<ul style="list-style-type: none"> • садржај стратегије (оквира за развој) упућује на даље могућности за имплементацију (фондове, програме, итд.) 	<ul style="list-style-type: none"> • текст боксови, • напомене, • посебни одељци, • корисни линкови 		

У табели 9 приказала сам оцену процеса урбане регенерације Голубачке тврђаве и њеног окружења користећи се вишекритеријумском анализом. Као ‘окидач’ за зачетак процеса урбане регенерације препознала сам могућност приступа ЕУ фондовима на локалном нивоу, те је стога и цео процес био медијатиран кроз централни простор, локалну управу, национални ниво и присуство међународних организација. Овај егзогени фактор подстакао је развој меке инфраструктуре и фасилитацију и медијацију процеса урбаног дизајна кроз локалне институције и њихово даље унапређење и формирање. Како сам у приказу овог случаја презентовала, Голубачка тврђава са окружењем представља културно добро од изузетног значаја, па садржи и изражене трајне идентификаторе простора и амбијенталне вредности.

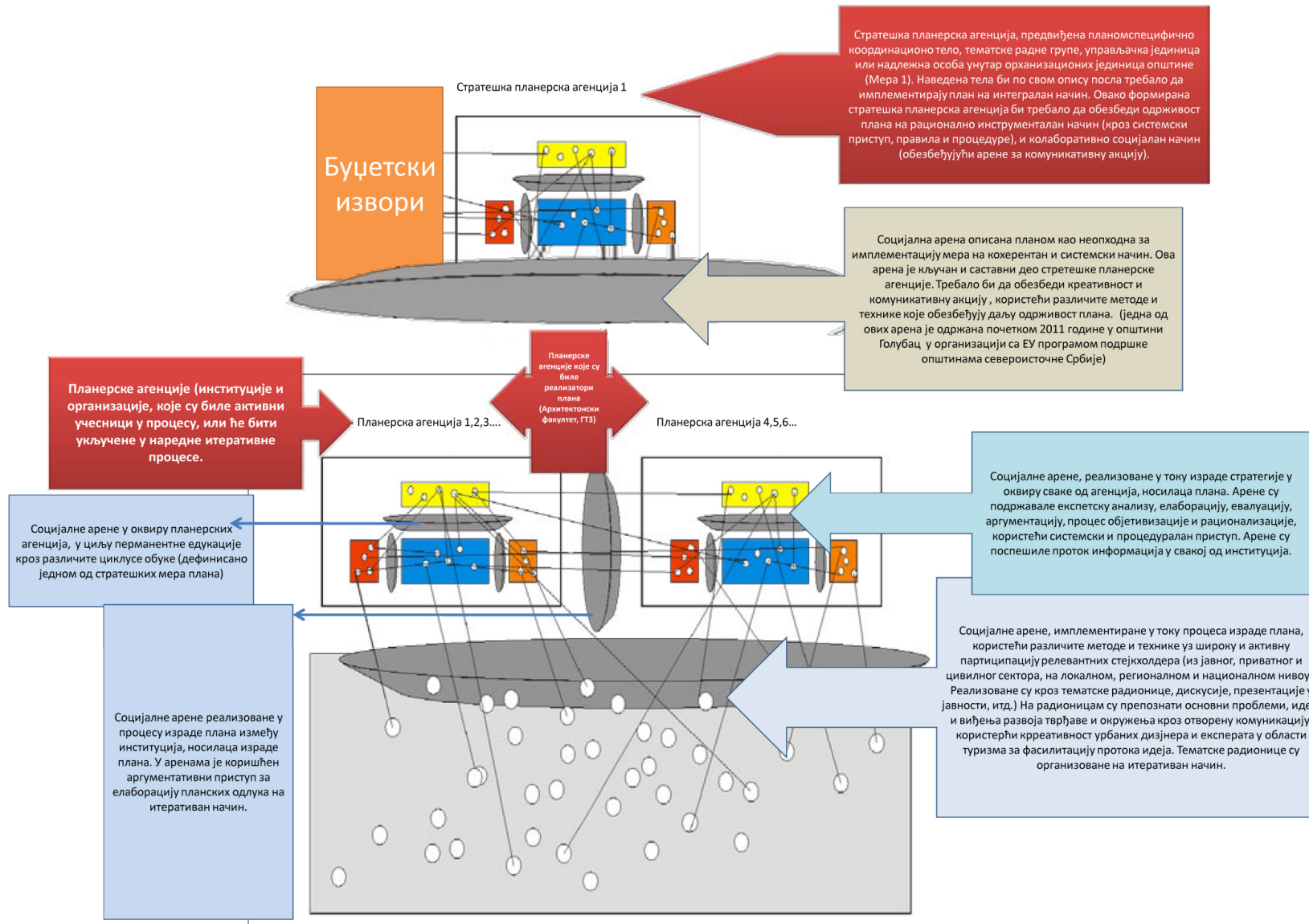
Сам процес урбаног дизајна био је у функцији активирања Голубачке тврђаве у циљу развоја културног туризма и пратећих активности. Процес је обезбедио широку партиципацију кроз тематске радионице, округле столове и дискусионе састанке на локалном, регионалном и националном нивоу, уз медијацију и фасилитацију међународних организација и Архитектонског факултета у Београду. На тај начин успостављене су везе ка вертикали, како би се простор од изузетног културног значаја унапредио по глобалним стандардима, чувајући традиционалне културне вредности. Колективну акцију карактеришем као партнерску, унутар-спољну, односно повезујућу.

Поред тога, процес је на интегралан начин третирао развој: идентитета простора, институција кроз изградњу капацитета и формирање нових организационих јединица, легислативних докумената, социо-економски и културолошки развој кроз препознавање Голубачке тврђаве и њеног окружења као једног од чворишта у мрежи туристичке понуде на међународном дунавском току. Фокус процеса био је на успостављању релација са трајним идентификаторима простора и просторно-програмском унапређењу Тврђаве и њеног окружења, у циљу развоја културног туризма, отварања нових радних места, развоја социјалног и културног капитала кроз интеракцију са новим културама, уз истовремено чување наслеђених вредности.

У том смислу, реализован је модел више преговарачког типа са могућношћу његове максимизације у наредном итеративном циклусу, који је у овом тренутку у току. Инструмент урбаног дизајна је инструктивног и отвореног типа и покрива све секторе одрживости дефинишући мини пројекте – мере које се могу реализовати независно или здружено у зависности од расположивих ресурса. Сам инструмент је постао основ за наредни итеративни циклус развоја Голубачке тврђаве и њеног окружења.

Шема 8: Примена претстављеног модела. Пример: план за туристичко активирање Голубачке тврђаве.

Шемом 8 приказала сам примену претпостављеног модела интегралног процеса урбаног дизајна на примеру урбане регенерације Голубачке тврђаве и њеног окружења. Закључујем да је процес довео до развоја чврсте и меке инфраструктуре.

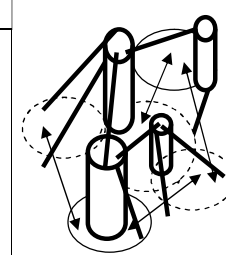
Чврста инфраструктура је на првом месту формирана у виду полазне основе за стратешку планерску агенцију унутар општинске управе, за буџетирање, координацију и праћење реализације програмских активности (предвиђену мером 1 и делимично реализовану току самог процеса). Ово је било омогућено медијацијом и фасилитацијом међународних организација и Архитектонског факултета у циљу успостављања релација са развојним и планерским агенцијама на локалном, регионалном и националном нивоу и водило је остварењу јаке комуникације између њих.

Мека инфраструктура је успостављена кроз различите типове социјалних арена:

- унутар планерских агенција у виду састанака, округлих столова и дискусија, едукативних програма,
- између стратешке планерске агенције, националних, регионалних и локалних развојних агенција које су биле или ће бити активни учесници у итеративном процесу. Ова социјална арена је нарочито развијена у наредном итеративном циклусу зачетом почетком 2011. године;
- социјалне арене између локалних развојних агенција, чија је основна сврха координација активности између институција и организација задужених за различите секторе одрживе урбане регенерације. Ове социјалне арене су користиле креативан и аргументативни приступ за генерисање и евалуацију решења;
- социјалне арене између развојних (планерских агенција) и окружења у виду тренинга, радионица, презентација, округлих столова, дискусионих група, користећи се разноврсним методама и техникама у различитим фазама процеса како би се остварио висок ниво колаборације кроз широку партиципацију.

Табела 10: Позиционирање – оцена процеса урбане регенерације. Пример: интегрална стратегија урбаног развоја Ференцвароша у Будимпешти.

Окидач? ЕУ СРЕДСТВА ЗА ИМПЛЕМЕНТАЦИЈУ ИНТЕГРАЛНИХ ПРОГРАМА И ПРОЈЕКТА		УРБАНИ ДИЗАЈН Интегрална стратегија урбаног развоја Ференцвароша у Будимпешти (Integrated Urban Development Strategy Ferencvarosi, 2008)						1. ТИП СОЦИЈАЛНЕ АРЕНЕ, 2. НИВОИ ИНТЕГРАЛНОСТИ, 3. КВАЛИТЕТ ИНТЕГРАЦИЈЕ – ТИП МЕСТА, 4. ПОЗИЦИОНИРАЊЕ У ОДНОСУ НА ДИНАМИЧНОСТ МОДЕЛА
		А) ПРОЦЕС ИНТЕГРАЛАН, СТРАТЕШКИ И ИНКРЕМЕНТАЛАН, ИТЕРАТИВАН			Б) ИНСТРУМЕНТ СТРАТЕШКО– ПРОЈЕКТНОГ ТИПА – ОКВИР ШЕМА ЗА РАЗВОЈ			отвореност – инструментарност – инкременталност идентитета (релација споља–изнутра) – глокално
В) СОЦИЈАЛНИ КАПИТАЛ: РАЗВОЈНИ ПРОЦЕСИ	критеријуми		критеријуми			критеријуми		
	развијеност	елементи	методолошки поступак (фаза процеса)	проток информација – начин комуникације (социјалне арене)	алати – технике	структура документа	садржај документа	алати – технике приказа
	В3) ИЗГРАДЊА ПАРТНЕРСТ АВА микро – микро микро –мезо микро - макро	В3а) когнитивни	индикатори А1)В3а) • препознате заједничке, интегралне вредности и циљеви кроз партиципативан процес, формирањем радних тела за креирање стратегије • интегралне слике заједничког места дефинисане визијом, интегралним циљевима и принципима стратегије • радна и координациона тела у процесу израде стратегије преведена су у тела за имплементацију и мониторинг	индикатори А2)В3а) • организација, вођење и фасилитација процеса вршена је кроз различите облике социјалних арена, у организацији и координацији локалне управе и уз широку партиципацију локалног, приватног и цивилног сектор, и интердисциплинарних тимова и институција • стичност принципа комуникационог поступка	индикатори А3)В3а) • дисциплинарне • интердисциплинарне • колаборативне • поспешују аргументацију • поспешују сарадњу и изградњу поверења • поспешују проток идеја и информисање • развијају креативност • подижу ниво свести • развијају идентитет и карактер простора	индикатори Б1)В3а) • стратегија за интегралан развој даје оквир за урбану регенерацију дистрикта кроз дефинисање визије, интегралних циљева, принципа, просторно- амбијенталних целина и појединих пројеката за имплементацију	индикатори Б2)В3а) • принципи на којима се заснива стратегија одражавају промоцију глобалних вредности; животна средина, укључивост, транспарентност	индикатори Б3)В3а) • текст боксови • напомене • посебни одељци • аналитичке карте • стратешке мапе • тематске мапе • дијаграми и шеме
	В3б) структурни	индикатори А1)В3б) • формирана нова тела за имплементацију, мониторинг и повратну спрегу у имплементацији стратегије • израда стратегије је ослоњена на могућности које пружају ЕУ политике и усвојени закони, нарочито закон о децентрализацији	индикатори А2)В3б) • стратегија је у кохерентном односу са стратешким документима вишег реда(Стратегија развоја Будимпеште) • у процес израде укључени су институционални нивои вишег хијерархијског реда	индикатори А3)В3б) • формирање интердисциплинарних радних тела и координационих тимова за креирање и имплементацију стратегије на интегралан начин • коришћење веб-алата за публиковање резултата и олакшању међуинституционалну сарадњу	индикатори Б1)В3б) • уз константан систем мониторинга стратегија се кроз пројекте имплементира и данас, без већих промена у полазним одређењима, у односу на повратну спрегу и окружења • формиране мултипланерске агенције	индикатори Б2)В3б) • у процесу израде стратегије препознати су могући извори финансирања и формирани финансијски аранжмани за различите типове урбане регенерације	индикатори Б3)В3б) • текст боксови • напомене • посебни одељци	
								1. повезујућа, спољно– унутрашња 2. проактивна 3. вертикална интеграција у већој мери него хоризонтална: место као систем релативно трајних идентификатора идентитета простора у снажној релацији са динамичним идентитетима у окружењу ¹⁵⁰ 4. модаска позиција између преговарачке и потпуно отворене

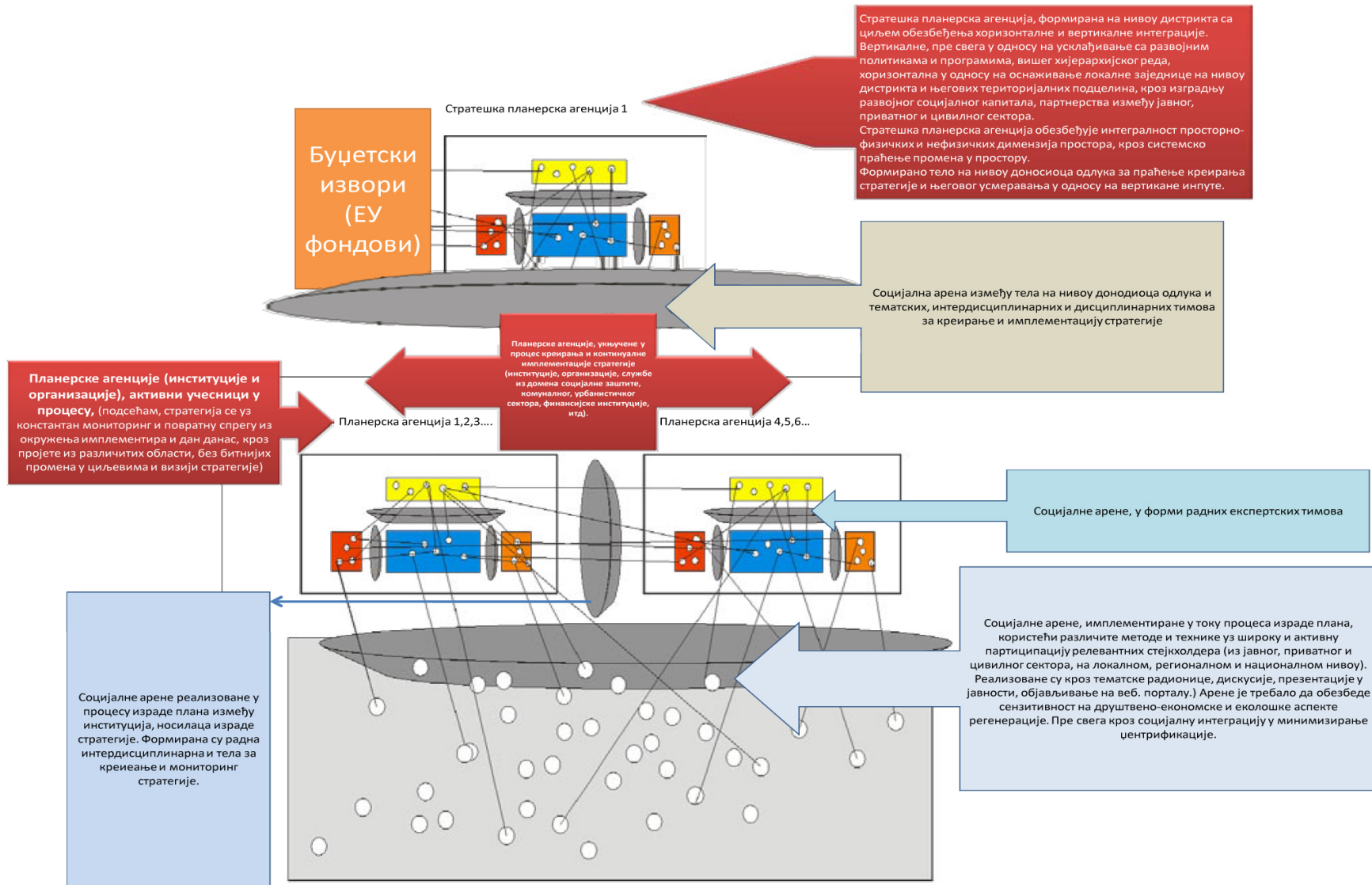
¹⁵⁰ Овај став је дат аналогно дефиницији културног идентитета: „Културни идентитет треба схватити као скуп релативно трајних идентификатора, а не као кохерентну стабилну целину.“ (Влада РС, Национална стратегија одрживог развоја, 2009).

Табелом 10 приказала сам оцену процеса урбане регенерације Ференцвароша у Будимпешти, користећи се вишекритеријумском анализом. Као 'окидач' за зачетак процеса урбане регенерације препознала сам могућност приступа ЕУ фондовима на локалном нивоу, те је стога и цео процес био медијатиран кроз централни простор, локалну управу и градски ниво власти. Овај егзогени фактор подстакао је развој меке инфраструктуре и фасилитацију и медијацију процеса урбаног дизајна кроз локалне институције и њихово даље унапређење и формирање. Како сам у приказу овог случаја презентовала, простор Ференцвароша генерише разноврсне урбане амбијенте у односу на присуство и квалитет амбијенталних вредности.

Процес урбаног дизајна осмишљен је тако да је развијена чврста инфраструктура у смислу интердисциплинарних радних тела на различитим нивоима управљања за координацију активности, фасилитацију и вођење процеса, како би се остварио висок ниво интегралности урбане регенерације како у односу на секторе одрживости, тако и у односу на висок ниво укључености стејкхолдера из јавног, цивилног и приватног сектора у циљу остварења највишег нивоа колаборације. Развој чврсте инфраструктуре је омогућио висок ниво етичности комуникативног поступка у свим фазама урбане регенерације као и добар проток информација, користећи се разноврсним методама, техникама и алатима. Моделска позиција је била између преговарачке и отворене комуникације, што значи да је максимизација модела остварена у више итеративних циклуса.

Исходишни инструмент урбаног дизајна представља стратешки оквир за развој, који се имплементира кроз пројекте и данас. Ниво успешности имплементације интегралне стратегије урбаног развоја Ференцвароша је на високом нивоу, пре свега јер је формиран целовит интегрални простор кроз социјалне арене које су повезујућег (спољно-унутрашњег) типа, комуникативна акција је проактивног типа, а формирано место одражава глокални идентитет.

Шема 9: Примена претстављеног модела. Пример: интегрална стратегија урбаног развоја Ференцвароша у Будимпешти.

Шемом 9 сам приказала примену претпостављеног модела интегралног процеса урбаног дизајна на примеру урбане регенерације Ференцвароша у Будимпешти. Закључујем да је процес довео до развоја чврсте и меке инфраструктуре, целовитости интегралног простора и места, као и до итеративне максимизације модела.

Чврста инфраструктура је на првом месту формирана у виду стратешке планерске агенције на нивоу дистрикта, чија је улога да обезбеди хоризонталну и вертикалну интеграцију као и интеграцију сектора одрживости висок ниво колаборативности. Самом стратегијом су дефинисани, а касније и реализовани остали трајни идентификатори простора који утичу на развој социјалног и културног капитала заједнице, смањење негативних ефеката централизације и максимизирање позитивних.

Мека инфраструктура успостављена је кроз различите типове социјалних арена:

- унутар планерских агенција у форми радних експертских тимова;
- између стратешке планерске агенције, на градском и локалном нивоу у виду састанака и округлих столова, како би се обезбедила интеграција политика урбаног развоја на различитим управљачким нивоима;
- социјалне арене су формиране између локалних развојних агенција чија је основна сврха координација активности између институција и организација задужених за различите секторе одрживе урбане регенерације. Ове социјалне арене су користиле креативан и аргументативни приступ за генерисање и евалуацију решења;
- социјалне арене су створене између развојних (планерских агенција) и окружења у виду тренинга, радионица, презентација, округлих столова, дискусионих група и користиле су се разноврсним методама и техникама у различитим фазама процеса, како би се остварио висок ниво колаборације кроз широку партиципацију. Арене су омогућиле сензитивност на друштвено-економске и еколошке аспекте регенерације.

На основу компарације три анализирана случаја закључујем да је њихова разноврсност омогућила проверу отворености претпостављеног модела интегралног процеса урбаног дизајна у односу на развој интегралног простора и места, и указала на ниво и начине његове максимизације.

Први анализирани случај урбане регенерације кварта Магдолна у Будимпешти указује на зачетак развоја интегралног простора, али, са друге стране, и на максимизацију модела кроз висок ниво колаборативности и достизање консензуса око заједничких вредности и идентитета места које карактеришем као место заједништва. Међутим, ова максимизација модела морала је бити вођена од стране локалне управе због веома ниског нивоа социјалног капитала, те сам стога мишљења да је неодржива на дуже стазе, уколико следећи циклус итерације (кроз перманентну едукацију у оквиру центра локалне заједнице и у партнерству са општинском управом) не омогући фасилитирање процеса, односно не доведе развој социјалног капитала локалне заједнице до нивоа повезивања.

Управо други анализирани пример – пример урбане регенерације Голубачке тврђаве и њеног окружење – одсликава развојност социјалног капитала на нивоу повезивања различитих институционалних нивоа, а у циљу стварања јаких партнерстава за активирање Голубачке тврђаве и окружења, односно развоја културног туризма и препознатљивости Тврђаве у мрежи туристичке понуде на току Дунава. У том смислу, реализовани су фрагменти интегралног простора, односно успостављање веза ка вертикали, реализацијом пројеката дефинисаних инструментом урбаног дизајна у самом процесу његове израде. Моделска позиција била је преговарачког типа, док је процес – важно је истаћи – покренуо наредни итеративни циклус урбане регенерације који би требало да обезбеди даљи развој интегралног простора и максимизацију модела.

Трећи анализирани пример – пример урбане регенерације Ференцвароша – показао је како се кроз процес урбане регенерације и дефинисање инструктивног инструмента може омогућити формирање целовитог интегралног простора и максимизација модела кроз више циклуса итерације. У том смислу, формирана су јака партнерства на различитим нивоима управљања и између стејхолдера из јавног, приватног и цивилног сектора. То је даље омогућило креирање глокалног идентитета у различитим просторно-амбијенталним целинама Ференцвароша.

Значајно је истаћи да је сваки од примера остварио различит ниво социјалног капитала (као једног од критеријума за евалуацију). Први – оснаживање, други – повезивање, трећи – стварање партнерстава. То се одразило и на формиран тип интегралног простора и места, као и на верификацију динамичности претпостављеног модела. У кварту Магдолна креирано је место заједништва по локалним стандардима, у процесу регенерације Голубачке тврђаве и окружења креирани су елементи интегралног глокалног места, док је урбана регенерација Ференцвароша обезбедила креирање глокалног места у различитим просторно-амбијенталним целинама.

Нарочито је важно нагласити да су примери у односу на карактер и ниво присуства амбијенталних вредности веома различити, од девастираног урбаног простора (кварт Магдолна), до урбаног простора од изузетног културно-историјског значаја (Голубачка тврђава и њено окружење). Ово је определило и приступ у процесу урбаног дизајна на линији рационалне и колаборативне парадигме, где се у просторима са изузетним културним и амбијенталним вредностима (Голубачка тврђава и њено окружење) више користила рационална парадигма кроз аргументативни консензус, док је у девастираним урбаним срединама више била присутна колаборативна парадигма како би се заједница оснажила и успоставиле мреже поверења и заједништва за колективну акцију.

4.3 ВОЂЕЊЕ И ФАСИЛИТАЦИЈА ПРОЦЕСА У УСЛОВИМА РИЗИКА И НЕИЗВЕСНОСТИ

Циљ овог поглавља је описивање вођења и фасилитације процеса интегралног урбаног дизајна у односу на његову позициону динамичност. То значи да ћу приказати фазе процеса које су у интегралном односу са димензијама одрживости и процеса урбаног дизајна. Пут проласка кроз фазе процеса зависи од позиционе динамичности модела и директно је пропорционалан креирању интегралног простора и места у односу на његову целовитост. У том смислу даћу приказ могућих метода, техника и алата које подржавају различите типове рационалитета у процесу, како би се остварила етичка интеграција вредности и максимизирао модел.

4.3.1 Фазе процеса

Већ дискутован у оквиру теорије одлучивања, урбани дизајн схваћен као процес доношења интегралних одлука има своје фазе које су карактеристичне за сваки процес одлучивања. По Мохтину (Moughtin) фазе се генерално могу свести на четири и односе се на анализу, синтезу, вредновање и доношење одлуке (Cliff Moughtin, 2003). Оне учествују у свим елементима развојног процеса истраживања, од анализе, дефинисања развојних алтернатива и циљева, до мониторинга реализације.¹⁵¹ У односу на сложеност и комплексност урбане проблематике, а нарочито проблематике урбане регенерације, процес има итеративну карактеристику. Поменуте фазе се реализују разноврсним поступцима (методама, техникама и алатима), обухватајући различите аспекте урбаног простора и типова рационалитета. Разматрани по фазама, подразумевају различите врсте знања – од објективног, стручног, техничког, имагинативног – до социјалног.¹⁵²

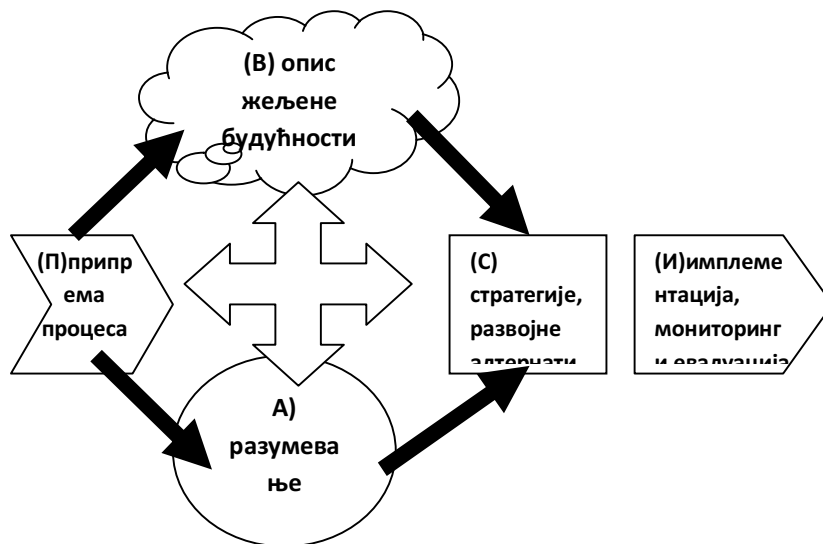
Иако се фазе процеса урбаног дизајна у свом следу разликују зависно од конкретне ситуације, оне се по УН-Хабитату концептуално могу свести на пет основних: фазу припреме процеса одлучивања (П), фазу анализе постојећег стања (А), фазу визионирања (В), фазу постављања циљева и развојних алтернатива (С) и фазу имплементације кроз формулисање акција и ресурса за њихову реализацију (И). Оне дају одговоре на питања: Где смо сада? Где желимо бити? Како да достигнемо жељено? Заправо, треба да разумемо садашњост кроз интеграцију различитих виђења реалности, да дефинишемо будућност у

¹⁵¹ Важно је истаћи да поменути елементи развојног процеса немају стриктан след и позицију, већ он зависи од карактера и природе разматраног проблема.

¹⁵² Тако нпр. историјска, визуелна анализа, анализа просторне композиције или слике града, као и еколошки, економски и социјални аспекти те анализе – захтевају интеграцију два типа рационалитета. Са једне стране, они траже стручно знање у категоризацији, док са друге, а нарочито везано за развој и очување идентитета места, траже социјално знање које афирмише скривене вредности.

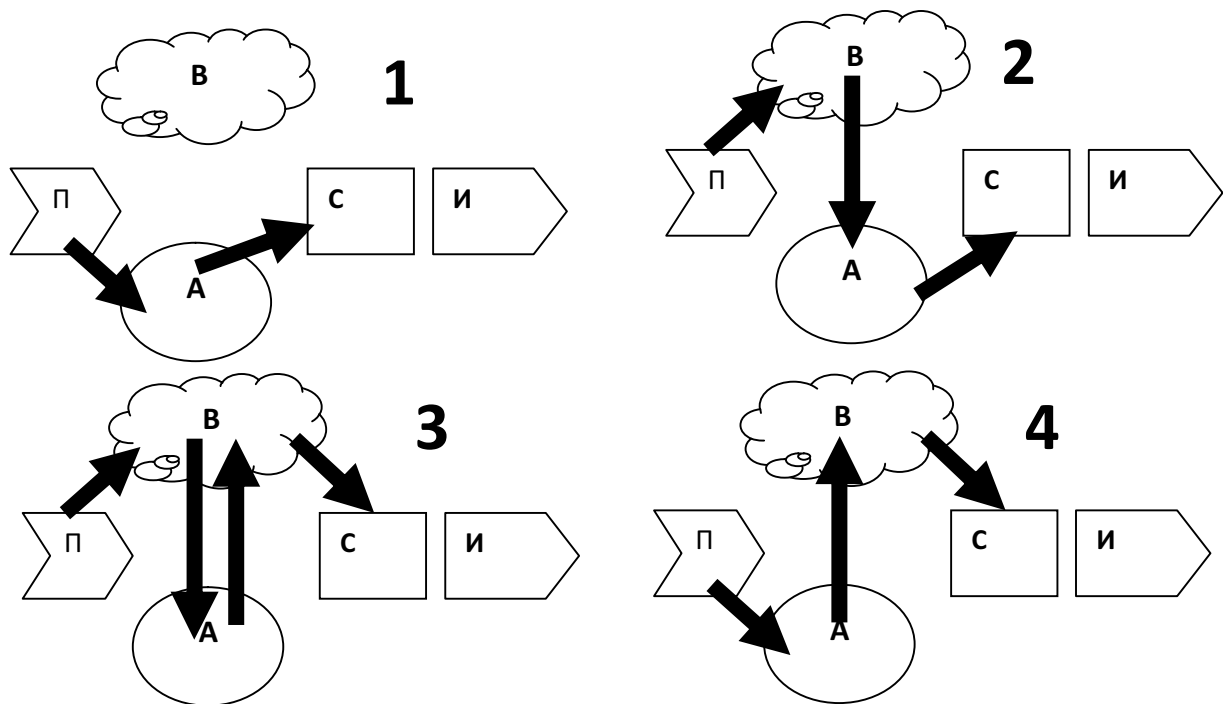
интегралну жељену слику и идентификујемо начине, путеве и решења у њеној реализацији (UN-Habitat & SIRP, *What is participatory planning?*, 2005).

Шема 10: Фазе процеса интегралног одлучивања (UN-Habitat & SIRP, *What is participatory planning?*, 2005).

Процес има своје опције у односу на пут доласка до решења. Избор пута је одређен тренутним стањем у локалној заједници, као и проблемима, односно могућностима које разматра. Разликују се четири пута: (1) први се примењује у ситуацији када постоје хитни проблеми који се морају решавати; (2) други се примењује када је жељена будућност јасна; (3) трећи се примењује на веће просторне целине или на читав град и подразумева дугорочнију реализацију; (4) четврти се примењује у средњорочном процесу развоја. Опције су приказане Шемом 11 и ваља их довести у везу са претпостављеним динамичним моделом интегралног процеса урбаног дизајна. Ову везу ћу верификовати у закључном поглављу. Такође, споменути путеви су карактеристични и за претходно презентоване инструменте урбаног дизајна (неки од њих подразумевају визију, неки само анализу постојећег стања, а неки само имплементацију). (Видети претходно поглавље).

Шема 11: Опције процеса у односу на пут доласка до решења (UN-Habitat & SIRP, *What is participatory planning?*, 2005).

(П) – припрема процеса; (В) – визија; (А) – анализа постојећег стања; (С) – циљеви, стратегије; (И) – имплементација и мониторинг

С обзиром на то да је прва опција фокусирана на постојећим проблемима, сматрам да се може свести на постојање неопходних и довољних услова за функционисање модела. Мислим да се она своди на чисто рационалан и научни приступ у коме је експертиза и објективизација проблема кључан фактор. Међутим, она може обухватити и ширу партиципацију, у случајевима када заједница и њени појединци нису зрели или вољни за креирање нових вредности. На тај начин она оснажује заједницу кроз едукацију и може постати основ за следећи циклус процеса у којем ће бити препознате нове вредности. У контексту регенерације, ова опција се своди на заштиту и афирмисање постојећих амбијенталних вредности, најчешће културно-историјских споменика и заштићених урбаних целина.

По мом мишљењу друга опција, с обзиром да то да полази од визије, односно интегралне слике пожељне будућности, строго захтева максимизацију претпостављеног модела. На тај начин она представља интегралну игру урбаног дизајна, користећи се артистичним, колаборативним и рационалним приступом. Играчи су појединци и субјекти, групе и тимови, који у односу на степен еманципације остварују максимизацију и креирање нових

вредности, у једном, или више итеративних циклуса. Ова опција се користи у ситуацијама када у урбаном простору не постоје или су у минималној мери заступљене постојеће амбијенталне вредности. У том смислу заједница креира глокални идентитет и квалитете одрживог, вишедимензионалног простора и места, уважавајући различите димензије урбане регенерације.

Трећа и четврта опција такође захтевају максимизацију модела и одвијају се у више итеративних циклуса, обухватајући све димензије интегралног урбаног дизајна. Њихова разлика је у дугорочности креирања и имплементације решења. Обухвата широку партиципацију, актере из домена јавног, приватног и цивилног сектора, као и интердисциплинарне експертске тимове. Користи се у ситуацијама када у простору постоје наслеђене вредности од изузетног значаја, као и потреба за инкорпорирањем и дефинисањем нових вредности које одражавају садашњи тренутак и афирмишу глокално место. Најчешће се односи на урбане просторе какви су историјски градски центри.

Како сам већ изложила, сваки од ових путева се састоји од истих фаза које се различито комбинују. Визија представља опис жељене будућности укључујући промене које смо као заједница вољни и жељни да предузмемо како бисмо боље живели, решили постојеће пробелме и искористили могућности које нам се указују. Приликом процеса визионирања заједница је у ситуацији да у генерисању идеја оствари консензус о развојном путу, интегришући различите фрагменте и слике будућности у кохерентну целину. Визија подржава иновативност и креацију и на тај начин отклања препреке у комуникацији и оснажује заједницу на самом почетку развојног процеса (UN-Habitat & SIRP, *What is participatory planning?*, 2005). У том смислу, визија се може изразити у форми слике, слогана и појашњавајућег текста. По Томић, визија има симболичку функцију: “Када је у питању слоган, публика као да придружује задовољство које слоган причињава, слици производа који симболизује. Сажетост слогана одговара закону кондензације који олакшава памћење и обезбеђујући ону пријатност коју причињава свака уштеда семантичког материјала.” (Томић, *Комunikologija*, 2003, стр. 174). Овде бих подсетила и на Ландријеве (Landry) чиниоце визије који су презентовани у поглављу 3.2.3.

Разумевање садашњости подразумева анализу препрека и могућности које за заједницу представљају шансу, односно ограничење за развој. Овај поступак подразумева и подизање свести у локалној заједници о њеним ограничењима односно шансама (UN-Habitat & SIRP, *What is participatory planning?*, 2005). Ова фаза се у пракси обично сматра пољем уског експертског деловања, али она заправо може допринети и унапређењу

међусобних релација између различитих врста експертског и социјалног знања, кроз интердисциплинарност и партиципацију.

Развојне опције, интегрални циљеви и решења представљају стратегије различите комплексности, од нивоа програма, пројекта, до специфичних акција. Оне представљају начин реализације жељене будућности. Партиципативан процес омогућава да стратегије буду подржане и препознате од стране кључних стејхолдера, како би се омогућила њихова ефикасна имплементација (UN-Habitat & SIRP, *What is participatory planning?*, 2005). Свака од приказаних фаза подржана је различитим методама, техникама и алатима.

4.3.2 Методе, технике и алати процеса

Методе, технике и алати поступка интегралног процеса урбаног дизајна варирају у односу на тип рационалитета, тј. степен и врсту учешћа и колаборације у генерисању резултата одређене фазе одлучивања. У контексту интегралног урбаног дизајна, односно креирања интегралног простора и места и глокалног идентитета, обе врсте рационалитета имају значајну улогу у формирању целовите слике фрагментарних реалности. Оне у различитим фазама кроз итеративни поступак доприносе динамичности позиционирања модела. Генерално, разликују се у односу на артистичност, степен експертности и ниво колаборативности које подржавају. У Табели 10 дајем општу систематизацију метода, техника и алата који се могу користити у интегралном процесу одлучивања. Систематизацију сам урадила на основу следећих критеријума:

- типа рационалитета који подржавају: а) дисциплинарност, б) интердисциплинарност, в) колаборативност;
- фазе интегралног процеса урбаног дизајна коју подржавају: (П) припрема, (А) анализа садашњости, (В) визија, (С) стратегије, (И) имплементација;
- њихове сврхе у самом процесу: а) поспешује аргументацију, б) поспешује сарадњу и изградњу поверења, в) поспешује проток идеја и информисање, г) развија креативност, д) подиже ниво свести, е) развија идентитет и карактер простора.

Табела 11: Преглед могућих метода, техника и алата у интегралном процесу урбаног дизајна (Т. Мрђеновић).

Подршка у:

* а) дисциплинарности, б) интердисциплинарности, в) колаборативности

** (П) припреми, (А) анализи садашњости, (В) визији, (С) стратегијама, (И) имплементацији

*** а) поспешује аргументацију, б) поспешује сарадњу и изградњу поверења, в) поспешује проток идеја и информисање, г) развија креативност, д) подиже ниво свести, е) развија идентитет и карактер простора

МЕТОДЕ, ТЕХНИКЕ, АЛАТИ		Тип*	Фаза**	Сврха***
1	<p>Уметничке радионице – М</p> <p>Укључују локалну заједницу у креирање идентитета простора кроз уметничко обликовање (CommunityPlanning, 2011).</p>	в)	В), С)	<p>г), е)</p> <p>Генерисање идеја за унапређење идентитета простора.</p>
2	<p>Тематске недеље активизма – М</p> <p>Указују на проблеме и генеришу идеје и иницијативе за њихово унапређење. Представљају прилику да се у кратком времену фокусира енергија на одређену тему. Најбоље је ако прерасту у годишњу активност (CommunityPlanning, 2011).</p>	в)	С)	<p>б), в), г), д)</p> <p>Генерисање иницијатива и подизање свести о проблему.</p>
3	<p>Планирање у реалности (просторна дизајн игра) – М</p> <p>Подразумева интерактивне моделе (могу бити и дигитални) уз помоћ којих актери развијају различите развојне алтернативе (CSE, 2011).</p>	в)	С)	<p>б), в), д), е)</p> <p>Генерисање развојних алтернатива.</p>

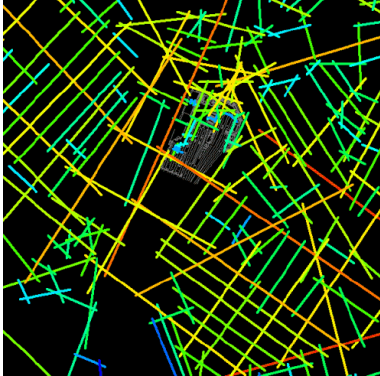
				
<p>4</p>	<p>Радионица урбаног дизајна – М</p> <p>Организује се ради генерисања разноврсних решења за урбани дизајн у интердисциплинарним тимовима кроз креативан рад (CommunityPlanning, 2011).</p> 	<p>б), в)</p>	<p>С)</p>	<p>б), в), г), е)</p> <p>Генерисање разноврсних идеја.</p>
<p>5</p>	<p>Радионица монтаже висине објеката – М</p> <p>Приказује фасаде објеката у улици. Може се користити у разумевању и развоју уличног простора (CommunityPlanning, 2011).</p> 	<p>в)</p>	<p>А), В), С)</p>	<p>в), г), е)</p> <p>Генерисање разноврсних идеја.</p>
<p>6</p>	<p>Визуелна дизајн игра – М</p> <p>Наличи игри склапања пазла. Окупља различите стејхолдере који на визуелан начин истражују могућности развоја простора. Користе се најчешће за уређење отворених простора, али и за употребу и коришћење земљишта (CommunityPlanning, 2011).</p>	<p>в)</p>	<p>В), С),</p>	<p>б), в), г), е)</p> <p>Генерисање разноврсних решења кроз интеграцију различитих слика света.</p> <p>Креирање идентитета</p>

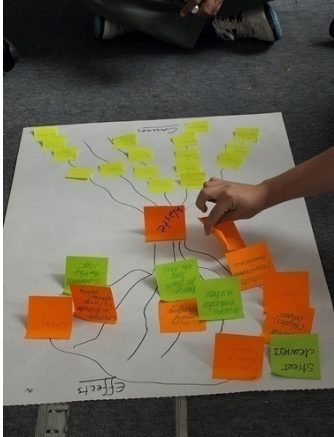
				<p>простора.</p>
7	<p>Конкурси – М</p> <p>Локални, национални, интернационални конкурси служе конкуренцији идеја и решења за имплементацију стратегије.</p>	а), б)	И)	<p>г), е)</p> <p>Генерисање разноврсних решења у имплементацији стратегије.</p>
8	<p>Јавне изложбе – М</p> <p>Окупљају мултидисциплинарне тимове да презентују своје идеје и решења за развој одређеног урбаног подручја (CommunityPlanning, 2011).</p>	б)	В), С), И)	<p>в), г), д), е)</p> <p>Генерисање разноврсних решења.</p> <p>Креирање идентитета простора.</p>
9	<p>Ментелне мапе - М</p> <p>Омогућавају разумевање тога како корисници перципирају и доживљавају одређени простор. Помажу да се ослабе позитивни и елиминишу негативни ефекти дизајна (Linč, 1974).</p> <p>http://www.sjsu.edu/cfd/docs/enactAIM_hilary/index.html</p>	а)	А), С)	<p>а), д)</p> <p>Креирање идентитета.</p>

10	<p>Употреба различитих медија - Т</p> <p>Телевизија, новине, интернет, радио користе се у различитим фазама процеса ради подизања нивоа свести, као и за потребе широке партиципације кроз веб-форуме, дискусионе групе, блогове итд.</p>	в)	П), А), В), С), И)	в), г), д) Подизање свести, широка партиципација.
11	<p>Тематске радионице – М</p> <p>Организују се у различитим фазама и могу се односити на процес визионирања, анализу проблема и могућности, генерисање стратешких алтернатива, имплементацију и акционо планирање. Користе различите експертске и колаборативне технике, као што су: „брејнсторминг“, номинална групна техника итд. Укључују разноврсне стејхолдере уз обавезну фасилитацију, као и елементе тренинга и додатне едукације актера (CommunityPlanning, 2011).</p> 	в)	А), В), С), И)	б), в), г), д), е) Развој кооперативности и интеграција мишљења, интереса, слика света.
12	<p>Обилазак терена - Т</p> <p>Користе се технике бележења, фотографисања, скицирања.</p>	а)	П), А)	а), г) Разумевање елемената урбаног простора.
13	<p>Креирање профила локалне заједнице – М</p> <p>Подразумева анализу актера који су релевантни за развојни процес. Користи технике мапирања стејхолдера у односу на ниво моћи, ресурсе, ниво интереса (UN-Habitat, <i>Urban Governance Toolkit Series</i>, 2003).</p>	в)	П)	а), б), в), д) Разумевање контекста.

14	Урбана морфологија – М Односи се на анализу промене урбаних склопова и карактера и коришћење простора у времену, укључујући промену социо-економског контекста (Đokić, 2009).	а), б)	П), А),С)	а), г), е) Разумевање развојног следа урбаних склопова.
15	Симулационе игре – М Користе се у ситуацијама када актери треба да разумеју различите погледе на свет. Подразумевају рад у групама уз помоћ фасилитатора. Могу бити разноврсне (нпр. интерактивни модели) и најчешће користе технику промене улоге, где су актери у новој преговарачкој ситуацији (Urban-Toolkit, 2009).	в)	С)	б), в), д) Разумевање различитих слика света, ставова и интереса.
16	Анализа уличног склопа - Т Подразумева анализу просторно-физичких карактеристика уличног простора у односу на величину и облик парцеле, уличну трасу, висину и карактер објеката, улични профил (Urban-Toolkit, 2009).	а), в)	А), С)	а), г), е) Разумевање садашњег и будућег карактера уличног простора.
17	Системска оцена урбаног простора - Т На интегралан начин даје процену социо-економских и еколошких карактеристика простора, као и његовог карактера и идентитета, укључујући квалитативну и квантитативну анализу (Urban-Toolkit, 2009).	а), б)	П), А)	а), д) Разумевање садашњег стања у урбаном простору у релацији са социо-економским.
18	Мапирање простора – Т, А Мапирање простора помаже да се схвате утицаји развоја простора и његовог садашњег стања на интегралан начин, користећи ГИС технологију и интерактивне мапе (које приказују фактографију), тематске мапе, мапе утицаја, развојне мапе.	а), б), в)	А), С), И)	а),в), д) Разумевање садашњости и будућности на интегралан начин.

	 <p>http://picasaweb.google.com/sjsu.upc/UPCWebsiteFolder#</p>			
<p>19</p>	<p>Просторно-синтаксна анализа - М</p> <p>Утврђује позицију улица у мрежи и ниво социјабилности отвореног простора у односу на позицију нивоа конективности. Користи ГИС. Заснована на теорији социјалне логике простора (Hiller, 2007).</p> <p>http://www.lydiaheard.com/citywalker/theory/</p>	<p>а)</p>	<p>А), С)</p>	<p>а)</p> <p>Разумевање социјабилности отвореног простора.</p>
<p>20</p>	<p>Анализа социјалног контекста - М</p> <p>Помаже да се схвати начин на који људи живе и користе одређени простор, да се утврди ниво социјалног капитала и културолошке карактеристике, као и да се повећа перцепција о безбедности и карактеру простора. Користи технике интервјуа, анкете, посматрања, вођених дискусија. (Grootaert Christian, Thierry van Bastelar, 2002)</p>	<p>а), б)</p>	<p>П), А)</p>	<p>а)</p> <p>Разумевање социјалног контекста.</p>

<p>21</p>	<p>Дијаграми – М</p> <p>Омогућавају да се систематизују идеје и размишљања у различитим фазама процеса. Најчешће се користе технике анализе слабости, снага, могућности и претњи (СВОТ), анализе поља сила, проблемског стабла, стабла циљева, дијалога са проблемом и могућностима (Pavličić, <i>Teorija odlučivanja</i>, 2004; Fisher, <i>Building bridges between citizens and local governments to work more effectively together through participatory planning – Toolkit</i>, 2005).</p> <p>http://www.flickr.com/photos/saralparker/2601430009/</p>	<p>а), б), в)</p>	<p>А), С)</p>	<p>а), в), д) Систематизација.</p>
-----------	---	-----------------------	---------------	---

На основу претходно изнете систематизације и мог личног искуства у конципирању и реализацији већине презентованих метода и техника, закључујем да методе и технике приказане Табелом 11 фрагментарно подржавају модел интегралног урбаног дизајна и креирања интегралног простора и места. Стога ћу у наредним поглављима указати на потребу за интегришућим методама и презентовати принципе *интегралне игре урбаног дизајна* као методе која има потенцијала да динамично укључи појединачне методе и технике, сходно позиционој динамичности модела. О овоме ће више речи бити у каснијем излагању.

4.3.3 Проширена улога урбаних дизајнера

Аутор Радовић сматра да се: “Урбано планирање и дизајн састоји од различитих дисциплина у односу на природу и реалност одређене урбане ситуације. Традиционална битка ко је лидер и које важнији у планерском процесу (географ, архитекта, економиста, социолог, технички експерти, све врсте инжењера, истраживача, саобраћајца, адвоката, менаџера, уметника, итд.) рефлектују још увек недовољно развијене алате Урбаног планирања и дизајна – координације, етике, професионализма.” (Radović, 1996, стр. 16) У односу на сложеност процеса одлучивања у урбаном дизајну улога урбаних дизајнера се развија у односу на степеновање свести о окружењу.¹⁵³ Гроат дефинише седам нивоа свесности које архитекта-култиватор треба да развије, од сопственог интереса, до заједничког – општег добра.¹⁵⁴ Кључна тачка у развоју свести је ниво трансформације, где се од личних интереса креће ка реализацији општег добра (Groat & Wang, 2002).

Сложеност проблематике регенерације у односу на широку партиципацију и учешће интердисциплинарних актера отвара питање проширивања улоге струке у развојном процесу. Заправо, урбани дизајнер у циљу квалитетног вођења и фасилитирања процеса треба првенствено да буде високо образован и мултидисциплинаран субјекат који разуме сложеност о окружења и заједнице. Такође, требало би да влада различитим врстама метода, техника и алата како би могао да на прави начин дизајнира интегрални процес¹⁵⁵ и како би омогућио квалитетан проток информација и генерисање концепата у социјалним аренама кроз комуникативну акцију. Са друге стране, Волтерс и Браун (Walters и Brown) су мишљења да је избор пута истраживања у урбаном дизајну на самим стручњацима: “Из једне перспективе, архитекта или планер може одабрати да игнорише прошлост у циљу трагања за визијом слободне будућности. Или може мислити да тражење решења за данашње сложене проблеме у урбаном дизајну не оставља времена за ‘езотеричну’ студију прошлости, бирајући да ситемски истражује прошлост у академском домену” (Walters &

---

¹⁵³ “Планери треба да разумеју повезаност планерских активности на различитим нивоима. Они треба да идентификују односе и координишу активности и одлуке које ће увести различите актере у процес изградње. Они морају развити метод за превођење генералних стратегија и политика у врло детаљне планове и програме концентрисане на решавање појединих проблема.” (Lazarević N., 1995, стр.11)

¹⁵⁴ Архитектура и урбанизам као носиоци социјалних промена задиру у домен политике и друштвене организације, самим тим и прерасподеле моћи у друштву. Питање је да ли су архитекти и урбанисти у пракси спремни да преузму улогу друштвеног ослобађања, јер ако делују само у оквиру просторно-физичких манифестација, репродукују постојеће односе у социјо-економској и политичкој сфери. Питање се јавило као реакција на интервју *Space, knowledge and power*, који је Рејбиноу (Rabinow) направно са Фукоом (Foucault) (Foucault, 1982).

¹⁵⁵ “Улога планирања је пре свега координација и разрешавање конфликта, што тражи нове вештине и технике [...] Улога актера у процесу изградње простора се мења и планирање мора то да прати развијајући процедуре које ће бити континуалне, иновативне и омогућавати имплементацију у условима различитих и конфликтних интереса.” (Lazarević N., *Urbano planiranje i društveno političko okruženje*, 1995, стр.11) “Урбани планери, који чине део управног апарата, у политичкој арени нису неутрални стручњаци који припремају најбоље планове за друштвену заједницу, планове који ће извршити прерасподелу моћи и ресурса у друштву или заступати интересе социјално угрожених слојева као ни планове који ће својом креативношћу и иновацијама мобилисати различите друштвене слојеве на остварењу заједничких великих циљева.” (Lazarević N., 1995, стр. 85-86)

Brown, 2004, стр. 4). Ја бирам становиште да урбани дизајнери и архитекти треба да прошире свој домен.

У том смислу, говорећи о сложености осмишљавања, вођења и фасилитирања процеса интегралног урбаног дизајна, дотичем се филозофских позиција достизања рационалитета и етике у комуникативном поступку. Питање је да ли су урбани дизајнери у домаћем контексту спремни да преузму улогу друштвене еманципације кроз образовање и еманципацију субјеката и појединаца. Са друге стране, ако делују само у оквиру просторно-физичких манифестација, они репродукују постојеће односе у социо-економској и политичкој сфери. Такође, ако подразумевају да просторни склопови сами за себе могу довести до друштвених промена (као у случају модерне), долази до краткотрајних резултата. Интегрални приступ урбаном дизајну акценат ставља на развојни процес, као водећу димензију у креирању просторних решења. С тим у вези урбани дизајнери имају вишедимензионалну улогу. Форестер (Forester) разликује типове понашања стручњака у односу на различите контексте: планер као регулатор, планер као преговарач, планер као медијатор и фасилитатор процеса (Forester, 1989). Тако се, по овом аутору, урбани дизајнери поред експертизе у домену естетике, форме и волуметрије појављују и као вође и фасилитатори комуникативно-креативног процеса грађења решења у различитим социјалним аренама.

Овде се изнова дотичем појма вођења и фасилитације, односно етике у комуникативном процесу. Сматрам да у интегралном урбаном дизајну вођење подразумева стратешку комуникативну акцију, на начин да се путем ње врши додатна едукација учесника у процесу, у циљу еманципације, како би постали активни чиниоци развоја и својим учешћем допринели бољитку и идентитету простора. Такође, вођење се користи у ситуацијама када треба рационализовати проблем, визију или развојну алтернативу кроз систематизацију или евалуацију у односу на њене ефекте по различите димензије одрживости. Вођење се у овим случајевима мора ослонити на комуникацију која поштује Масловљев (Maslov) „хрскавичави селф“, појединце и интегритет индивидуе.

Сматрам да се у интегралном урбаном дизајну фасилитација користи у случајевима када су учесници довољно еманциповани, односно свесни да отворена комуникација доприноси заједничком и персоналном бољитку. То не значи да се учесници одричу својих интереса, већ да су оријентисани на предности креирања укупне слике будуће реалности. Тада се фасилитација заснива на отвореној комуникацији, која постаје основ за уметничку димензију процеса. У том смислу, она артикулише идентитете и вредносна опредељења у

кохерентну целину, подржавајући и оснажујући различита мишљења кроз аргументацију, све у циљу стварања иновативних решења. По Ивковићу: “[...] *комуникативна ситуација* се може створити једино ако саговорника не концептуализујемо са самим собом. Предуслов интерсубјективности јесте превазилажење *принуда филозофије субјекта*.” (Ivkić, 2006, 71-72)

Стручњаци могу имати еманципаторску улогу појединца и друштвених група уколико је процес итеративан, инкременталан и етички комуникативан, што подразумева његову институционализацију и нове експертизе за архитекте и урбанисте, који се више не баве само физичким обликовањем. На тај начин, кроз процесе перманентне едукације локалне заједнице, указујући на могуће просторно-физичке и институционалне варијанте, као и начине укључивања у развојне процесе, урбани дизајнери могу утицати на друштвене промене. То подразумева услов да разумеју, прихвате и едукују се за нову улогу вођења, медијације и фасилитације развојног процеса. По Волтерсу и Брауну (Walters и Brown) “Најбољи дизајнери су талентовани и фини људи који су отворени ка јавној партиципацији и који разумеју да је грађење градова колаборативан чин” (Walters & Brown, 2004, стр. 118)

5.0 ИНТЕГРАЛАН УРБАНИ ДИЗАЈН У ФУНКЦИЈИ ДОСТИЗАЊА КВАЛИТЕТА УРБАНЕ РЕГЕНЕРАЦИЈЕ

У завршном поглављу изнећу закључне резултате дискусија, разматрања и анализа представљених у централна три поглавља. Закључци ће се односити на природу односа према амбијенталним вредностима у урбаном развоју окарактерисаном плуралним друштвом. Како је он у релацији с развојним парадигмама, то имплицира промену улоге урбаног дизајна у афирмацији наслеђених и креирању нових вредности у контексту одрживог развоја. Надаље, закључци ће се односити на верификацију полазних хипотеза, односно на чињеницу да процесно оријентисани урбани дизајн остварује виши ниво интеграције у процесу регенерације. Хипотезе ће бити доказане или оповргнуте у односу на излаз из вишекритеријумске анализе примера (случајева) и претпостављеног модела. Резултат верификације хипотеза представљаће улазни параметар за дефинисање принципа (услова) интегралног урбаног дизајна у процесу урбане регенерације. Излази из истраживања постаће основ за дефинисање препорука за даља истраживања у области урбаног дизајна и урбане регенерације.

5.1 ПРОЦЕС АФИРМАЦИЈЕ И КРЕИРАЊА АМБИЈЕНТАЛНИХ ВРЕДНОСТИ

Предмет урбане регенерације представљају амбијенталне вредности које се различито дефинишу у односу на схватање бољитка у различитим развојним парадигмама. Данас су паралелно присутне парадигме економског, социјалног, физичког, колаборативног и одрживог планирања. Одржива парадигма, као најмлађа, укључује у себе „старије парадигме”, равноправно их поштујући кроз принцип њихове међусобне интеграције. Како се за сваку парадигму везује другачија концепција простора, и доминантан развојни сектор, бољитак је директно пропорционалан фаворизованој парадигми. На тај начин, говорећи нпр. о парадигми економског планирања, амбијенталне вредности, односно бољитак у урбаном простору односи се на подизање економске вредности одређене локације, самим тим и квалитета простора. Исти принцип везује се и за остале парадигме.

Одрживи развој, како је дефинисан у међународним документима и филозофско-теоријским критичким прегледима, интегрише различите парадигме на рационалан и системски начин. Он обухвата и рационално-системску и колаборативну парадигму. Просторна концепција одрживе парадигме промовише интегралан, вишедимензионалан простор. Његове карактеристике се везују за различите врсте интеграција. На првом месту

за интеграцију глобалног, регионалног и локалног простора и њихових вредности, при чему се промовише глокално место. Концепција глокалног места је динамична у односу на међусобну заступљеност глобалних и локалних вредности и идентитета, и зависи од конкретног контекста урбаног простора. У том смислу, амбијенталне вредности треба да афирмишу наслеђене (локалне, регионалне и националне) вредности тако да их позиционирају на мапи шароликних глобалних идентитета, пажљиво се односећи према хомогенизацији идентитета које глобализација носи са собом.

На другом месту одрживо, вишедимензионално место треба да integriше различите концепције простора, односно димензија одрживости. Закључујем да се у одрживом урбаном развоју говори о интегралним амбијенталним вредностима и квалитативним карактеристикама места које усаглашавају односе између сватања бољитка у различитим развојним парадигмама. У том смислу бољитак се не везује само за социјални напредак, социјалну кохезију, унапређење квалитета живљења или физичко улепшавање, већ на целовито сагледавање развоја који има процесну природу. Природа процеса односи се на цикличну развојност интегралног простора, места и амбијенталних вредности у односу на конкретан културолошки, социо-економски и просторно-физички урбани контекст.

То заправо значи да одређена грађена и урбана целина може бити снажно обојена наслеђеним вредностима, које дефинишу њен специфичан идентитет и опредељују њен економски и социјални развој.¹⁵⁶ Са друге стране, постоје случајеви урбаних простора у којима није изражено наслеђе¹⁵⁷, где амбијенталне вредности тек треба да се креирају у процесу интеграције различитих парадигми. У овим срединама управо социо-економски развој дефинише амбијенталне вредности. Закључујем да заштита и развој амбијенталних вредности у оба случаја подразумева процес креирања интегралног места, а да су разлике су у природи његовог настајања и афирмације. Дакле, амбијенталне вредности се афирмишу као постојеће и креирају као нове у процесу стварања интегралног простора и места као предмета одрживе урбане регенерације.

Како обухвата различите развојне димензије, у овом процесу учествују разноврсни појединци (групе) и субјекти (организације и институције) који су носиоци ових вредности. Сваки од њих са собом носи одређени интерес, било да је он освешћен или не, односно тип рационалитета кроз сопствену слику света. У том смислу, сама природа процеса је партиципативна, односно инклузивна. У контексту демократског друштва и

---

¹⁵⁶ Анализиран је пример (случај) плана за туристичко активирање Голубачке тврђаве (Radosavljević, Mrdenović, Krell, & Pavić, 2010).

¹⁵⁷ Анализиран је пример (случај) кварта Магдолна (*Regeneration Program in Budapest – Józsefváros, Magdolna Quarter Program*, 2008).

модерне управе сваки од интереса равноправно улази у процес интеграције. Сам процес треба да покаже легитимност рационалитета или њихову заступљеност у крајњем исходу интеграције. Стога је процес окарактерисан као истовремено инкременталан ('одозго на горе') и инструменталан ('одозго на доле').

Овде се ослањам на Флајвбјергово (Flyvbjerg) карактерисање Хабермасове (Хабермас) филозофије и Фукоов (Foucault) поредак дискурса. "Хабермас је универзалиста и 'top-down' моралиста у односу на комуникативни процес: правила за коректно и етичко вођење процеса су унапред дата, у форми захтева за идеалну комуникациону ситуацију. Супротно томе, он је 'bottom-up' ситуациониста: оно што је истинито у комуникативном процесу дефинисано је од стране његових учесника." (Flyvbjerg, 2002, стр.4). Са друге стране, Фуко (Foucault) истиче да поредак дискурса у одређеном друштву може имати искључујуће особености, стварајући затворене кругове, табу теме, односно одређену традицију и ритуал дискурса, без обзира на савременост друштвене организације: "*Слична дискурсна друштва*, са њиховим двосмисленом игром како тајне, тако и њеног обелодањивања данас више не постоје. Али то не би требало да нас обмане. Чак и у поретку истинитог дискурса ослобођеног свих ритуала, и даље постоје видови присвајања тајни и неразмењивост улога [...]" (Фуко, 2007, стр. 31) "Тако се може описати једно стабло исказног извођења: у његовом подножју искази оперишу правилима образовања у њиховом највећем опсегу; на врху, и после одређеног броја гранања, налазе се искази који уводе исту правилност, али тананије артикулисану, боље разграничену и локализовану по своме опсегу" (Фуко, 1998, стр. 159)

Говорећи о процесу креирања интегралног места, осврћем се на разматрање које се односило на улогу урбаног дизајна у процесу регенерације. У разматрању сам отворила питање његове релације са урбаним планирањем. Процесно оријентисан урбани дизајн карактеришу различите димензије: субјективно-експресивна, уметничко-креативна, социјално-комуникативна, интердисциплинарна и техничка. Закључујем да феномен интегралног простора и места представља предмет одрживе урбане регенерације и да опредељује процесно оријентисани урбани дизајн као доминантну дисциплину у регенеративним процесима. Овај закључак заснован је на формирању глокалног идентитета места, као једног од његових карактеристика. У том смислу, субјективно-експресивна, креативно-уметничка и комуникативна димензија урбаног дизајна има водећу улогу у формирању идентитета.

Са друге стране, социјално-комуникативан процес карактеристичан је и за савремено урбано планирање, у којем се кроз преговарање различитих интереса кроз управљање конфликтима долази до различитих решења (исхода конфликта) у урбаном простору. Типови рационалитета који се у њему укључују и преговарају – користећи методе и технике интересног преговарања и медијације – имају ограничење у Хабермасовом (Habermas) комуникативном консензусу. Препреке у процесу комуникације усмеравају планерски процес да у конфликтним ситуацијама засигурно обезбеди консензусална решења. У Прилог А овоме иду различити ставови да консензус није увек могуће остварити, што је и у самом раду дискутовано. Међутим, основи став у истраживању је да интегрално место подразумева консензус, те је стога урбани дизајн као процес дискутован као водећа дисциплина у којој је могуће остварити креативни миље за превазилажење препрека у комуникацији, што је аргументовано ставовима аутора Џејкобс, Харвија, Форестера, Довеј, Ландрија, Кастелса (Jacobs, Harvey, Forester, Dovey, Landry, Castells).

У том смислу, процесно оријентисани урбани дизајн значајан је у урбаној регенерацији из два разлога. Први је да се путем њега може афирмисати постојећи или креирати нови идентитет, користећи се његовом уметничком, креативном, комуникативном, субјективно-експресивном и интердисциплинарном димензијом. Други је да у ситуацијама када нису изражене наслеђене амбијенталне вредности постоји већа вероватноћа достизања консензуса у његовој социјално-комуникативној димензији. Ова димензија урбаног дизајна омогућава развој креативног миљеа за чврсту и меку инфраструктуру. Закључујем да процесно оријентисани урбани дизајн, у односу на урбано планирање и традиционално схваћен урбани дизајн као урбанистичко пројектовање, са теоријског становишта има већу вероватноћу за креирање интегралног простора и места односно интегралних амбијенталних вредности у одрживој урбаној регенерацији.

5.2 ВЕРИФИКАЦИЈА ПОЛАЗНИХ ХИПОТЕЗА

Процесно оријентисани урбани дизајн са теоријског становишта има већу вероватноћу за остваривање консензусалних решења. Полазне хипотезе су се односиле на успостављање релације између процесно оријентисаног урбаног дизајна и квалитета регенерације. Говорећи другачије, процесно оријентисани урбани дизајн остварује виши ниво интеграције у регенеративним процесима. Како су научно засноване кроз теоријска разматрања, остаје да се верификују анализом три различита примера (случаја) урбане

регенерације у односу на њихов просторни обухват, заступљеност наслеђених и „скривених, потенцијалних“ амбијенталних вредности.

Случајеви су анализирани у односу на формиране критеријуме/апарат и интегралне индикаторе (видети Табелу 6) за достизање интегралног простора и места којег дефинишу релативно трајни идентификатори простора са динамичним и разноврсним идентитетима и релацијама између њих. Апарат умрежава развојне процесе социјалног капитала дефинишући их као сет критеријума: В1) изградња поверења, В2) повезивање, В3) успостављање партнерстава кроз а) когнитивне и б) структурне елементе, у релацији са А) процесом урбаног дизајна и Б) инструментом урбаног дизајна који исходи из таквог процеса. На основу критеријума и индикатора могуће је формирати три типа интегралног простора и места који су повезани са нивоом развојности социјалног капитала и типом колективне акције:

- 1) ФРАГМЕНТИ ИНТЕГРАЛНОГ ПРОСТОРА – оснаживање заједништва и идентитета локалног места по глобалним стандардима, у којем се развијају динамички идентификатори простора медијацијом кроз централни простор. Колективна акција је заокружујућа, унутрашња, реактивна, уз интензиван развој хоризонталних мрежа.
- 2) УСПОСТАВЉАЊЕ ВЕРТИКАЛНЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ КА ТРАЈНИМ ИДЕНТИФИКАТОРИМА – динамички идентификатори простора су формиран и процес је успоставио релације са трајним идентификаторима простора. Место интегрише локалне и глобалне вредности. Колективна акција је интерактивна, унутар-спољна, уз доминантну хоризонталну интеграцију ка вертикали.
- 3) ФОРМИРАЊЕ ИНТЕГРАЛНОГ ПРОСТОРА – остварена је релативно трајна мрежа вертикалних и хоризонталних идентификатора простора (трајних и динамичких), успостављањем хоризонталне и вертикалне интеграције. Колективна акција је проактивна, повезујућа, спољно-унутрашња, уз формирање глобалног места.

На основу анализе представљене у поглављу 4.2.3. закључујем да процесно оријентисани урбани дизајн остварује виши ниво интеграције у оба случаја коришћења рационалне и колаборативне парадигме, интегришући инструментално-стратешки и комуникативно-стратешки приступ у односу на степен заштите јавног интереса у конкретној урбаној средини.

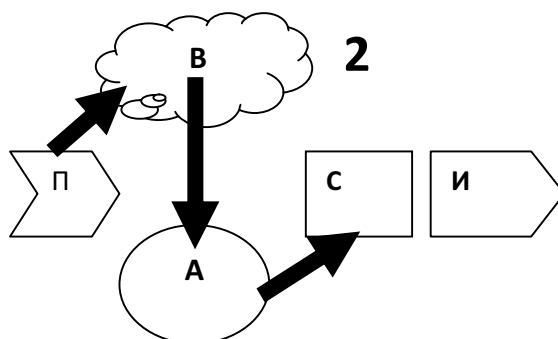
Први анализирани пример урбане регенерације кварта Магдолна у Будимпешти као полазну основу има девастирани урбани простор, одсуство трајних идентификатора, социјално-просторну разбијеност и економску деградираност. У процесу урбаног дизајна формиран је инструмент интеграције у форми програма и конкретних пројеката. Као институционална унапређења, формирана су координациона тела између хоризонталне и вертикалне интеграције (центар локалне заједнице као испостава општинског управљачког одељења). Фокус у регенерацији је био на изградњи социјалних мрежа, односно јачању поверења и социјалне кохезије, као првог степена развојног социјалног капитала. На тај начин формирано је „место заједништва“ са потенцијалом за даљи развој кроз итеративан процес регенерације (видети Табелу 8).

Процес интегралног урбаног дизајна ојачао је локалну заједницу путем њеног активног и широког укључења у креирање идентитета места и његове реализације. Ово је постигнуто кроз конкретне пројекте, користећи се различитим методама и техникама урбаног дизајна. Као излаз из прве фазе програма остварен је већи ниво припадности и осећаја власништва над простором, што је уједно повећало безбедност урбаног простора (кроз смањење стопе криминала, проституције, наркоманије). Као потенцијал за даљи развој препозната је присутност средње класе у кварту, као носиоца развојног социјалног капитала. Центар локалне заједнице постао је средиште за развој чврсте и меке инфраструктуре и креативног миљеа, окупљајући становнике различитих старосних категорија. Један од циљева центра је додатна едукација кроз различите програме, нарочито преквалификације, у функцији отварања нових радних места у кварту, по принципу „радим где станујем“.

Закључујем да је у првом примеру остварен виши ниво интеграције у односу на почетну позицију, кроз формирање места заједништва у којем су амбијенталне вредности формиране од стране самих становника – ’одоздо на горе’, уз вођење процеса ’одозго на доле’. Овакав процес је морао бити вођен, јер је локална заједница била разбијена, без обједињавајућих вредности, а са скривеним амбијенталним вредностима у машти и рационалитету самих становника. Кад кажем вођен (фасилитиран), то се односи на Хабермасову (Habermas) стратешку акцију са позитивним екстерналијама по шире друштвене групе (Фукујамини/Fukuyama кругови поверења и Вулкоков/Wolcott развојни социјални капитал). У том процесу дошло је до филтрирања разноврсних рационалитета ка квалитативним унапређењима места, кроз инкременталан и итеративан процес едукације и уз коришћење различитих типова метода и техника урбаног дизајна

(рационалних, дисциплинарних, колаборативних, креативних). Као излаз, формиран је фундамент за развојни социјални капитал, односно развој осталих димензија простора и места. Коришћени инструмент урбаног дизајна у процесу урбане регенерације је програмско-стратешког, инструктивног и отвореног типа. На тај начин он омогућава наредне циклусе итерације у развоју интегралног простора и амбијенталних вредности. Пут проласка кроз фазе процеса интегралног урбаног дизајна ишао је преко „емоционалне“ визије, подстичући жеље становника за бољим животом. Имплементација је вођена кроз седам пројеката, уз активно учешће локалног становништва у фази конципирања и реализације дизајнерских решења (Шема 12).

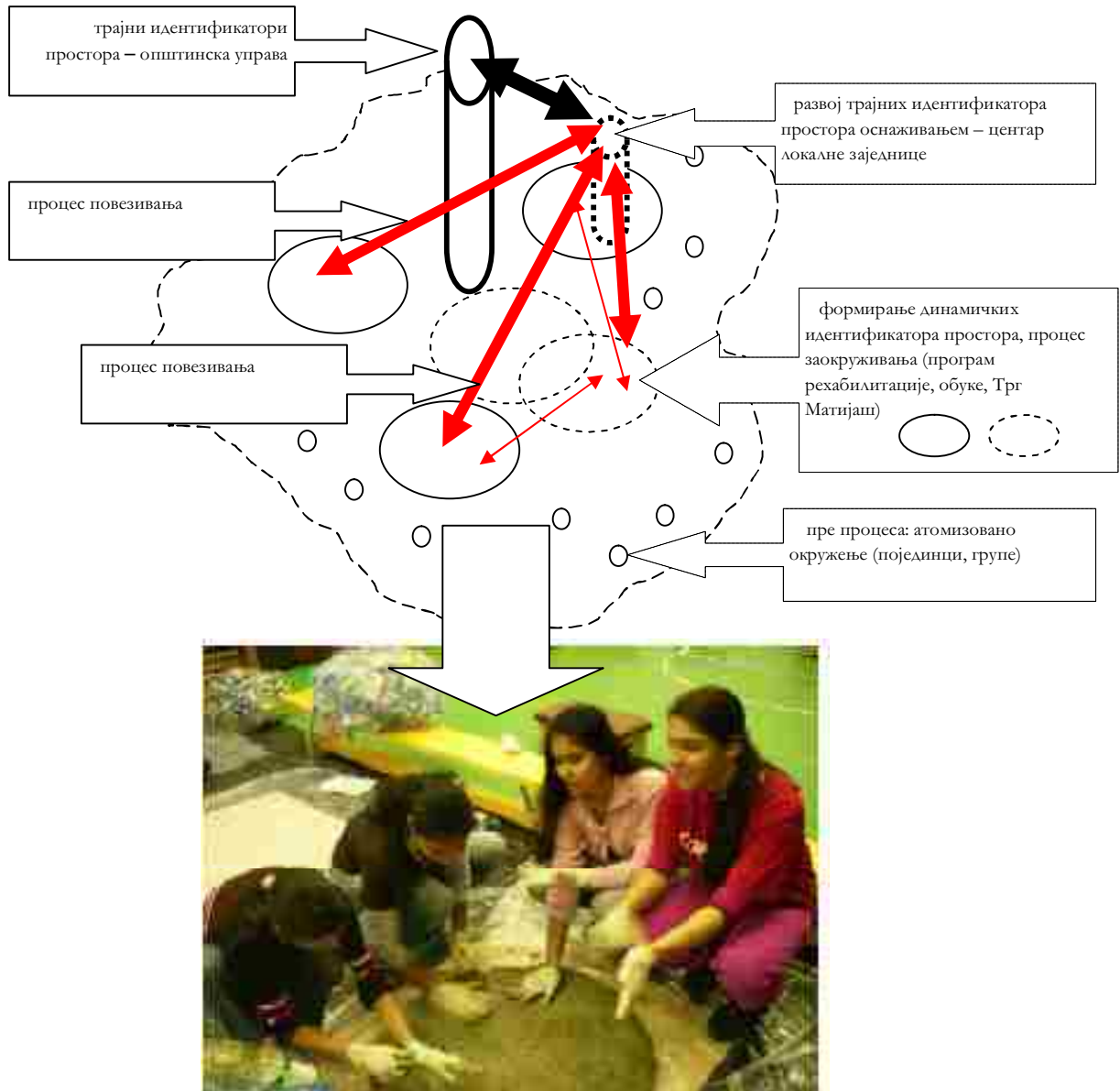
Шема 12: *Пут интегралног процеса урбаног дизајна у процесу урбане регенерације кварта Магдолна.*

(П) – припрема процеса; (В) – визија; (А) – анализа постојећег стања; (С) – циљеви, стратегије; (И) – имплементација и мониторинг

Као излаз из процеса формиран су елементи интегралног простора кроз развој трајних идентификатора простора (центар локалне заједнице, Трг Матијаш) од стране виших управљачких нивоа, са успостављеним релацијама за међусобно повезивање кроз програме обуке, преквалификације, запошљавања, смањења криминала. У том смислу, као излаз из овог типа интегралног простора формирано је место заједништва као први ниво развојности (Шема 13).

Шема 13: Тип интегралног простора и места формираног у процесу интегралног урбаног дизајна за урбану регенерацију кварта Магдолна.

Слика 27: Формирано место заједништва као прва димензија интегралног простора, места и социјалног капитала.

Други анализирани пример – урбана регенерација Голубачке тврђаве и њеног окружења – као полазиште има снажно изражене амбијенталне вредности у наслеђу и природном окружењу. Голубачка тврђава, Национални парк Ђердап, река Дунав, представљају трајне идентификаторе овог простора. За разлику од претходног случаја, овде је проблематика била -- креирати остале димензије интегралног места, односно укључити трајне идентификаторе у савремени живот локалне и шире заједнице кроз њихово активирање у функцији развоја културног туризма. Коришћени управљачки инструмент је био пројектно-стратешког типа, уз помоћ којег су на инкременталан и итеративан начин препознате и формиране мере (пројектни програми) из различитих сектора одрживости (институционалног, социо-економског, вредносног, идентитетског). Инструмент је у првом итеративном циклусу подигао свест о значају интегралног приступа развоју Тврђаве и њеног окружења.

Закључујем да је у процесу формирано место са успостављеним релацијама хоризонталних вредности ка трајним идентификаторима простора (видети Табелу 9 и Шему 15). У том смислу, неке од мера реализоване су у самом процесу. Основ за одрживост овог инструмента, у смислу развоја вишедимензионалног места, представљају препоруке за институционална унапређења на локалном нивоу, у циљу остваривања већег степена хоризонталне и вертикалне интеграције. На тај начин процес је обезбедио повезивање на релацији хоризонталне и вертикалне интеграције, кроз фасилитацију и вођење.

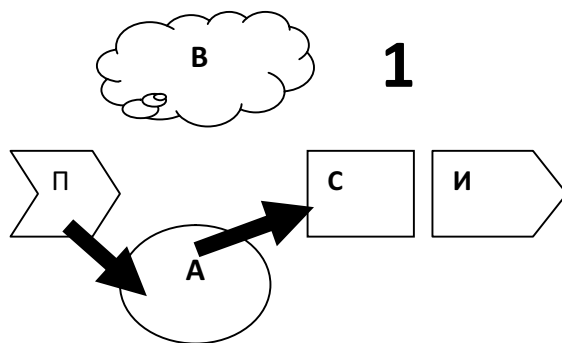
Сам процес је користио различите методе и технике урбаног дизајна, укључујући студенте и урбане дизајнере као носиоце креативности, а локалну и ширу заједницу као његове чиниоце. На тај начин се кроз различите облике социјалних арена између појединаца/субјеката и група/институција, покренуо развој меке инфраструктуре у циљу унапређења процедура и протокола за институционализацију и одрживост решења. Закључујем да је у овом примеру остварен виши ниво интеграције ка трајним идентификаторима простора, у смислу подизања нивоа свести за остваривање релација и њихову ширу интеграцију кроз дефинисање мера од стране стејкхолдера и актера на различитим управљачким нивоима. На тај начин формиран је основ за развој интегралног места кроз отворен и прескриптиван инструмент итеративне природе.

Због изражених заштићених вредности пут интегралног процеса урбаног дизајна је ишао од СВОТ анализе постојећег стања, до давања варијантних решења за све четири димензије урбане регенерације (Шема 14). Постигнута су институционално-легислативна

унапређења; унапређења идентитета места кроз варијанте за грађени простор и пратеће активности, водећи рачуна о еколошкој сензитивности; социјална унапређења кроз активирање Тврђаве и њеног окружења за развој туризма, привлачење туриста и већу социјалну кохезију; унапређење економског развоја у смислу отварања нових радних места развојем културног туризма.

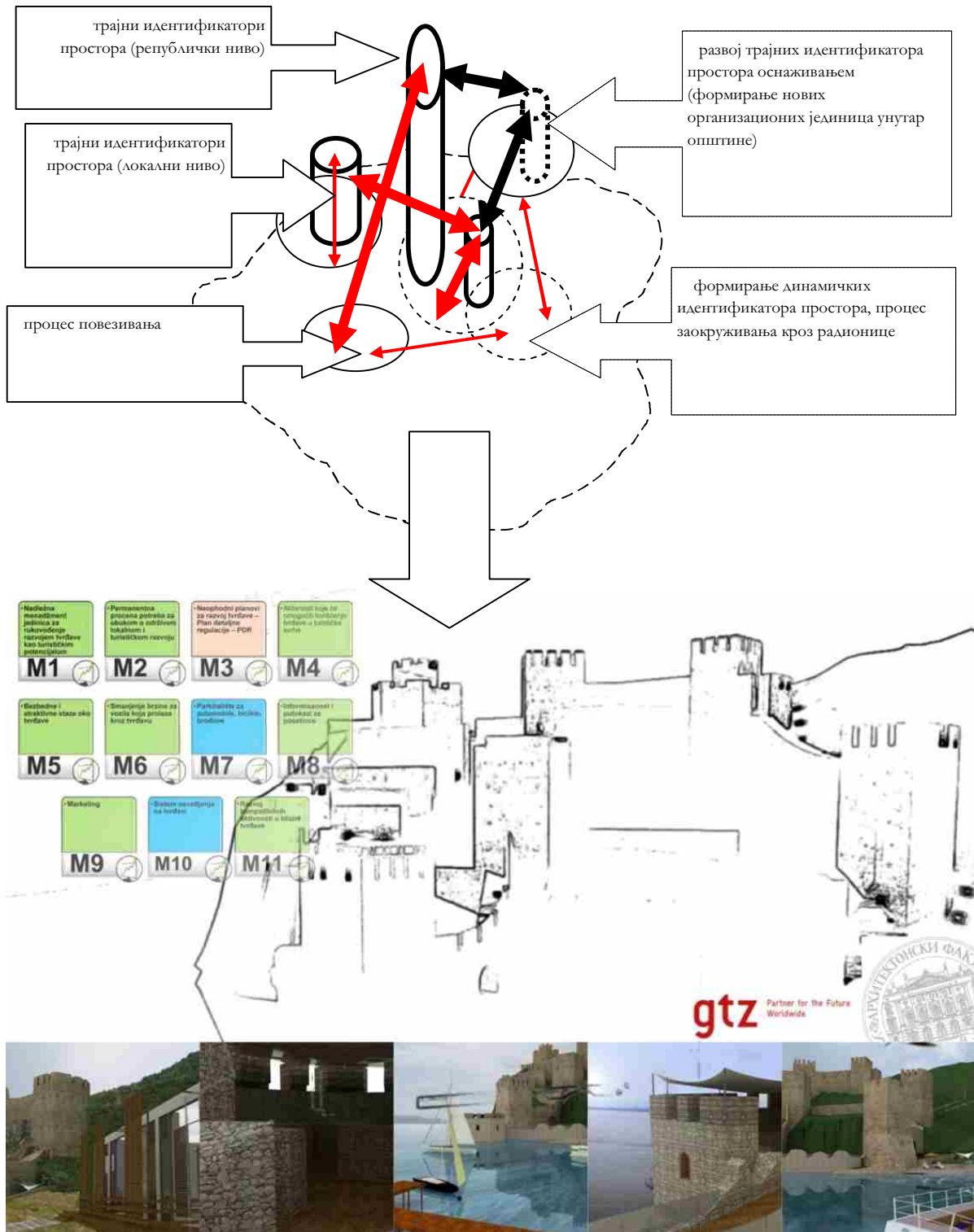
Шема 14: Пут интегралног процеса урбаног дизајна у процесу урбане регенерације Голубачке тврђаве.

(П) – припрема процеса; (В) – визија; (А) – анализа постојећег стања; (С) – циљеви, стратегије; (И) – имплементација и мониторинг

Процес је креирао арену за успостављање партнерстава између разноврсних интереса међу актерима. У том смислу визија би требало да буде дефинисана у наредном итеративном процесу као тип Ландријевог (Landry) обједињавања интереса у кохерентну слику будућности. Излаз из процеса је развио другу димензију социјалног капитала, односно повезивање између трајних и динамичких идентификатора простора на различитим управљачким нивоима. Ово је потврђено укључивањем Општине Голубац у програм ЕУ који користи иновирани инструмент за наредни циклус ширег обухвата урбане регенерације (Шема 15).

Шема 15: Тип интегралног простора и места формираног у процесу интегралног урбаног дизајна за урбану регенерацију Голубачке тврђаве и њеног окружења.

Слика 28: Формирано место заједништва и повезивања као прва и друга димензија интегралног простора, места и социјалног капитала.

Трећи анализирани пример урбане регенерације Ференцвароша у Будимпешти као полазну основу има истовремено наслеђене амбијенталне вредности и девастиран урбани простор. У том смислу простор има дефинисане трајне идентификаторе у деловима који су ближи централној градској зони. Остали делови простора имају дефинисане амбијенталне вредности у виду морфолошких образаца, али су девастирани у смислу квалитета живљења и социјалног капитала заједнице. У овом примеру формиран је инструмент стратешко-пројектног типа који се и данас имплементира. Инструмент је обезбедио вертикалну и хоризонталну институционалну интеграцију. Са аспекта афирмације и креирања амбијенталних вредности инструмент је обезбедио трајни развој интегралног места у смислу, како сам већ рекла – креирања места као система релативно трајних идентификатора идентитета простора у снажној релацији са динамичним идентитетима у окружењу¹⁵⁸ (видети Табелу 10 и Шему 17).

У деловима урбаног простора где су присутне изражене наслеђене вредности, инструмент је обезбедио њихову заштиту на интегралан начин. То је подразумевало укључивање локалне заједнице у процес шире афирмације места и његове препознатљивости на нивоу читавог града. Инклузивност је обезбеђена кроз различите типове социјалних арена, фокусирајући се на пројекте и мере који обезбеђују ширу социјалну кохезију кроз унапређење отворених јавних простора увођењем компатибилних активности (услуга, заната, итд.), акцентујући аспект мобилности формирањем интегрисаних улица. Сваки пројекат и мера је филтрирана кроз партиципативан поступак, укључујући релевантне институције из домена заштите културно-историјског наслеђа, урбанистичких и социјалних служби, приватног сектора, НВО и локалног становништва. У овом случају процес је фасилитиран између различитих субјеката, организација и институција од стране координационог тела. Координационо тело имало је функцију стратешке планерске агенције.

У деловима простора за наслеђеним морфолошким обрасцима и специфичним карактером тог простора, али и девастираним социјалним капиталом, тежило се на интегралан начин обезбедити економски вођену регенерацију афирмацијом позитивних и минимизирањем негативних ефеката центрификације. У том смислу, повећани су капацитети изграђености са задржавањем основних карактеристика морфолошких образаца и спроведено њихово унапређење кроз трансформацију унутрашњих дворишта у рекреативне просторе. Такође, поред регенерације морфолошких образаца, посебно је

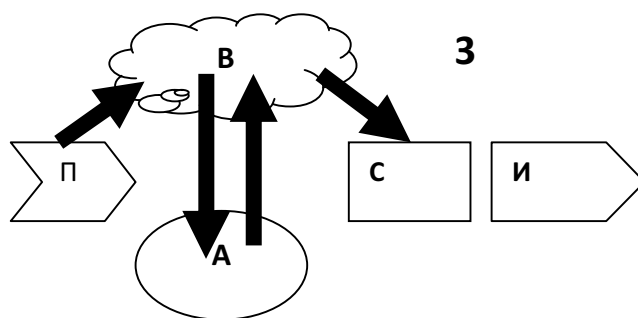
---

¹⁵⁸ Ово је донекле омогућено чињеницом да се у процес регенерације ушло у тренутку кад је Општина била већински власник грађевинског фонда простора, за разлику од првог анализираних примера где је већ у већој мери реализована приватизација.

обраћена пажња на задржавање карактера простора са аспекта ритма отвора, коришћених материјала, боја фасада, наглашавања углова блокова, постојећих репера у простору.¹⁵⁹ Уведени су трајни идентификатори простора (факултет, тржни центар, итд.) који би требало да привуку млађу популацију, како би се остварила већа социјална кохезија и покретљивост. Такође, посебна пажња је обраћена на унапређење мобилности кроз увођење интегрисаних улица.

У овом случају процес је заједно био и вођен и фасилитиран од стране координационих и радних тела. Формирани су специјални дисциплинарни и интердисциплинарни тимови за развој социјалног капитала. Остварен је највиши ниво интеграције кроз формирање партнерстава између јавног, приватног и цивилног сектора у процесу настајања и имплементације стратегије. Закључујем да је у овом случају остварен висок ниво интеграције у односу на креирање интегралног простора и места као предмета одрживе урбане регенерације. Процес имплементације траје и данас на системски и колаборативан начин. Због широког просторног обухвата, разноврсних профила стејкхолдера, различитих просторно-амбијенталних целина – процес је ишао преко дефинисања визије, њене провере кроз анализу постојећег стања, до континуиране системске имплементације кроз јавна, приватна и цивилна партнерства (Шема 16).

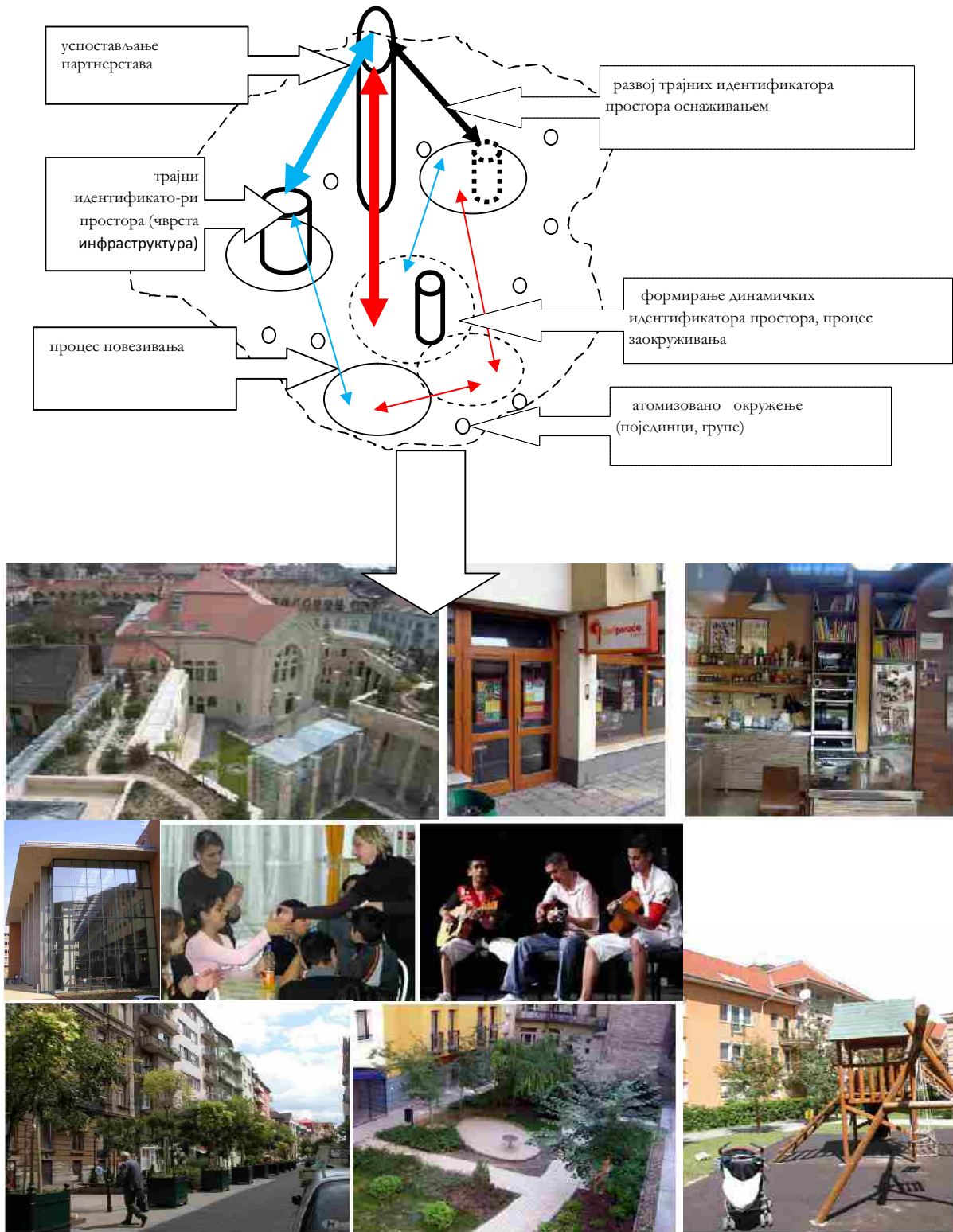
Шема 16: *Пут интегралног процеса урбаног дизајна у процесу урбане регенерације Ференцвароша.*

- (П) – припрема процеса;
- (В) – визија;
- (А) – анализа постојећег стања,
- (С) – циљеви, стратегије;
- (И) – имплементација и мониторинг

¹⁵⁹ Регенерисан је простор у коме су се окупљали „Дечаки Павлове улице“, у нови парк за децу, са посебним деловима у којима су приказани одељци из ове књиге.

Шема 17: Тип интегралног простора и места формираног у процесу интегралног урбаног дизајна за урбану регенерацију Ференцвароша.

Слика 29: Формирана места заједништва, повезивања и партнерстава као прва, друга и трећа димензија интегралног простора, места и социјалног капитала.

На основу претходно изнетог, изводим крајњи закључак да процесно оријентисани урбани дизајн остварује виши ниво интеграције у оба случаја (постојања наслеђених и скривених вредности). Ниво интеграције зависи како од коришћеног инструмента, тако и од затеченог стања у односу на ступањ развоја социјалног капитала и елемената интегралног простора и места.

5.3 ПРИНЦИПИ ЗА ИНТЕГРАЦИЈУ И ФУНКЦИОНИСАЊЕ МОДЕЛА

Како сам кроз теоријско разматрање и анализу примера доказала, основну полазну хипотезу да процесно оријентисани урбани дизајн остварује виши ниво интеграције у процесу регенерације, остаје да дефинишем принципе под којима је могуће остварити комуникативно-креативну етичку интеграцију. Како би се дефинисали принципи, формиран је теоријски модел интегралног урбаног дизајна и претпостављени услови за његово функционисање. У закључном разматрању проверићу дефинисане услове и њихову хијерархију кроз додатну анализу примера. У том смислу одговорићу на питање када интегрални урбани дизајн може на етички начин довести до креације и развоја интегралног места.

Теоријско разматрање је било ослоњено на теорију урбаног дизајна, планирања, теорију простора, комуникативне акције, теорију социјалног капитала, теорију комуникације, теорију игре (у процесу одлучивања и комуникације). Овде истичем значај етичке интеграције, зато што се појам интеграције различито тумачи и примењује у различитим филозофском интерпретацијама одрживог развоја. Како се истраживање определило за истинитост постојања различитих типова рационалитета, али не и њихове легитимности, као и на право свих да изразе своју креативност, али не и да су сви носиоци креативности – неопходно је да дефинисати принципе, односно услове под којима модел функционише. У том смислу, даћу кратак осврт на основну концепцију модела интегралног процеса урбаног дизајна.

Модел је формиран на теоријским упориштима: (1) урбаног дизајна као вишедимензионалног процеса (тј. на субјективно-експресивном, уметничко-креативном, социјално-комуникативном, интердисциплинарном и инжењерско-техничком теоријском упоришту) (Madanipour, 1996); (2) теорији колаборативног планирања (Healey, 1997); (3) Фалудијевој (Faludi) теорији мултипланерских агенција (Faludi, 1984); (4) Хабермасовој (Habermas) теорији комуникативне акције (Habermas J., 1984); (Habermas, 2002); (Habermas, 1988); (5) Ландријевој (Landry) концепцији креативног миљеа (Landry, 2005); (6) теорији

социјалног капитала; (7) Лефевровој (Lefebvre) науци о простору (Lefebvre, 1991). Модел се заснива на увођењу различитих типова социјалних арена: (а) између планерских агенција и окружења, (б) у простору између појединачних планерских агенција и (в) унутар самих планерских агенција. На тај начин трајни идентификатори простора оснажују заједницу остварујући јаче међусобне и везе са окружењем. Ове везе креирају и оснажују динамичке идентификаторе простора да постану актери урбаног развоја. На тај начин се стварају партнерства између јавног, приватног и цивилног сектора, као и различитих дисциплина у урбаној регенерацији и формира глокално место ослањајући се на Семпринијев (Semprini) централни простор (Semprini, 2004).

У моделу се консензус као предуслов за функционисање мултипланерских агенција – који се у Фалудијевој (Faludi) теорији подразумева (Faludi, 1984) – разрађује у односу на дефинисање услова за његово достизање. Ово се чини кроз етичку интеграцију различитих типова рационалитета користећи Хабермасову (Habermas) комуникативну рационалност, односно комуникативни консензус. То значи да консензус не представља сваки облик интеграције, и није га увек могуће постићи. Како следи, интегрални урбани дизајн нема увек за излаз интегрално, вишедимензионално место, већ може имати неке од његових елемената. У том смислу, као основни принцип издвајам његову процесну цикличност, односно итеративност и развојност. То опредељује природу модела по којој је он позиционо динамичан у односу на задовољење различитих услова његовог функционисања.

Како се модел заснива на унапређењу Фалудијевог (Faludi) модела кроз увођење различитих типова социјалних арена, дефинисани су неопходни, довољни и пожељни услови – принципи за његово функционисање. Ови принципи (услови) су у фракталном односу према основном принципу цикличности, јер се могу здружено или сукцесивно остваривати. У теоријском разматрању дефинисана су три услова, која се постављају хијерархијски у односу на функционисање модела. То практично значи да се максимизација модела може остварити уколико су претходно реализовани неопходни и довољни услови. Управо ће ова хијерархија бити размотрена у односу на анализу примера у наредном излагању.

Као неопходан услов дефинисала сам успостављање етичких стандарда у комуникацији у оквиру социјалних арена. То значи да се препреке у комуникацији не смеју отклањати манипулативним комуникативним техникама, које могу довести до промене идентитета учесника у процесу, већ да се етички стандарди односе на равноправан аргументативан

приступ у комуникативном процесу. Уколико појединци нису у позицији, и не поседују хумани капитал за равноправно учешће у комуникацији, неопходно је реализовати програме едукације како би се појединци и групе оснажили да буду активни учесници у процесу. Закључујем да је у сва три анализирана примера овај услов био задовољен, кроз успостављање правила комуникације, употребу савремених комуникационих технологија, равноправан статус у излагању свих учесника у социјалним аренама. Уколико појединци нису били спремни за отворени дијалог, организоване су специјалне радионице и програми обуке у којима је оснажен њихов хумани капитал. Изводим завршни закључак да је неопходан услов основ за функционисање модела у свим његовим динамичким позицијама.

На теоријском нивоу постављен је довољан услов за функционисање модела који се односи на употребу техника и алата класичне теорије игре у различитим типовима социјалних арена. У том смислу модел се своди на стратешко повлачење потеза еманципованих појединаца са освешћеним интересима. Ову појавност модела могуће је управљати и математички предвидети кроз вероватноћу појављивања потеза играча. Овакав случај функционисања модела се у својим методама и техникама управљања конфликтом доминантно ослања на медијацију и преговарање, где се као исходи конфликта најчешће јављају компромиси, а у најбољем случају консензус око заједничких вредности. Како је највећа вероватноћа исхода овакве појавности модела компромис, рекла бих, а и други аутори се слажу, да је он одржив на “кратке стазе”. Овај услов је у теоријском конструкту на нижој хијерархијској лествици у односу на пожељан услов.

Пожељан услов за функционисање модела је да социјалне арене користе технике и алате из домена уметности, рационалне и колаборативне парадигме. То значи да је пожељан услов могуће остварити уколико су реализовани неопходан и довољан услов. Закључила сам да он представља највиши ступањ, односно максимизацију модела етичком интеграцијом интереса и вредности у заједничку слику будућности. Међутим, анализа примера је показала да се овај услов може независно реализовати од довољног, кроз квалитетно вођење процеса у случајевима кад у заједници постоји низак ниво социјалног капитала. Стога закључујем да он представља такође довољан услов, који је могуће достићи различитим развојним путевима.

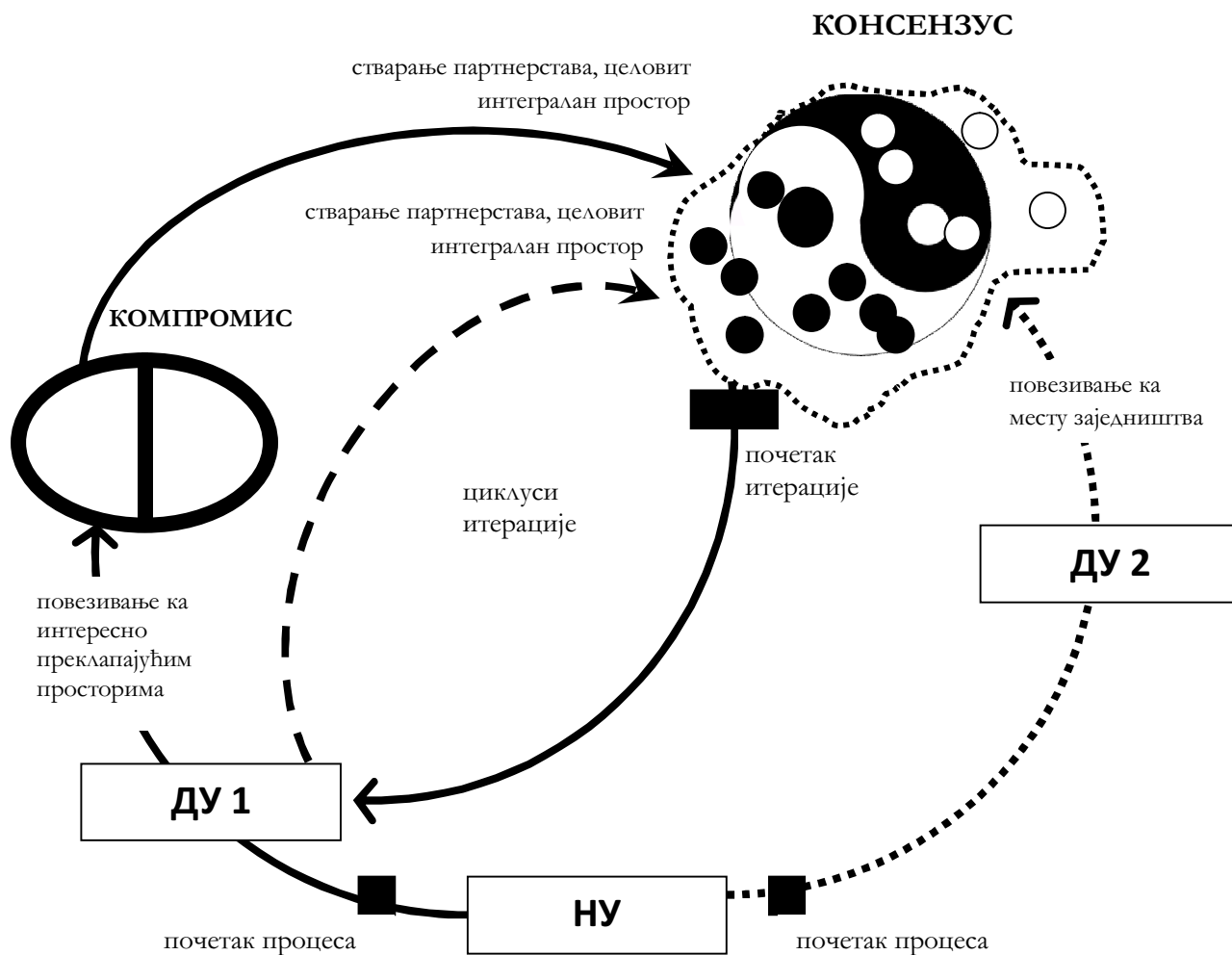

Описаћу однос неопходних и довољних услова за функционисање модела као и могуће развојне путеве интегралног процеса (Шема 18¹⁶⁰ и 19). То значи, да у зависности од конкретне ситуације тимови и субјекти који осмишљавају и воде процес прилагођавају његов ток одређеној ситуацији у урбаном контексту. Овде бих истакла да модел не осигурава увек креирање вишедимензионалног, интегралног места, већ његова реализација зависи од развојног пута. Тако, Шема 19 показује како довољни услови 1 и 2, ако се реализују независно кроз путеве 1 и 2, доводе до фрагмената интегралног места. Међутим, у случајевима када се здружено реализују, било у једном или више итеративних циклуса, они доводе до интегралног и вишедимензионалног места, реализујући различите димензије социјалног капитала (оснаживање заједнице, повезивање, изградњу партнерстава) и интегралног простора и места.

---

¹⁶⁰ Шема 18 може бити једна од варијанти Ландријевог (Landry) „ураног циклуса креативности“ (Landry, 2005), док својим условима обезбеђује избегавање Бодријарових (Baudrillard) симулакрума и симулација у процесу (Бодријар, 2001).

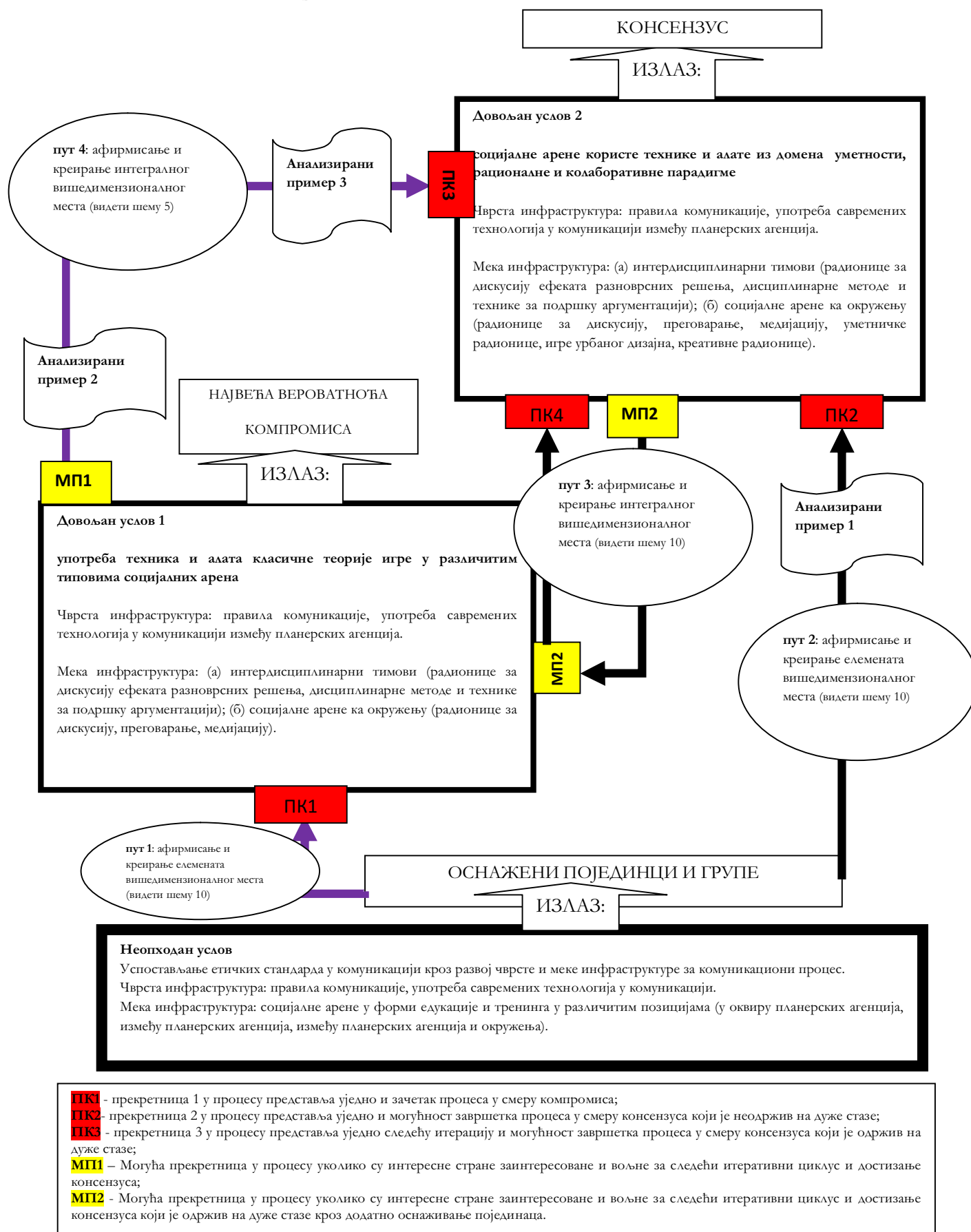
Шема 18: Концептуална шема за функционисање интегралног процеса урбаног дизајна и формирање интегралног простора и места.

ЛЕГЕНДА:

НУ	неопходан услов		компромис
ДУ1	довољан услов 1		консензус
ДУ2	довољан услов 2		преклапајући кругови поверења
	почетак процеса		партнерства
	почетак итерације		
	повезивање		
	стварање партнерстава		

Шема 19: Неопходни и довољни услови за функционисање и максимизацију модела и формирање вишедимензионалног интегралног места

Следеће питање које се отвара јесте – како осигурати неопходан услов? Треба заправо, преиспитати став да су урбани дизајнери једини субјекти који осмишљавају и воде процес. Дакле, које компетенције и знања из других дисциплина они треба да усвоје како би били мултидисциплинарне личности, спремне за овакав задатак? Да ли се неопходан услов осигурава интердисциплинарним тимом који се састоји од урбаних дизајнера, планера, урбо-социолога, урбо-економиста, комуниколога, психолога, лингвиста? Закључујем да урбани дизајнери треба да усвоје различита знања и вештине из других наука и дисциплина, како би били активни учесници у интердисциплинарном тиму који води, фасилитира и осмишљава процес.

Како је истраживање потврдило, урбани дизајнери свакако треба да прошире свој домен. Питања која се даље отварају односе се на опсег домена, односно на дефинисање неопходних знања и вештина других дисциплина, које урбани дизајнери треба да усвоје. Ово питање се односи и на перманентне програме едукације у области интегралног урбаног дизајна који би омогућили различите нивое специјализације кроз обуке, професионалне курсеве, конципиране и организоване на интердисциплинаран начин. Закључујем да урбани дизајнери поред основних стручних знања и вештина, треба да усвоје знања и вештине из области комуникологије, управљања конфликтом, модерне управе, социјалног капитала заједнице.

5.4 ПРЕПОРУКЕ ЗА ДАЉА ИСТРАЖИВАЊА

Како је ово истраживање више отвореног, него затвореног типа, оно отвара више питања него што даје одговора на њих. Стога сам препоруке за даља истраживања дефинисала у форми питања и упута.

На првом месту, отвара се питање опструкције процеса, односно адекватних процедура за омогућавање Хабермасовог (Habermas) етичког комуницирања, који сам дефинисала као неопходан услова за функционисање модела. Конкретно, упућујем на преиспитивање улоге урбаних дизајнера као носилаца укупног процеса интегралног урбаног дизајна. Сматрам да урбани дизајнери треба да буду челници процеса због његове уметничко-креативне и имагинативне димензије као основа за интеграцију. Међутим, питање је колико они имају моћи, знања и вештина да обезбеде комуникативну етичност. Стога се отвара и питање дефинисања улоге интерсициплинарног тима у процесу, односно који стручњак (струка) се укључује у којој позиционој ситуацији модела процеса интегралног урбаног дизајна.

То надаље води отварању питања провере ефеката употребе приказаних метода и техника у различитим типовима социјалних арена, у односу на урбани контекст. Ова врста истраживања требало би да осигура и специфичније позиционира одређену методу и технику у односу на учеснике у процесу, и њихове крајње исходе. Такво истраживање би се директно ослонило на резултате овог, у смислу провере ефеката одређене методе, технике, алата и њихове улоге у интегралном процесу урбаног дизајна. Оно подразумева и испитивање могућности њиховог здруженог коришћења у релацији са оствареним нивоом интеграције у процесу урбане регенерације. (нпр. ако се ради о методи или техници која развија креативност, испитивање би се односило на ниво реализоване креативности, или у случају неке друге методе – на ниво достигнутог разјашњења кроз аргументацију, итд.).

Како је истраживање показало да различити инструменти урбане регенерације доводе до афирмисања и креирања различитих димензија интегралног места, отвара се питање њиховог међусобног здруженог односа у домаћем контексту. Стога се и следеће истраживачко питање односи на испитивање оквира или модела (легислативног, управљачког, итд.) за њихово функционисање. Како је дат преглед могућих инструмената урбане регенерације који „раде заједно“ – било би потребно да наредна истраживања

дефинишу услове под којима се принцип њихове здружености може остварити у домаћем контексту.

Ту су, затим и питања ефеката процеса интегралног урбаног дизајна у урбаним ситуацијама које нису покривене овим истраживањем, нпр. у урбаној регенерацији приобаља, ревитализацији индустријских комплекса, итд. Заправо, таква истраживања би требало да одговоре да ли је интегрално место увек потребно и пожељно остварити. Можда његова комплексност у одређеним ситуацијама није препрека за квалитет одвијања урбаног живота одређеног простора. Питање неопходности целокупног процеса отвара питања његове цене. Односно, ако је увек пожељно остварити интегрални простор и место – која је његова цена? Другим речима, које ресурсе унапређујемо, а које трошимо? Да ли је интегрални простор и место у свим ситуацијама одржив? У том смислу упућујем на испитивање односа модела процеса интегралног урбаног дизајна и развоја модерне управе.

Истраживање је дотакло тему интегративне заштите и подразумева да она представља саставни део процеса интегралног урбаног дизајна, јер се бави наслеђеним амбијенталним вредностима. Верификовани модел је успоставио овај однос кроз формирање интердисциплинарних тимова као социјалних арена које обезбеђују ову релацију. Међутим, није се детаљније ушло у разјашњење њиховог међусобног односа. Стога упућујем да се испитају принципи и улога интегративне заштите у домаћем контексту, у релацији са урбаним дизајном и планирањем.

6.0 ЛИТЕРАТУРА

ПРИМАРНИ ИЗВОРИ:

Случајеви:

Integrated Urban Development Strategy Ferencvarosi, 1 (Budapest, IX district Ferencvarosi May 22, 2008).

Radosavljević, U., Mrđenović, T., Krell, S., & Pavić, J. (2010). Plan for tourist valorization of Golubac Fortress. Belgrade, Serbia: Faculty of Architecture University of Belgrade, GTZ.

Regeneration Program in Budapest – Józsefváros, Magdolna Quarter Program, 2 (Józsefváros, Magdolna Quarter 2008).

Међународни документи:

CNU. (1996). *New Urbanism Charter*. Преузето October 1, 2010 са <http://www.cnu.org>.

ECOSOC. (1976, January 3). *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*. Преузето 11 9, 2010 са www2.ohchr.org/english/law/cescr.htm.

EU. (1994). *Charter of European Cities and Towns towards Sustainability*. Преузето 11 9, 2010 са http://ec.europa.eu/environment/urban/pdf/aalborg_charter.pdf.

EU. (1999). *Essen Declaration*. Преузето 11 9, 2010 са http://www.ericarts.org/web/files/134/en/culture_industries_essen_declaration.pdf.

EU. (2010, March 3). Europe 2020: A European Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth. Brussels, Belgium: EU Commission.

EU. (1975). *European Charter of the Architectural Heritage*. Преузето 11 6, 2010 са <http://www.icomos.org/docs/amsterdam.html>.

EU. (1992). *European Convention on the Participation of Foreigners in Public Life at Local Level*. Преузето 2010 са http://untreaty.un.org/unts/144078_158780/13/6/5375.pdf.

EU. (1992, March 18). *European urban charter*. Преузето 11 9, 2010

EU. (2008). *Evropska urbana povelja 2: Manifest za novi urbanitet*. Преузето 2010 са www.logincee.org/file/18051/library.

EU. (2001). Sustainable Development Strategy. EU Commission.

- EU. (2005). Конвенција о заштити архитектонског наслеђа Европе. *ЕВРОПСКЕ конвенције и препоруке у области културног наслеђа*. Котор, Црна Гора: EXPEDITIO.
- EU, С. о. (1954). *European Cultural Convention*. Преузето 11 9, 2010 са <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=018&CL=ENG>.
- EU, С. о. (1966). *The European convention on human rights and its five protocols*. Преузето 11 9, 2010 са www.hri.org/docs/ECHR50.html.
- ЕУ. (2005). Декларација о улози невладиних организација у области културног наслеђа. *ЕВРОПСКЕ конвенције и препоруке у области културног наслеђа*. Црна Гора, Котор: EXPEDITIO.
- ЕУ. (2008). *Европска урбана повеља 2 Манифест за нови урбанитет*. Преузето 11 6, 2010 са www.logincee.org/file/18051/library.
- ЕУ. (2005). Еуро-медитеранска повеља о интегративној валоризацији културног наслеђа. *ЕВРОПСКЕ конвенције и препоруке у области културног наслеђа*. Котор, Црна Гора: EXPEDITIO.
- ЕУ. (2005). Препорука РЕЦ (2003)1 комитета министара државама чланицама о промовисању туризма ради унапређивања културног наслеђа као фактора одрживог развоја. *ЕВРОПСКЕ конвенције и препоруке у области културног наслеђа*. Котор, Црна Гора: EXPEDITIO.
- ЕУ. (2005). Резолуција бр. 1 – Културно наслеђе као фактор изградње Европе. *ЕВРОПСКЕ конвенције и препоруке у области културног наслеђа*. Котор, Црна Гора: EXPEDITIO.
- ЕУ. (2005). Резолуција бр. 1 о улози културног наслеђа и изазовима глобализације. *ЕВРОПСКЕ конвенције и препоруке у области културног наслеђа*. Котор, Црна Гора: EXPEDITIO.
- ЕУ. (2005). Резолуција бр. 2 – Културно наслеђе као фактор одрживог развоја. *ЕВРОПСКЕ конвенције и препоруке у области културног наслеђа*. Котор, Црна Гора: EXPEDITIO.
- ЕУ. (2005). Хелсиншка декларација о политичкој димензији очувања културног наслеђа у Европи. *ЕВРОПСКЕ конвенције и препоруке у области културног наслеђа*. Котор, Црна Гора: EXPEDITIO.
- ЕУ, С. (1985). *Европска повеља о локалној самоуправи*. Преузето 11 9, 2010 са http://www.coe.org.rs/REPOSITORY/128_evropska_povelja_o_lokalnoj_samoupravi.pdf.
- ICOMOS. (1987). *Charter for the conservation of historic towns and urban areas*. Преузето 11 6, 2010 са http://www.international.icomos.org/charters/towns_e.pdf.

- ICOMOS. (1999). *Charter on the built vernacular heritage*. Прейзето 11 6, 2010 ca
http://www.international.icomos.org/charters/vernacular_e.pdf.
- ICOMOS. (1982). *DECLARATION OF TLAXCALA*. Прейзето 11 6, 2010 ca
<http://www.icomos.org/docs/tlaxcala.html>.
- ICOMOS. (1964). *International charter for the conservation and restoration of monuments and sites*. Прейзето 11 6, 2010 ca http://www.international.icomos.org/charters/venice_e.pdf.
- ICOMOS. (1972). *Resolutions of the International Symposium on the Conservation of Smaller Historic Towns, at the 4th ICOMOS General Assembly*. Прейзето 11 6, 2010 ca
http://www.icomos.org/docs/contemporary_architecture.html.
- ICOMOS. (1972). *Resolutions of the Symposium on the introduction of contemporary architecture into ancient groups of buildings*. Прейзето 11 6, 2010 ca http://www.icomos.org/docs/contemporary_architecture.html.
- ICOMOS. (2008). *The ICOMOS charter for the interpretation and presentation of cultural heritage sites*. Прейзето 11 6, 2010 ca http://www.international.icomos.org/charters/interpretation_e.pdf.
- ICOMOS. (1994). *The Nara document on authenticity*. Прейзето 11 6, 2010 ca
http://www.international.icomos.org/charters/nara_e.htm.
- ICOMOS. (1998). *The Stockholm declaration*. Прейзето 11 6, 2010 ca
http://www.international.icomos.org/charters/stocdec_e.htm.
- UN. (1992, June 14). *Agenda 21*. Прейзето 2004 ca www.un.org/esa/dsd/agenda21.
- UN. (1999, October 6). *Declaration on Culture of peace*. Прейзето 11 9, 2010 ca www.un-documents.net/a53r243a.htm .
- UN. (1969). *Declaration on social progress and development*. Прейзето 2010 ca
<http://www2.ohchr.org/english/law/progress.htm>.
- UN. (1981). *Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief*. Прейзето 2011 ca <http://www2.ohchr.org/english/law/religion.htm>.
- UN. (1998, December 9). *Declaration on the Right and Responsibility of Individuals, Groups and Organs of Society to Promote and Protect Universally Recognized Human Rights and Fundamental Freedoms*. Прейзето 11 9, 2010 ca www.unhcr.org/refworld/docid/3b00f54c14.html.
- UN. (1986). *Declaration on the right to Development*. Прейзето 2011 ca
<http://www.un.org/documents/ga/res/41/a41r128.htm>.

- UN. (1966). *International Covenant on Civil and Political Rights*. Преузето 2010 ca
<http://www.hrweb.org/legal/cpr.html>.
- UN. (2002, September 4). *Johannesburg declaration*. Преузето 11 9, 2010 ca
www.iisd.ca/wssd/download%20files/political_declaration_rev1.pdf.
- UN. (2000, September 18). *Millenium declaration*. Преузето 11 9, 2010 ca
<http://www.un.org/millenniumgoals/environ.shtml>.
- UN. (1992, June 14). *Rio de Janeiro declaration - AGENDA 21*. Преузето 11 9, 2010 ca
www.un.org/esa/dsd/agenda21/ .
- UN. (1945, June 26). *UN Charter*. Преузето 11 9, 2010 ca
www.un.org/en/documents/charter/index.shtml.
- UN. (1948). *Universal declaration of human rights*. Преузето 11 9, 2010 ca
www.iisd.ca/wssd/download%20files/political_declaration_rev1.pdf.
- UNDP. (2007). *Supporting Capacities Integrated LocalDev Prectice Note*. Преузето 2010 ca
content.undp.org/go/cms-service/download/asset/?asset_id=1636479.
- UNEP. (1972, June 16). *Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment*. Преузето 11 9,
2010 ca
[ttp://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?documentid=97&articleid=1503](http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?documentid=97&articleid=1503).
- UNESCO. (1972). *Convention concerning the protection of the world cultural and natural heritage*. Paris.
- UNESCO. (2005, October 20). *Convention on the protection and promotion of the diversity of cultural expressions*.
Преузето 11 9, 2010 ca <http://www.unesco.org/new/en/unesco/themes/2005-convention/>.
- UNESCO. (2001, 11 2). *Universal Declaration on Cultural Diversity*. Преузето 11 9, 2010 ca
unesdoc.unesco.org/images/0012/001271/127160m.pdf.
- UNRISD. (1994). *Social Integration: Approaches and Issues. World Summit for Social Development*.
- UNWTO. (1999). *Global Code of Ethics in Tourism*. Преузето 11 6, 2010 ca
http://www.unwto.org/ethics/full_text/en/pdf/CODIGO_PASAPORTE_ING.pdf.
- WCED. (1987). *Brutland report - Our common future*. Преузето 11 9, 2010 ca [http://www.re-
set.it/documenti/1000/1800/1850/1856/brundtland_reportpdf.pdf](http://www.re-set.it/documenti/1000/1800/1850/1856/brundtland_reportpdf.pdf).

Национални документи:

Влада РС. (2003). Стратегија за смањење сиромаштва у Србији. Београд.

- Влада РС. (п.д.). Стратегија развоја туризма Републике Србије. Београд: Влада РС.
- Влада РС. (2009). Закон о регионалном развоју.
- Влада РС. (2009). Национална стратегија одрживог развоја. Одрживи развој Србије: Наша заједничка будућност . Београд, Република Србија: Министарство за науку и технолошки развој и Кабинет потпредседника Владе за европске интеграције.
- РАПП. (2009, јун). http://195.250.98.80/media/strategije/STRATEGIJA_%20PRRS.pdf. Стратегија просторног развоја Републике Србије 2009-2013-2020 . Београд, Србија, Београд: РАПП.
- РС. (1994). Закон о културним добрима. Београд: Службени гласник РС.
- РС. (2002). Закон о локалној самоуправи. Београд: Службени гласник РС.
- РС. (2009). Закон о планирању и изградњи. Београд: Службени гласник РС.
- РС. (2009). Закон о туризму. Београд: Службени гласник РС.
- РС. (2006). Статерија развоја туризма Републике Србије. Београд: Службени гласник РС.
- РС. (2009). Стратегија просторног развоја Републике Србије. Београд: Министарство животне средине и просторног планирања.
- Vlada RS. (2007). Strategija regionalnog razvoja Republike Srbije za period od 2007. do 2012. godine.

СЕКУНДАРНИ ИЗВОРИ:

Књиге:

- Abel, C. (2000). *Architecture and Identity*. Oxford: Architectural Press.
- Badovinac, P. (1997). *Centralne urbane funkcije - CENTRI*. Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Baker, S. (2006). *Sustainable Development*. New York: Routledge.
- Begović, B. (1995). *Ekonomika urbanističkog planiranja*. Beograd: Centar za ekonomske studije.
- Бодријар, Ж. (2001). *О завођењу*. Подгорица: ОКТОИХ.
- Brković, M. B. (1999.). *Održivost i grad*. Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Brković, M. B. (1992). *Predavanja iz urbanističkog i prostornog planiranja*. Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu.

- Castells, M. (2000). *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Castells, M. (2004). *The power of identity* (2nd Edition ed.). Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Christopher, A. (1979). *The Timeless Way of Building*. New York: Oxford University Press.
- Christopher, A., Sara, I., Silversstein Murray, J. M., Fiksdahl-King, & Shlomo, A. (1977). *A Pattern Language: Towns, Buildings, Construction*. New York: Oxford University Press.
- Cliff Moughtin, R. C. (2003). *Urban Design: Methods and Techniques*. Oxford: Architectural Press.
- Cullingwort, B., & Nadin, V. (2006). *Town and country planning in the UK*. New York: Routledge.
- Day, C. (2003). *Consensus Design: Socially inclusive process*. Oxford: Architectural Press.
- Dojčinović, V. Đ. (2005). *Kulturni turizam: Menadžment i razvojne strategije*. Beograd: Clio.
- Dovey, K. (1999). *Framing Places: Mediating Power in Built Form*. New York: Routledge.
- Elin, N. (2004). *Postmoderni urbanizam*. Beograd: Orion.
- Faludi, A. (1984). *Planning Theory*. Oxford: Pergamon press.
- Forester, J. (1989). *Planning in the Face of Power*. London: University of California Press.
- Frey, H. (1999). *Designing the City: Towards a more sustainable urban form*. London: Routledge.
- Fuko, M. (2007). *Poredak diskursa*. Loznica: Karpos.
- Gidens, E. (2005). *Odbegli svet: Kako globalizacija preoblikuje naše živote*. Beograd: Stubovi kulture.
- Gidens, E. (2003). *Sociologija*. Beograd: Ekonomski fakultet Univerzitet u Beogradu.
- Gombrih, H. E. (2005). *Saga o umetnosti: umetnost i njena istorija*. Beograd: Laguna.
- Groat, L., & Wang, D. (2002). *Architectural research methods*. New York: John Wiley&Sons.
- Habermas, J. (1988.). *Filozofski diskurs moderne: Dvanaest predavanja*. Zagreb: Globus.
- Habermas, J. (2002). *Postmetafizičko mišljenje*. Beograd: Čigoja štampa.
- Habermas, J. (1984). *The Theory of Communicative Action - Volume One: Reason and the Rationalization of Society*. Boston: Beacon Press.
- Hall, P. (2002). *Cities of Tomorrow: An Intellectual History of Urban Planning and Design in the Twentieth Century*. Oxford: Blackwell Publishing.

- Harvey, D. (2007). *The Condition of Postmodernity*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Hauzer, A. (1966). *Socijalna istorija umetnosti i književnosti: II tom*. Beograd: Kultura.
- Healey, P. (1997). *Collaborative Planning: Shaping Places in Fragmented Societies*. London: MACMILLAN PRESS.
- Hejvud, E. (2004). *Politika*. Beograd: Clio.
- Hiller, B. (2007). *Space is the Machine*. London: Space Syntax.
- Hobs, T. (2006). *Čovek i građanin*. Beograd: Hedone.
- Jacobs, J. (1992). *The Death and Life of Great American Cities*. New York: VINTAGE BOOKS EDITION.
- Janić, M. (1997). *Održiv razvoj ljudskih naselja zemalja u tranziciji*. Beograd: Direkcija za građevinsko zemljište i izgradnju.
- Jenks, M., Burton, E., & Williams, K. (1996). *The Compact City: A Sustainable Urban Form*. London & New York: Routledge.
- Kastels, M. (2002). *Moć identiteta*. Zagreb: Golden marketing.
- Kuhn, T. (1970). *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Landry, C. (2005). *The Creative City: A Toolkit for Urban Innovators*. London: Earthscan.
- Lazarević Bajec, N., & Maruna, M. (2009). *Strateški urbani dizajn i kulturna raznolikost*. Beograd: Arhitektonski fakultet.
- Lazarević, E. V. (2003.). *Obnova gradova u novom milenijumu*. Beograd: Classic map studio.
- Lazarević, N. (1988). *Grad između empirije i utopije*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije.
- Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space*. Oxford, UK: Blackwell Publishing.
- Linč, K. (1974). *Slika jednog grada*. Beograd: Izdavačko preduzeće Građevinska knjiga.
- Lindblom, C. (1959). The Science of Muddling Through. *Public Administration Review*, 19, 79-88.
- Madanipour, A. (1996). *Design of Urban Space: An Inquiry into a Socio-spatial Process*. Baffins Lane, Chichester: John Wiley & Sons Ltd.
- Makijaveli, N. (2005). *Vladalac*. Beograd: Dereta.
- Mako, V. (2009). *Estetika-arhitektura. Knj.2, Kreativni proces između subjektivnog i opšte -društvenog estetskog značenja*. Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, ORION ART, Beograd.

- Maslov, A. (2001). *O životnim vrednostima*. Beograd: IP Žarko Albulj.
- Mrđenović, T. (2011). *Urbana regeneracija zaštićenih ambijentalnih celina u kontekstu održivog razvoja – Podgrađe Tvrđave Bač / Urban regeneration of protected ambients in the context of sustainable development – Bač Fortress Suburbium* (1st Edition изд.). Beograd: Univerzitet u Beogradu – Arhitektonski fakultet.
- Norberg-Šulc, K. (1999). *Egzistencija prostor i arhitektura*. Beograd: Gradjevinska knjiga.
- Pavličić, D. (2010). *Teorija odlučivanja*. Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta.
- Perović, M. (1997). *Istorija moderne arhitekture: Antologija tekstova. Knj. 1 Koreni modernizma*. Beograd: Idea, Arhitektonski fakultet.
- Pušić, L. (1991). *Grad - znaci vremena*. Novi Sad: Matica spska, Prometej.
- Radović, R. (1996). *On cities, Planning and Urban Design: Finnish Experience 1991-1995*. Helsinki: Helsinki University of Tecnology, Centre for Urban and Regional Studies.
- Reeves, D. (2005). *Planning for Diversity: Policy and Planning in a World of Difference*. New York: Routledge.
- Reinert, E. (2004.). *Globalna ekonomija – Kako su bogati postali bogati i zašto siromašni postaju siromašniji*. Beograd: Čigoja štampa.
- Rowe, C., & Koetter, F. (1988). *Grad kolaž*. Beograd: Građevinska knjiga.
- Semprini, A. (2004). *Multikulturalizam*. Beograd: Clio.
- Šuvaković, M. (2006). *Diskurzivna analiza* (1st Edition изд.). (A. Đukić, Ур.) Beograd: Univerzitet umetnosti u Beogradu.
- Tomić, Z. (2004). *Komunikacija i javnost*. Beograd: Čigoja štampa.
- Tomić, Z. (2003). *Komunikologija*. Beograd: Čigoja.
- Vaništa, E. L. (2003). *Obnova gradova u novom milenijumu*. Beograd: Classic map studio.
- Vlajki, E. (1984). *Igre društvenog komuniciranja*. Beograd: Mladost.
- Vujošević, M. (2002). *Novije promene u teoriji i praksi planiranja na zapadu i njihove pouke za planiranje u Srbiji/Jugoslaviji*. Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.
- Vujošević, M. (2004). *Racionalnost, legitimitet i implementacija planskih odluka: Novije teorijske interpretacije i pouke za planiranje u tranziciji*. Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.
- Walters, D., & Brown, L. L. (2004). *Design First*. Oxford: Architectural Press.

Zukin, S. (2006). *The Cultures of Cities*. Oxford: Blackwell Publishers.

Голубовић, З. (1999). *Ја и други*. Београд: Република.

Тошковић, Д. (2000). *Урбани дизајн: урбанистичка техника и естетика*. Бања Лука: Урбанистички завод Републике Српске.

Фуко, М. (1998). *Археологија знања*. Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.

Делови књига:

Бажес, Н. Л. (1999). Generalni urbanistički plan - plan koji će se ostvarivati. У Р. Badovinac, N. L. Bajec, & M. Ralević, *Realizacija urbanističkih planova: problemi, metodi, mogućnosti* (стр. 21-41). Beograd: Univerzitet u Beogradu Arhitektonski fakultet.

Бажес, Н. Л. (1995). Uloga političara i urbanih planera u procesu javnog izbora. У N. L. Bajec, *Urbano planiranje i politika* (стр. 81-92). Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu.

Бажес, Н. Л. (1996). Strateško urbano planiranje - upravljanje i/ili posredovanje. In N. Lazarević-Bajec, & M. Ralević, *Strategija urbanizacije u uslovima neizvesnosti* (pp. 3-28). Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu.

Базик, Д. (2006). Iniciranje regeneracije javnih gradskih prostora. У R. Bogdanović, *Urbani dizajn* (str. 259-272). Beograd: Društvo urbanista Beograda.

Базик, Д. (1996). Problemska orijentacija procesa oblikovanja gradskog prostora. У N. L. Bajec, & M. Ralević, *Strategija urbanizacije u uslovima neizvesnosti* (str. 83-118). Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu.

Brković, M. B. (1995). Društvo u tranziciji i urbanističko planiranje: Novi obrasci. У N. Lazarević, *Urbano planiranje i politika* (стр. 51-60). Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu.

Brković, M. B. (2010). Ka održivom razvoju gradova u Srbiji. У M. B. Brković, *Kreativne strategije za održivi razvoj gradova u Srbiji* (стр. 11-48). Beograd: Univerzitet u Beogradu Arhitektonski fakultet.

Burt, R. S. (2001). Structural holes versus network closure as social capital. У K. s. Nan Lin, *Social Capital: Theory and Research* (стр. 333). New Jersey: Transaction Publishers.

Coleman, J. S. (1990). Social capital. У J. S. Coleman, *The Foundations of Social Theory* (стр. 993). Cambridge: President and Fellows of Harvard College.

Coleman, J. S. (1990). The Demand for Effective Norms. У J. Coleman, *Foundations of Social Theory* (стр. 241-299). Harvard: Presidents and Fellows of Harvard College.

- Flyvbjerg, B. (2002). Planning and Foucault: In Search of the Dark Side of Planning Theory. V P. Allmendinger, & M. Tewdwr-Jones, *Planning Futures: New Directions for Planning Theory* (crp. 44-63). London and New York: Routledge.
- Folić, N. K. (2010). Kulturno nasleđe - neobnovljiv resurs u strategiji održivog razvoja. V M. B. Brković, *Kreativne strategije za održivi razvoj gradova u Srbiji* (crp. 73 - 157). Beograd: Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet.
- Fox, W. (2003). Deep Ecology: New Philosophy of Our Time? V A. Light, & H. Rolston, *Environmental Ethics* (crp. 252-261). Oxford: Blackwell Publishers.
- Gaard, G., & Gruen, L. (2003). Ecofemism: Towards Global Justice and Planetary Health. V A. Light, & H. Rolston, *Environmental Ethics* (crp. 276-292). Oxford: Blackwell Publishers.
- Hambleton, R. (2005). Leading localities - Rethinking the agenda. V M. Haus, H. Heinel, & M. Stewart, *Urban Governance and Democracy: Leadership and community* (crp. 190-213). New York: Routledge.
- Lazarević, E. V. (2010). Urbana obnova, regeneracija i brownfield. V M. B. Brković, *Kreativne strategije za održivi razvoj gradova u Srbiji* (crp. 51-69). Beograd: Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet.
- Lazarević, N. (1995). Uloga političara i urbanih planera u procesu javnog izbora. V N. Lazarević, *Urbano planiranje i politika* (crp. 81-92). Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Lazarević, N. (1995). Urbano planiranje i društveno političko okruženje. V N. Lazarević, *Urbano planiranje i politika*. Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Mayfield, R. (2005). Social network dynamics and participatory politics. V M. R. Jon Lebkowsky, *Extreme democracy* (crp. 372). Lulu.com .
- Mihaljević, G. (1995). Civilizacijska ograničenja politike i planiranja. V N. L. Bajec, *Urbano planiranje i politika* (crp. 95-105). Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Naess, A. (2003). The Deep Ecological Movement: Some Philosophical Aspects. V H. R. Andrew Light, *Environmental Ethics* (crp. 262-274). Oxford: Blackwell Publishers.
- Nash, R. (1989). From Natural Rights to Rights of Nature. V R. Nash, *The Rights of Nature: A History of Environmental Ethics* (crp. 13-33). London: The University of Wisconsin Press.
- Nikezić, Z. (2010). Instrumenti upravljanja. V M. B. Brković, *Kreativne strategije za održivi razvoj gradova u Srbiji* (crp. 253-273). Beograd: Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet.
- Nikezić, Z. (1995). Mera planiranja i politika. V N. L. Bajec, *Urbano planiranje i politika* (crp. 109-114). Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu.

- Nikezić, Z. (1995). Diskusija. In N. L. Bajec, *Urbano planiranje i politika* (pp. 27-29). Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Nikezić, Z. (1996). Neizvesnost kao polazna pretpostavka u određivanju aktivnosti usmeravanja razvoja grada. V N. L. Bajec, & M. Ralević, *Strategija urbanizacije u uslovima neizvesnosti* (стр. 29-39). Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Nikezić, Z., & Đokić, V. (1999). O problemima upravljanja urbanim razvojem u uslovima političke konkurencije i konfrontacije. V P. Badovinac, N. L. Bajec, & M. Ralević, *Realizacija urbanističkih planova: problemi, metodi, mogućnosti* (стр. 3-19). Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- O'Riordan, T. (1999). Ecocentrism and technocentrism. V S. Mark, *Thinking through the environment: a reader* (стр. 32-40). London: Routledge.
- Portes, A. (1998). Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. *Annual Review of Sociology*, Vol. 24, 1-24.
- Tošković, D., & Petrić, J. (2006). Generating Aspects of Urban Design. V R. Bogdanović, *Urbani dizajn* (стр. 11-22). Beograd: Društvo urbanista Beograda.
- Vujović, S. (2004). Akteri urbanih promena u Srbiji. V A. Milić, *Društvena transformacija i strategija društvenih grupa – svakodnevnica Srbije na početku trećeg milenijuma* (стр. 151-193). Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Warren, K., & Cheney, J. (2003). Ecological Feminism and Ecosystem Ecology. V A. Light, & H. Rolston, *Environmental Ethics* (стр. 294-305). Oxford: Blackwell Publishers.
- Weston, A. (2003). Beyond Intrinsic Value: Pragmatism in Environmental Ethics. V A. Light, & H. Rolston, *Environmental Ethics* (стр. 307-317). Oxford: Blackwell Publishers.
- Živković, J. (2006). Qualities of Urban Space. V R. Bogdanović, *Urbani dizajn* (стр. 89-100). Beograd: Društvo urbanista Beograda.
- Бажец, Н. Л. (2002). Модерно урбанистичко планирање. У Б. Беговић, З. Вацић, Н. Лазаревић-Бажец, Б. Раичевић, М. Рогановић, А. Симић, и други, *Принципи модерног управљања локалном заједницом* (стр. 151-167). Београд: Центар за либерално-демократске студије.
- Печујлић, М. (2003). Глобализација – два лика света. У В. П. Владимир Павићевић, *Аспекти глобализације* (стр. 13-32). Београд: БОШ.
- Стојановић, Б. (2002). Основни елементи процеса рационалног управљања локалном заједницом. У Б. Беговић, З. Вацић, Н. Лазаревић-Бажец, Б. Раичевић, М. Рогановић, А. Симић, и други,

Принципи модерног управљања локалном заједницом (стр. 79-94). Београд: Центар за либерално-демократске студије.

Радови објављени у часописима:

Bajec, N. L. (2009). Rational or collaborative model of urban planning in Serbia: Institutional limitations. *Serbian Architectural Journal* , 81-106.

Bolton, R. (2005, February). *Habermas's theory of communicative action and the theory of social capital*. Преузето October 2010 са www.williams.edu/Economics/papers/Habermas.pdf .

Coleman, J. S. (2006). Social Capital in the Creation of Human Capital. *The American Journal of Sociology*, Vol. 94 , 95-120.

Djokic, V. (2009). Morphology and Typology as a Unique Discourse of Research. *Serbian Architectural Journal* , 107-130.

Fukuyama, F. (2001). Social capital, civil society and development. *Third World Quarterly*, Vol 22, No 1 , 7-20.

Gospodini, A. (2001). Urban design, Urban Space Morphology, Urban Tourism: An Emerging New Paradigm Concerning Their Relationship. *European Planning Studies*, Vol. 9, No 7 , 925-934.

Gospodini, A. (2002). European Cities in Competition and the New 'Uses' of Urban Design. *Journal of Urban Design* , VII, 59-73.

Ivković, M. (2006). Fuko versus Habermas: Moderna kao nedovršeni projekat naspram teorije moći - neizbežna suprotstavljenost ili mogućnost komunikacije. *Filozofija i društvo* , 59 - 76.

McDonald, S., Malys, N., & Maliene, V. (2009). Urban Regeneration for Sustainable Communities a Case Study. *Technological and Economic Development of Economy* , 49-59.

Petrović, M. (2008). Istraživanje socijalnih aspekata urbanog susedstva: Percepcija stručnjaka na Novom Beogradu. *Sociologija*, Vol. L (2008), No1 , 55-78.

Putnam, R. (1995). Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy* 6(1) , 65-78.

Rittel, H., & Webber, M. (1973). Dilemmas in a General Theory of Planning. *Policy Sciences* , 155-169.

Ротер, М. Б., и Николић, М. (2008). Значај очувања идентитета и аутентичности у процесу урбане обнове града – улога стамбене архитектуре Београда с краја 19. и почетка 20. века у грађењу карактера историјских амбијената. *Наслеђе* , 117-128.

Sander, T. (2002). Social Capital and New Urbanism: Leading a Civic Horse to Water. *National Civic Review*, Vol. 91, No. 3, 213-234.

Vujošević, M., & Petovar, K. (2006). Javni interes i strategije aktera u urbanističkom i prostornom planiranju. *Sociologija*, Vol XLVIII, No 4, 357-382.

Вујошевић, М. (2002). О новим методолошким и другим стандардима у планирању. Поводом Генералног плана Београда 2021. *Архитектура и Урбанизам* 9.

Радови објављени на конференцијама:

Siisaiainen, M. (2000). Two Concepts of Social Capital: Bourdieu vs. Putnam. *ISTR Fourth International Conference "The Third Sector: For What and for Whom?"*. Dublin: Trinity College.

Необјављене докторске дисертације:

Badovinac, P. (1981). *Mikrolokacija i urbanom planiranju*. Beograd: Arhitektonski fakultet Beograd.

Никезић, З. (1991). *Теоријске претпоставке истраживања просторно-физичких аспеката људских потреба у урбаној средини*. Београд: Архитектонски факултет Универзитета у Београду.

Чолић, Р. (2009). *Партиципација у стратешком планирању градова и развој сазнања – пример стратешког плана развоја Ниша*. Београд: Архитектонски факултет Универзитета у Београду.

Публикације:

Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. У J. Richardson, *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (стр. 241-58). Westport: Greenwood.

CEMAT. (1983, May 20). European Regional/Spatial Planning Charter -Torremolinos Charter-. Torremolinos.

CEMAT. (2002, January 30). Guiding Principles for Sustainable Development of the European Continent.

CEMAT. (n.d.). Spatial development glossary.

Corbusier, L. (1998). *Atinska povelja*. Beograd: Klub mladih arhitekata.

Fisher, F. (2005). Building bridges between citizens and local governments to work more effectively together through participatory planning - Toolkit. FPDL, LGI, UNCHS.

Fisher, F. (2006). Building Bridges Through Managing Conflict and Differences. FPDL, LGI, UNCHS.

Fisher, F. (2005). Buildnig Bridges Through Participatory Planning. FPDL, LGI, UNCHS.

- Fukuyama, F. (2000). Social Capital and Civil Society. *Second Generation Reforms* (стр. 1-19). IMF Institute.
- Grootaert Christian, Thierry van Bastelar. (2002). *Understanding and Measuring Social Capital: A Multidisciplinary Tool for Practitioners*. Washington: The World Bank.
- Tietenberg, T., & Collins, H. (1992). *Limits to growth: A report to Club of Rome/ Environmental and natural resource economics*. Sierra Club Books
- UN-HABITAT. (2005). *Key Competencies for Improving Local Governance; Volume 2: Users Guide*. Nairobi: Kenya.
- UN-Habitat. (2003, April). Urban Governance Toolkit Series. *Tools to Support Participatory Urban Decision Making* . Nairobi, Kenya: UN-Habitat.
- UN-Habitat. (2003). Urban Governance Toolkit Series. *Tools to Support Participatory Urban Decision Making* . Nairobi, Kenya: UN-Habitat.
- UN-Habitat. (2005). What is facilitation? Belgrade: UN-Habitat SIRP.
- UN-Habitat. (2005). What is mediation? Belgrade: UN-Habitat SIRP.
- UN-Habitat, & SIRP. (2005). *What is participatory planning?* Belgrade: UN-Habitat.
- Urban-Toolkit. (2009). <http://www.mfe.govt.nz/publications/urban/urban-toolkit-2009/html/page9.html>.
Преузето Novembar 2011 ca <http://www.mfe.govt.nz>: 2010
- Woolcock Michael, N. D. (1999). Social Capital: Implications for Development Theory, Research and Policy. *World Bank Research Observer* , 1-49.

Интернет извори:

- CommunityPlanning. (2011). <http://www.communityplanning.net/methods/>. Преузето February 20, 2011 ca <http://www.communityplanning.net>.
- CSE. (2011). <http://www.cse.org.uk/projects/view/1146>. Преузето February 20, 2011 ca <http://www.cse.org.uk>.
- http://www.pps.org/articles/what_is_placemaking/ . (n.d.). Преузето december 9, 2010 ca <http://www.pps.org>.
- Kuhn, T. (1962). *The Structure of Scientific Revolutions*. Преузето ca <https://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:sEzgLpuO4-AJ:philosophyfaculty.ucsd.edu>.
- Merriam-Webster. (2008). <http://www.merriam-webster.com/dictionary/regeneration?show=0&t=1304180027>.
Преузето 2009 ca <http://www.merriam-webster.com>.

Mrđenović, T. (2010, Avgust 27). Radionica: Participativni pristup u oblikovanju javnog prostora - Podgrađe tvrđave Bač. *Letnja škola arhitekture u Bači*. Bač: Klub mladih arhitekata.

Myklebust, D. (1987). *Preservation philosophy - The Basis for Legitimizing the Preservation of the Remains of Old Structures in the Modern World with New Value Systems*. Преузето 2011 са www.international.icomos.org/publications/wash96.pdf:
<http://openarchive.icomos.org/id/eprint/769>

Putnam, R. (n.d.). www.oecd.org/dataoecd/25/6/1825848.pdf. Преузето December 4, 2009 са www.oecd.org.

Roux, X. (2007, June 13). <http://shamurai.com/sites/creativity/papers/7.roux.pdf>. Преузето May 3, 2011 са <http://shamurai.com>.

Woolcock, M. (2003, March 27). Преузето December 11, 2009

Woolcock, M. (2003, March 27). *The Place of Social Capital in Understanding Social and Economic Outcomes*. Преузето December 11, 2009

Интервјуи:

Castells, M. (2001, May 9). Identity and change in the Network Society. (H. Kreisler, новинар)

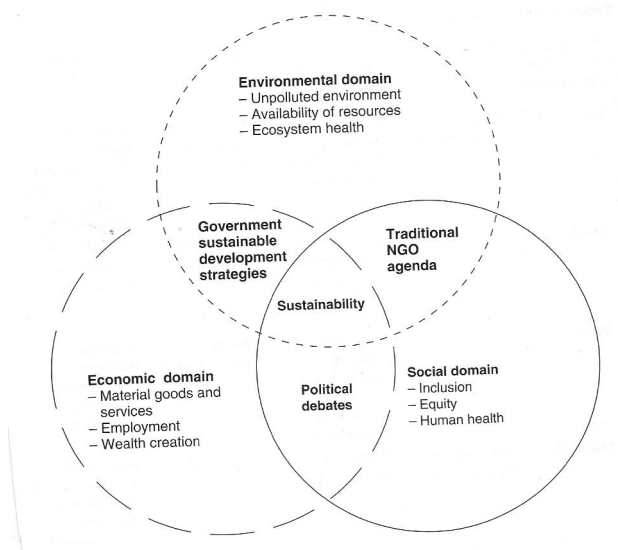
Foucault, M. (1982). Space, Knowledge and Power. (P. Rabinow, новинар)

Патенти:

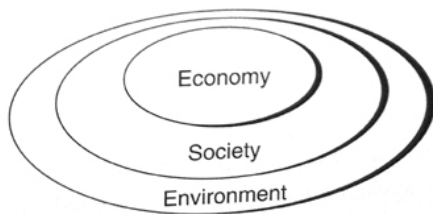
Мрђеновић, Т. (2010). *Patent No. 01 / Интегрална игра урбаног дизајна*. Србија, Београд.

7.0 ПРИЛОГ А

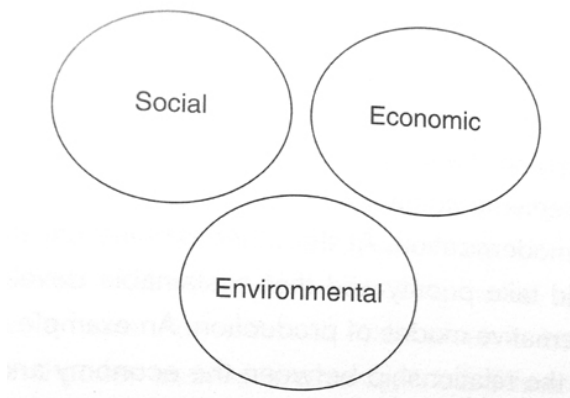

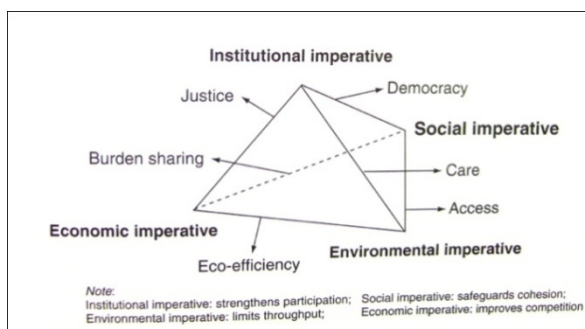
Слика 1: Венев дијаграм одрживог развоја (*Venn diagram*), (Reeves, 2005)

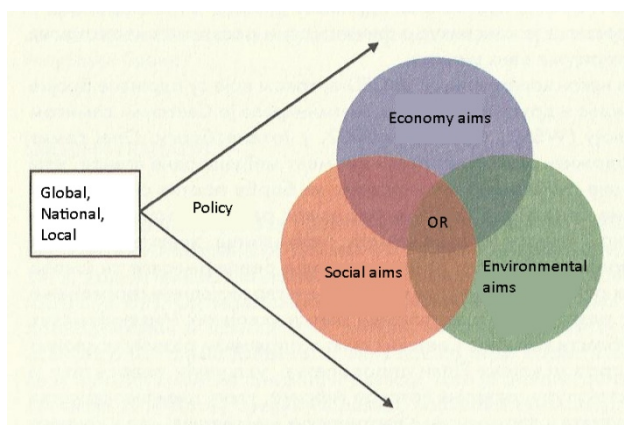
Слика 2: Нестинг модел ОП (*Nesting model*), (Reeves, 2005)

Слика 3: Меркур модел ОР (*The Mercury model*), (Reeves, 2005)

Слика 4: Модел шведске призме ОР (*The Swedish prism model*), (Reeves, 2005)

Слика 5: Венев дијаграм у Националној стратегији одрживог развоја Србије (ВладаРС, 2009)

Табела 1: Преглед међународних докумената, релевантних за одрживи процес урбане регенерације

УЈЕДИЊЕНЕ НАЦИЈЕ			
ДОКУМЕНТ	ИНСТИТУЦИЈА	ГРАД	ГОДИНА
Општа декларација о правима човека (UN, Universal declaration of human rights, 1948)	УН/UN		1948
Universal declaration of human rights www.un.org/Overview/rights.html преузето 9.11.2010.			
Дефинише 30 чланова на којима се заснивају основна права и слободе човека. Свако има право да слободно учествује у културном животу заједнице, да ужива у уметности и да учествује у научном напретку и у добробити која отуда проистиче. Свако има право на заштиту моралних и материјалних интереса који проистичу из било ког научног, књижевног или уметничког дела чији је он творац. Свако има дужност према заједници која једина омогућава слободно и пуно развијање његове личности. У вршењу својих права и остваривању слобода свако може бити подвргнут само оним ограничењима која су предвиђена законом у циљу обезбеђења нужног признања и поштовања права и слобода других и у циљу задовољења правичних захтева морала, јавног поретка и општег благостања у демократском друштву. Ова права и слободе ни у ком случају не могу се извршавати противно циљевима и начелима Уједињених нација.			
Међународни споразум о економским, социјалним и културним правима (ECOSOC, 1976)	ECOSOC		1966 stupila na snagu 1976 sa članom 27
International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights www.ohchr.org/english/law/cescr.htm			
Економски и социјални савет		преузето 9.11.2010.	
Састоји се од 31 члана везана за регулисање социо-економских развојних питања. Између осталих у члановима 15: 1. Државе чланице овог пакта признају сваком право: (а) да учествује у културном животу; (б) да се користи достигнућима науке и њиховој примени; (ц) да ужива у заштити моралних и материјалних интереса који проистичу из сваке научне, књижевне или уметничке производње чији је он аутор, 15.2. Мере које државе чланице овог пакта буду предузеле у циљу осигурања пуног коришћења овог права морају обухватити мјере које су потребне за осигурање очувања, развитка и ширења науке и културе. Државе чланице овог пакта обавезују се поштовати слободу преко			

потребну за научно истраживање и стваралачку делатност. Државе чланице овог пакта признају користи које треба да буду резултати јачања и развитка међународне сарадње и веза на пољу науке и културе. У члану 6: Међу мере које свака држава чланица овог пакта треба да подузме у циљу пуног остварења овог права спадају програми техничке и стручне оријентације и обуке, политика и методи за постизање сталног економског, социјалног и културног развоја и пуне производне запослености у условима који човеку гарантују уживање основних политичких и економских слобода.

Студија Границе раста - Римски клуб

МИТ/МИТ

Масачусетс

1972

The limits of growth

Даје два модела превазилажења проблема убрзане употребе ресурса. Модели се односе на развој технологије и системско управљање ресурсима. По првом, песимистичком моделу, ако индустријски развој иде темпом којим је до тада ишао догодиће се ситуација да ћемо у наредних 100 година (од 1972 дакле 2072), истрошити необновљиве ресурсе. Овај закључак је донет од стране истраживачког тима са МИТ-а под руководством Џеј Форрестера (Jay Forrester-а) на основу системског компјутерског модела развоја глобалне економије. Закључак овог истраживања је да је неопходна интеграција развојних сектора, односно системско праћење позитивних и негативних међусекторских екстерналија кроз анализу повратне спреге наших активности на окружење. Други модел, дефинисан од стране Хермана Кана (Herman Kahn-а) окарактерисан је као оптимистичан и ослања се на развој технологије као средства за очување, алтернатију и унапређење необновљивих ресурса.

Повеља Уједињених нација (UN, UN Charter, 1945)

УН/UN

-

1945

UN CHARTER

www.un.org/en/documents/charter/index.shtml

преузето 9.11.2010.

Намеће државама обавезу да унапређују опште и стварно поштовање човекових права и слобода, са циљевима остваривања међународне сарадње у решавању међународних проблема привредне, социјалне културне и хуманитарне природе. Циљеви се остварују побољшавањем животних услова, остварењем пуне запослености кроз социо-економски напредак. Надлежни орган је економско-социјални савет. Такође,

истиче се међународна културна и васпитна сарадња, опште поштовање и заштиту права човека и основних слобода. Посебно се истичу циљеви у области: Међународне сарадње у решавању међународних проблема привредне, социјалне, културне и хуманитарне природе, и развој и подстицање поштовања права човека и основних слобода без расне, полне, културне, верске и језичке дискриминације.

Међународни пакт о грађанским и политичким правима (UN, International Covenant on Civil and Political Rights, 1966)	УН/UN		1966 stupila na snagu 1976 sa članom 49
---	--------------	--	--

International Covenant on Civil and Political Rights

Дефинише 53 члана у складу са Општом декларацијом о правима човека. Промовише се идеал слободног људског бића које ужива грађанске и политичке слободе и које је ослобођено од страха и беде. Ова врста слободе се може постићи само ако се створе услови који омогућавају свакоме да ужива своја грађанска, политичка права, економска, социјална и културна права.

Декларација о социјалном прогресу и развоју (UN, Declaration on social progress and development, 1969)	УН/UN		1969
--	--------------	--	-------------

Declaration on Social Progress and Development

Социјални прогрес и развој мора бити заснован на људском дигнитету, заштити људских права и поштовању основних човекових слобода, забрањујући сваку врсту дискриминације у социо-економском развоју. У том смислу развој се заснива на подршци креативним иницијативама цивилног сектора, развоју мреже социјалних служби, економском расту у складу са принципима одрживости.

Декларација конференције Уједињених нација везана за животну средину (UNEP, 1972)	УНЕП/UNEP	Стокхолм	1972
---	------------------	-----------------	-------------

Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment

<http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?documentid=97&articleid=1503> преузето 5.11.2010.

Дефинише 26 принципа одрживог развоја . Проглашава да су оба аспекта животне средине природно и створено важна за човеков хармоничан развој. Такође, холистички посматра развој и заштиту који морају бити мудро усмеравани кроз креацију и иновацију системским управљањем човековим окружењем. За то је потребан ентузијастичан, али и смирен ум и интензиван и уређен рад. Заштита и унапређење човековог окружења представља императив човечанства који је у складу са политиком мира, социјалним и економским

напретком. Претходно наведено захтева сарадњу на свим институционалним и управљачким нивоима.

Декларација о елиминацији свих форми нетолеранције и дискриминације засноване на религији и веровањима (UN, Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief, 1981)	УН/UN		1981
---	--------------	--	-------------

Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief

Заснива се на вери да слободе које се односе на испољавање вероисповести и свих облика веровања доприносе култури мира и елиминацији свих облика дискриминације и колонијализма. Свако има право на слободу мишљења, веровања и његовог испољавања. Такође, истиче се заштита коришћења деце у сврхе промоције различитих убеђења.

Декларација о праву на развој (UN, Declaration on the right to Development, 1986)	УН/UN		1986
---	--------------	--	-------------

Declaration on the Right to Development

www.un.org/documents/ga/res/41/a41r128.htm преузето 9.11.2010.

Човек је средишњи субјекат развоја и треба бити активни партиципент у њему. Сва људска бића су појединачно и колективно одговорна за развој. Људска права су неотуђива и међусобно овисна укључујући и културна права. У том смислу подржава се развој индивидуа и субјеката који постају активни чиниоци развоја.

Брутландска декларација - Наша заједничка будућност (WCED, 1987)	WCED	Брутланд	1987
--	-------------	-----------------	-------------

Brundtland report - Our common future, Светска комисија за развој и окружење

http://www.re-set.it/documenti/1000/1800/1850/1856/brundtland_reportpdf.pdf преузето 9.11.2010.

Дефинише глобалну агенду за промену према гледању на развој и будућност. Развој треба бити одговоран према будућим генерацијама, како у употреби ресурса, тако и у развојним активностима. Прокламује се осећај заједништва на глобалном нивоу, који превазилази наднационалне интересе. Развоју се даје холистичка перспектива у односу на заједничку будућност.

АГЕНДА 21	УН/UN	Рио	1992
------------------	--------------	------------	-------------

(UN, Rio de Janeiro declaration - AGENDA 21, 1992)			
--	--	--	--

Rio de Janeiro declaration - AGENDA 21

United Nations Conference on Environment & Development Rio de Janeiro,
Brazil, 3 to 14 June 1992
AGENDA 21

www.un.org/esa/dsd/agenda21/

преузето, 9.11.2010.

Дефинише програме и акције за поједине секторе одрживости, операционализује општи концепт одрживог развоја. У одељку 7.16 за унапређење система управљања људским насељима циљ је да се унапреди систем менаџмента како би се створио оквир за одрживи развој људских насеља. Он подразумева унапређење квалитета живота, нарочито маргинализованих индивидуа и група. Истиче се израда иновативних развојних градских стратегија које укључују енвајорменталне и социјалне теме, унапређујући тиме квалитет живота кроз партиципацију јавног, приватног и цивилног сектора. Циљ 7.20 потцртава израду програма и стратегија које промовишу одрживи и културно сензитивни туризам, као и оснаживање невладиних организација и индивидуа у партиципативном процесу.

Декларација о праву и одговорности индивидуа, група и органа друштва да промовишу и штите универзалне људске вредности и основне слободе	УН/UN		1998
---	-------	--	------

(UN, Declaration on the Right and Responsibility of Individuals, Groups and Organs of Society to Promote and Protect Universally Recognized Human Rights and Fundamental Freedoms, 1998)

Declaration on the Right and Responsibility of Individuals, Groups and Organs of Society to Promote and Protect Universally Recognized Human Rights and Fundamental Freedoms

www.unhcr.org/refworld/docid/3b00f54c14.html преузето, 9.11.2010.

У циљу промоције и заштите људских права и основних слобода, свако има право да (индивидуално или у асоцијацији са другима, на националном и међународном нивоу) оствари право :(а) На мирна окупљања, (б) Да формира, приступа и учествује (партиципира) у невладиним организацијама, асоцијацијама или групама, (в) Да комуницира са невладиним и међудржавним организацијама

Декларација о култури мира	УН/UN		1999
-----------------------------------	-------	--	------

(UN, Declaration on Culture of peace, 1999)

Declaration on Culture of peace

www.un-documents.net/a53r243a.htm

преузето, 9.11.2010.

Заснована је на општој повељи о правима човека, толеранцији, партиципацији, праву на развој, слободи мишљења и самореализације. Култура мира подразумева сет вредности, традиција, расположења, начина понашања које промовишу очување основних људских права и слобода, културног диверзитета, плурализма, демократичност, толеранцију, одрживу употребу ресурса, очување права на слободу изражавања и мишљења, мирно решавање конфликта, изградњу демократских институција. Развојне политике и стратегије треба спроводити уз пуну партиципацију како би се остварила култура мира и одрживост решења кроз мирно разрешавање конфликта.

Миленијумска декларација - Миленијумски развојни циљеви (UN, Millenium declaration, 2000)	УН/UN		2000
---	--------------	--	-------------

Millenium declaration - MDG

<http://www.un.org/millenniumgoals/envIRON.shtml>

преузето, 9.11.2010.

Операционализује Агенду 21, кроз дефинисање специфичних циљева и индикатора на различитим нивоима мерљивости истицањем фундаменталних вредности:

1. Слобода, 2. Једнакост, 3. Солидарност, 4. Толеранција, 5. Респект природи. Посебно се истиче смањење сиромаштва.

Јохансебуршка декларација (UN, Johannesburg declaration, 2002) (UNESCO, Convention concerning the protection of the world cultural and natural heritage, 1972)	УН/UN	Јоханесбург	2002
---	--------------	--------------------	-------------

Johannesburg declaration

www.iisd.ca/wssd/download%20files/political_declaration_rev1.pdf , преузето 9.11.2010.

Истиче се оданост одрживом развоју у имплементацији његових принципа, нарочито у односу на процесе глобализације, који са собом носе убрзано интегрисање тржишта, токова капитала и инвестиција.

Конвенција о заштити светске културне и природне баштине (UNESCO, Convention concerning the protection of the world cultural and natural heritage, 1972)	УНЕСКО/UNESCO		1972
--	----------------------	--	-------------

Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage

<http://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf>

Дефинише појмове културне и природне баштине, као и обавезу свих чланица да: 1) Изради политике и мере заштите (финансијске, легислативне, административне и научне); 2) Одреди територије које су под различитим нивоима заштите; 3) као и да их доставе на светску листу културне и природне баштине. Оснива се светски фонд за заштиту. Државе чланице се обавезују да ће спроводити програме едукације у области заштите културног и природног наслеђа.

Општа декларација о културној разноврсности (UNESCO, Universal Declaration on Cultural Diversity, 2001)	УНЕСКО/UNESCO		2001
---	----------------------	--	-------------

Universal Declaration on Cultural Diversity

unesdoc.unesco.org/images/0012/001271/127160m.pdf

преузето 9.11.2010.

Културна разноврсност је заснована на заштити основних људских и културних права. Односи се на различите димензије културне разноврсности, између осталих: идентитет, разноврсност, плурализам, културну разноврсност, заштиту људских права, креативност, међународну солидарност. Као извор размене, иновације и креације, културна разноврсност је неопходна за људско друштво као и биодиверзитет за природу. У том смислу, она представља заједничко наслеђе човечанства и мора бити препозната и афирмисана за добробит садашњих и будућих генерација. Политике инклузије и партиципације свих грађана су гарант социјалне кохезије која обезбеђује виталност грађанског друштва и мира. Према томе културни плурализам је израз културне политике на реалност културне разноврсности. Неодвојив од демократског оквира, културни плурализам је погодан за културну размену и за развој креативних капацитета које одржавају јавни живот. Културна разноврсност се препознаје као извор креације, која црпи енергију из трагова културне традиције, али се развија у контакту са другим културама. Ово је аргумент да наслеђе у свим својим формама мора бити заштићено, увећано и одржано за будуће генерације као запис људског искуства и аспирација, како би хранило креативност у својој разноврсности и како би инспирисало истински међукултурни дијалог. Приликом осигуравања слободног протока идеја и стваралаштва, културне политике морају креирати погодне услове за производњу и ширење разноврсних културних добара и сервиса кроз културне индустрије које имају инструменте да се афирмишу на локалном и глобалном нивоу. Истиче се развој партнерстава између јавног, приватног и цивилног сектора у којима јавни сектор има надмоћ и примат. Улога УНЕСКО-а је да промовише принципе културне разноврсности, дефинише стандарде, служи као

референтна тачка.

Конвенција о заштити и унапређењу разноликости културних израза			
(UNESCO, Convention on the protection and promotion of the diversity of cultural expressions, 2005)	УНЕСКО/UNESCO	Париз	2005

усвојена на седници Владе Републике Србије у новембру 2006. и упућена на ратификацију Скупштини РС

CONVENTION ON THE PROTECTION AND PROMOTION OF THE DIVERSITY OF CULTURAL EXPRESSIONS

<http://www.unesco.org/new/en/unesco/themes/2005-convention/>

преузето 9.11.2010.

Као важни циљеви декларације издвајају се (а) заштита и унапређење разноликости културних израза;(б) стварање услова за напредак и слободну интеракцију култура на узајамно користан начин;(в) подстицање дијалога међу културама ради обезбеђивања интензивније и уравнотеженије културне размене у свету у циљу поштовања међу културама и културе мира;(г) неговање интеркултуралности ради развоја културне интеракције у духу изградње мостова међу народима;(д) унапређење и поштовање разноликости културних израза и ширење свести о њеној вредности на локалном, државном и међународном нивоу;(е) ојачавање међународне сарадње и солидарности у духу партнерства, нарочито зарад увећања способности земаља у развоју у погледу заштите и промовисања разноликости културних израза. Конвенција формулише основне дефиниције културне разноликости, културног садржаја, културних израза, културне делатности, добра и услуга, културне индустрије, културне политике.„Заштита” подразумева усвајање мера које имају за циљ очување, обезбеђивање и промоцију разноликости културних израза. „Интеркултуралност” се односи на постојање и равноправну интеракцију различитих култура, као и на могућност стварања заједничких, али не јединствених, културних израза кроз дијалог и узајамно поштовање. Свака страна потписница се обавезује да ће на националном нивоу утврдити и примењивати мере за развој културне разноврсности. Мере се могу односити на: јавно финансирање, подстицање непрофитних организација за укључење у заштиту и промоцију, обезбеђење заштите, развој институција које се односе на ову проблематику, подстицање уметника да се укључе у процесе, подстицање разноврсности медија, као и активно учешће цивилног друштва у реализацији мера. Такође, стране потписнице се обавезују да ће неговати сарадњу и дијалог ради очувања културне разноврсности. Стране потписнице настојаће да укључе културу у своју развојну политику на свим нивоима, у циљу стварања погодних услова за одрживи развој, и у склопу тога, неговати аспекте везане за заштиту и унапређење разноликости културних израза. Исте се обавезују да ће остваривати партнерства између јавног, приватног и цивилног сектора, ради јачања капацитета, социјалне кохезије и смањења сиромаштва. ОСНИВА СЕ МЕЂУНАРОДНИ ФОНД ЗА КУЛТУРНУ РАЗНОВРСНОСТ (IFCD). Такође,

УНЕСКОВ Институт за статистику формира 2009. оквир за вођење КУЛТУРНУ СТАТИСТИКУ у односу на њене социо-економске и културне екстерналије, чиме се обезбеђује мониторинг ефеката заштите и развоја културног диверзитета.

Поддршка и развој капацитета за праксу интегралног локалног развоја (UNDP, 2007)	УНДП/UNDP		2007
--	-----------	--	------

Supporting-Capacities-Integrated-LocalDev-PracticeNote

Заснива се на принципима децентрализације, добре управе, широке партиципације, транспарентности и обезбеђења подизања капацитета за интегрални локални развој, кроз давање конкретних препорука и примера добрих пракси.

Општи етички кодекс у туризму (UNWTO, 1999)	УНСТО/UNWT О	Сантјаго, Чиле	1999
---	-----------------	-------------------	------

http://www.unwto.org/ethics/full_text/en/pdf/Serbia.pdf 2.11.2010.

Global Code of Ethics in Tourism

http://www.unwto.org/ethics/full_text/en/pdf/CODIGO_PASAPORTE_ING.pdf преузето 2.11.2010.

Културни туризам се препознаје као фактор који доприноси развоју културне баштине, која је заједничко власништво свих становника света. У том смислу туризам би требало да очува и промовише културну разноликост и активно укључи локално становништво у његове активности како би туристи имали директан контакт са различитим културама и на тај начин допринели сопственом развоју кроз самообразовање. Кроз политике туризма одрживи туризам би требало да се на прави начин односи према природним и културним вредностима како би их сачувао за наредне генерације. Он уједно треба да дефинише оквир за остварење права на туризам како локалних заједница у смислу права на развој, тако и самих туриста који се упознају са другим културама.

ИНТЕРНАЦИОНАЛНИ ОДБОР ЗА ЗАШТИТУ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА И ЛОКАЦИЈА - ИКОМОС

International Committee on Protection Cultural heritages and Sites - ICOMOS

www.icomos.org

ДОКУМЕНТ	институција	град	година
Интернационална повеља за конзервацију и рестаурацију споменика и целина (ICOMOS, International charter for the conservation and restoration of monuments and sites, 1964)	ИКОМОС	Венеција	1964

INTERNATIONAL CHARTER FOR THE CONSERVATION AND RESTORATION OF MONUMENTS AND SITES

http://www.international.icomos.org/charters/venice_e.pdf преузето, 6.11.2010.

Препознаје се заједничка одговорност за очување културног наслеђа за будуће генерације. Такође, наслеђе представља нашу заједничку вредност. Повеља се ослања на Атинску повељу и одређује дефиниције заштите, конзервације, рестаурације, историјске целине, ископине. Заштита се односи не само на поједине архитектонске грађевине, већ и шире урбане целине, истиче се научни приступ у заштити и конзервацији. Конзервација се мора одвијати континуално на начин увођења савременог живота у целине под заштитом, водећи рачуна о очувању традиционалних вредности. Рестаурација се односи на оживљавање естетских и историјских квалитета грађевине и историјских целина, ако традиционалне технике грађења нису познате. Рестаурација се може ослонити на модерне технике грађења. Треба очувати особитост историјских урбаних целина у односу на њихов интегритет. Ископавања се морају вршити у односу на научне стандарде методе и технике.

Резолуција са симпозијума о увођењу савремене архитектуре у историјске целине (ICOMOS, Resolutions of the Symposium on the introduction of contemporary architecture into ancient groups of buildings, 1972)	ИКОМОС	Будимпешта	1972
--	---------------	-------------------	-------------

Resolutions of the Symposium on the introduction of contemporary architecture into ancient groups of buildings

http://www.icomos.org/docs/contemporary_architecture.html преузето
6.11.2010.

Дефинише развој заштићених урбаних целина као холистички однос између прошлости садашњости и будућности. Ове целине представљају значајан део економског и социјалног развоја, стога се препознаје потреба за увођењем савременог живота и архитектуре у овакве амбијенте. Такође сваки историјски споменик или целина представљају суштинску вредност независно од своје иницијалне улоге и значаја која му омогућава да се адаптира у променљиве културне социо-економске и политичке контексте, уједно задржавајући своју структуру и карактер. Приликом инкорпорације савремене архитектуре у предметне целине треба водити рачуна о односу између масе, размере, ритма и појавности, док материјали, технике могу бити савремени без нарушавања структурних и естетских вредности целине. Савремена архитектура треба да оствари хармоничан однос са архитектуром прошлости.

Резолуција са симпозијума за конзервацију Мањих историјских градова (ICOMOS, Resolutions of the International Symposium on the Conservation of Smaller Historic Towns, at the 4th ICOMOS General Assembly., 1972)	ИКОМОС		1972
---	---------------	--	-------------

Resolutions of the International Symposium on the Conservation of Smaller Historic Towns, at the 4th ICOMOS General Assembly.

http://www.icomos.org/docs/small_towns.html преузето: 6.11.2010.

Дефинише стање, проблеме, препознајући стратегије и мере које треба предузети како би се заштитили и развијали мањи историјски градови. У проблеме се убрајају социјални и економски развој ових целина, јер се са једне стране становници селе у новије стамбене зоне, док са друге заштита ових целина успорава њихов економски раст. Такође, резолуцијом се указује и на ризике које са собом носи културни туризам. Стога, свака политика и планирање било на регионалном или локалном нивоу треба да узме у обзир јединствене вредности карактер мањих историјских градова, тако да приликом њихове ревитализације не дође до нарушавања ових вредности, које дефинишу национални културни идентитет.

Тлаксалшка декларација (ICOMOS, DECLARATION OF TLAXCALA, 1982)	ИКОМОС	Тринидад	1982
--	---------------	-----------------	-------------

DECLARATION OF TLAXCALA

<http://www.icomos.org/docs/tlaxcala.html> 6.11.2010.

Мале насеобине се препознају као необновљиви ресурси које као такве треба заштитити кроз интердисциплинарну партиципацију. Вредности које носе и чувају кроз архитектуру, урбане обрасце, социјалне везе и културне обрасце треба очувати и холистички развијати. Регионално планирање се препознаје као мера за заустављање девастације узроковане наглим порастом броја становника.

Повеља о конзервацији историјских градова и урбаних целина (ICOMOS, Charter for the conservation of historic towns and urban areas, 1987)	ИКОМОС	Вашингтон	1987
---	---------------	------------------	-------------

CHARTER FOR THE CONSERVATION OF HISTORIC TOWNS AND URBAN AREAS

http://www.international.icomos.org/charters/towns_e.pdf

преузето: 6.11.2010.

Бави се заштитом историјских градских центара различите величине и комплементаран је Венецијанској повељи. У принципима и циљевима обезбеђује се да историјски градски центри треба да буду третирано интегрално у оквиру регионалних и урбаних политика и планова. Нарочито треба заштитити урбане обрасце кроз мрежу улица и систем парцела које их дефинишу, однос између изграђеног, отвореног и зеленог простора, формалну појавност објеката кроз однос ентеријера и екстеријера, стил, размеру, декорацију, боје, величину, конструкцију, однос са окружењем, различите функције и садржаје који су се током времена развијали. Од есенцијалне важности је партиципација локалног становништва у процесу развоја. Као методи и инструменти заштите наводе се планови конзервације који треба да буду рађени на интердисциплинаран начин уз укључење архитеката, археолога, историчара, социолога, антрополога, економиста. Ови планови морају бити подржани од стране локалног становништва.

Нара документ о аутентичности (ICOMOS, The Nara document on authenticity, 1994)	ИКОМОС	Нара	1994
---	---------------	-------------	-------------

THE NARA DOCUMENT ON AUTHENTICITY

http://www.international.icomos.org/charters/nara_e.htm

преузето 6.11.2010.

кључне речи: *културна разноликост као вредност, истраживање аутентичности, консензус око аутентичних вредности*

Ширење обухвата заштите и конзервације узимајући у обзир аутентичност културних израза као супротност процесима глобализације и хомогенизације.

Садржај декларације представља интелектуални изазов заштити и конзервацији у односу на културну разноврсност и разноврсност културне баштине у смислу ширења њеног обухвата у савременом свету глобализације и хомогенизације, где потрага за специфичним идентитетом и аутентичношћу представља оквир за заштиту културне разноликости као колективне меморије човечанства. Разноврсност култура и баштине представља незамењиви извор духовног и интелектуалног богатства човечанства. Наша способност да разумемо културну разноликост зависи од познавања вредности које различите културе носе са собом, у односу на врсту и изворе информација које учествују у грађењу тог знања. Разумевање аутентичности је у основи сваког научног истраживања културне баштине. Поштовање културне баштине се гради у релацији са разумевањем специфичног контекста у којем је настајала. Просуђивање аутентичности израза требало би да обухвати различите димензије од културних, уметничких, историјских, социолошких. У том смислу поштовање културне

разноврсности би требало да избегне механистички приступ њиховом истраживању, већ да развије специфичне методе и технике које омогућавају дијалогски однос према разумевању различитих вредности, њихове природе и аутентичности. У том процесу би требало остварити консензус дате заједнице око аутентичности препознатих вредности. Такође истраживање аутентичности би требало да представља континуалан процес праћења промена у савременом динамичном свету.

Стокхолмска декларација (ICOMOS, The Stockholm declaration, 1998)	ИКОМОС	Стокхлом	1998
---	---------------	-----------------	-------------

THE STOCKHOLM DECLARATION

http://www.international.icomos.org/charters/stocdec_e.htm

преузето: 6.11.2010.

кључне речи: интереси као резултат основних људских права, стратегије и оквири за акцију као полигон за комуникацију о заједничким вредностима као основа за развој

ШТИТИ СЕ КУЛТУРНИ ДИВЕРЗИТЕТ кроз промоцију нових права, успоставља однос према одрживом развоју

донета на 50у годишњицу
Декларације о људским
правима

У фокусу су људска права и право на учешће у културном животу заједнице. Препознају се различити интереси које индивидуе и групе имају према културном наслеђу. У том смислу треба развити стратегије и оквири за акцију које омогућавају изградњу партнерстава између јавног, приватног и цивилног сектора у развоју и заштити културног наслеђа, са поштовањем основног принципа одрживости, и наше одговорности да очувамо меморију за будуће генерације. Овај приступ је заснован на правима које ИКОМОС промовише ради заштите културног диверзитета: (1) Праву на аутентично сведочанство о културном наслеђу, (2) Праву на боље разумевање сопственог и других културних наслеђа, (3) Праву на адекватну и мудру употребу културног наслеђа, (4) Праву на партиципацију у доношењу одлука које имају утицај на очување вредности културно-историјског наслеђа, (5) Праву на формирање асоцијација и удружења за заштиту и промоцију културног наслеђа.

Повеља о изграђеној вернакуларној архитектури (ICOMOS, Charter on the built vernacular heritage, 1999)	ИКОМОС	Мексико	1999
--	---------------	----------------	-------------

CHARTER ON THE BUILT VERNACULAR HERITAGE

http://www.international.icomos.org/charters/vernacular_e.pdf

преузето 6.11.2010.

Развија и дефинише комплементарне принципе за заштиту вернакуларне архитектуре Венецијанској повељи како би се ова врста наслеђа заштитила у односу на процесе глобализације и хомогенизације који представљају велики ризик за очување специфичности и културне разноликости. Један од важних принципа је и активно укључење локалног становништва у процесе заштите.

Повеља ИКОМОС-а о интерпретацији и презентацији културно-историјских целина (ICOMOS, The ICOMOS charter for the interpretation and presentation of cultural heritage sites, 2008)	ИКОМОС	Квебек	2008
---	---------------	---------------	-------------

THE ICOMOS CHARTER FOR THE INTERPRETATION AND PRESENTATION OF CULTURAL HERITAGE SITES

http://www.international.icomos.org/charters/interpretation_e.pdf

преузето 6.11.2010.

Дефинише принципе правилне интерпретације и презентације културно-историјских целина, зарад њихове веће доступности јавности у смислу информисања, комуникације значења, едукације у односу на значај очувања обновљивих и необновљивих ресурса. Истиче се значај инклузије становништва и локалне заједнице у презентацији и интерпретацији културне баштине зарад њиховог адекватног укључење у одрживи развој заједнице.

ЕВРОПСКА УНИЈА

ДОКУМЕНТ	институција	град	година
Европска културна повеља (EU C. o., European Cultural Convention, 1954)	Савет Европе	Париз	1954

[European Cultural Convention](#)

Земље потписнице се обавезују да ће допринети развоју европске културе дефинисањем специфичних мера које ће обезбедити истраживање и очување сопствених културних вредности. То подразумева укључење и архитектонског и урбаног наслеђа, као интегралног чиниоца европског идентитета. Земље се обавезују да ће очувати и развијати национално наслеђе као интегралног дела заједничког наслеђа Европе.

Европска повеља о архитектонском наслеђу (EU, European Charter of the Architectural Heritage, 1975)	Савет Европе	Амстердам	1975
---	---------------------	------------------	-------------

[European Charter of the Architectural Heritage](#)

www.icomos.org/docs/euroch_e.html

преузето 2.11.2010.

Европско архитектонско наслеђе се препознаје као заједничка вредност. Носилац је европског идентитета и свести о заједничкој историји и будућности. Историјски континуитет као предмет заштите је важан важан фактор у развоју личних идентитета, а нарочито у периодима социјалних превирања. Архитектонско наслеђе се препознаје као важан фактор у креирању развојних политика, просторног и урбаног планирања. Специфично се истиче важност интегративне заштите у развоју заштићених урбаних целина, уз посебан осврт на партиципацију као механизам социјалне укључености и развојног фактора. Приликом партиципативног процеса требало би користити различите методе и технике како би се формирала платформа заједничког разумевања о укупном развоју ових целина, како просторно-физичком кроз инкорпорирање савремене архитектуре високог квалитета, тако и социо-економском кроз укључивање релевантних интересних страна у развојни процес. Како би се решили економски проблеми интегративне заштите неопходно је дефинисати планерске инструменте у којима ће се проверити могућности изградње нових објеката у односу на њихову висину, волумен и размеру како би се остварио хармоничан однос са окружењем, а уједно и дефинисао оквир за нове развојне пројекте.

Европска повеља о локалној самоуправи (EU C. , 1985)	Савет Европе		1985
--	---------------------	--	-------------

http://www.coe.org.rs/REPOSITORY/128_evropska_povelja_o_lokalnoj_samoupravi.pdf

Дефинише оквир за децентрализацију, преношење права, обавеза и надлежности на локалну самоуправу, могуће самосталне изворе финансирања, право на удруживање

Конвенција о заштити архитектонског наслеђа Европе (ЕУ, Конвенција о заштити архитектонског наслеђа Европе, 2005)	Савет Европе	Гранада	1985
---	--------------	---------	------

ЕВРОПСКЕ конвенције и препоруке у области културног наслеђа / [превод Весна Лековић]. -Котор : ЕХПЕДИТИО -Центар за одрживи просторни развој, 2005

Дефинише: 1) основне појмове целина које подлежу заштити, уз поштовање законских обавеза приликом третирања културног наслеђа, 2) мере и политике заштите архитектонског наслеђа. У том смислу свака земља се обавезује да ће усвојити интегралне политике очувања архитектонског наслеђа у којима оно представља основни циљ очувања и као такво се интегрише са културним, политикама животне средине и планирања. Такође, свака страна се обавезује да ће укључити архитектонско наслеђе у савремени живот града кроз њихово коришћење у складу са савременим потребама развоја града.

Препорука бр. Р (91) 13 комитета министара државама чланицама - О ЗАШТИТИ АРХИТЕКТОНСКОГ НАСЛЕЂА 20. ВИЈЕКА (ЕУ, Препорука РЕЦ (2003)1 комитета министара државама чланицама о промовисању туризма ради унапређивања културног наслеђа као фактора одрживог развоја, 2005)	Савет Европе	-	1991
--	--------------	---	------

ЕВРОПСКЕ конвенције и препоруке у области културног наслеђа / [превод Весна Лековић]. -Котор : ЕХПЕДИТИО -Центар за одрживи просторни развој, 2005

Истиче се значај заштите архитектонског наслеђа 20-ог века, уз развој инструмената и критеријума њихове идентификације, управљања, унапређења знања о употреби адекватних материјала и техника.

Европска конвенција о партиципацији странаца у јавном животу локалне заједнице (EU, European Convention on the Participation of Forrreigners in Public Life at Local Level, 1992)	Савет Европе	Стразбур	1992
---	--------------	----------	------

European Convention on the Participation of Foreigners in Public Life at Local Level

Ослања се на основа људска права и слободe за партиципацију и учешће у јавном и културном животу заједнице у којој живе, кроз слободу изражавања, мишљења и удруживања.

Повеља о Европским градовима и насељима у контексту одрживости (EU, Charter of European Cities and Towns towards Sustainability, 1994)	Савет Европе	Албоург	1994
--	--------------	---------	------

Charter of European Cities and Towns towards Sustainability

http://ec.europa.eu/environment/urban/pdf/aalborg_charter.pdf

преузето: 3.11. 2010.

Истиче се индивидуалан приступ одрживости у складу са особитошћу сваког града. Интеграцијом принципа одрживости у развојне политике успоставља се основ за дефинисање адекватних локалних стратегија. На одрживост се гледа као на креативан, хармонизујући локалан процес који захвата сва поља и димензије процеса доношења одлука, а не као на фиксан сет циљева, принципа и визије. Одрживост се заснива се на принципима решавања проблема градова кроз утицај на екстерналије и повратну спрегу. Истиче се партиципација и кооперација свих интересних страна у процесу одлучивања. Предлаже се да процес локалних акционих планова и стратегија садржи следеће фазе: - системска идентификација проблема и њихових узрока кроз широку јавну консултацију;

- Приоритизација задатака који се односе на идентификоване проблеме;
- Креирање визије одрживе заједнице кроз партиципативан процес укључујући све секторе у заједници;
- Разматрање и оцена алтернативних стратешких опција;
- Израда дугорочног локалног акционог плана ка одрживом развоју који укључује мерљиве мете-циљеве;
- Програмирање имплементације плана укључујући припрему пројектног плана са преузимањем одговорности и временских рокова за имплементацију;
- Доношење система и процедура за мониторинг и извештавање о имплементацији плана.

<p>ХЕЛСИНШКА ДЕКЛАРАЦИЈА О ПОЛИТИЧКОЈ ДИМЕНЗИЈИ ОЧУВАЊА КУЛТУРНОГ НАСЉЕЂА У ЕВРОПИ (ЕУ, Хелсиншка декларација о политичкој димензији очувања културног наслеђа у Европи, 2005)</p>	<p>Четврта европска конференција министара одговорних за културно наслеђе</p>	<p>Хелсинки</p>	<p>1996</p>
---	---	-----------------	-------------

ЕВРОПСКЕ конвенције и препоруке у области културног наслеђа / [превод Весна Лековић]. -Котор : ЕХПЕДИТИО -Центар за одрживи просторни развој, 2005

Препознаје редности културног наслеђа као факторе који доприносе изградњи европског идентитета, заснованог на толеранцији и демократичности. Свестрано познавање културне баштине и њене разноврсности је основ толеранције, поштовања, превазилажења разлика. Оно значајно доприноси борби против ксенофобије и борби за укључење разноврсне културне баштине као јединственог дела европског идентитета. Културна баштина се препознаје као фактор за лично и колективно испуњење, нарочито у периодима социјалног превирања. Тада појединац успостављајући вазу са сопственом културном баштином остварује осећај припадности, личног и колективног идентитета. Културна баштина се препознаје и као економски потенцијал, где се државе обавезују да ће развијати алтернативне стратегије очувања и активирања културне баштине које мобилишу њен економски потенцијал. У контексту одрживог развоја културно наслеђе се дефинише као необновљиви ресурс који треба одговорно сачувати за будуће генерације, стога његова заштита и активирање морају бити интегрални део политика и стратегија одрживости. Као саставни део човековог окружења, односно животне средине културно наслеђе треба бити предмет одрживих активности свих актера у развојном процесу у односу на економску, еколошку и институционалну одрживост. Одрживе стратегије културног туризма се препознају као инструменти који могу допринети ревитализацији регија, као и локалног развоја водећи рачуна о специфичним моделима културног туризма који су примерени локалним факторима и не копирају обрасце масовног туризма. Истиче се потреба за међусекторским стратегијама очувања у којима се развијају партнерства између јавног, приватног и цивилног сектора како би се остварило одрживо финансирање културне баштине. Улога државних власти је да подстакне и оствари партнерства између различитих актера водећи строго рачуна да ослањање на партнерство и приватне иницијативе не значи и одрицање државних власти за заштиту културног наслеђа.

Резолуција бр. 1 – Културно наслеђе као фактор изградње Европе
(ЕУ, Резолуција бр. 1 – Културно наслеђе као фактор изградње Европе, 2005)

У одељку наслеђе и идентитет истиче се улога разноврсности културне баштине као фактора изградње модерне Европе и указује се на значај заштите културног диверзитета у развоју заједнице, нарочито у реализацији социјалне кохезије. Такође, треба испитати и дефинисати средства која омогућавају изградњу партнерстава између јавног и приватног сектора како у активирању, тако и у заштити културног наслеђа.

Резолуција бр. 2 – Културно наслеђе као фактор одрживог развоја
(ЕУ, Резолуција бр. 2 – Културно наслеђе као фактор одрживог развоја, 2005)

Европски министри одговорни за културно наслеђе траже од Одбора за културну кооперацију (Council for Cultural Co-operation) да развије европску методологију за управљање наслеђем по принципима одрживости која би обухватила изналажење инструмената за: 1) процену квалитативног и квантитативног утицаја државних и приватних инвестиција на развој културног наслеђа; 2) утврђивање улоге наслеђа у остваривању нових радних места; 3) стварање здравог основа за одрживи развој кроз промоцију сарадње између јавног, приватног и цивилног сектора. Такође, одбор би требало да припреми препоруку државама чланицама о одрживим стратегијама културног туризма усмерених ка унапређивању културног наслеђа по принципима које дефинише ова резолуција.

Европска урбана повеља (EU, European urban charter, 1992)	Савет Европе	Стразбург	1992
---	---------------------	------------------	-------------

European urban charter

http://sustainable-cities.eu/upload/pdf_files/URBAN_CHARTER_EN.pdf преузето: 3.11.2010.

Повеља је вођена принципима остварења основних људских права: заштиту од агресије, здраву животну средину, праву на квалитетно становање, здравље, праву на учешће у културном, животу заједнице, и мобилношћу. Посебно се третирају историјски градски центри, као простори који чувају меморију града од прошлости, преко садашњости ка будућности. Манир у којем се нове интервенције мешају са историјским целинама је основна архитектонска тема. Мере заштите историјских грађевина се морају комбиновати са пажљивим дизајном нових зграда које се интерполирају у урбане центре, водећи рачуна о охрабривању архитектонске иновације. Обраћање пажње на детаљ може имати важну улогу у развоју адекватне урбане форме. Такође, везано за отворене просторе, наглашава се њихова виталност, приступачност, разноврсност активности, културног живота и остварења јавног живота локалне и шире заједнице. Партиципација се односи на право и потребу свих грађана да испоље своје мишљење о животној средини (како грађеној тако и природној). Истиче се значај интегративне заштите урбаног наслеђа као кључног планерског циља. То подразумева мултидисциплинарне тимове за превенцију ризика коју заштита носи са собом: односно на то да градови постану музеји на отвореном. Адаптивна употреба старих, нарочито индустријских објеката може често бити здрава економска солуција, обезбеђујући могућности за развој становања, пословних и трговинских центара, итд. Таква врста конзервације може утицати на смањење незапослености. Такође, културне политике доприносе едукацији становништва и социјалној кохезији кроз осећај заједништва. Истиче се значај остваривања партнерстава између јавног, приватног и цивилног сектора у реализацији културних политика кроз институције система. Као део богатства културе истиче се диверзитет и спонтаност у њеном испољавању у градском простору. Посебно се указује на значај уравнотежене употребе културног туризма у односу на његове позитивне и негативне ефекте на културно наслеђе.

ЕСЕНСКА ДЕКЛАРАЦИЈА (EU, Essen Declaration, 1999)	Конференција председништва ЕУ	Есен	1999
---	--------------------------------------	-------------	-------------

Essen Declaration

http://www.ericarts.org/web/files/134/en/culture_industries_essen_declaration.pdf

Дефинише 10 аксиома културних индустрија као носилаца креативности, иновације и територијалног локалног развоја: (1) Културне индустрије представљају јединствени економски сектор, стога се морају препознати као посебна димензија економских, културних и урбаних политика. (2) Културне индустрије су орјентисане ка будућности - особене су по свом високом нивоу креативности и иновацији на тржишту ресурса, који по својој природи немају супституцију. (3) Културне индустрије обезбеђују и креирају одрживо запошљавање на регионалном нивоу, јер могу остварити нова радна места изван јавног сектора, (4) Културне индустрије потпомажу оснаживању регионалног потенцијала, кроз развој мреже знања и институција, (5) Културне индустрије развијају историјско наслеђе, чувајући традицију, и укључујући се одговорно у глобалне токове, (6) Културне индустрије траже активну културну политику, јер промовишу културни развој на локалном нивоу, (7) Културне индустрије по својој природи траже активну економску политику, нови обрасци пословања и комерцијалног сектора у културним индустријама траже подршку кроз додатно образовање и консултације, (8) Културним индустријама је неопходна подршка из домена урбаних политика, (9) Културне индустрије захтевају интегрални приступ урбаним и регионалним политикама, како би биле у могућности да добију финансијску подршку из ЕУ структурних фондова, (10) Културне индустрије треба да се развијају у складу са европским контекстом, кроз мрежу легислативе и инфраструктуре, и кроз ослањање на флексибилна партнерства између јавне администрације и финансијског сектора.

РЕЗОЛУЦИЈА БР. 1 О УЛОЗИ КУЛТУРНОГ НАСЉЕЂА И ИЗАЗОВИМА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

(ЕУ, Резолуција бр. 1 о улози културног наслеђа и изазовима глобализације, 2005)

Пета европска конференција министара одговорних за културно наслеђе

Порторож

2001

ЕВРОПСКЕ конвенције и препоруке у области културног наслеђа. Котор : ЕХПЕДИТИО -Центар за одрживи просторни развој, 2005

Истиче значај израде паневропског развојног модела који би одговорио изазовима глобализације. У контексту глобализације културно наслеђе носи потенцијал за препознатљивост на међународном нивоу и глобалној економској конкуренцији, док је са друге стране угрожено хомогенизацијом културних израза које глобализација носи са собом. У том смислу неопходно је владе предузму мере како би омогућиле одрживо управљање културним наслеђем и успоставе међусекторке развојне стратегије и политике осигуравајући очување и стварајући партнерства за одржив третман културног наслеђа. Културна разноврсност представља основ за социјалну кохезију која је јединица економског напретка.

Декларација о улози невладиних организација у области културног наслеђа

(ЕУ, Декларација о улози невладиних организација у области културног наслеђа, 2005)

Пета европска конференција министара одговорних за културно наслеђе

Хелсинки

2001

ЕВРОПСКЕ конвенције и препоруке у области културног наслеђа / [превод Весна Лековић]. -Котор : ЕХПЕДИТИО -Центар за одрживи просторни развој, 2005

Истиче се значај улоге невладиних организација у изградњи демократског плуралистичког друштва. Поштујући принципе

демократичности, слободe говора и права на сопствени идентитет, невладине организације се препознају као важан фактор у заштити и развоју културног наслеђа, нарочито његове разноврсности. У том погледу треба им омогућити да равноправно учествују у формулисању политика и стратегија одрживог развоја културног наслеђа.

Завршна конференција пројекта P.I.S.A. [Интегративно планирање на археолошким локалитетима] - Еуро - медитеранска повеља о интегративној валоризацији културног наслеђа (ЕУ, Еуро-медитеранска повеља о интегративној валоризацији културног наслеђа, 2005)	Рим	2002
--	-----	------

ЕВРОПСКЕ конвенције и препоруке у области културног наслеђа / [превод Весна Лековић]. -Котор : ЕХПЕДИТИО -Центар за одрживи просторни развој, 2005

Дефинише оквир за развој културно-историјског наслеђа у медитеранском подручју, кроз активан и одговоран однос према очувању и развоју традиције, његовом одговорном укључењу у привредне токове, кроз дефинисање нових стратегија управљања културним наслеђем, заснованих на употреби интегративног планирања. Такво планирање подразумева дефинисање стратегија које на прави начин валоризују наслеђе и укључују га у интегралном односу према осталим секторима одрживости у локални и регионални развој.

Препорука Рец (2003)1 Комитета министара државама чланицама О ПРОМОВИСАЊУ ТУРИЗМА РАДИ УНАПРЕЂИВАЊА КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА КАО ФАКТОРА ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА (ЕУ, Препорука РЕЦ (2003)1 комитета министара државама чланицама о промовисању туризма ради унапређивања културног наслеђа као фактора одрживог развоја, 2005)	Савет Европе	-	2003
---	--------------	---	------

Recommendation Rec(2003)1 of the Committee of Ministers to member states on the promotion of tourism to foster the cultural heritage as a factor for sustainable development

<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=2321>

преузето: 2.11.2010.

Културни туризам се препознаје као важан фактор економског, социјалног и културног развоја и као такав треба да подржи развој производа и услуга који афирмишу културно наслеђе. Очување и развој културног наслеђа треба да буду заједничка одговорност локалног становништва, политичких лидера, стручњака и професионалаца у области културног наслеђа и туризма како би се на прави начин поделили бенефити и трошкови. Државне власти треба да дефинишу стратегије територијалног развоја туризма које обезбеђују одрживост. У креирању ових стратегија требало би да учешће узму сви релевантни актери из економског, социјалног и цивилног сектора. Стратегије треба да анализирају туристички и културни потенцијал одређене територије стварајући основ за израду менаџмент планова.

Ове стратегије би требало да: 1) дефинишу просторне и непросторне акције које обезбеђују правилно презентовање културног наслеђа туристима и осталим посетиоцима, кроз обезбеђивање додатних пратећих садржаја који су комплементарни са природом и значајем културног наслеђа; 2) обезбеде адекватан приступ наслеђу; 3) афирмишу одрживе транспортне системе; 4) обезбеде адекватну информисаност о културном наслеђу. У том смислу културни туризам представља важан елемент у развоју свести и изградњи европског идентитета. Локалне власти треба да обезбеде сарадњу између релевантних актера развоја културног туризма кроз отварање дијалога и успостављање партнерстава.

Европска урбана повеља 2 Манифест за нови урбанитет (EU, Evropska urbana povelja 2 Manifest za novi urbanitet, 2008)			
--	--	--	--

Савет Европе

Стразбур

2008

www.logincee.org/file/18051/library

Манифест дефинише корпус принципе и концепата за мале и велике градове према њиховом одрживом развоју као одговору на изазове глобализације, којима су изложени. Ослања се на принципе етичке управе, одрживог развоја и веће солидарности у изради јавних стратегија. Ови принципи и концепти треба да стабилизују и успоставе нове односе, ко одговор на трендове разбијања традиционалног облика социјалног капитала, успостављање нових мрежа и односа кроз тз. социјалну флексибилност, која се одражава и у урбаном простору. Принципи се односе пре свега на припадност великих и малих градова својим грађанима. Такође, они представљају идеално место за историјски компромис између привреде, друштва и животне средине, кроз изградњу модерне управе. Као најзначајније они су погодни за креативну разноврсност и представљају моћне снаге за иновацију. Као такви имају потенцијал да интегришу и узајамно обogaђују вишеструке идентитете и културе који међу њима постоје, што подстиче већу демократију, одрживост и креативну разноврсност.

ЕВРОПА 2020 - Европска стратегија за паметан, одржив и инклузиван раст (EU, Europe 2020: A European Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth, 2010)			
---	--	--	--

Брисел

2010

http://europa.eu/press_room/pdf/complet_en_barroso___007_-_europe_2020_-_en_version.pdf

20.03.2011

Европа заснива развој на три међусобно зависна ослонца: А) Паметан развој - заснован на знању и иновацији, Б) Одржив развој - кроз

промоцију ефикасније привреде у односу на коришћење ресурса и компетитивнију привреду, В) Инклузиван раст кроз развој територијалне и социјалне кохезије. Паметан развој се обезбеђује кроз унапређење система образовања, научних и истраживачких центара, и иновација као покретача развоја. Стратегија дефинише седам водећих иницијатива за остварење основних циљева: (1) Унија иновације - унапређење мреже и финансијске доступности за истраживање и иновацију, (2) Унапређење едукативног система за ефикасно укључење младих у развој, (3) Европска дигитална агенда - повећана доступност интернету свим становницима, (4) Европа заснована на ефикасној употреби ресурса, повећаној употреби обновљивих извора енергије, модернизацији транспортног система, (5) Унапређење бизнис сектора кроз развој малих и средњих предузећа, и стварање јаког основа за индустријску производњу, компетитивну на глобалном нивоу, (6) Агенда за нове вештине и послове, кроз модернизацију тржишта рада, и повећану мобилност радне снаге, (7) Европска платформа за смањење сиромаштва кроз обезбеђење социјалне и територијалне кохезије. Свака иницијатива је разрађена посебним документима.

Табела 2: Различите парадигме (традиције) планирања у 20. веку (Reeves, 2005)

		ПАРАДИГМЕ (ТРАДИЦИЈЕ) ПЛАНИРАЊА						
		ОДРЖИВА	КОЛАБОРАТИВНА	ЕНВЈОЈМЕНТАЛНА	ЈАВНЕ АДМИНИСТРАЦИЈЕ	СОЦИЈАЛНА	ФИЗИЧКА	ЕКОНОМСКА
1925								
1950								
1975								
2000								
Циљеви	Обликовање будућих простора и места узимајући у обзир мерљиве ефекте предлога решења на економски, социјални аспект и аспект окружења	Развити приступ грађења консензуса ка променама на урбаном и регионалном нивоу кроз поглед на планирање као стил власти	Заштити природно окружење од деградације и деструкције	Достићи уједно и ефикасност и ефективност у достизању циљева јавних агенција	Интегрисати физичко и економско планирање у развојне политике у циљу решавања социјалних проблема	Управљање физичким развојем градова у циљу промоције здравља, економије, удобности и лепоте	Управљање продуктивношћу нација и региона	
претпоставке	У зависности од модела Један модел претпоставља да економски развој може унапредити животну средину Други модел претпоставља да животна средина обезбеђује базу за економски и социјални развој	Јавне политике се виде као социјални процес кроз који се вредности и начини понашања дефинишу од стране партиципаната Колаборативно планирање препознаје различите групе стейхолдера, у већини случајева овај посао се обавља изван формалних агенција власти Заједнице су различите и живе у једном или више релационих светова	Развој не погађа све једнако, сиромашни и угрожени у већини случајева живе у лошем животном окружењу	Једнакост се види као некомпатибилна са ефикасношћу и ефективношћу Планери као професионалци морају употребити своју експертизу у креирању ефикасног система	Професионалци артикулишу заједницу кроз планове Једнакост се види као социјална правда са нагласком на сиромаштво	Једнакост значи третирање простор на исти начин за све Доминира здравствено - биолошки модел Доминира архитекта и инжењер Потребна су техничка решења	Економисти доминирају као професионалци Сиромашни и угрожени не репрезентују тржиште за робу и услуге Угрожени су трошак за продукциони сектор	
концепције простора и места	Локално, Глобално, Глокално	Заједничка места (shared places), мулти димензионална, институционална, социјални простор	Зелени простори, отворени простори, заштићени простори	Институционални простор, Значај виртуелног простора	Социјални простор - перцептивни простор, персонални простор	Тродимензионални простор	Економски простор	
политике	Интеграција ефеката 3Е	Укључујуће, отворено, дељење моћи, социјално учење, слушање различитих искустава	Заштита, зелени појасеви, национални паркови, означени простори...	Извршни менаџмент	Интеграција или сегрегација	Генерални планови, Планови коришћења земљишта (Master planning, Land use planning, Creation of order)	Стратешко планирање Инфраструктурна решења Изградња станова близу места рада Кластеризовање Експанзија градова Градови на маргинама	

БИОГРАФИЈА АУТОРКЕ

Татјана Мрђеновић је дипломирала на Архитектонском факултету у Београду 2001. године са просечном оценом 8.63. 2003. године уписује последипломски магистарски курс научног степена “Урбанистичко планирање, дизајн и менаџмент” на Архитектонском факултету у Београду на којем полаже све испите са просечном оценом 9.80. 2005. године уписује докторске академске студије на Архитектонском факултету у Београду у научној области “Урбанизам” на којима полаже све испите са просечном оценом 10.00. 2011. године стиче лиценцу 200 за одговорног урбанисту. Њен ауторски рад под називом *URBAN REGENERATION: QUESTIONING THE SUBJECT* биће објављен 2013. године у часопису *Technics Technologies Education Management – ТТЕМ*, Vol 8 No3 . septembar, 2013, који је на Томпсон Рутерс web of science листи.

Од 2002. године кандидаткиња се перманентно усавршава на професионалним курсевима у земљи и иностранству у области урбаног дизајна и планирања. Татјана Мрђеновић је аутор: рада у међународном часопису *Technics Technologies Education Management – ТТЕМ*, који је на Томпсон Рутерс web of science листи; монографије истакнутог националног значаја; поглавља у монографији међународног значаја; поглавља у монографији националног значаја; једног рада у часопису националног значаја; седам техничких решења; пет објављених, саопштених и публикованих радова на међународним конференцијама; четири објављена, саопштена и публикована рада на националним скуповима.

Татјана Мрђеновић је учесница у два домаћа и једном међународном ФПБ научно-истраживачком пројекту; добитница једне награде међународног значаја; ментор је у награђеном студенском раду националног значаја; излагач је на три изложбе националног и међународног значаја; учесница је у изради, координацији, експертизи и синтези више просторних, генералних и планова детаљне регулације као и урбанистичких пројеката и студија. Консултант је у оквиру међународних организација УН-Хабитат и ГТЗ-КВД на програмима интегралног урбаног развоја.

Члан је Инжењерске коморе Србије, Удружења урбаниста Србије, Асоцијације српских Архитеката, applicant member of ISOCARP.

AUTHOR'S BIOGRAPHY

Ms Tatjana Mrđenović graduated in 2001 at Faculty of Architecture in Belgrade as graduated engineer of Architecture with average mark of 8.63. Since 2003 she has attended postgraduate studies on MScI and PhD level in the field of Urbanism (Urban planning, Urban management and Urban design) and she finalized Doctoral studies with average mark of 10.00. In 2011 she becomes licensed urban planner responsible for urbanism. She authorized a paper *URBAN REGENERATION: QUESTIONING THE SUBJECT* that will be published in 2013. in an international journal *Technics Technologies Education Management – TTEM*, Vol 8 No3 . September, 2013, which is on Thompson Reuters web of science list.

Ms Tatjana Mrđenović has been permanently developing herself attending domestic and international profesional courses in the domain of urban design and urban planing. She is an author of: a paper in ab international journal *Technics Technologies Education Management – TTEM* on Thompson Reuters which is on Thompson Reuters web of science list; a monograph of high national impact; a chapter in a monograph of international impact; a chapter in a monograph of national impact; a paper in the journal of national impact, seven technical solutions (including new methods, tools and techniques); five published and presented papers on international conferences and four published and presented papers on national conferences.

She has been a researcher in two domestic and one European (FP6) scientific projects. Also, she gained a first prize of international importance in the field of urbanism. She was a mentor to a team of students who won a first prize on national competition in the organization of AISEC. Ms Mrđenović exhibited her works on three national and international exhibitions and participated in an international competition in the organization of Holcim. Since 2002 she is a coordinator, expert and project manager on various projects such as spatial plans, master plans, zoning plans, urban design studies, and urban design projects. She did a national consultancy for UN-Habitat and GTZ-KWD in the field of integrative urban development.

Ms Tatjana Mrđenović is a member of Serbian chamber of engineers, Serbian town planning association and Asociation of Serbian architects, applicant member of ISOCARP.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а ТАТЈАНА Ј. МРЂЕНОВИЋ

број индекса 2005/48

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

ПРИНЦИПИ ИНТЕГРАЛНОГ УРБАНОГ ДИЗАЈНА У ПРОЦЕСУ УРБАНЕ РЕГЕНЕРАЦИЈЕ

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанта

У Београду, _____

_____

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: Татјана Мрђеновић, дипл.инж.арх.

Број индекса:2005/48

Студијски програм: Урбанизам

Наслов рада: ПРИНЦИПИ ИНТЕГРАЛНОГ УРБАНОГ ДИЗАЈНА У ПРОЦЕСУ
УРБАНЕ РЕГЕНЕРАЦИЈЕ

Ментор: проф. др Владан Ђокић, дипл.инж.арх.

Потписани/а: ТАТЈАНА Ј. МРЂЕНОВИЋ

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанта

У Београду, _____

_____

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

ПРИНЦИПИ ИНТЕГРАЛНОГ УРБАНОГ ДИЗАЈНА У ПРОЦЕСУ УРБАНЕ РЕГЕНЕРАЦИЈЕ

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанта

У Београду, _____

_____

1. Ауторство - Дозвољавање умножавања, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољавање умножавања, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољавање умножавања, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољавање умножавања, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. Ауторство – без прераде. Дозвољавање умножавања, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољавање умножавања, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.